

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXIX
1992

1
2

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXIX

1992

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXIX, št. 1-2, str. 1-208, JANUAR-FEBRUAR 1992, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarić, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Mateja Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčič, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za 1. polletje 1992: za študente in dijake 400 SLT, za druge individualne naročnike 600 SLT, za delovne organizacije in ustanove 1.000 SLT, za tujino 1.500 SLT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 300 SLT

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

ČLANKI, RAZPRAVE

VLADO BENKO: O vprašanju prioritet v zunanji politiki Slovenije	3
BRANKO CARATAN: Vojna in mir na Hrvaškem	12
MILAN ZELENY: Somrak češko-slovaškega gospodarstva	27

USTAVA IN DRUŽBA

JANEZ ŠINKOVEC: Socialna država in lastnina	38
BOŠTJAN MARKIČ: Politični sistem in ustava	43
STANE VLAJ: Ustavna in zakonska ureditev lokalne samouprave	49
FRANC GRAD: Neposredna demokracija v lokalni samoupravi	60
CIRIL RIBIČIČ: Predlog za amandmajsko spremembo tretjega člena nove ustave	65
IGOR KAUČIČ: Referendum in ljudska pobuda v novi slovenski ustavi	70
DRAGO ZAJC: Človekove pravice – prelom v pojmovanju neke ustavnosti	76

POGOVOR

FRITZ W. SCHARPF: Ali analiziranje politike lahko kaj koristnega prispeva k politični praksi?	80
---	----

SJM 1991

PETER KLINAR: Slovenska nacionalna zavest v času osamosvajanja	86
BOŠTJAN MARKIČ: Politika in javno mnenje	100
NIKO TOŠ: Volivci in politične stranke	109

IZ RAZISKAV

BOGDAN KAVČIČ: Kako se uspešno pogajati	123
MITJA HAFNER-FINK: Nekateri problemi uporabe različnih klasifikacij pri analizi družbene slojevitosti	135
VLADO MIHELJAK: Fenomenološka spoznavno teoretska orientacija v psihologiji	149

POGLEDI, KOMENTARJI

IVAN BERNIK: Konec »klasičnega« samorazumevanja sociologije?	153
MOJCA DRČAR-MURKO: Novosti italijanskih parlamentarnih volitev	158
JANEZ STANIČ: Dediščina sovjetskega imperija	163

NAŠ PREVOD

VLADIMIR TIKHOMIROV: Obeti demokratizacije v Sovjetski zvezi: kratek pogled na sodobno sovjetsko zgodovino	170
--	-----

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

ZDRAVKO MLINAR: Grozeča posttotalitarna praznina	179
--	-----

LJUBICA JELUŠIČ: Prihodnost varnosti v Evropi 181

PRIKAZI, RECENZIJE

MARIJAN PAVČNIK: Argumentacija v pravu (Albin Igličar) 184

AVTORSKI SINOPSIS 186

KAZALO LETNIKA 1991 197

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXIX, št. 1-2, str. 1-208

Ljubljana, marec 1992

VLADO BENKO

O vprašanju prioritet v zunanji politiki Slovenije¹

I

1. Dvoje razmislekov uvajamo v razpravo o prioritetah v zunanji politiki Slovenije, in sicer:

prvega, da obstajajo razlike med prioritetami v njeni strategiji, kakršne so bile zamišljene in kakršne so mogle biti uresničevane v času pred 15. 1. 1992, po eni in drugi prioritetami, o katerih je treba razpravljati po tem datumu, ko se Slovenija pojavlja kot polnopraven in enakopraven subjekt v mednarodni skupnosti po drugi strani, in

drugega, da med značilnosti tega subjekta sodita dve kvalifikaciji, to je Slovenije kot majhne države in države, ki šele vstopa v mednarodno skupnost.

Tako prvi kot drugi razmislek ne sproža vprašanj, na katera bi bilo težko odgovoriti, ker sodimo, da so nesporna. Če je namreč rojevanje tega subjekta pred 15. 1. 1992 imelo v določeni meri značilnosti »države v nastajanju« – zlasti po poti združevanja z Jugoslavijo in uveljavljanja notranjih pravnih aktov, namenjenih vzpostaviti državnosti – in če je ta subjekt po 26. 6. 1991 že vseboval elemente, ki po merilih mednarodnega prava konstituirajo državo-teritorij, prebivalstvo v organizirani družbi in oblast, ki je sposobna zagotoviti zunanje in notranje funkcije države – pa po drugi strani vsebovanje le-teh, po objektivnih merilih preverljivih elementov kot izrazov učinkovitosti njenega obstoja, še ni sprožilo posledic, ki bi bile razvidne v priznavanju tega obstoja od drugih držav. Čeprav je nastala, vendar še nepriznana država že postala subjekt določenih pravic in dolžnosti, pa brez doseženega priznanja še ni mogla vstopati v vrsto bistvenih formalnih in pravno urejenih komunikacij z drugimi državami.

V retrospektivi so v primeru Slovenije dovolj jasno očitne omejitve, ki so obremenjevale njen vstop v mednarodno skupnost. Semkaj je šteti obstoj Jugoslavije z beograjsko vlado na čelu kot še delujoči mednarodnopravni subjekt, nadalje različne, tudi križajoče se interese zahodnoevropskih držav in ZDA itn., kar je vse do nedavnega odlagalo akt priznavanja nove države in omogočalo takšno ali drugačno politično pogojevanje tega priznanja. Tako se je država Slovenija, ko je šlo za njeno predstavljanje in dejavno vsebino tega predstavljanja, morala zadovoljevati z improvizacijami in surogati, kot je to npr. bilo vzpostavljanje t. i. birojev na nekaterih točkah mednarodnopolitičnega univerzuma kot sicer manj pomembnega dela glavnih dejavnosti, katerih nosilci so bili vodilni možje slovenskega političnega establišmenta. Toda tudi ti so doživljali iz tedanjega statusa

¹ Razširjena verzija tez, ki so bile predložene posvetovanju na temo »Slovenija v Evropi in v svetu – Strategija mednarodnega delovanja«, ki je bilo v Ljubljani 19. XII. 1991

Slovenije izhajajoče omejitve v možnostih dostopa do odločujočih ljudi v vladah in zunanjih ministrstvih zahodnoevropskih držav in ZDA, ki so segale tudi na nezamenljivo območje protokola. Ta dejavnost je imela en sam cilj, to je doseči priznanje osamosvojitve Slovenije kot suverena in enakopravnega subjekta zunaj tedaj še obstoječe Jugoslavije. Tako je mogoče trditi, da je imela strategija zunanje politike Slovenije *to prioriteto*, iz česar sledi tudi večina posledic, relevantnih za elaboracijo in uresničevanje strategije zunanje politike Slovenije od 15. 1. 1992 naprej.

Ko poudarjamo, da je bila ta strategija podrejena enemu samemu cilju, to je doseči mednarodno priznanje, ne trdimo, da v njenem konceptu niso bili ali še niso bili dovolj prisotni elementi, ki bi mogli nakazovati in napovedovati jasnejše smeri bodočega delovanja nove države. To na primer velja za vztrajno napovedovanje ene – in zdi se tudi nesporne – smeri, to je ekonomskega in političnega pridruževanja institucijam Zahodne Evrope. Manj razvidni pa so bili elementi, iz katerih bi bilo razbrati, na katerih območjih mednarodne politike se bo nacionalni interes Slovenije izkazoval kot glaven, s kakšno strategijo – aktivno ali pasivno – se bo uresničeval in katere »adresate« bo nova država izbrala kot privilegirane. Domnevati je mogoče, da so slovenski državniki v kabinetih evropske in zunanjeevropske politike že nakazovali bodoče prvine slovenske zunanje politike in iz reakcij nanje izvajali nadaljnje poteze ali pa jih vsaj »skladiščili« za kasnejšo rabo. Toda četudi je to tako, ostaja vtis, da so v nujni doseči zgoraj omenjeni cilj in kljub siceršnjim objektivnim težavam nekatere možnosti ostale slabo izkoriščene in podcenjene, medtem ko je osredotočenost na Avstrijo in Nemčijo – in kasneje Italijo – kot promotorjev priznanja Slovenije, ustvarila neravnotežje v »adresatih« njene zunanje politike. Za blažitev nastalega neravnotežja – o njem je v nekem TV nastopu govoril tudi zunanji minister Rupel – je bil velikega pomena sklep dvanajsterice zunanjih ministrov Evropske skupnosti v decembru lanskega leta, naj bi bil 15. 1. 1992 rok, s katerim bi te države priznale Slovenijo in Hrvaško. Na ta način so se bržkone zgladila nasprotja med Nemčijo po eni in nekaterimi drugimi državami Evropske skupnosti po drugi strani. Vsaj kot predpostavko bi izrekli misel, da bi se s tem dejanjem moglo olajšati bodoče prizadevanje države Slovenije, ubrati strategijo »enake razdalje« do glavnih držav iz zahodnoevropskega kroga, kar je z vse bolj prevladujočim položajem Nemčije v zavzemanju za diplomatsko priznanje Slovenije – s kovanjem kapitala iz tega – postajalo vprašljivo.

Kljub objektivnim težavam, s katerimi se je morala spopasti strategija Slovenije v obdobju pred 15. 1. 1992, ostaja odprto vprašanje, ali so bili vanjo že vgrajeni za druge partnerje razpoznavni elementi njenih bodočih obnašanj in preferenc. Ne vemo sicer, kaj se je dogajalo v lobijih, kjer se je delovalo v prid priznanju Slovenije in utiranju njene poti v mednarodno skupnost, iz tega pa, kar je bilo mogoče spremljati iz uradnih izjav in nastopov, bi sklepali, da je bila vzhodna stran neba podcenjena, natančneje povedano, neuvrščene države in države v razvoju, kar ni brez pomena za Slovenijo, npr. ko gre za njen vstop v OZN.

2. Ugotovitev, da vstopa Slovenija v mednarodno skupnost kot politična entiteta, ki sodi v kategorijo majhnih držav,² je pomembna z več vidikov, med katerimi

² R. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, Columbia University Press.

R. Rothstein, *Lilliputian's Dilemmas, Small States in International Politics*, International Organization 1967, str. 291

A. Fox, *Small States in International Community 1919–1969* International Journal 1970, str. 752

R. Keohane, *Lilliputian's Dilemmas, Small States in International Community*, International Organization 1967, str. 293

D. Vital, *The Inequality of States*, Clarendon Press, Oxford

je na prvem mestu tisti, ki se nanaša na vprašanje, kakšno strategijo naj v tej skupnosti elaborira in uresničuje. S tem ko se zanjo odloča, pa se v bistvu že odpirajo vprašanja taktike in prioritete, kakršne zahtevajo konkretne zunanje okoliščine in notranja dinamika.

Za osvetlitev misli, ki jih bomo v nadaljnjem razvijali, menimo, da bi bilo prav vsaj na kratko in nepretenciozno opozoriti, kaj v teoriji mednarodnih odnosov razumejo s kategorijo majhnih držav.

Dvoje pristopov je značilnih za razumevanje te kategorije. Med predstavnike prvega štejemo R. Rothsteina, D. Vitala in deloma tudi A. Fox, medtem ko je med predstavniki drugega treba navesti R. Keohaneja. Za prvo skupino je značilno, da se po eni strani oddaljuje od stališč realistične šole, ki za presojo položaja držav v mednarodni skupnosti kot odločujoče jemlje materialna in izmerljiva merila, po drugi strani pa končuje na tradicionalni kalkulaciji materialnih dejavnikov s tem, da v bistvu šteje kot velike sile samo tri ali nekaj več držav, druge pa obravnava bolj ali manj nediferencirano. Tako pravi R. Rothstein, da je »majhna država tista država, ki spozna(va), da ne more doseči svoje varnosti s pomočjo kapacitet, s katerimi razpolaga, marveč se mora v osnovi opreti na moč drugih držav, institucij, procesov in razvojev: spoznanje kake majhne države, da se ne more opreti na svoje lastne kapacitete, more ali pa tudi mora biti priznано tudi od drugih držav, ki posegajo v mednarodno politiko«. Sklep, ki ga je v svojem delu Zavezništva in majhne države izpeljal, je,

a) da je zunanja pomoč potrebna majhnim državam,

b) da imajo takšne države le ozke margine varnosti, na voljo pa imajo le malo časa za popravljanje napak, ki jih storijo, in

c) njeni voditelji vidijo šibkost take države kot nekaj nespremenljivega.

Če je v definiciji A. Fox čutiti stališče, da je ob siceršnjih vprašanjih, ki se pojavljajo v zvezi z opredeljevanjem kategorije majhnih držav, mogoče presojati njihov položaj v prvi vrsti iz optike celotnega mednarodnega sistema v kakem obdobju, pa je ta pristop R. Keohane razvil v kategorizaciji, po kateri so velike sile tiste države, katerih voditelji menijo, da morejo *same* odločilno ali odločujoče vplivati na mednarodni sistem; sekundarne države so tiste, katerih voditelji menijo, da morejo imeti določen vpliv na mednarodne odnose, vendar le-ta ne more biti odločujoč; srednje države so tiste države, katerih državniki menijo, da *same* ne morejo vplivati in učinkovito delovati v mednarodnem sistemu, menijo pa, da morejo nanj izvajati sistemski vpliv, če delujejo v skupinah ali pa preko mednarodnih organizacij. Končno so – po Keohaneju – majhne države tiste, katerih voditelji menijo, da ne morejo nikoli – pa naj delujejo *same* ali pa v skupinah – imeti pomembnejšega vpliva na mednarodni sistem.

Novo državo Slovenijo moremo s pomočjo kazalcev kvantitativne narave – uporabljeno merilo je število prebivalstva – uvrstiti v skupino držav od 1 do 5 milijonov prebivalstva, med katerimi (skupaj s Slovenijo) od evropskih držav dosegajo le nekaj več od 2 milijonov le Irska, baltske države in še nekatere, ki so nastale na razvalinah Sovjetske zveze.

Ključnega pomena za presojo položaja majhnih držav so značilnosti določenega mednarodnega sistema, t. j. bipolarnega ali multipolarnega.³

Od distinktivnih značilnosti teh dveh sistemov je odvisno, kakšne možnosti za izbor strategije so odprte za majhne države.

³ Kategorizacijo držav in mednarodnih odnosov je opravil R. Aron v obsežnem tekstu »La Paix et la Guerre entre les nations«. Poglobljanje te kategorizacije, predvsem v smislu teorema o multipolarnem mednarodnem sistemu, so opravili S. Hoffman, M. Kaplan in H. Kissinger.

Dvoje strategij se odpira za to kategorijo. Prvo bi definirali kot relativno *aktivno*, drugo pa kot *pasivno*. Za prvo ugotavljamo, da je njen glavni smoter voditi zunanjo politiko, kakršno majhna država sama določa in je sposobna zavračati pritiske, ki prihajajo od zunaj. Da bi takšno strategijo lahko uveljavljala, je odvisno od tega, koliko je sposobna zmanjševati asimetrijo med mednarodnim okoljem (predvsem neposrednim) in viri, ki jih ima na voljo, nadalje, koliko ji uspeva zmanjševati razliko med »varnostno bazo«,⁴ s kakršno razpolaga, in mednarodnim okoljem, in to s sredstvi povezovanj v bloke in zavezništva, ne da bi pri tem bistveno okrnila svojo lastno avtonomnost in širino manevrskega prostora. Ta strategija se v določeni meri pojavlja tudi kot *ofenzivna*, če s tem razumemo iskanje zavezništev z izsiljevanjem, opirajočim se na prednosti, kakršne ima kaka majhna država v varnostni geografiji.

Nasprotje tej strategiji je pasivna, katere bistveni smoter je, da majhni državi ohranja status quo. Tu smo na točki, ki jo opredeljuje Keohanejevo razumevanje majhne države, »katere voditelji menijo, da ne morejo nikoli, pa naj delujejo same ali pa skupinsko, imeti pomembnejšega vpliva na mednarodni sistem«, kar implicira omejenost akcije in nizko učinkovitost nasprotovanja zunanjim pritiskom.

Odločanje o izboru strategije je odvisno od

a) mednarodnega okolja in konstelacij v njem, te pa se v bistvu izražajo v prvih bipolarnega in multipolarnega mednarodnega sistema, in

b) od notranjih človeških in materialnih virov, ki jih ima kaka majhna država na voljo, kamor sodijo razvitost njenih administrativnih, organizacijskih in vojaških struktur in tudi sposobnost njenega vodstva, da te vire učinkovito uporablja v politične namene. Pri presojanju možnosti in sposobnosti majhnih držav se ta vidik pogosto zanemarja.

Medtem ko je v elementih, naštetih v točki b), videti *stalne determinante* za izbor in vodenje strategije majhnih držav – te so kot take tudi odločujoče (število prebivalstva, obseg teritorija, stopnja ekonomskega in tehnološkega razvoja, mesto zunanje trgovine v BNP itd.), pa se more njihova teža manjšati oziroma njihova trdota mehčati zaradi sprememb v mednarodnih konstelacijah. Tako jih bomo opredelili *kot nestalne oziroma pogojne*.

Razlike med velikimi silami po eni in majhnimi državami po drugi strani se v elaboraciji in uresničevanju zunanje politike pojavljajo v

a) različnem tipu problemov, s katerimi se srečujejo,

b) različnem obsegu zunanjepolitičnega delovanja,

c) različnem načinu vodenja zunanje politike in

d) različnih sredstvih, ki jih pri uresničevanju strategije uporabljajo.

V študiji Mednarodne razsežnosti preureditve Jugoslavije⁵ smo – med drugim – ugotovili, da je za majhne države vprašanje njihove varnosti v bistvu vprašanje njihovega preživetja. To je aksiom, po katerem se ravna njihove dolgoročne akcije kot tudi tekoče, vsakodnevne. Po drugi strani pa je za velike sile varnost pomembna, predvsem ko gre za obrambo njihovega teritorija in teritorija klijentelnih držav, s tem da se varnost hipostazira, to je t. i. varnostni parametri se velikokrat postavljajo daleč zunaj meja velikih sil.

⁴ D. Vital razume »varnostno bazo« (safe base) kot celoto nacionalnih ekonomskih, vojaških, človeških in materialnih virov, nad katerimi ima kaka država absolutno in neposredno kontrolo. D. Vital, op. cit. str. 121.

⁵ Vlado Benko, Mednarodne razsežnosti preureditve Jugoslavije, Teorija in praksa, št. 8/9, 1990.

Nadalje: medtem ko je strateški »out-look« velikih sil globalen – že A. Toynbee je ugotovil, da je velike sile dejansko obravnavati kot politične sile, ki vplivajo na najširši ravni in v najširšem obsegu »družbe«, v kateri delujejo – so majhne države usmerjene le k bližnjemu mednarodnemu okolju in če se že izrekajo o svetovnih problemih, se jih lotevajo iz ožje perspektive, to je v optiki svojih regionalnih problemov, varnosti in konfliktov, kar pogostoma tudi ni brez tveganja.

Skladno z gornjim razpolagajo velike sile s širokim in raznovrstnim repertoarjem načinov udejanjanja svojih interesov, ki bi jih najkrajše lahko zajeli z Aronovo metaforo »strategije in diplomacije«.⁶ Majhne države so v strategiji zunanje politike objektivno razbremenjene uporabe teh dveh Aronovih kategorij, ker se osredotočajo na diplomacijo kot najpomembnejšega načina vodenja poslov z drugimi političnimi subjekti. Zlasti v multipolarnem mednarodnem sistemu se teža diplomacije za strategijo majhnih držav izkazuje kot pomembna. Po eni strani daje ta sistem večje možnosti uveljavljanja mednarodnim vladnim organizacijam pri urejanju mednarodnih interakcij – multilateralni okvirji takšnega delovanja so za majhne države ugodnejši kot tedaj, kadar se na obojestranski ravni srečujejo z vsemi materialnimi in drugimi prednostmi velikih sil – po drugi strani pa je za multipolarni mednarodni sistem značilno, da v njem ne prevladujejo ostre in daljnosežne alternative, ki bi se jim majhne države morale uklanjati, še posebej tedaj, ko gre – po S. Hoffmanovi sistematizaciji – za stabilni multipolarni mednarodni sistem, za katerega sta značilni zastavitev »zmernih« ciljev in uporaba »zmernih« sredstev.

Znatna razlika obstaja med velikimi silami in majhnimi državami v uporabi diplomacije kot sredstva za uresničevanje zunanje politike. S tem da je – kot že povedano – »out-look« velikih sil globalni, pa je le-ta za majhne države predvsem regionalni, kar pomeni, da je diplomacija majhnih držav zaposlena z manj problemi oziroma da je razpršenost njene dejavnosti manjša. Nadaljnja razlika – ta je povezana s prej omenjeno značilnostjo – je v opredelitvi nalog, kakršne mednarodno pravo zastavlja diplomaciji, to je predstavljanja, pogajanja in opazovanja z obveščanjem. Medtem ko se pri velikih silah uresničevanje teh nalog pojavlja kot kumulativen produkt – vzemimo samo možnosti, ki jih obveščanje daje pogajanjem – pa je za majhne države in njihovo diplomacijo očitno, da so možnosti obveščanja in opazovanja daleč za možnostmi velikih sil, kar izhaja iz skromnejših materialnih sredstev, deloma pa tudi kakovosti kadrov. Iz tega izhaja, da se morajo majhne države in diplomacija obratiti k ožjemu mednarodnemu okolju, ko gre za uresničevanje nalog obveščanja in opazovanja, in se zato zatekati k svojim lastnim avtonomnim virom, medtem ko je velike sile mogoče le deloma »pokrivati« na ta način.

S trditvijo, da je diplomacija majhnih držav glavno sredstvo uresničevanja njihovih zunanjih politik – to velja tako za aktivno kot za pasivno strategijo – odpiramo pomembno vprašanje njenega profila. To še posebej velja za majhne države, ki šele vstopajo v mednarodno skupnost. Naj navedemo samo nekaj pomembnejših vprašanj. Najprej: ali naj bo to diplomacija »klasičnega« tipa, o kakršni so pisali Nicholson, Callieres ali Wolton in drugi, z visoko usposobljenostjo njenega personala za komunikacijo in delitvijo na njen vrh – šefe misij – kot nosilcev funkcije predstavljanja in osebje, ki opravlja specializirane naloge v trgovini, prometu, socialni, vojaških zadevah itd., hkrati pa je pristojna tudi za politične pogovore, ki so – kot temu pravi D. Vital, nekaj več kot zgolj »tour-d'horizon«? Šibka materialna baza večine majhnih držav jim slej ko prej onemogoča, da bi

⁶ R. Aron, Paix et la Guerre entre les Nations

postavile na noge t. i. strukturno diplomacijo, kjer specializirane naloge opravljajo visoko izobraženi diplomati z znanji sociologije, politologije in ekonomike. Razreševanje naštetih – in ne vseh – vprašanj je bistvenega pomena za start diplomatskega delovanja, vanj pa sodi tudi problem disperzije proti koncentraciji diplomatsko-predstavniškega delovanja.⁷

V definiciji, katere avtorica je A. Fox, je najti tudi zanimiv pasus. Takole pravi: »... v kategorijo majhnih držav bi mogli uvrstiti tiste, katerih voditelji sodijo, da je njihova politična teža omejena zgolj na lokalna območja, pa se torej ne uveljavljajo in ne morejo uveljavljati na globalni ravni, nadalje, ki so odvisne od zunanjih političnih sil, kar zadeva njihovo varnost in kjer so interesi njihovih držav nebitnega pomena za velike sile« (podčrtal V. B.). Menimo, da je mogoče relativizirati takšno stališče. Praksa v mednarodnih odnosih dokazuje, da more biti tudi majhna država pod pogojem, da vodi domišljeno in empirično dobro podprto zunanjo politiko, koristna za velike sile, tako npr. kot strategija »enake razdalje« omogoča strokovno in politično nesporno posredništvo ali pa nasploh sodelovanje v akcijah mirnega razreševanja mednarodnih sporov.

3. Vstop kake majhne države *kot nove* v mednarodno skupnost nalaga le-tem posebne naloge. Na eno od njih smo že opozorili v razpravi, na katero se sklicujemo,⁸ to je, utemeljevati mora svojo lastno, avtonomno politično identiteto. Z delovanjem, ki sega široko čez okvire, ki so dani diplomaciji, mora nova država navajati mednarodno javnost na svojo prisotnost in s tem nadomeščati odstotnost tradicije, ki bi bila povezana z njenim imenom. Prav tako pa bi mogli iz prakse mednarodnih odnosov izbrskati primere, ko je bila nova država ob svojem vstopu v mednarodno skupnost izpostavljena pritiskom, celo izsiljevanju, da bi se preizkusila njena vzdržljivost ali pa celo dosegle določene politične ali drugačne koncesije več kot kratkoročne.⁹

Že sicer je za majhne države neizpodbitno, da morajo v vodenju zunanje politike uživati široko podporo njihovih družb, kajti od te podpore sta odvisni tako »varnostna baza« za aktivno strategijo kot tudi vzdržljivost predpostavke o »verodostojnosti« ciljev, strategije in taktike v zunanji politiki kot bistvenega elementa za njeno predvidljivost.

V zbirki esejev o zunanji politiki (*»Polycentrism and the international Politics«*) je H. Kissinger zapisal, da je »zunanja politika kompleksen socialni napor«. Sodimo, da je v tem diktumu opredeljena zveza med »notranjo strukturo« in zunanjo politiko, funkcionalnost ene in druge, njuno medsebojno pogojevanje. Ta aksiom je veljaven za vse subjekte, tako za velike sile kot za države na nižjih

⁷ Iz krogov slovenskega zunanjega ministrstva je bilo slišati, da se načrtuje okrog 30 predstavništev Slovenije. Ta podatek pove, da so se v tej instituciji odločili za široko »razpršenost«. Ob tem se ponuja več vprašanj, eno med njimi je, kakšne naloge naj bi ta predstavništva imela, če je verjeti, da bi imela – kot je nekdo od že delujočih predstavnikov dejal – samo predstavnika in šoferja.

Bilo bi zanimivo ugotoviti, kakšen pristop v zvezi z graditvijo diplomatske mreže so ubrale baltske države s podobnim številom prebivalstva in podobnim BNP kot Slovenija.

⁸ Vlado Benko, op. cit.

⁹ V ta poskus štejemo obnašanje Italije ob goriških pogajanjih za sklenitev Memoranduma o manjšinah. Nanj smo pozorni ne samo zaradi tega, ker ilustrira obnašanje neke velike države ob vstopu majhne v mednarodno skupnost, marveč tudi zaradi našega odziva nanj. Pritisk je bil zavržen. Pri tem pa je treba opozoriti na stališče, ki ga je v razpravi v Skupščini izrekel zunanji minister Slovenije. Po navedbah Dnevnika (15. I. 1992, str. 1) je menil, »da bi morali iti v Rim in podpisati memorandum, ki je osnova za meddržavni sporazum, in sam akt podpisa izkoristiti za pojasnjevanje naših stališč. *Odločiti se je bilo treba med pragmatično in pokončno držo, pri kateri slednja prav gotovo vodi v zapletanje odnosov z Italijo*« (podčrtal V. B.).

Ne želimo obnavljati kritike na račun ministrove izjave, hočemo samo opozoriti na potrebo, da se razčisti tudi vnaprej, kaj je pragmatizem in do katere meje ga more majhna država uporabljati.

stopnjah hierarhične lestvice glede na potrebe oz. uresničevanje potreb, ki jih ta struktura dobavlja uresničevanju zunanje politike (ekonomska sredstva, vojaški potenciali, javno mnenje in propaganda itd.). Vendar pa obstaja določena razlika med velikimi silami po eni in majhnimi državami po drugi strani tudi na tem področju. Medtem ko velike sile usmerjajo produkcijo tega kompleksnega socialnega napa predvsem v krepitev lastne moči in možnosti vplivanja na druge subjekte v mednarodni skupnosti, pa je za majhne države ta aksiom pomemben predvsem za tiste potrebe po varnosti in preživetju, ki jih je iskati v promoviranju kulturnih, znanstvenih, civilizacijskih in drugih vrednot. Zato pa zunanja politika kake majhne države ne more biti prepuščena strankarskim in drugim delnim političnim merilom.

II

1. Odgovor na vprašanje, kam znotraj triade cilji-strategija-taktika zunanje politike umestiti »prioritete«, postane lažji, ko razkrijemo vsebino omenjenih kategorij.

a) Če upoštevamo določitve, kakršne vsebujejo temeljni dokumenti držav (ustave, deklaracije, doktrine itd.) o njihovih zunanjih politikah, se s *cilji* označuje uresničevanje univerzalnih (mir, varnost, blagostanje, napredek, neodvisnost itd.) kot tudi specifičnih vrednot (tako npr. »open door policy za ZDA na začetku tega stoletja«). Že navedba omenjenih ciljev zadostuje za ugotovitev, da gre za splošne opredelitve, ki na ravni konkretizacije dopuščajo razmeroma širok manevrski prostor, pa tudi odstopa od njih. To se po navadi pojavlja s prevlado pragmatizma.

Na isti ravni s cilji se pojavlja kategorija t. i. nacionalnih interesov. Če se pojavlja določena istovetnost med enim in drugimi, kar zadeva njihovo splošnost, ki otežuje poskuse analize kake konkretne zunanje politike, pa je v opredelitvi nacionalnih interesov pogostoma razvidna njihova subjektivizacija.¹⁰

b) uresničevanju ciljev in t. i. nacionalnih interesov je namenjena *strategija*, ki jo označuje že prehajanje elaboracije zunanje politike v operativnost, katere izhodišče je izbor *opcij* (strategija zaveznitve, neuvrščeni, nevtralnosti, ravnotežja sil, »spend isolation« itd.). Če je na ravni opredeljevanja ciljev in t. i. nacionalnih interesov še šibko zaznavna zveza med notranjo in zunanjo politiko (»zunanja politika je nadaljevanje notranje in obratno«), se ta zveza v strategiji pojavlja v

ba. težnjah, da se ob pomoči zunanje politike utrjuje, stabilizira in reproducira obstoječi notranji družbeni, politični in ekonomski red in

bb. temu namenjenem izboru »adresatov« zunanje politike, tj. subjektov v mednarodni skupnosti, ki jih kaka država preferira.

Strategijo v zunanji politiki praviloma označuje njena dolgoročnost, ki – med drugim – omogoča prediktabilnost usmeritev v njej.

c) Zaradi spreminjajočih se konstelacij v mednarodni skupnosti, fluktuacij v njej, različnosti v interakcijah med subjekti, pa tudi spreminjajočih se možnosti, ki jih kaka država v določenem obdobju ima (različnost v izbiri sredstev, ki jih notranja struktura dobavlja zunanji politiki) itd., uporabljajo države *taktiko*, ki jo je razumeti kot preračunano, preiščeno tudi spretno ravnanje za doseg kakega cilja s sprejemljivimi rezultati. Nosilec takega delovanja, torej predvsem v izkoriščanju sredstev, je diplomacija.

¹⁰ Oktobra 1989 je imel predsednik komisije ES J. Delors v Bruggesu govor, v katerem je dokazoval, da bi se Evropa z združenimi Nemčijo v sebi počutila veliko bolj zadovoljivo, če bi njeno svobodo akcije omejevala bolj federalna Evropska skupnost.

V primerjavi s strategijo je taktika časovno omejena, tudi kratkoročna.

2. Istovetnost ciljev s prioritetaми (tudi z označitvijo nekakšnih stalnih priorit) zmanjšuje sposobnost in uspešnost analize in strateškega planiranja itd. Če v bistvu obstaja zveza oz. kontinuum med cilji in prioritetaми – cilji so »kompas« zanje – je vendarle trdnejša in očitnejša zveza med strategijo in prioritetaми po eni in prioritetaми ter taktiko po drugi strani.

3. Temeljni cilji Slovenije so zagotoviti si varnost in z njo *preživetje*. Zagotavljanje varnosti vsebuje tako politične in vojaške kot tudi ekonomske, tehnološke, kulturne in druge razsežnosti.

Ob svojem vstopu v mednarodno skupnost se Slovenija srečuje z različnimi, tudi protislovnimi konjunktivnimi kot disjunktivnimi procesi. Bazično označuje prostor Zahodne Evrope fenomen integracije, medtem ko je Vzhodna Evropa še v stanju fluidnosti, na tleh nekdanje Sovjetske zveze pa že obstajajo žarišča manifestnih in se nakazujejo žarišča latentnih konfliktov. Na širnem prostoru t. i. nerazvitega sveta se nadaljuje kriza neuvrščenosti, prav tako pa se pod pepelom neuresničenih zahtev dežel v razvoju, izraženih v Deklaraciji o novem mednarodnem gospodarskem redu, nadaljuje razpad njihovih gospodarstev. Z razkrojem Sovjetske zveze so postale ZDA edina avtentična svetovna sila-supersila, ki pa se že mora srečevati s političnimi in ekonomskimi izzivi Japonske, tihomorskih »zmajev« in Zahodne Evrope. Problemi Srednjega vzhoda ostajajo nerešeni.

Vsekakor mora iz ciljev izpeljana strategija te značilnosti svetovnega političnega in ekonomskega horizonta upoštevati, vendar so po našem mnenju za izbor opcij najpomembnejše tiste, ki se nanašajo na združevanje Zahodne Evrope po eni strani in naraščajoči, celo neusmiljeni konkurenčni boj med velikani po drugi strani. Vsaj za slednjega domnevamo, da bo mogel nekoliko razširjati »manevrski« prostor Slovenije, ki zaradi njene majhnosti oži njene strateške in taktične možnosti.

4. Iz ciljev izpeljana strategija Slovenije mora poleg gornjega pri izboru opcij upoštevati naslednje:

a) nepredvidljivost konstelacij na južni meji Slovenije oz. na celotnem prostoru nekdanje Jugoslavije,

b) možnost ali pa tudi realnost njenega ogrožanja s severa – političnih in ekonomskih interesov Nemčije (»Drang nach Süden«), pa tudi zahoda (vprašanje slovenskih zahodnih meja),

c) možnost, da bi Slovenija zaradi svojega geopolitičnega položaja postala frikcijska cona med nasprotujočimi si interesi velikih sil.

5. *Strateške opcije*

a) pridruževanje ekonomskim in političnim strukturam Zahodne Evrope.

Predpostavka za to opcijo je pričakovanje, da bo z njim Slovenija podprla in pospešila razvoj emancipacijskih potencialov posebej na ekonomskem področju, s tem zniževala raven asimetričnih odnosov med njo in drugimi subjekti, posebej v njenem ožjem okolju, vključevanje v integracijske procese in strukture pa je nasploh za majhne države relativno ugodna rešitev, ker se hegemonialne ambicije velikih in močnejših držav konfrontirajo s samim smotrom in smislom integracije, čeprav se po drugi strani majhne države morajo uklanjati nečemu, kar bi lahko opredelili kot »hegemonialno racionalnost«.

b) opredelitev za status nevtralnosti.

Opredelitev za nevtralnost – z njo mislimo najprej na »politično« nevtralnost v stanju miru kot pogoju za prehod v status pravne nevtralnosti v času vojne – zahteva predhodno dovolj analitično podprto prognozo konstelacij in konfiguracij

cij v Evropi (zakaj nevtralnost, do koga biti nevtralen). Še posebej je odprto vprašanje opredelitve za status trajne nevtralnosti, kjer so neizogiben pogoj zanj interesi velikih sil in sil iz ožjega okolja, če ob tem še zanemarimo imperativ vzdrževanja ustreznega vojaškega establišmenta, ki naj več kot simbolično takšno nevtralnost tudi zagotavlja.

Tudi z usmeritvijo v »politiko enake razdalje« do glavnih partnerjev v Evropi bi se mogle dosegati koristi, ki se sicer pričakujejo od politike nevtralnosti. Razumemo jo kot »*startno prioriteto*«, v katero bi morala biti vgrajena »previdnost« do teh partnerjev (nekdanji francoski zunanji minister A. Briand je takšno držo označil »*caution, but cordial caution*«), zlasti do tistih, ki so bili v prvih vrstah zavzemanja za priznanje Slovenije.

c) vključevanje v zavezniške strukture.

Ni realno pričakovati, da se bo v bližnji prihodnosti na prostoru Srednje Evrope in Podonavja ustvarila politično-vojaška koalicija majhnih in srednjih držav, ki bi imela namen agregacije moči in potencialov v njej sodelujočih partnerjev, zato je praktično edina opcija Severnoatlantski pakt. Smotar vključevanja vanj bi mogel biti po eni strani v funkciji omenjene agregacije, pa v ščit, ki bi ga ta struktura dajala Sloveniji, po drugi strani pa v tem, da bi s političnimi komunikacijami in interakcijami multilateralne narave mogla amortizirati pritiske nekaterih velikih sil, ki bi jim bila Slovenija izpostavljena.

Predpostavljamo, da bi opcije pod a) in b) še dopuščale možnosti za vodenje skrbno ponderirane aktivne strategije, tako kot smo jo opredelili pred tem, medtem ko bi bile znatno zožene z opredelitvijo za opcijo pod c).

Ta zapis zaključujemo z ugotovitvijo, ki je iz njega slejkoprej očitna, da so z vstopom Slovenije v mednarodno skupnost prioritete v njeni zunanji politiki identične z izborom strategije. Ta izbor pa narekuje ne samo opredelitev za določeno opcijo vključno s sredstvi njenega taktičnega podpiranja, marveč tudi ustrezeni razmislek o tem, kako graditi nejno diplomacijo in smotre njenega delovanja.

Ljubljana, 12. febr. 1992

Vojna in mir na Hrvaškem

1. Raziskave možnosti za mir ni možno speljati brez analize interesov, ki so do vojne pripeljali in za katerimi stoje sile, ki vojno vodijo. Vojna je namreč le eno od možnih sredstev za vodenje politike. Še vedno velja klasična definicija nemškega vojnega teoretika Karla von Clausewitza iz njegovega znanega dela *O vojni*: »Seveda se ve, da vojna nastane ravno iz političnih odnosov med vlado in ljudstvom; vendar se navadno misli, da z vojno ta odnos preneha in da nastopi popolnoma novo stanje, ki je podrejeno samo svojim lastnim zakonom. Mi, nasprotno, trdimo; vojna ni nič drugega kot nadaljevanje političnih odnosov z uporabo drugih sredstev.«¹

Problema vojne ni mogoče rešiti enostavno tako, da bi zavzeli enako razdaljo do obeh strani, ki se v vojni spopadata. Za prepir sta sicer vedno potrebna dva; vendar pa se iz zgodovine vojn ve, da skoraj vedno obstajata napadalec in tisti, ki se brani. Nevtralnost v odnosu do obeh strani, pozivanje k miru in zgražanje nad vojno kot zlom praviloma ne ustavljajo vojnih spopadov. Prej bi lahko rekli, da pomagajo napadalcu, ker krivdo za vojno enakomerno porazdelijo med obe strani in tako tistega, ki vodi obrambno vojno, puščajo brez podpore. Bistvo takšnega pacifizma ni pravzaprav nič drugega kot izmikanje, da bi se pokazalo na krivca in se s tem zapletlo v spopad ter prevzelo odgovornost za lastno izbiro.

Nepripravljenost, da se zavzame določeno stališče do obeh strani v spopadu, lahko temelji na nezadostni obveščenosti ali na pomanjkanju interesa, pa tudi na napačni presoji lastnega interesa. V začetku prevladuje prepoznavanje dejstev, nujno potrebnih za razumevanje bistvenih razlogov za spopad. Prav zato je bila ena od prvih zahodnih ocen vojne na Hrvaškem, da gre za etnični konflikt, ki ima svoje korenine v izročilu, v nepreseženih spopadih in nepozabljenih žrtvah druge svetovne vojne. Takšna poenostavitev istoveti balkanske spopade z, npr., za evropski duh, nerazumljivimi spopadi med afriškimi plemeni. Ta teza o etničnem konfliktu kot podlagi za spopad ne razkrije bistva te vojne. Ne odgovori namreč na vprašanje: zakaj je prav zdaj izbruhnila ta vojna, če so prej Hrvatje in Srbi štiri desetletja in pol živeli drugi poleg drugih v mirnem sožitju?

Teza o etnični vojni je v največji meri proizvod velikosrbske gonje proti Hrvatim in njihovem demoniziranju, češ da so »genocidni narod«. Pustiti »genocidnemu narodu«, da upravlja samega sebe, pomeni omogočiti ponavljanje genocida. Vojna je torej po tej velikosrbski nacionalistični konstrukciji preventivna, da bi zaščitila Srbe na Hrvaškem pred obnovo ustaštva. Ta konstrukcija seveda namerano pozablja, da je bil veliko večji del hrvaškega naroda med drugo svetovno vojno na protifašistični strani in da je bil hkrati tudi del srbskega naroda v fašističnih skupinah (Nedićevi kvizlingi, ljotičevci, četniki) odgovoren za genocid nad Hrvati, Muslimani, Židi in Albanci. Prav tako ne upošteva dejstva, da ni narodov, ki bi bili kolektivno odgovorni za zločine in da odgovornost lahko bremeni samo povsem konkretne nosilce določene politike.

* Dr. Branko Caratan je profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

¹ Karl fon Clausevic, *O ratu*, Beograd, Geca Kon 1939, zv. 1, str. 290.

Tudi hrvaška stran je nehote prispevala k uveljavljanju teze o etnični vojni, s tem da se je spuščala v razprave o daljših zgodovinskih koreninah hrvaško-srbskih konfliktov, o nepremostljivih zgodovinsko-civilizacijskih razlikah, o verskih razlikah in o pravoslavju, ki trajno oznamenuje srbsko politiko, o njeni bizantinski stalnici. Vsa ta dejstva govore o določenem zgodovinskem ozadju, vendar pa ne pojasnjujejo narave sedanje vojne. Vojna se ne bojuje zaradi zgodovine, marveč zaradi interesov, ki so danes aktualni – in samo ti so lahko vzrok za sedanjo vojno.

Za tistega, ki tega ne razume, pomeni izbruh vojne na Hrvaškem presenečenje, ne pa logične posledice aktualne politike Srbije in vojaškega establišmenta. Zato je vojna tiste, ki pojmujejo zgodovino kot golo nadaljevanje brez sprememb, zatekla nepripravljene.

Tako moremo ugotoviti, da še vedno manjkajo oziroma niso dostopna mednarodni javnosti nekatera temeljna dejstva, nujna za razumevanje vojne na Hrvaškem. Namesto dejstev se, žal, pogosto ponujajo ideologizirani razlogi. Zahodna javnost pa praviloma terjaja zgolj dejstva – nič več in tudi nič manj od tega.

Tezi o etnični vojni nasprotuje tudi dejstvo, da je že pred vojno proti Hrvaški začela zvezna armada vojno proti Sloveniji. S kasnejšo analizo bi se zelo lahko dokazalo, da je zvezna armada tudi tedaj delovala v funkciji politike Srbije in da je bil tudi njen umik iz Slovenije v skladu s to isto politiko. Med srbskim in slovenskim narodom ni bilo nikoli v zgodovini vojaških spopadov. Tudi danes prihaja do spopadov zgolj med srbsko državo in državo Slovenijo. Teza o etnični naravi vojne na Hrvaškem je zelo vprašljiva tudi zaradi dejstva, da je sedanja politika Srbije v bolj ali manj odkritem spopadu tudi z Bosno in Hercegovino, z Makedonijo, z Albanci na Kosovu in z Madžari v Vojvodini.

Obstajajo tudi druge teze: npr., da je spopad na Hrvaškem pravzaprav državljanska vojna med zagovorniki nove demokracije in zagovorniki stare komunistične ureditve. Res je zvezna armada v svojih političnih dokumentih zagovarjala obnovo in ohranjanje nedavnega vladajočega socialističnega modela družbe, v Srbiji pa je na oblasti stranka, ki sama sebe imenuje socialistična. Vendar pa ti dve dejstvi nista bistveni, ker je po neuspelem poskusu obnove recentralizirane federacije cilj vojne – za armado in za Srbijo – zgolj osvajanje hrvaških ozemelj. V tem osvajanju nastopa zvezna armada v funkciji srbske politike, ideološke prvine kot razlog za vojno pa so tako za Srbijo kot za armado postale popolnoma obrobne. Kot dokaz za to lahko navedemo, da bivša socialistična zvezna vojska odstranjuje s svojih uniform komunistične oznake in se bori skupaj s paravojaškimi formacijami, ki si odkrito nadevajo četniške simbole in katerih ideološka usmeritev je povsem nasprotna novokomunističnim izhodiščem političnim izhodiščem armade. Z zgodovinsko retrospektivo bi se dalo dokazati, da je bilo politično vodstvo Srbije pripravljeno sprejeti katero koli politično usmeritev, ki bi mu zagotovila, da bo ostalo na oblasti in uresničevalo hegemonistično politiko. V začetku so se zavzemali za rešitev ZKJ, dokler so upali, da bodo sposobni prevzeti nadzor nad zveznimi organi partije in da bo ta, če izkoristi položaj, mogla prevzeti oblast nad federacijo, ki bi jo potem z recentralizacijo preuredili v de facto unitarno državo (moderno federacijo). Ko jim to ni uspelo, so komunistično organizacijo Srbije preimenovali v Socialistično stranko. Na koncu so opustili boj za federacijo v stari obliki in prešli v odkrito vojno za ozemeljsko razširitev Srbije – za zdaj na račun Hrvaške – in kot socialistična stranka brez slabe vesti mirno sodelovali s skrajno desnico, s četniškimi vojvodi in italijanskimi neofašisti (misini). Čim dlje traja vojna, toliko manj se omenjajo ideološki problemi in vse bolj prihaja v ospredje

glavni cilj vojne. Ta cilj je za vladajočo stranko v Srbiji v tem, da bi se z uresničitvi-
jo osvajalnega programa obdržala na oblasti. Naivno pa je misliti, da nihče na
svetu ne bo zvedel, da je v vzhodni Slavoniji med prebivalstvom manj kot 20%
Srbov. Nazadnje gredo celo tako daleč, da si za Črno goro prilaščajo Dubrovnik,
kjer Srbov praktično ni (samo 6%), češ da pomeni problem hrvaško ozemlje,
s katerega je mogoče nadzorovati vhod v zaliv Boke Kotorske; to pa bi lahko
oviralo »strateške cilje« srbsko-črnogorsko-jugoslovanske mornarice na južnem
Jadrano. To je torej značilno hegemonistično pojasnjevanje, s katerim se sedanja
osvajanja opravičujejo z bodočimi vojnimi operacijami pomorske sile Črne gore.
Da bi razrešili problem Boke Kotorske, si poskušajo prisvojiti na zahodu Dubrov-
nik in vso obalo do izliva Neretve. Ta načrt vključuje tudi vzhodno Hercegovino,
ki se jo že vnaprej razglaša za zahodno Črno goro.

Tako torej odstopajo najprej od ideoloških razlogov, nato pa pozabljajo tudi na
zaščito Srbov na Hrvaškem. Cilj vojne vse bolj odkrito postaja samo ozemeljsko
osvajanje in zato se prav lahko zgodi, da se spremenijo tudi ozemeljske preference
imperialistične politike Srbije. Hrvaška ozemlja s hrvaško večino prebivalcev in
z neprimerno večjo gospodarsko močjo so veliko bolj zaželena kot nerazvita
področja nekdanje Vojne krajine. Tako je mogoče pričakovati, da bodo kljub
priseganju prepustili SAO Krajino njeni usodi, namesto nje pa posegli po Vzhodni
Slavoniji in Južni Dalmaciji. O tem že zdaj pričata vse večje zbiranje čet bivše
zvezne armade in njena aktivnost prav na teh območjih.

Tako se je torej, kljub temu da je bila v začetku tudi konfrontacija, ki je bila
delno tudi ideološka, vse končalo pri tistim, kar je bil od prvega trenutka pravi cilj
politike Srbije, ki »ni v vojni« – to pa je osvajanje ozemlja. Z osvojenimi ozemlji
želi Miloševićeva skupina legitimirati svojo oblast. Ker ni sposobna, da bi svojemu
narodu ponudila gospodarsko uspešnost in demokracijo, ga je pahnila v vojno
agresijo: »Ako ne umemo da radimo, znamo da se bijemo...«

2. Popolnoma zgrešena je teza, da je razpad večnacionalnih postkomunističnih
držav posledica delovanja nacionalnih in nacionalističnih gibanj. Ta teza namreč
vključuje sporočilo: te države bi se mogle rešiti, ko ne bi bilo nacionalistov in
njihovih prizadevanj, da se stare federacije razbijejo. Zagovorniki te teze si ne
postavljajo vprašanja, ali so te države le po naključju razpadle, ali pa so na poti
razpada prav vse takšne federacije – in ali stoddostno povprečje razpada ne daje
že samo po sebi odgovor s povsem drugačno tezo. Odgovor na to vprašanje bi
lahko pokazal, da so bili poskusi, da se obdržijo skupaj postkomunistične federaci-
je, že vnaprej obsojeni na neuspeh in da je prizadevanje v tej meri pričalo
o pomanjkanju zgodovinske zavesti in o nezmožnosti za razmislek, da je bil ne
glede na prejšnje sredobežne sile v teh federacijah ustvarjen povsem nov položaj,
v katerem se začenjajo kazati interesi v povsem drugačnem razporedu. Nevzdrž-
nost teze o nacionalističnih gibanjih kot temeljnem razlogu za razpad postkomuni-
stičnih federacij se lahko tudi izkustveno dokaže. V večini republik Sovjetske
zveze nacionalna gibanja niso odločilno vplivala na razpad federacije. V največji,
Rusiji, je ostalo nacionalistično gibanje popolnoma obrobno, dogodka pa je
usmerjal Jelcin, ki mu nihče ne more očitati, da je nacionalist.

Popolnoma logično je pričakovati, da se bodo za obstoj večnacionalnih federa-
cij v Jugoslaviji in v Sovjetski zvezi zavzemali tudi politični subjekti, katerih poli-
tični in gospodarski obstoj je bistveno odvisen od dejavnosti zvezne države in
njenih centralnih institucij. Med te spadajo zvezni organi oblasti s centralno biro-
kracijo, organi prisile, katerih temeljni vzvodi so osredotočeni na vrhu zvezne
države, armada kot centralizirana zvezna institucija in nerazvite federalne enote,

ki so gospodarsko odvisne od prerazporeditve sredstev, zbranih v centru. Glede na takšno razporeditev političnih moči centralizma ni bilo težko dognati, da sta bili armada v Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji na strani zagovornikov federacije in da so tako politiko podpirale tudi manj razvite republike, poleg Srbije in Črne gore tudi Bosna in Hercegovina ter Makedonija, dokler ju ni srbski hegemonizem močnejše ogrozil kot pa njuna gospodarska nestabilnost.² V Sovjetski zvezi je imela federacija največjo oporo v nerazvitih muslimanskih republikah. Na strani centralizma je delovala tudi inercija komunistične ideologije – in to spet bolj v nerazvitih republikah, ker je bil tam dogmatizem vedno močnejši. V začetku, davno nekoč, v času internacional, so imeli tako funkcijo koncepcija svetovne revolucije, potem ideja o zvezi sovjetskih republik kot globalni skupnosti, zatem pa enotno komunistično gibanje in svetovni sistem socialističnih držav s sedežem v Moskvi. Ista integralistična ideja se je ohranila tudi v komunističnih federacijah kot nadzor nad ozemljem zveznih držav s pomočjo instrumenta tako imenovanega demokratičnega centralizma edine legalne vladajoče partije.

Boj za ohranitev federacije je bil nazadnje pravzaprav prizadevanje, da se na oblasti obdrži partija, ki monopolizira oblast. Padec centralizma so komunistični konservativci dojemali kot nevarno razpršitev oblasti, ki bo z decentralizacijo in republiškim policentrizmom nepovratno ušla njihovemu nadzoru. To je razlog, zakaj je bila v komunistični ureditvi politika močne roke vedno povezana z zavzemanjem za centralizem. To je tudi razlog, zakaj so pred nekaj desetletji sovjetski neostalinisti menili, da je ideja policentrizma, ki jo je razvil voditelj italijanske KP Palmiro Togliatti, nevarna za komunistično gibanje. V enakem smislu so komunisti konservativci v Jugoslaviji menili, da je zvezna ustava iz leta 1974 nesprejemljiva zaradi svojih decentralizacijskih konfederalnih prvin. Na enak način so tudi poleti 1991. leta neostalinistični pučisti v Moskvi ocenili, da je podpisovanje pogodbe o zvezi suverenih republik, s katero naj bi se velik del oblasti prenesel na republike, do takšne mere nevarno, da je bil v interesu monopola oblasti stare politične elite nujen celo državni udar.

Malokdo je pravočasno opazil, da je bil centralizem najmočnejši in zadnji vzvod oblasti komunistične partijske elite in da je to osrednja točka in – če se zanemarijo skrajnostne in obrobne skupine – tista črta temeljnega političnega ločevanja med komunističnimi konservativci na eni strani in raznovrstnimi težnjami, ki zagovarjajo demokracijo, na drugi strani.

Stare zvezne države – Sovjetska zveza, Jugoslavija, pa verjetno tudi Češko-Slovaška – v postkomunističnih družbah niso več mogoče. Ne zato, ker jim ne gre na roko slučajen splet okoliščin, temveč niso mogoče zato, ker pretežna večina državljanov, ki so seveda njihov konstitutivni in odločujoči dejavnik, tovrstnim zvezam nasprotuje. Res je, da so nekateri prepričani, da so zvezne države a priori boljša rešitev v skladu z načelom »veliko je dobro«. Ta teza pa je prav tako slabo argumentirana kot apriorna trditev, da je v vsakem primeru ne glede na čas in okoliščine samo »majhno dobro«. V obeh primerih gre za močno poudarjen aprioristični dogmatizem, ki sploh ne poskuša svoje teze argumentirati in dokazati v konkretnem zgodovinskem položaju. Pri tem se

² Ta dilema glede slabše razvitih nesrbskih republik je bila kot njihova značilnost razvidna že v razpravah šestdesetih let. (Prim. Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1987*, London, C. Hurst in drugi – for the Royal Institute of International Affairs 1977, str. 135–136).

seveda pozablja, da so državne celote zgodovinsko upravičene samo tedaj, če je za njihov obstoj dovolj močan interes. Drugič pa se namenoma spregleduje, da interesi niso nespremenljivi. Zato je teza, da je Jugoslavija potrebna, hkrati pa da ni mogoča, popolnoma zgrešena.

Jugoslavija danes ni mogoča predvsem zato, ker ni potrebna. Ko bi bila potrebna, bi bila vsaj mogoča. Jugoslavije niso razbila nacionalistična ali nacionalna gibanja. Ta so lahko samo pospešila ali spremenila v dramo tisto, kar je bilo zgodovinsko neizbežno. V tem pogledu vsekakor pripada največja zasluga za razbijanje Jugoslavije Miloševićevi politiki in vsem tistim, ki so želeli na vsak način Jugoslavijo kot centralistično državo, enakopravnost pa so zavračali v imenu kvazi učinkovitosti.

Velikosrbski hegemonizem na eni strani in gibanje za nacionalno samoodločbo na drugi strani ne bi mogla povzročiti razpada Jugoslavije, če se zgodovina ne bi tudi sama obrnila v to smer. Ta gibanja sicer domnevajo, da je vse to, kar se je zgodilo z Jugoslavijo, samo uresničitev in potrditve njihovega programa. V resnici pa s svojim delovanjem niso bistveno preokrenila zgodovine, temveč so zgodovinska dogajanja sama pripravljala utrditev nacionalnih avtonomnosti in samobitnosti.

Tak trend je bilo mogoče opaziti v vseh delnih reformah v večnacionalnih socialističnih državah že tudi prej. Takšen razvoj je bil presenečenje samo za tiste, ki niso znanstveno spremljali sprememb, do kakršnih je prihajalo v Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi. Demokratizacija je vedno prinašala s seboj tudi decentralizacijo in krepitev položaja federalnih republik ali krepitev federalnih sestavin na račun unitarnih. Destalinizacijo Hruščova sta npr. spremljala gospodarska decentralizacija in prenehanje stalinističnega preganjanja »nacionalistov« po republikah. Ni slučajno, da je praška pomlad okrepila federalne sestavine v Češkoslovaški. Ta trend se je po »žametni revoluciji« še poglobil – vse do možne razdružitve zvezne države, ko ji je bilo spremenjeno ime v Češko in Slovaško, da bi se pokazalo, da gre za dve enakopravni državni celoti. Gorbačov je že na začetku perestrojke napovedal krepitev pravic republik in relativno avtonomijo republiških organizacij KP SZ.

Demokratizacija v Jugoslaviji je imela po padcu Rankovića (1966) enake posledice, le še bolj izrazite. Na ravni države sta bili izvedeni decentralizacija in krepitev pravic republik – vse do teze o izvorni suverenosti republik in izvedeni suverenosti federacije. Ustavni amandmaji 1971. in Ustava iz 1974. leta so okrepili federalne sestavine države nasproti centralizmu s tem, da so vnesli v ustavno strukturo prvine konfederalizma. V partiji je bil demokratični centralizem na zvezni ravni postavljen pod vprašaj leta 1969, ko so republiške organizacije dobile določeno avtonomijo, zvezni organi ZKJ pa federalno-konfederalno strukturo. V prid tej naši tezi o avtonomnosti zgodovinskega procesa, v katerem je demokratizacijo v večnacionalnih komunističnih državah spremljala krepitev nacionalnih avtonomij, govori tudi dejstvo, da so ta proces po letu 1971 vodile prav tiste politične sile, ki so same zase trdile, da so se postavile proti nacionalnim gibanjem na Hrvaškem in drugje. Zaključek tega procesa je Ustava iz leta 1974.

Zdaj so izginile povezovalne prvine večnacionalnih postkomunističnih držav. Na sovjetskem prostoru ni več politične sile, ki je v zadnjih stopetdesetih letih izvajala imperialistična osvajanja in širila meje Rusije ter kasneje Sovjetske zveze s tem, da je vključevala v državo ozemlja drugih narodov. Zadnje takšno osvajanje je speljal Stalin ob koncu druge svetovne vojne. Kar pa zadeva bivšo Jugoslavijo, lahko rečemo, da narodi, ki so jo sestavljali, niso več ogroženi od zunanjega

sovražnika. Bivše sovražne države celo pošiljajo pomoč, osvajati pa skušajo države, ki so bile še do včeraj v sestavi skupne federacije. Ni več centraliziranega planskega gospodarstva, na politični ravni pa ni več partije, ki je monopolizirala oblast, in njenega temeljnega organizacijskega načela demokratičnega centralizma.³ Velikost trga zaenkrat ne more biti posebna prednost, kajti v deželah socialističnega etatizma prav tržno gospodarstvo ni delovalo – zavrto z državnim urejanjem in z iracionalnim delovanjem državne lastnine. Tam, kjer ni pravega trga, tudi večji možni prostor za njegovo širjenje ne more biti prednost. V socialističnih državah komandne ekonomije niso delovale – ne glede na njegovo velikost. Še več. Lahko bi rekli, da so velike države zaradi svojega ogromnega birokratskega aparata izrazito izstopale v pogledu iracionalnosti svojih gospodarstev. Tu naj opozorimo, da so prvi koraki, s katerimi se je uvajalo tržno gospodarstvo, krepili procese razpadanja, ker so z vnašanjem tekmovalnosti v dotlej mirna distributivna gospodarstva pokazali, da gre za federalne enote na različnih stopnjah razvoja in z neenakimi sposobnostmi za ekonomsko tekmo.⁴ Različna stopnja razvoja je pomenila hkrati tudi različen izhodiščni položaj v tržni tekmovalnosti in zato tudi različno odzivanje na tržne reforme, ki so se uvajale. Pozneje je ta različni ekonomski interes neizbežno povzročal tudi politične razlike in nazadnje bistveno prispeval h krepitvi sredobežnih teženj. Že tudi prej je uvajanje ekonomskih računov, brez česar ni tržnega poslovanja, vodilo k nadzoru finančne rentabilnosti – in to ne le na ravni tovarne. Tako so bile tudi že v bivši Jugoslaviji razglašene t. i. nacionalne ekonomije, ki so v razmerju do federacije delovale kot tiha, a nezauzavljiva razkrojevalna sila. Zato ni slučajno, da je teorija, ki je zastopala unitaristična in druga projugoslovanska stališča, obsodila nacionalne ekonomije kot nacionalistično koncepcijo. Namesto tega so ponudili t. i. moderno federacijo, ki naj bi s prenosom ekonomskega urejanja na zvezno raven onemogočila ekonomsko avtonomijo republik. V takšnem okviru enotnega jugoslovanskega trga je ostal še nadalje nerešen problem uveljavljanja tržne ekonomije: razlike v razvitosti so se pokazale za nepremagljive. Pritisk nerazvitih je zahteval administrativno prerazdeljevanje iz centra, kar je hkrati krepilo etatizem in centralizem ter zaustavljalo demokratične in tržne reforme.⁵ Problem je bil toliko težji, kolikor je bil razpon razlik med republikami in pokrajinami SFRJ večji kot pa v evropskih integracijah (ES ali EFTA). To je razlog, zaradi katerega so se različni pogledi na ekonomske reforme nujno spreminjali v politične razlike. Kadar so lastni interes – kot v primeru Srbije – poskušali uveljaviti s silo, je bil odkrit spopad že vnaprej pričakovan.

Skratka, dezintegracija je bila logična posledica razpada starega sistema, posebno pa se je okrepila z uvajanjem reform. Ob demokratizaciji, decentralizaciji

³ Centralizem partije je bil tako močan, da je pravo vprašanje, ali so federacije, ki so jim vladale komunistične partije, sploh bile federacije, ker se vse pomembne odločitve niso sprejemale v institucijah zvezne države, temveč v najvišjih organih partije (v politbiroju). Zato Friedrich v svoji znani knjigi o federalizmu poudarja, da je stopnja resničnega federalizma v takih državah odvisna od tega, v kolikšni meri se partija sama omejuje v uporabi svoje centralizirane oblasti (Karl J. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, NY Washington, London, Frederick A. Praeger, Publishers 1968, str. 168). V tem pogledu je Jugoslavija po ustavnih reformah v sedemdesetih letih prakticirala izrazito mehkejšo varianto praktične partijske politične premoči. Gorbačov je v primerjavi s tem takoj po prihodu na oblast ugotovil, da Sovjetska zveza pravzaprav v resnici ni bila federalna država.

⁴ Rusinow prav tako opozarja, da tržno tekmovanje »samo povečuje regionalno polarizacijo ekonomije«. Pri tem se sklicuje na raziskovanje ekonomskega geografa F. E. I. Hamiltona in na njegovo knjigo *Yugoslavia: Patterns of Economic Activity*, London 1968 (prim. Rusinow, op. cit. na str. 132).

⁵ O primerjavih razvrščanja na pristaše centralizma in decentralizacije oziroma nasprotnikov in zagovornikov trga glej pri Rusinowu str. 124.

in trgu z identifikacijo posameznih interesov – tega procesa ni bilo mogoče več zaustaviti. Razen tega je pri bolj razvitih raslo prepričanje, da se bodo v Evropo lažje in hitreje vključili individualno, ne da bi čakali, da se za nove odnose usposobijo tudi manj razviti. Sicer pa se je po še dokaj svežih izkušnjah, evropskih in svetovnih, pokazalo, da razviti lahko »potegnejo« za seboj tudi razvoj nerazvitih. Tako imenovana kitajska različica, ki jo je v sporu s Hruščovom zagovarjal Mao Zedong, po kateri morajo razviti počakati nerazvite in do izenačitve samo pomagati slabše razvitim, ni ekonomsko racionalna. V jugoslovanskem primeru ekonomski spopad ni bil v tolikšni meri zaznaven v svetovni javnosti, vendar ni bil zato nič manj zaostren. Eni so zagovarjali hitrejšo in globlje ekonomske reforme, drugi pa so želeli te procese upočasniti in ublažiti. Glavno sredstvo blaženja reform pa naj bi bilo politično posredovanje zvezne države.

Po vsem tem sodeč bi bila dezintegracija socialističnih federacij neizbežna tudi brez odkritega spopada. Tudi brez vojne bi se zveze med bivšimi članicami zveznih držav mogle ohraniti le na ravni nekakšnega Commonwealtha, o čemer priča tudi sovjetski primer s Skupnostjo neodvisnih držav. Z vojno to ni bilo mogoče. V tem je haaški predlog neracionalen, ker ni izvedljiv. Tako kot ni bila izvedljiva npr. politična zveza med Nemčijo in Britanijo 1944. leta. Tudi kasneje, po vojni, ni mogoča takojšnja ekonomska in politična zveza med stranema v spopadu. Prvi korak more in mora biti samo normalizacija odnosov, vzpostavljanje diplomatskih in vseh drugih stikov, kakršni obstajajo med dvema neodvisnima državama, vse drugo pride šele potem. Ne glede na to, da bi se težko uresničile neke močnejše ekonomske zveze (carinska unija, skupni ali enotni trg), ker je Jugoslavija začela razpadati prav zato, ker na tem področju ni bilo mogoče najti skupnega jezika.

Res je, da se Zahod integrira, Vzhod pa dezintegrira. Toda integracija Zahoda je rezultat interesov uspešnih ekonomij, ki iščejo širjenje tržnih vezi in svobodnih političnih odločitev, od katerih se lahko tudi odstopi. Dezintegracija Vzhoda pa je posledica dolgoletnega delovanja sistema, v katerem je voluntarizem uničil ekonomsko racionalnost, integracije pa ne podpirajo demokratične odločitve, temveč so mu bile vsiljene. Zato je bil na Vzhodu beg v neodvisnost logičen, prav tako tudi zavračanje starih oblik integracij: ekonomskih in političnih skupnosti s sovjetsko prevlado in dotedanjih federacij. V prid naši tezi govori dejstvo, da nekdanji politični Vzhod sprejema integracije na novi podlagi – vsi želijo v Evropo, v Evropsko skupnost (Evropa zdaj). Zavrača se torej samo iracionalna oblika integracij, izbira pa racionalna. Teza, da se ni treba spraševati po obliki integracije in da je integracija, kakršna koli že je, sama po sebi prednost, je samo prozorno zagovarjanje starih, izrabljenih federacij, kakršnih ne le Hrvati in Slovenci, temveč skoraj nihče več noče na prostoru bivših federacij (Sovjetske zveze, SFRJ, verjetno tudi Češko-Slovaške). Podobno nalogo ima tudi teza, da so federacije potrebne, ker bodo republike zaradi soseščine in starih zvez tudi naprej prisiljene, da med seboj trgujejo. Kot da se tu pozablja, da je že zdavnaj minil čas, ko se je trgovina zaustavljala na mejah.

V politiki so samo interesi večni. Dovolj močnega interesa za stare federacije, ustanovljene v komunističnem razdobju, očitno ni več. Mnogi niso doumeli, da ni v krizi le jugoslovanska ali sovjetska federacija, v krizi je sama ideja večnacionalnih držav v postkomunističnih družbah. Ko sta Washington in del Evrope branila integriteto starih federacij, v začetku nista dojela, da skušata zaustaviti krizo, ki je pravzaprav neozdravljiva. To stališče je bilo ahistorično, politika, zasnovana na njem, pa ni mogla dati pozitivnih rezultatov.

3. Analiza možnosti za mir predpostavlja jasno prepoznavanje interesov ne le tistih subjektov, ki so neposredno vključeni v vojno, temveč tudi vseh tistih, ki so vanjo posredno vpleteni. Zaradi spremenjenih odnosov v globalnih okvirih, ko je zaradi sprememb v Sovjetski zvezi in v Vzhodni Evropi ostala na prizorišču samo ena supersila in nedvoumna prevlada Zahoda, je možno pozornost v bistvenem osredotočiti na obnašanje ameriške in evropske politike do vojne na Hrvaškem. V začetku je bilo za to politiko značilno nerazumevanje tega, kar se je v resnici dogajalo na jugoslovanskem prostoru. Agresivnost politike Slobodana Miloševića pa je hitro pripomogla, da je postal Zahodu položaj razviden.

Politika Zahoda, še posebej Washingtona, do Hrvaške in Slovenije je bila dolgo časa zakoličena s prizadevanji, da se podprejo demokratične in tržne reforme predvsem v Sovjetski zvezi, pa tudi v Jugoslaviji. Zato so z vsemi silami podpirali Gorbačova v Moskvi. Ker je Gorbačov kot zvezni predsednik brez zvezne države izgubljal svojo vlogo, je bila njihova implikacija jasna: treba je ohraniti integriteto Sovjetske zveze. To tezo je potrjevala tudi povsem pravilna presoja, da bo krepitev avtonomnega položaja sovjetskih republik okrepila pritisk konservativcev in armade na Gorbačova z obtožbo, da razbija državo, in z jasno grožnjo, da ga bodo zrušili. Tudi Anteja Markovića so podpirali po enaki formuli. In še bolj so podpirali celovitost Jugoslavije, ker je bilo tudi to v funkciji reševanja Gorbačova v Moskvi. Dezintegracija Jugoslavije bi lahko vplivala tudi kot slab primer na krepitev sredobežnih teženj v Sovjetski zvezi. Takšna politika Washingtona in Evropske skupnosti je imela tri šibke točke. Prvič, tako v Sovjetski zvezi kot tudi v Jugoslaviji so federacijo najbolj zavzeto branile ortodoksne komunistične sile, nosilci demokratičnih in tržnih reform pa so bili praviloma za decentralizacijo – v razponu od ohlapne federacije in konfederacije pa vse do popolne samostojnosti republik. Tako se je zgodilo, da je Zahod v težnji, da bi podprl reformatorja Gorbačova in Markovića, vneto zagovarjal federacije in branil njihovo celovitost; s tem pa je hkrati krepil odločujoč položaj nasprotnikov reform, osredotočen prav na obrambo centralizma. Zato so npr. baltiškimi republikam, s katerimi Washington ni nikoli formalno pretrgal diplomatskih odnosov in nikoli ni priznal rezultatov njihove okupacije, poslali sporočilo, naj počakajo s svojimi prizadevanji za neodvisnost, čeprav so proti njim iz Moskve uporabili tudi povsem jasne kazenske ukrepe. Drugič, Zahod dolgo ni spoznal, da teče proces neustavljivo v smeri dezintegracije in ukinjanja bivših socialističnih federacij ter da bodo njihovi favoriti zelo hitro ostali brez svojih zveznih držav, na čelu katerih so. Kot se ve, se je prav to tudi zgodilo. In tretjič, niso se hoteli sprijazniti z dejstvom, da se reformatorji, ki korenito prekinjajo s starim sistemom, vse bolj zbirajo po republikah, ker so postale zvezne države zaradi koncentracije konservativcev in ogromne birokracije v svojih centrih nesposobne, da bi uresničile bistvene spremembe.

Zahod je dolgo časa kazal strah, da bodo izbruhnili nacionalni spopadi, ki jih ne bo mogoče nadzorovati. Zato je tudi ta strah pomenil dodatno skrb za to, da se obdržijo federalne države. Pa tudi ta prvina zahodne politike je bila ranljiva. Nacionalnim spopadom se je mogoče izogniti samo z njihovim razreševanjem, ne pa z nasilnim potiskanjem v Prokrustovo posteljo zveznih držav. Takšno potiskanje samo odlaga izbruh nacionalnih nezadovoljstev, pri tem pa tako kot v fiziki povečuje njihovo moč. Ne smemo pozabiti, da so narodi – in to vsi brez razlike – v zveznih ustanovah videli emanacijo sistema, iz katerega so želeli pobegniti.

V primeru Sovjetske zveze je bil Zahod posebno prestrašen zaradi možnosti, da bi se morebitna mednacionalna vojna sprevrgla v jedrsko. Ker je bilo jedrsko orožje postavljeno v vseh republikah sovjetske federacije, bi lahko možnost

nenadzorovanega razpada federacije vodila v splošno katastrofo. Ne gre le za strateške rakete ali za rakete srednjeg dosega, temveč tudi za drugo taktično orožje, ki poleg raket vključuje tudi jedrske letalske bombe in topniške granate. Razpad, ki bi ga spremljala usihanja avtoritete in kaos, bi lahko pripeljal do položaja, v katerem bi slabša stran morala poseči po jedrskem orožju, to pa bi se lahko zgodilo tudi slučajno ali zaradi malomarnosti. Jedrsko orožje bi lahko prišlo tudi v prodajo na črnem trgu. Nekateri od sovjetskih jedrskih znanstvenikov, katerih mesečna plača 400 rubljev v trdni valuti znaša samo 4 dolarje, bi lahko ponudili svoje storitve agresivnim diktatorjem širom po svetu. Iz vseh teh razlogov so ZDA in druge zahodne sile želele, da se nadzor nad jedrskim orožjem obdrži na enem mestu. Zato je Zahod želel ohraniti federacijo.

Obstajal je tudi neprikrit strah, da bodo na Vzhodu komunistične režime zamenjale avtoritarne diktature, zrasle iz nacionalnih gibanj. Da bi se to onemogočilo, so želeli ohraniti federacije kot sredstvo nadzora. Ta izbira pa je spet sama s seboj v nasprotju. Nasilno ohranjanje federacij, ki so zgodovinsko odpisane, ne umirja nacionalnih konfliktov, nasprotno, še spodbuja jih in podžiga politične skrajnosti. In drugič, glavni nasprotniki demokracije v takih državah so prav zagovorniki centralizma in neokomunističnih rešitev. To vse seveda še ne pomeni, da nedemokraciji ni mogoče najti tudi na drugi strani. Težko bi tudi zagovarjali podobno tezo, da bodo namreč nove majhne države, ki nastajajo iz razpadlih federacij, zaradi relativno večjih dajatev za obrambo nujno drsele v militarizem, nedemokracijo in totalitarizem. Zgodovina dokazuje, da je veliko več takih primerov med velikimi in večnacionalnimi državami (Hitlerjeva Nemčija, Sovjetska zveza do Gorbačova, Kitajska). Medtem ko največje aglomeracije prebivalstva in narodov kažejo takšne značilnosti, pa so nekatere druge majhne države primeri demokratičnosti in nemilitarnosti (Švica, Švedska).

Obstajal je tudi strah, da bo razpad postkomunističnih federacij okrepil tudi nacionalna gibanja v Zahodni Evropi. Vendar se je pokazalo, da je ta vpliv nepomemben, ker federacije na Zahodu razpadajo iz povsem drugačnih razlogov. V Sovjetski zvezi in v Jugoslaviji so usahnili glavni kohezivni elementi, kar je ob splošni krizi, ekonomski neučinkovitosti, omejevanju demokracije in državljan-skih pravic spodbujalo razpad zveznih držav. Vsega tega na Zahodu v glavnem ni; problemi Severne Irske, Baskije, Korzike ipd. so umeščeni v popolnoma drugačne politične okoliščine.

Ko gre za odnos Zahoda do Hrvaške, ne smemo podcenjevati tudi dejstva, da posamezne države niso enobarvne politične celote, temveč dejansko pluralistične in strankarsko razdeljene družbe in da se njihovo aktivno vpletanje v vojno na Hrvaškem ali kjer koli drugje mora upravičiti pred domačim javnim mnenjem. Brez zadostne naklonjenosti lastne javnosti ni mogoče prevzemati odgovornosti za zunanjepolitične pobude. Pridobivanje te javnosti je v marsičem odvisno od obnašanja hrvaške politike. Ošabnost, nesposobnost, da se z Zahodom komunicira v jeziku zahodne politike, ali pa zamujanje priložnosti, da se tuja javnost opozori na odločujoča dejstva – niso tako redke napake na strani hrvaške politike. Tako npr. zamujanje priložnosti, da se opozori, da je bila Hrvaška v drugi svetovni vojni na strani protifašizma in da je bil na čelu protifašističnega boja v celotni Jugoslaviji Hrvat, gotovo ne bo prispevalo k temu, da bi si pridobili naklonjenost zahodne demokratične javnosti, ki je bila in ostaja protifašistična.

Ne smemo zanemariti tudi dejstva, da je tradicija nekaterih držav Zahoda na strani federalizma ali centralizma. Nekatere od teh držav so bile kolonialne sile ali pa so tudi same centralistično urejene (Velika Britanija, Francija, Nizozemska) in

del njihove javnosti instinktivno ne more biti na strani tistih, ki se želijo osamosvojiti. V ZDA ima še iz časov državljanske vojne federalistična ideja prednost pred konfederalizmom. Javnost teh držav šele z zamudo prihaja do spoznanja, da gre pri razpadu postkomunističnih federacij za popolnoma drugačen zgodovinski proces. Prepoznavanje tega procesa postaja bistveno za razumevanje vojne na Hrvaškem. Zato ni slučajno, da je to prvi spoznal nemški zunanji minister Hans Dietrich Genscher, ki je tudi prvi na Zahodu prepoznal Gorbačova kot radikalnega reformatorja in je prvi predlagal, da mora Zahod brez odlašanja podpreti politiko perestrojke.⁶ Pri nemški podpori Hrvaški torej ne gre za poprejšnje zveze; takih zvez pravzaprav ni bilo, ker je bila Hrvaška v drugi svetovni vojni s svojo pretežno večino na strani protifašističnih zmagovalcev. Teza o starih zvezah je zgrešena tudi zato, ker je današnja Nemčija prav demokratična replika nacistične Nemčije. Ni slučajno, da so neonacistične skupine ostale žive v glavnem na tleh nekdanje Vzhodne Nemčije, ki v primerjavi z Zahodno Nemčijo še ni dokončala svoje demokratične katarze. Nemška javnost, ki je spoznala strahote totalitarizma in posledice vojne, se je naučila tudi vrednot demokracije in se je zato samodejno odzvala na agresijo proti Hrvaški. Nemčija se je združila na podlagi pravice naroda do samoodločbe in zato te pravice tudi drugim ne more odrekati. Nazadnje pa ni treba podcenjevati tudi prisotnosti številčno močne hrvaške emigracije v Nemčiji.

V igri okrog Hrvaške gre tudi za različne interese znotraj Evropske skupnosti in njenih možnosti, da obvladuje procese na evropski celini. Podobne razlike se pojavljajo tudi okrog položajev v novem globalnem razporedu vpliva po izpadu Sovjetske zveze iz vrste velikih sil in ob pojavu združene Nemčije kot možne nove supersile. Podpora Hrvaški z ene strani postaja predmet ugovaranja z druge; šibke točke v hrvaški politiki postajajo argumenti za kritične pripombe na naslov ekonomskega velikana, ki začenja kazati samostojne politične ambicije. Pri tem se pozablja, da je diplomatska igra okrog interesnih področij lahko predmet taktičnih iger, vendar v hrvaškem primeru kot tudi v primeru drugih držav nekdanjega političnega Vzhoda ne gre samo za diplomatsko priznanje, temveč predvsem za priznanje politične stvarnosti. Samo tista politika, ki upošteva realne zgodovinske procese, je lahko dolgoročno uspešna.

4. Za analizo možnosti mirne rešitve vojne na Hrvaškem se morajo identificirati interesi obeh strani v spopadu in oceniti možnosti za njihovo uresničenje. Možnosti za mir bi bile realne samo, če se interesi zadovoljujejo v skladu z idejo zgodovinske pravice. Nepravične rešitve ne morejo pripeljati do uravnoveženega uresničenja interesov, temveč samo podaljšujejo spopad ali izzivajo še nove konflikte. Ni dvoma, da je težko priti do pravične rešitve. Čeprav obstaja nevarnost subjektivnega pristopa, se iskanje pravične rešitve lahko relativno objektivizira s pomočjo mednarodnih meril, ki so v demokratični globalni skupnosti že standardizirana.⁷

⁶ Še kot minister za zunanje zadeve Zahodne Nemčije je Genscher ugotovil, da ima Zahod interes za podporo politiki perestrojke in za krepitev sovjetskega gospodarstva. Zahodna Evropa bi po mnenju nemškega ministra lahko videla v tem priložnost za ekonomsko širjenje. Na mednarodni konferenci ob koncu 1987. leta v S. Paulu v ZDA v organizaciji Inštituta za vprašanja varnosti Vzhod-Zahod iz New Yorka je Genscher poudaril pomemben prispevek tedaj nove sovjetske politike, ki jo je začel Gorbačov, za reševanje svetovnih problemov. Genscherjeve pobude so bistveno vplivale na spremembo stališč Zahoda do Gorbačeva, kar je ustvarilo pogoje za preobrat globalne politike ter peljalo od hladne vojne k odpravljanju blokovskih napetosti, h koncu tekme v oboroževanju in jedrski grožnji (prim. poročilo o konferenci R. Vukadinovića, objavljeno v tedniku Danas dne 24. 11. 1987).

⁷ Mednarodne pogodbe in dokumenti multilateralnih konferenc so dali zgoščen pregled zgodovinske izkušnje in so pripeljali mnoge odprte in konfliktno potencialne probleme do standardiziranih odločitev, ki jih je težko enostransko

Izhod iz vojne, ki se je razvnela, se zdi neverjetno težaven. Vojna propaganda z demoniziranjem nasprotnika, vojne strahote, rušenja in človeške žrtve postajajo skoraj nepremagljiva ovira za mirno rešitev.⁸ Pa vendar, če ta dejstva priznavamo kot posebnost politike v vojni, se odločitve sprejemajo tako v vojni kot v miru predvsem na podlagi tehtanja o dobičkih in zgubah, ki jih taka odločitev prinaša. V vojni vlade niso pripravljene svoje odločitve o vstopu v boj kasneje oceniti kot napačno izbiro, ki bi jo bilo treba preklicati. Pa vendar sodi taka odločitev v isto zvrst kot tista o začetku sovražnosti. Seveda je najboljša odločitev glede vojne: ne začeti vojne. Nadaljevanje vojne je za napadalca vedno odločitev z več možnimi izgubami kot koristmi. V vojni vlade praviloma ne želijo odnehati, ker menijo, da bodo z zmago rešile problem, zaradi katerega je vojna izbruhnila, in da bo ta rešitev dokončna. Menijo, da bodo s tem zagotovile trajen mir. Takšna rešitev se jim zdi lažje izvedljiva kot pomiritev z nasprotnikom. Če je cilj vojne osvajanje ozemlja, to potem neskončno podaljšuje bojevanje. Prva in druga svetovna vojna sta bili primer takih vojn starega tipa, katerih cilj so bila imperialistična osvajanja, zato sta tako dolgo trajali. Seveda, netolerantnost na začetku pozneje zelo povečuje stroške vojne. Značilen primer te vrste je vstop Francije v alžirsko vojno; nekaj dni po začetku vstaje v Alžiriji je François Mitterrand, tedanji francoski minister za notranje zadeve, glede predloga, da se je treba pogajati, odvrnil, da je v primeru vstaje v Alžiriji »vojna edino pogajanje«. Sedem let in pol kasneje je De Gaulle priznal alžirsko neodvisnost in ozemeljske koncesije v korist Alžiriji.⁹

Mogoče je protislovno, vendar se največ površnih ocen o vojni nanaša na Srbijo. Vzroka razširjanja velikosrbskega nacionalizma se išče bodisi v daljni preteklosti, s tem da se pojasnjuje nepretrganost srbskega nacionalizma z njegovo skoraj genetsko zakrknjenostjo – ali pa se vzroki omejujejo samo na neposredno sodobnost in povezujejo z Miloševićem. Prva razlaga, razen nesprijemljive teze o genetski pogojenosti katere koli politike, ne odgovarja na vprašanje: zakaj je do prenapetega srbskega nacionalizma prišlo prav zdaj? Druga razlaga ne upošteva dejstva, da je tudi sam Milošević posledica krepitve srbskega nacionalizma, do katerega je prišlo neposredno po njegovem prihodu na čelo Srbije.

V bistvu je ključni element v ekonomiji in v dejstvu, da je bila Srbija ekonomsko šibka, politično pa močna republika bivše SFRJ. Glavno gibalno sedanjega velikosrbskega gibanja lahko iščemo v težavah relativno manj razvite republike, da se prilagodi tržnim reformam. Že od začetka šestdesetih let, zlasti pa z reformo 1965. leta, je večji del srbske ekonomije zaznaval svoj nižji izhodiščni položaj kot oviro v tržni konkurenci ter kot zaostajanje in nestabilnost – v primerjavi z gotovostjo administrativne ekonomije. Iz tega je zrasel pritisk, da se za Srbijo izbori rešitev v centralizaciji in v počasnejšem tempu sprememb. Politični izraz teh prizadevanj je bil poosebljen v Rankoviću, ki je prišel v tem času v spor s Titom.¹⁰ Po

---

ignorirati. Med takšne rešitve spadajo npr. stališče do nesprijemljivosti spreminjanja meja s silo, o institucionalni zaščiti narodnih manjšin, državljanjskih in človekovih pravic, o pravicah narodov do samoodločbe, o arbitraži kot načinu iskanja izhoda iz spopada interesov itd.

⁸ F. C. Ikle v svoji knjigi z značilnim naslovom Vsaka vojna se mora končati, opozarja, da morejo v miru narodi živeti tudi ob odprtih konfliktih, da pa v vojni taka tolerantnost naenkrat izgine. V vojni začnejo vlade veliko bolj strogo definirati svoje zahteve, kot pa bi glede istih vprašanj ravnale v miru. Ikle navaja primer politike britanske vlade proti Nemčiji v tridesetih letih. Neville Chamberlain je postal znan po svoji politiki popuščanja proti Hitlerju, toda po izbruhu vojne in po nemški zmagi nad Poljsko ni želel več nobenih pogajanj s Hitlerjem in vse njegove ponudbe so bile odbite (F. C. Ikle, *Every War Must End*, NY, London, Columbia University Press 1971, str. 9–10).

⁹ Prim. Ikle, op. cit. str. 12.

¹⁰ Rusinow v svoji izredni analizi gospodarskega konteksta političnih in posebej nacionalnih spopadov v Jugoslaviji utemeljuje tezo o gospodarski podstati sedanje srbske politike. V začetku šestdesetih let se je – v primerjavi s hrvaškimi in

Rankovićevem padcu (1966. leta) se je isti problem obnovil 1968. leta. Temeljne parole beograjskih študentov so bile zahteve, da se onemogoči naraščanje socialnih razlik in brezposelnosti, torej zahteve, ki so bile naperjene proti neizbežnim posledicam tržnega gospodarstva. Z doktrinarno levega položaja pa se je trg razglašal kot kapitalistični odklon. Z izjemo razdobja srbskih liberalov (Marko Nikezić, Latinka Perović, 1968–1972) ostajajo pripombe te vrste glede tržne ekonomije stalnica srbske politike.¹¹

Preseneča, da je ostalo neopaženo, da je Memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti (1986. leta), če zanemarimo posplošene formulacije, uglašen izrazito protitržno. Memorandum pravi, da je razdobje 1953–66, ko prevladuje skoraj nedotaknjen ekonomski etatizem, »obdobje uspešnega razvoja«. »Fatalni prelom« je bil reforma 1965, s katero so bile dane prednosti individualnim pred skupnimi interesi. Z ukinitvijo planiranja so izginile »koordinirajoče funkcije federacije«, krepitev trga pa je prinesla prednost najbolj razvitim republikam in utrdila njihovo prevlado. Srbijo bremeni povečanje socialnih razlik in nezaposlenost, ki je večja kot v drugih republikah. Pisci Memoranduma ocenjujejo tržno reformo 1965. leta v celoti kot negativen strateški obrat, s katerim je demokratizacijo zamenjal projekt ekonomske liberalizacije.¹² Tudi kasneje, pod Miloševićevim vodstvom, se sicer načelno sprejema tržna usmeritev, na konkretni ravni pa se odločno vztraja, da se v tej naravnosti ne bi prehitelo v vsej njeni širini in radikalnosti. Zahteva se npr., da se mora inflacija obrzdati ne z ekonomskimi, temveč z etatističnimi ukrepi. V tem smislu je značilen tudi referat Radmilovića, predsednika srbske vlade, iz 1989. leta (pripravljen za 14. kongres zvezne partije). Zavzema se za pluralizem oblik lastnine, vendar vztraja pri posebni zaščiti družbene lastnine, ki v tržni tekmi v nobenem primeru ne sme izgubiti prednosti.

Nemoč Srbije, da bi sprejela ukrepe radikalnih tržnih reform, je nujno vodila srbsko politiko kljub tržni retoriki v smeri državnega protekcionizma, k ekonomski politiki mešanega tržno-planskega tipa, k ukrepom administrativnega intervencionizma in k centralizmu. Občutek ekonomske frustriranosti in nezadovoljstva s položajem republike v tržnih reformah, ki se opira na tezo, da so bili interesi Srbije v primerjavi z drugimi zapostavljeni, je na politični ravni hitro prerasel v paranoično obsedenost o nacionalni ogroženosti, s katero se je razplamtel tradicionalni srbski nacionalizem. Ta teza je prišla prvokrat na dnevni red političnega vodstva republike 1977. leta, ko je predsedstvo Srbije pripravljalo t. i. »modro knjigo« o pokrajinah, ki jo je Tito zavrnil kot modus reševanja odnosov med republikami in pokrajinama. Toda takoj po Titovem odhodu s prizorišča je sledila vrsta nacionalnih sočnanj z Albanci, Slovenijo in Hrvaško. Nacionalno vprašanje

---

slovenskimi liberalnimi politikami – oblikoval konservativni blok nerazvitih, ki so ga vodili politiki Srbije na čelu z Rankovićem. V prvih vrstah konservativnega bloka so bili tudi funkcionarji zveznega državnega, partijskega in policijskega aparata. Ker je bil politični odgovor tega bloka na zvezne reforme zahteva po centralizmu, je prišlo do neizbežne identifikacije z velikosrbskim nacionalizmom. Prav ta blok je bil politična opozicija reformi 1965. leta. Konservativci so imeli politično pobudo leta 1962, s padcem Rankovića pa so doživeli poraz (1966). Rusinov kot vrh kulminacije konflikta označuje plenum CK ZKJ, ki je potekal v dveh delih leta 1966, in sklene razmišljanje z ugotovitvijo, da od tega časa »v Jugoslaviji ni več obstajala monolitna partija« (Rusinov, op. cit., str. 135, 136 in 180–183). Mi bi lahko dodali, da so bili vsi kasnejši spopadi samo obnavljanje in poglobljanje te iste politične razdelitve, ki je bila hkrati konceptualna in nacionalna. Bolje rečeno, korenine te delitve so bile konceptualne, čeprav so temeljile na različnih nacionalnih močeh, ki so določale tudi njihovo izbiro. Šeasoma pa je v ospredje prišla nacionalna narava spopada interesov.

¹¹ O »novem kurzu«, na katerega čelu so bili srbski liberali, glej D. Bilandić, *Historija SFRJ, Glavni procesi 1918–1985*, Zagreb, Školska knjiga, str. 519. Tu je treba pripomniti, da je srbska politika tudi pred nastopom srbskih liberalov in kasneje imela politike, ki so zastopali liberalne ideje, posebno o gospodarskih vprašanjih.

¹² Prim. »Memorandum« SANU, v *Izvori velikosrbske agresije, Rasprave-dokumenti*, Zagreb, »August Cesarec«, Školska knjiga 1991, str. 257–258, 263, 273, 275–276, 282, 284.

se podtika javnosti namesto neobstoječih ekonomskih rezultatov, in sicer kot sredstvo političnega legitimiranja srbskega političnega vodstva. Velikosrbski nacionalizem ni želel sprejeti določb, s katerimi je Ustava iz leta 1974 zagotavljala enakopravnost – trdilo se je, da prav to postavlja Srbijo v neenakopraven položaj; zanjo je sprejemljiva le centralizacija. S tem namenom so skušali prevzeti nadzor nad zveznimi institucijami, najprej nad CK ZKJ, potem pa nad zvezno državo. Odpor drugih republik je prisilil Miloševića, da je izločil iz igre vse zvezne institucije, ki jih ni mogel prevzeti, in da je šel nazadnje, ko mu je ostala pod nadzorom samo zvezna armada, v vojno.

Nacionalni program ozemeljskega širjenja naj bi odvrnil pozornost od velikih ekonomskih težav. Problem vojne, ki je ni mogoče dobiti, je predvsem v tem, da tudi v primeru začasnih vojaških uspehov samo povečuje ekonomske probleme Srbije, čeprav za nekaj časa odloga izbruh socialnega nezadovoljstva. Ker je zaradi prvih večjih porazov soočenje z resnico že pred vrati, je izstop Srbije iz vojne nujen in neizogiben. Nadaljevanje vojne prinaša Srbiji samo nove begunce in problem vzdrževanja tistega dela profesionalne strukture armade, ki se bo ob koncu vojne nujno zatekel v Srbijo, ker ga nobena druga država ne bo marala. Gre za približno 30.000 oficirjev, ki so prej imeli svoj domicil zunaj Srbije in Črne gore.

Armada je šla v vojno s pozno komunistično ideološko platformo, v bistvu pa je bil njen motiv sindikalen. Njen temeljni problem je bil, kako ne izgubiti dela. Da bi to ohranila, je armada predvsem poskušala ohraniti delodajalca: federacijo. Da bi pa to dosegla, je bilo treba poleg drugega zrušiti vse tiste, ki so s svojo politiko vzpostavljanja neodvisnosti republik neposredno ogrožali obstoj zvezne države. To se nanaša predvsem na novo demokratično izvoljeno oblast v Hrvaški in Sloveniji. V tem so se cilji armade pokrivali z imperialistično osvajalsko politiko Srbije, sama armada pa se je iz zadnje zvezne institucije de facto spremenila v srbsko vojsko. Ko je prenehalo ustavno delovati zvezno državno predsedstvo, je tudi armada sama s stališča ustavnosti postala paravojna formacija.

Strategija vojne na Hrvaškem, t. i. vojne nizke intenzivnosti, s sistematičnim rušenjem naselij in z velikimi civilnimi žrtvami je nujno postala vojna proti vsem državljanom Hrvaške; ti so postali prvi cilj napada.¹³ Armada je s tem zapravila uresničitev svojega glavnega cilja – zrušenja oblasti na Hrvaškem – in namesto tega povzročila neverjetno visoko stopnjo homogenizacije v obrambi Hrvaške pred agresijo. Za hrvaško stran je vojna s tem postala narodna in osvobodilna. Tako vojno pa napadalec le težko dobi. Armada je s tem nehote dokončno utrdila že tako jasno referendumsko odločitev za samostojno Hrvaško. S svojo politično izbiro in s pripravljenostjo, da deluje po svoje, brez nadzora legalne oblasti, kot tudi z obračanjem orožja proti državljanom, ki bi jih po ustavi morala braniti, je

¹³ Termin »konflikt nizke intenzivnosti« se je pojavil kot evfemizem za vojno proti upornikom v ameriški vojni doktrini, da bi se izognili asociativni zvezi z ameriškim bojevanjem v jugovzhodni Aziji. Motiv za uvajanje kategorije konflikta nizke intenzivnosti je bil pridobivanje državljanov za vojno, ki ne bo definirana kot prava vojna. Da bi se izognili asociacijam na »vietnamski sindrom« in si izposlovali privolitev državljanov za poseganje v lokalnih spopadih v tretjem svetu, je Reagan uporabil doktrino vojne nizke intenzivnosti. Taka vojna po svoji definiciji vključuje diplomatske, gospodarske, psihične pritiske, teroristične metode in organiziranje uporov. Eksperti JLA so uporabili vse te elemente, vendar so spregledali najpomembnejša opozorila tistih, ki so si to doktrino izmislili: »Konflikt nizke intenzivnosti se ne more dobiti ali obvladati samo s pomočjo vojaške sile« (Prim. M. T. Klare, P. Kornbluh, ed., *Low-Intensity Warfare, Counterinsurgency, Proinsurgency and Antiterrorism in the Eighties*, NY, Pantheon Books 1988, str. 3–5, 9 in 53). To praktično pomeni, da vojne nizke intenzivnosti ni mogoče dobiti, če so politični cilji napačno postavljeni. To torej pomeni, da vojne proti vsemu narodu ni mogoče dobiti. Na tej izkušnji je ta doktrina vojne nizke intenzivnosti tudi nastala. Ta doktrina je pravzaprav samo bolj natančna inačica t. i. omejene vojne, ki je stara toliko kot zgodovina bojevanja (prim. R. E. Osgood, *Limited War Revisited*, Boulder Colorado, Westview Press 1979, str. XI, 1).

armada postala nezaželeno tudi za vse druge republike, razen za oblasti v Srbiji in Črni gori.

Armada je od začetka vojne delovala v funkciji politike Srbije, vendar pa se v bistvu interesi armadnih profesionalcev in srbske vladajoče elite ne pokrivajo. Identifikacija s politiko Srbije in večja ali manjša soočanja z drugimi republikami pomenijo, da se armada lahko vrne samo v Srbijo, ki očitno ne more vzdrževati vojske, predvidene za trikrat večji ekonomski prostor. Obstaja realna možnost, da bo poskušala Srbija, ki tudi sicer trdi, da ni v vojni, krivdo za vojno in njene posledice zvaliti na armado, da bi se sama izognila odgovornosti. Podaljševanje vojne pelje armado države, ki je ni več, ne glede na moč vojaške tehnike, v neizbežen razpad. Vojska v razkroju pa nima več nikakršne politične teže. Da bi se temu izognila, se mora vojska čim prej vrniti v Srbijo, na vsak način prej, preden se njene velike formacije razkrojijo na majhne in šibke enote. Zato je za vojaške profesionalce zadnji trenutek, da prekinejo vojno in se poskušajo z republikami, ki to želijo, dogovoriti za novo profesionalno pogodbo.

Čeprav je bilo srbsko prebivalstvo na Hrvaškem za Srbijo samo alibi za začetek vojne, je mogoče uresničiti mir in ga spremeniti v stabilno politično stanje, samo če se razreši status Srbov na Hrvaškem. Zagotovitev njihovih manjšinskih pravic – v smislu sprejetega zakona – in tolerantna praksa, moreta najbolje rešiti vprašanje Srbov na Hrvaškem. Če bi zagotavljali manj kot to, bi na srbski strani spodbujali odpor, separatizem in politično nestabilnost. Če bi zahtevali več kot to, obstaja resna nevarnost, da bi nerealne zahteve, s katerimi bi se de iure ali de facto negirala hrvaška suverenost, na hrvaški strani netile desni ekstremizem in poskuse, da se problem reši s silo. V obeh primerih bi bili med poraženci mir, ekonomija in demokracija.

Srbski narod na Hrvaškem se mora zavedati dejstva, da lahko svoje probleme reši samo v Zagrebu, ne pa v Beogradu, in da zaščitni manjšinski status ne daje pravice do ugovaranja odločitvam, ki jih sprejme demokratično izbrana oblast, niti možnosti veta na odločitev državljanov Hrvaške o samoodločbi. Po drugi strani pa mora tudi hrvaški narod vedeti, da ni mogoče zagotoviti ekonomskega razcveta in demokracije ob trajno odprtem srbskem vprašanju na Hrvaškem ter da je bistveni del demokracije tudi konsenzualno odločanje. Ni treba posebej poudarjati, da nadaljevanje vojne vse bolj otežuje položaj Srbov na Hrvaškem – celo ne glede na izid vojaških operacij.

Bilo bi pretirano trditi, da je bila hrvaška politika brez napak. Manjkalo je predvidevanje posledic Miloševićeve agresivne strategije. Še prej pa je bilo opazno tudi podcenjevanje pomena srbskega vprašanja na Hrvaškem. Vendar pa je prav tako jasno, da krivda za izbruh vojne ni deljena. Milošević bi začel vojno v vsakem primeru, ne glede na to, kdo bi bil na Hrvaškem na oblasti. S tem namenom je preventivno in »za vsak slučaj« beograjska propaganda razglasila za ustaše Vrhovca, Šuvarja in celo Račana. Vojni bi se lahko izognilo samo tako hrvaško vodstvo, ki bi se že vnaprej vdalo. Potemtakem so hrvaške napake lahko vplivale samo na podrobnosti izvedbe velikosrbske politike, na časovni načrt agresije in na nekatere, skoraj obrobne prvine razporeda moči. Načelna odločitev, da se gre do konca, je bila sprejeta že veliko pred večstrankarskimi volitvami in pred referendumom, javno pa je bilo razglašeno že na Gazimestanu, da srbski program vključuje tudi vojno.

Vse to pa ne pomeni, da Hrvaški ni treba narediti vsega, da čim prej in čim lažje pride do diplomatskega priznanja in miru. Ne gre samo za vojno, temveč tudi za njeno prihodnost. Hrvaški interes ni kakršna koli Hrvaška, temveč suverena in

demokratska država.¹⁴ Zaščita manjšinskih pravic je neločljiv del demokratične ureditve družbe. S tem je demokratična rešitev manjšinskega vprašanja tudi neposredni interes hrvaškega naroda – vsaj njegove prevladujoče večine, ki želi samostojno, a tudi demokratično. Hrvaško.

¹⁴ Inačica kakršne koli države pušča v nemar dejstvo, da ljudem že predsedata država, ki bi bila kakršna koli država. Državljeni danes želijo predvsem državo z uspešnim gospodarstvom in demokracijo, državo, ki jim mora zagotoviti mir in srečno življenje. Zanimivo je, da zagovorniki kakršne koli države – naj bo ta del jugoslovanskega ali hrvaškega projekta – ne doumejo, da se borijo za dogmatsko abstrakcijo. V tem spominjajo na kitajske dogmatike, ki so bili znani pod imenom »štogodisti«, ker so trdili, da je edina resnica vse tisto, kar je rekel predsednik Mao. Tudi boj za suvereno hrvaško državo ne bi imel smisla, če za tem ne bi našli nove zgodovinske kvalitete.

Somrak češko-slovaškega gospodarstva

Ob koncu avgusta 1991 sem bil spet prisiljen zapustiti našo Združeno republiko, v kateri je stanje veliko resnejše kot pred letom. Kljub vsem mogočim prizadevanjem, da bi mi prisluhnili, pa vladni krogi še nadalje ignorirajo moja svarila in priporočila. Pri tem odhodu bi rad pustil za seboj nekakšen povzetek, razčlemba ali ovrednotenje položaja, da bi se bilo nekoč, ko bomo nemara spregledali, na kaj opreti pri pričakovanju novega jutra. Zdajle je somrak, ne samo gospodarski, ampak tudi politični in družbeni: pred nami je dolga noč. Diletantizem, povprečnost, vulgarnost in trmoglavost – to je najhujše, kar nas je moglo doleteti po petinštiridesetih letih nazadovanja.

Kljub temu se ne gre predati in popustiti malodušju.

I. Sedanje stanje

Nerad bi bralce obremenjeval s številkami, ki so splošno znane in javnosti dostopne. Vsa področja češko-slovaškega gospodarstva so v »prostem padu«¹ glede proizvodnje, zmanjševanja zmogljivosti in odpuščanja zaposlenih. Na jesen 1991 bo padec industrijske proizvodnje pri nas dosegel 40%, tak padec pa v zgodovini svetovnega gospodarstva še ni bil zabeležen: nikjer in nikoli. Po tempu padca smo dosegli izrazito prvenstvo med državami bivšega Sveta vzajemne gospodarske pomoči.

Ta »prosti pad«¹ je povzročila uvedba svežnja neizvedenih ukrepov od januarja 1991. Torej ne gre zgolj za dediščino tega medvladja diletantov 1990–1992. Vsak dan prihaja do nenadomestljivega uničevanja zmogljivosti, razpuščanja delovnih skupin, razprodaje družbene imovine, ki prehaja v roke nomenklaturnih in tujih špekulantov. Trdno in odločno korakamo po edini možni poti v tretji svet ekonomske odvisnosti, v ponižujoče mezdnitvo naše delovne sile. Ne ustvarjamo nacionalnega kapitala in kapitalistov, namesto trga nastajata trgovinstvo in kramarski bazar, krademo drug drugemu in ne moti nas, da nas vse skupaj okrade španovija kozmopolitske vladajoče garniture in geopolitično motivirane tujine.

22. avgusta 1991 je predsedstvo federalne vlade razglasilo, da gradimo nove gospodarske in socialne temelje na nezdravi podlagi in da ustvarjamo pokriti gospodarski mehanizem. S to oznako je možno soglašati, zveni pa prazno in trpko iz ust tistih, ki so storili vse, da je do tega izrazito ekonomsko-moralnega izkrivljanja sploh prišlo.

Realne mezde so v lanskem letu padle za 30%, državni dolg je narasel za 53 milijard kron, porast plačilne nesposobnosti je samo v češki industriji 45 milijard kron v pol leta. Produktivnost dela je padla za celih 25%, nezaposlenost je v juniju 1991 dosegla okrog tristo tisoč oseb, življenjski stroški so narasli za 70%.

Jesen 1991 bomo priče verižnim bankrotom tako malih kot velikih podjetij in obratov, nezaposlenost bo zlahka in hitro dosegla en milijon oseb, enormni fiktiv-

* Milan Zelený je profesor Fordhamske univerze v New Yorku.

ni dobički državnih monopolov (kar 300%) bodo usahnili, državni proračun bo prešel v stagnacijski, nerazvojni primanjkljaj. Že danes je okrog 83% podjetij plačilno nesposobnih (ne morejo plačati svojim dobaviteljem). Dosedanji fiktivni presežki v državnem proračunu so nastali zaradi korenitega odvajanja denarja od prebivalcev in zaradi razvrednotenja njihovih prihrankov, pokojnin in naložb na eni ter umetnega dvigovanja cen in omejevanja mezd na drugi strani: država ne izpolnjuje svojih obveznosti in dolžnosti do lastnega prebivalstva.

Do konca deprimirajoče je, da se v podjetjih nič ne dogaja. Ne nastajajo novi proizvodni programi, ne uvajajo se novi izdelki, ne iščejo se novi trgi. Proizvajajo se nekurantni izdelki (ki končajo v neprodanih zalogah), izkazuje pa se dobiček, ker se v ČSFR dobiček še zmeraj izkazuje po prevajanju v zaloge, ne pa po prodaji naročniku. Že v prvi polovici leta 1991 so podjetja proizvedla naročila do konca leta: zdaj že ni česa proizvajati, notranji trg ne obstaja, trg investicijskega blaga je izginil (ne kupujejo se stroji), podjetja izpolnjujejo gospodarsko docela nepotrebne vprašalnike ministrstva za privatizacijo, ki jih nihče ni sposoben obdelati.

Ne obstajajo nikakršni mehanizmi ali povratne zveze, ki bi mogle ustaviti ta prosti pad. Tudi če bi bila podjetja po nekem čudežu sprivatizirana in se začela ukvarjati s proizvodnimi programi, bi trajalo tri ali štiri leta, da bi se ta ekonomika zaznala. Zaenkrat se ne dogaja nič, vladata negotovost in strah, čakajoč na Godota (ki je že zdavnaj prišel), živi se iz dneva v dan, iz rok v usta.

V naraščajočem kaosu in brezvladju prihaja do naraščajočih pritiskov za pospešeno uvajanje t. i. kuponske privatizacije. Tako imenovani menedžerji Občanske demokratične stranke obiskujejo podjetja in izvajajo pritisk za kuponsko razprodajo. To spominja na čas tik pred februarjem 1948.

Kuponska »privatizacija« ni privatizacija, ampak naturalno maoistično objavljanje in razprševanje nadzora nad družbeno imovino. Gospodarski rezultat kuponske »privatizacije« bo ničelni ali že kar negativen, politične posledice pa izrazite in nepopravljive.

Že zdaj niso kuponi s podpisom gospoda ministra v bistvu nič drugega kot propaganda v predvolilni kampanji za novo totalitarnost. To, da je bila razprodaja družbenega premoženja v ČSFR zlorabljena za politične cilje, je v svetovni politiki brez primere. T. i. vzorčni privatizacijski projekti se podjetjem prodajajo po 5000 kron za kos, zaslužek pa gre naravnost v žep t. i. delavcev in svetovalcev zveznega ministrstva za finance.

Občani kuponov ne bodo vlagali, ampak jih bodo pospešeno prodajali, tudi pod njihovo nominalno vrednostjo, v roke špekulantom in s tem v roke tujega kapitala. Delavci in sodelavci zveznega ministrstva za finance izkoriščajo privatizacijske podatke podjetij za ustvarjanje informacijskih monopolnih sistemov, ki zajemajo celotno strateško informatiko v podjetniški sferi v ČSFR. Desetine milijonov so bile vložene v ta projekt, ki omogoča neposredno razprodajo strateških informacij tujcem prek sedanjih in bivših uslužbencev zveznega ministrstva za finance.

Nekatera podjetja se nezakonito izvzemajo iz privatizacije in prihajajo v roke tujine z neposredno ministrsko prodajo. ČSFR je tako že izgubila veliko dragocennih podjetij, ki so bila temelj našega narodnega gospodarstva. Korupcija, goljufije in gospodarski kriminal dosejajo nepredstavljive razsežnosti.

Avstralska Coca-Cola je ministru za finance ČSFR, torej predstavniku suverene države, plačala pot v Avstralijo. Takoj po njegovi vrnitvi je bila objavljena prodaja praških tovarn sodavice Coca-Coli in danes je ta kupčija že realizirana.

Niti vlada niti ministrstva niti parlamenta ČSFR niso imeli pri tem nobene besede. Povrhu tega pa se je minister za finance ČSFR osramotil s tem, da je uslužbenske delnice razglasil za »socialistične«. Bata, Konrad Adenauer in Reagan (Zakon o ESOP iz leta 1984) so torej bili socialisti. Gledališče absurda je v ČSFR postalo absurдна resničnost.

Glede na to da je prišlo do integracije ministrstva in politične stranke, ker je minister za finance hkrati predsednik politične stranke (ki na volitvah ni kandidirala in torej nima nobenega mandata), je ČSFR v rokah novega totalitarizma. Ta nova totalitarnost gospodarskega fašizma je začela prevladovati v gospodarskem in političnem dogajanju naše skupne države. Odkrivajo se »sovražniki države« in »saboterji reforme«. Klaus napada Vrbo, Dlouhýja in Ježka, ti pa skupaj spet njega. Kričanje in zmerjanje spremljata to načelno »lomljenje kopij« in upad politične kulture. Za gospodarstvo in navadne državljane se ne briga nihče. Gre za korita.

Dne 16. 8. 1991 so bili predsedniki okrajnih komisij za privatizacijo seznanjeni s stališčem do zaustavitve male privatizacije; le-ta je takrat doživela popoln polom.

Mala privatizacija je bila zasnovana na korenitem črpanju kapitala (s pomočjo avkcij za trgovino) iz podjetniške sfere. Že v juliju 1991 je bila mera vrnjenih privatiziranih obratov nad 15%, zdaj je dosegla katastrofalne razmere. Pošteni trgovci nimajo denarja in ne morejo ukrepati podjetniško; zato poslovalnice zapirajo in vračajo. Špekulanti so razprodali oz. pokradli zaloge in obrate prav tako vračajo. Svoj »investirani« denar pa dobijo povrnjen. Prizadeti so bili samo naročnik, družbeno imetje in naša skupna republika.

Mala privatizacija je postala nenadzorovana domena bivših komunistov, tiho-tapecev in večkrat kaznovanih sleparjev, ki perejo svoj umazani denar ali zastopajo tuji špekulativni kapital. Ta mehurček se bo kaj kmalu razpočil: tisti, ki so se nadejali hitre obogatitve brez dela in tveganja, bodo kruto razočarani. Prepozno je že za iskanje bivših nameščencev, da bi se povrnili v opuščene obrate in jih spravili na noge. Najbolj moramo pomilovati gospoda predsednika, ki je s tako neoparejeno radostjo pozdravil tega »prvega rastlinarja« in ki je od absolventov Visoke ekonomske šole s tako razorožujočo naivnostjo sprejel neumnosti in nesmisle v prostem trgu in »nevidni roki«. Moralni razkroj in upad, ki ju je povzročil s svojim neznačajskim ravnanjem, ne bosta tako hitro pozabljena.

Imamo torej sesut notranji trg, uničeno mrežo trgovin in služb ter sprofaniran poulični trg. In to bo šlo še na slabše v obdobju jesenskega bankrota 1991.

Treba je pristaviti, da se ta gospodarski upad neogibno izraža v moralnem, kulturnem in družbenem upadu. Družin, žensk in otrok, narodovega temeljnega kamna, se ne spomni nihče. V kulturi, literaturi in umetnosti vlada doslej neizpričana poniglavost.

Šolstvo in zdravstvo, ki sta temelj zdravega gospodarstva, sta v tragičnem upadu. Znanost in raziskovanje sta zdecimirana. Televizija, radio in časopise so se skoraj izključno postavili na stran edine možne poti nove totalitarnosti. Mar so vsi ti »kantorčki« in »Leschniti«, vsi ti funkcionski fanatiki prezrli, da bodo prvi brez milosti pometeni. Resnična totalitarnost ne prenese servilnosti in brezhrbteničarstva, stre vse prisklednike in lizune.

Prav žalostno je, da v tem stanju stvari nekdo predlaga uvedbo novih uniform.

Izgubili smo svoje načelo in narodno idejo – torej nekaj, kar bi lahko Slovacom zavidali. Postali smo kozmopoliti, ki ne spadajo nikamor in ne pomenijo nič: smo natakariji in bančni uradniki srečnejšega sveta. Posmehujemo se narodnostnim čustvom naših emigrantov, ignoriramo njihove izkušnje in žalimo njihove tegobe,

ko trdimo, da so odhajali prostovoljno, da jim ni bilo treba oditi. Morali so. Drugače bi postali to, kar so postali tisti, ki so ostali: zavistna in sovražna masa občanskih forumovcev, ki ploska na trgih novim gospodom, opušča lastne nazore, lastno mišljenje in demokracijo; dviguje roke iz zaklona in skandira gesla edine možne poti. To naganja strah v kosti. Emigranti nimajo česa izgubiti. Le občani lastne države lahko izgubijo še zadnje: sami sebe.

r

II. Zakaj je prišlo do tega

Zvonjenje po toči je zmeraj nezadovoljivo, zmeraj zamuja in ima najbrž le didaktično vlogo. Ne bi se nam bilo treba učiti na lastnih, ampak na napakah drugih. Napak imamo pri sosedih obilico: ZSSR s svojim pučem, ki ga je priklical gospodarski upad perestrojke Gorbačova, Poljska z Balcerowiczevim fiaskom šok-terapevtske reforme, Walensovo nagibanje k diktaturi in pravu, jugoslovansko centralistično neokomunistično rožljanje z orožjem, tragična reformna nesposobnost bivše NDR. Pa se nismo poučili.

Nikjer ni napisano in ne obstaja nikakršna teorija, ki bi dokazovala, da prehod k tržnemu gospodarstvu morata spremljati upad in revščina. Ravno narobe, zdrava kmečka pamet narekuje, da je ljudem po 45 letih nazadovanja in zategovanja pasov te umetno povzročane in politično motivirane pavperizacije več kot dovolj.

Izbrali smo pot tretjega sveta, pot Mednarodnega denarnega sklada, pot odrekanja lastne gospodarske in politične suverenosti. Začeli smo pot šokov »liberalizacije« čez noč, pot omejevanja in restrikcij tam, kjer bi morali sproščati, razvijati in spodbujati. Izsesevali smo kapital tam, kjer bi ga morali ščititi, plemeniti in množiti. Prodali smo tam, kjer bi morali posojati ali dajati v zakup.

Balcerowicz-Klausova šok terapija je v nasprotju s temeljnimi načeli racionalne gospodarske politike, preverjene na uspešnih modelih Japonske, Korej, Singapura, Tajvana in Hong Konga.

Vemo, kako kaže pri manj razvitih državah. Kaj je značilno za njihove družbe in ekonomike? Slabo ali sploh neobstoječe poljedelstvo, razbito na drobne njivice, z zasilno tehnologijo, ki pelje v popolno odvisnost od uvoza hrane in tujih posojil ali pomoči. To je osnova. Nadalje je v njih monopolna industrija, skoncentrirana v rokah zunanjega kapitala ali lokalne nomenklature. Nacionalnega kapitala in kapitalistov ni, bili so odstranjeni. K temu še pristavimo, da je večina lokalne delovne sfere najemna, v glavnem storitvena: razni pinči, kurirji, frizerji, prodajalci razglednic, barvarji batikov, rezbarji »zlatih« verižic, vratarji, bančni uradniki, sobarice in sobne gospodične. S tem se v grobem označujejo bananske republike. Za povrhu ima vsaka bananska republika močno trgovinstvo in bazarstvo, vlado edine stranke oz. edine možne poti ter portrete njenih protagonistov na stenah, stebrih, v pisarnah in na znamkah.

V ČSFR so se v obdobju, ko je že nastajala gospodarska recesija (takoj po novembru 1989), uveljavile restrikcija notranjega povpraševanja, proračunska restrikcija, zaposlitvena in menjalna, podjetniška, kreditna in investicijska restrikcija. Restrikcija v obdobju recesije zmeraj samo pogloblja recesijo. Naraščajoča restrikcija v obdobju naraščajoče recesije pa vodi v »spiralo smrti« nacionalnega gospodarstva. Ta globoki upad in strmo znižanje življenjske ravni sicer še ne pomenita, da bo nastopila lakota ali nekakšna apokalipsa, kot totalitarni neokomunisti z zadovoljstvom predvidevajo.

Tako imenovani kolaps pomeni, da bo zastala večina proizvodnje za ustvarja-

nje nacionalnega bogastva, ostala pa bo proizvodnja osnovnih dobrin: jesti je treba. Ljudje bodo nehali kupovati obleko in obutev, omejili bodo porabo mesa, mleka in jajc (ki jih itak ne bo) in si začeli razvijati obrambne sisteme: črni trg, paralelno ekonomiko, samopomoč in nelegalno zamenjavo storitev, krajo in nadaljnje zategovanje pasu. Padle bodo izobraženost, stopnja zdravstvenega stanja, povprečna življenjska doba, poslabšale se bodo ekološke razmere. Počasi, a zanesljivo se bomo navadili na izrazito nižjo življenjsko raven: manjkrat bomo šli v restavracijo, manj bo družabnega življenja, manj avtomobilskih izletov, manj počitniških hišic, več dopustov v domačem družinskem okolju. Pozneje manj potovanj v tujino, manj svobode tiska, manj informacij, manj demokracije. Kot zadnji jezdec je na vrsti lakota. Svet nas seveda ne bo pustil gladovati: ko bomo razbili za življenje sposobne poljedelske komplekse, nam bo svet prodal svoje poljedelske presežke za majhen denar: zamenjavo za nekaj podjetij, za nekaj zemlje ter nekaj hotelskih in turističnih objektov. Naša delovna sila je poceni, se lahko prodaja, ubogati pa se bomo naučili sami.

Restrikcije vlaganj v tehnologiji, v restrukturiranju industrij, v prometno infrastrukturo, v stanovanjsko gradnjo, zdravstvo, šolstvo, znanost in umetnost peljejo k anihilaciji družbe v prihodnje generacije. Ne mi, naši otroci se bodo znašli v svetu, ki ga niso hoteli in pri njegovem vzpostavljanju sploh niso sodelovali. V ČSFR danes nihče ne misli na otroke. Kaj bo z njimi? »O nas brez nas« velja posebej za mlade generacije naših narodov, za generacije, ki nimajo možnosti braniti se, nimajo možnosti odločati in razumeti. Kdo se bo zavzel zanje, ko pa tudi njihovi starši ploskajo edini možni poti v podjarmljenje?

Nobeneга vlaganja ni. Nihče ne kupuje traktorjev, strojev, tovornjakov, vagonov, avtobusov, avtomobilov – jemo svojo prihodnost, povrhu še za tuji denar, za prenapljeno najeta posojila, odplačljiva v petih letih. Seveda jih ne bomo odplačali, tako kot Poljska, a kaj zato? Kaj je z nasvetom Tomaža Bat'e, da je najboljša investicija odplačilo dolga?

Tudi mehurček pričakovanja rastočih cen nepremičnin, zemljišč, stanovanj in počitniških hišic bo naglo splahnel. Že jeseni 1991 je pričakovati »kolaps« cen nepremičninam. V stagnirajočem, padajočem gospodarstvu ni interesa ne motivacije za podjetništvo in vlaganje. Samo špekulacije, priskledništvo in nekakšno gospodarsko kramarstvo bodo preživeli in se razbohotili.

Liberalizacija cen in uvoza je nastala v razmerah monopolne proizvodnje in nizke konkurenčne sposobnosti pri večini češkoslovaških podjetij in proizvodenj. Naivna predstava, da bo liberalizacija uvoza priklicala izboljšanje konkurenčne sposobnosti, se ni uresničila. Če vržeš otroka, ki ne zna plavati, v ledeno vodo, je sicer mogoče, da se zgodi čudež in se bo – če je res močan in voda le ni prehudo ledena – nekako skobacal na breg in preživel. Ne bo se naučil plavati, gotovo pa se bo vode bal. Šibek otrok bo gladko utonil. Mi smo vrgli krmežljivo, bolno in slabokrvno nacionalno gospodarstvo v ledeno vodo – brez premisleka, brez poskusa za pripravo, brez obžalovanja . . .

Liberalizacija cen je državnim nomenklaturnim monopolom omogočila največje zvišanje cen ob hkratnem omejevanju proizvodnje, likvidaciji zmogljivosti in odpuščanju zaposlenih. Imamo torej manj blaga, slabše kakovosti in v omejeni izbiri, zato pa je 75% dražje. Kupovali bomo torej manj, omejili bomo povpraševanje. Prav na to pa čakajo državni monopoli: omejili bodo ponudbo, znižali proizvodnjo in – navili cene. Porabniki bodo torej spet omejili povpraševanje (saj jim nič drugega ne preostane, denarja nimajo, konkurence tako ni). Monopoli bodo omejili proizvodnjo, odpustili zaposlene in – zvišali cene.

Posojilo iz Mednarodnega denarnega sklada, ki je bilo podpisano brez kakršne koli razprave v republiških vladah, pomeni bistveno omejevanje gospodarske in politične suverenosti naše zvezne države. Gospoda Klaus in Tošovský sta se sama brez vednosti naroda odločila za popolno monopolizacijo v monopolnih razmerah države, za liberalizacijo valut, za restriktivno davčno politiko, ki bo ustvarila pribitek v višini enega odstotka grobega narodnega dohodka, odločila sta se za strogo monetarno politiko, omejujočo rast likvidnosti na 5,5% in za strogo omejevanje rasti plač, hitri program drobne privatizacije z razprodajo ter za obsežni program velike privatizacije z delnicami.

Te načrtovane obveznosti so podrobneje določene takole:

- mera inflacije za 1991 pod 30%,
- dajatve na uvoz,
- aktiva vseh proračunov okrog osem milijard kron,
- podpora ob nezaposlenosti samo 50–60% plače,
- ukinitve neposrednih dotacij v poljedelstvo in znižanje celotnih dotacij s 4 na 2,5% bruto dohodka,
- zvišanje povprečnih plač za prvo četrtletje 1991 je omejeno samo na 5–6% itd.

Vladna gospodarska politika ČSFR je torej znatno določena z obveznostmi nasproti Mednarodnemu denarnemu skladu. Vlada ČSFR je prek dveh oseb sprejela ne samo običajne pogoje pri sprejemanju in odplačevanju posojila, ampak si je pripisala vsa temeljna področja gospodarske in socialne politike. Stojimo pri koreninah edine možne poti, pri koreninah gospodarskega hudodelstva – barantanja s suverenostjo neizkušene države.

Zakaj je moralo priti do tega? Kdo je to zakrivil? Kdo izglasoval? Kdo je temu ploskal? Kdo je temu prikimal ob pivu nekje v pivnici pri Schnellih?

Absurdni teater postaja absurдна resničnost. Ne gre več za to, kdaj Godot pride, ampak kdaj odide.

Med najbolj perečimi vprašanji pri razčlembi razlogov za upad je naslednje: ali gre za posledico naivnosti, nesposobnosti in preživelih ostankov komunističnega mišljenja ali pa za zavestni program razbitja češko-slovaškega gospodarstva in uvedbo »pinocetovske« diktature že v prejšnjih volitvah? Preprosteje rečeno: gre za neumnost ali za konspiracijo? Samo dosledna in objektivna parlamentarna razprava ob navzočnosti tujih strokovnjakov lahko da pravi odgovor. Brez take razprave ni zadostnih dokazov za konspiracijo. Zaenkrat je stanje tako, da so posledice reforme videti, *kot da bi šlo* za zavestno uničenje narodnega gospodarstva v interesu kozmoplitskega bančnega kapitala. Zaenkrat se nagibam k prvi razlagi. Zvonjenje po toči bi nas speljalo v labirint, poln *ko bi, če bi*. Pa vendarle:

– *Ni nam bilo treba privatizirati po horizontalni administrativni delitvi gospodarstva na »male« in »velike«, ampak bi morali ohraniti naravne vertikalne odnose povezav med panogami in področji.*

– *Ni nam bilo treba privatizirati z licitacijami za gotovino – in tako odpreti pot neokomunističnemu »umazanemu« denarju – ampak za dolgove, obveznice investicijskih vsot in z dosedanjimi zaposlenimi delovnimi skupinami.*

– *Liberalizacija cen ne bi smela potekati pred jasno privatizacijo (ne s kupon-sko prerazdelitvijo) in demonopolizacijo industrijskih panog. Liberalizacija cen bi morala biti postopna, po fazah glede na uspehe privatizacije in demonopolizacije v panogah.*

– *Z ustavo in zakoni bi morali omejiti pravnomočja in pristojnosti pri razpro-*

daji družbene imovine. Številni ukrepi medvladja 1990–1992 se bodo lahko pokazali kot protiuustavni, kar bi za dolgo obdobje uničilo notranji in zunanji ugled ČSFR.

– Morali bi načelno odkloniti tuje, našim razmeram neustrezne kozmopolitske modele à la Klaus, Balcerowicz in Sachs. Ta tuji pristop je za ČSFR ekonomsko neprimeren in pelje v pospešeno kolonizacijo češko-slovaškega gospodarstva. Njegova teoretična in praktična vrednost sta enaki ničli.

– Gospodarska reforma bi morala biti ukrojena »po meri« posebnih razmer v državi, na področjih, panogah in podjetjih. Centralno dirigentstvo bi moralo biti načelno odpravljeno, povečani pa bi morali biti avtonomija in spremljajoča decentralizacija omenjenih enot.

– Morali bi preprečiti pospešeno in nepremišljeno uvajanje ukrepov t. i. scenarija. Popravki in predelave med hodom, številne novelizacije in renovalizacije, izpuščanje in dodajanje ukrepov itd. vodijo v kaos in nezaupanje in tako izrazito upočasnjujejo že tako počasni tek reforme. Večina dveletnega »dela« parlamenta je bila torej ne samo zaman, ampak tudi destruktivna. Pridno delo ne sme biti nikoli nadomestek za pravilno in modro delo.

– Industrijska, kmetijska in socialna politika bi morale biti prednostne in odgovorno vodene. Zdaj so tako reforma kot privatizacija in vsi drugi koraki brezciljni, brez utemeljitve in brezobzirni. Ne vemo, kam gremo, a tja gremo zelo hitro.

– Nikoli ne bi smeli dopustiti, da bi bili zamisli, izvajanje, nadzor in ocenjevanje reforme zbrani v rokah ene same osebe. S tem so bila bistveno porušena načela demokracije in načela ločevanja moči, s tem smo se neodgovorno izpostavili nevarnosti »pinohetovske« diktature in njene tronizacije že pred volitvami 92.

– Morali bi upoštevati »človeški dejavnik«: ljudje se morajo privajati, morajo se učiti in izobraževati, morajo si urejati svoja družinska in zaposlitvena razmerja. Nastanek trga je dolgotrajen spontani proces, ki mora biti v sozvočju z ravnanjem ljudi. Življenjska raven mora biti ohranjena: sicer se bodo ljudje obrnili proti reformi in pospešili prihod oblikujoče se diktature.

– Privatizacija je sredstvo, ne cilj. Privatizacija mora izhajati iz proizvodnih programov in dolgoročnih planov podjetij, izražati mora preoblikovanje in reorganizacijo podjetij, v največji možni meri mora izrabljati vrednoto menedžerskih in zaposlovalnih skupin.

– Nikoli ne bi smeli dopustiti javnega zastiranja realnosti, dezinformacij in prikrajavanja števil s strani nosilcev edine možne poti in njihovih fanatičnih podrepnikov na televiziji, po radiu in v tisku. V sodobnosti so obveščенost, izobraženost in polno sodelovanje javnosti za demokracijo neizogibni.

S tem zvonjenjem po toči bi se dalo nadaljevati v neskončnost. Naravnost neverjetno je, da je tako malemu in inteligentnemu narodu uspelo stisniti v manj kot letu ali pol leta toliko resnih napak, spodrsrljajev, prestopkov in zločinov, kot se danes pravi, »zložno«. Medvladje 1990–1992 je zaznamovano s to »zložnostjo« v vseh območjih družbenega življenja.

III. Kako naprej?

Kljub pesimističnemu in brezizhodnemu položaju in napovedim češko-slovaškega gospodarstva pa se ne sme nehati delati, ne sme se prepustiti malodušju in pasivnosti, ne sme se podrediti totalitarnosti na pohodu. »Ne damo se« bi moralo postati geslo in zaobljuba vseh državljanov naše skupne države.

Potrebno je novo »nezložno« mišljenje. V tem članku ga bomo prikazali na nekaj zgledih.

Znano je, da se je mala privatizacija končala s polomom in da je zdaj zadržana. To je bilo povzročeno z grobim črpanjem podjetniškega kapitala, uveljavljanjem »umazanega« denarja, s kratkim (»dveletnim«) podjetniškim obzorjem, ohranitvijo vpliva veletrgovskih in predelovalnih monopolov, omogočanjem povračila izlicitiranega deleža v primeru vračanja objektov, z razbijanjem obstoječe maloprodajne mreže in zaposlenih delovnih skupin. Skratka, tako pojmovana mala privatizacija je skupek nesmislov, ki bi jih zdravorazumski in z narodom čuteči ljudje morali ostro obsoditi že v prvih nastavkih.

Dejanska mala privatizacija ne sme biti ločena od velike privatizacije in demopolizacije: drobni podjetniki in obrati morajo biti sposobni »iti v konkurenco«, da bi svojim naročnikom dajali največje ugodnosti.

Mala privatizacija mora biti povezana s privatizacijo in vrnitvijo nepremičnin. Privatizacija mora biti dokončna in nepovratna, ne začasna. Obstoj začasne vlade ne bi smel biti razlog za začasno privatizacijo. Mala privatizacija mora izhajati iz obstoječe maloprodajne mreže in se usmeriti k njeni izboljšavi, razvoju, širjenju in restrukturiranju, ne pa k njenemu takojšnjemu uničenju. Zato je treba v privatizacijskem procesu dajati največje možne ugodnosti obstoječim zaposlenim ekipam in vzdrževati obstoječe sortimane v prodaji in storitvah. To se da doseči z omogočanjem dolgov na odplačila iz prihodnjih dohodkov in dobičkov, z davčnimi olajšavami, investicijskimi posojili in spodbujanjem neposrednih zaposlovalnih vlaganj v podjetja. Treba je brezpogojno izločiti »umazani« denar iz privatizacijskega procesa: dokumentiranje izvora denarja, dokazi o plačevanju davkov in osebno preverjanje virov so neogibni. Vse prevedbe morajo potekati prek računov, čekov in posojil, nikoli v gotovini.

Osnovno načelo male privatizacije mora biti, da podjetniški kapital ni prečrpan v državno blagajno (kjer je omrtvičen in nefunkcionalen), ampak mora ostati v podjetniški sferi, v rokah prodajalcev in kupcev ali zaposlenih skupin. Licitirana vsota je vezana na račun ali določena za polno ali specifično vlaganje v določeni obrat za 2–5 let. S tem denar ostane v podjetniški sferi, gmotni interes lastnika je zagotovljen z vlaganjem lastnega denarja, kratkoročno »pranje« umazanega denarja je izključeno. Ta vinkulirana (obveznostna) privatizacija je lahko kombinirana z dolžniško, tj. z odplačevanjem dolgov in plačevanjem davkov iz prihodnjih dobičkov. Kolikor uspešnejši je podjetnik, toliko hitreje preide obrat v njegovo popolno lastništvo.

Namen tega je doseči kar najhitrejšo in kar najširšo sposobnost obratovanja kar največjega števila obratov. S tem se ohrani večina obstoječe mreže in ustvarijo se pogoji za njeno izboljšavo in restrukturiranje.

Razume se, da je uspeh male privatizacije odvisen tudi od večjega potrošniškega povpraševanja in od rasti maloprodajnega prometa. Ti dve kategoriji sta v preteklem letu izrazito upadli, notranji trg je v bistvu izginil. Obstaja samo kratkoročno notranje trgovinstvo, ki spominja na banansko republiko brez banan. Očito je, da se restriktivna politika omejevanja potrošniškega povpraševanja, omejevanja plač, najvišjih možnih cen, odčrpavanja in razvrednotenja prihrankov in kapitala ne bi smela nikoli pojaviti: deluje namreč neposredno in korenito proti kakršnim koli poskusom za uspešno malo privatizacijo.

Očitno je, da sistemsko mišljenje, kompleksno reševanje in prepletенost makro- in mikroekonomskih ukrepov našim »ekonomistom« v celoti manjkajo. Namesto sistemskih pristopov nam predstavljajo kaos nasprotujočih si ukrepov, ki so jih obdelali na različnih mestih različni posamezniki.

Drugi zglede, ki kaže na nujnost kompleksnega mišljenja, je kmetijstvo. Sedanja politika in restitucijsko-preoblikovalni zakoni kmetijstvo uničujejo, politizirajo in spravljajo v negotovost. Državni posegi v kmetijstvo so grobi in že vulgarni, zato preseneča, da nekateri poslanci pri tem uničevanju in pustošenju najpomembnejšega gospodarskega vira sploh sodelujejo.

Izbrani pristop k problematiki kmetijstva je tipični zglede mišljenja »ničelnega seštevka«. Če izhajamo iz predpostavke, da tisto, kar lahko priigra zmagovalca, mora poraženec izgubiti, imamo tipični ničelni seštevke. Jaz priigram 5 kron, ti jih izgubiš, tako da 5 in minus 5 dá v seštevku ničlo. Ekonomske igre pa niso (vsaj ne bi smele biti) igre z »ničelnim seštevkom«. Če želim, da eden od igralcev dobi 5 kron, jih moram na novo ustvariti s pomočjo drugega igralca. Če teh 5 kron ustvarimo, imamo $5 + 0$, kar dá v seštevku 5, torej neničelno vsoto. Če ustvarim 10 kron, lahko med igralce razdelim 5 in 5, torej v seštevku 10. Nihče ni priigral na račun drugega, vsi udeleženci so zmagovalci: imamo igro z neničelnim seštevkom – temeljno načelo sodobne ekonomike prostega trga.

V ČSFR se zdaj preišlja, ravna in uzakonjuje po načelu ničelnega seštevka. To je poniževalno, fevdalno in globoko deprimirajoče. Zavist in sovražnost sta dosegli razmerja, v katerih je preglášano vsako racionalno mišljenje. Želimo dati posameznikom, da bi privatno gospodarili, ne znamo pa tega drugače, kot da razbijemo zadruge, v katerih so ti posamezniki pogosto sami včlanjeni.

Pravilen odgovor pri tem je v obratni smeri: ne v razbitju, omejevanju in preganjanju zadrug, ampak v njihovem podpiranju, v njihovem ekonomskem razvoju, v njihovem pospešenem preoblikovanju v vrh evropske in svetovne produktivnosti in kakovosti. Učinkovite in sposobne zadruge lahko prevzamejo odgovornost za podjetniško učinkovitost in gospodarsko preživetje drobnih zasebnih kmetijskih pridelovalcev. Zadruge jim lahko priskrbijo potrošnike, tehnologijo, znanje in know-how, tj. tisto, česar država s svojimi bornimi (in iz državljanov izžetimi) dotacijami ne zmore nikoli.

Zasebni pridelovalci in družine potrebujejo zaledje zadrug in podobnih tržnih institucij, pa tudi zadruge potrebujejo mrežo zdravih in gospodarsko učinkovitih zasebnikov. V kmetijstvu je npr. cela vrsta posebnih in specializiranih proizvodov in proizvođenj visoke kakovosti, ki bi bili za množično proizvodnjo neučinkoviti. Zadruge te specifične proizvodnje naročajo, jih tehnološko zagotovijo in zasebnim proizvajalcem jamčijo odkup. Slednji lahko proizvedejo (zanesljivo) toliko ter take kakovosti in sortimane, kolikor odkupa je zagotovljeno. V ZDA pravijo temu sistemu »franshising«, in docela nerazumljivo je, da se s tem pristopom v ČSFR ne ukvarja nihče.

Če bomo še nadaljevali z vulgarnim mišljenjem à la »3T«, bomo naše zadruge ne samo uničili in iz tujih ne bomo ustvarili sodobnih podjetij na svetovni ravni, ampak bomo uničili tudi potencialno plast zasebnih kmetijskih pridelovalcev, ki prepuščeni sami sebi in državnim dotacijam nimajo nobenih možnosti. Vprašajte kogar koli, ki se spozna na kmetijstvo, torej ne kmetijskega ministra.

Cilj našega gospodarstva mora biti ne samo ohranitev, ampak polni razvoj obeh dopolnjujočih se sestavin: zadrug zasebnih udeležencev in zasebnih pridelovalcev ali družin. Razbitje ene potegne za seboj uničenje druge sestavine. Samo na njuni skupni energiji je mogoče postaviti temelj sodobne države. Temelj vsake moderne države pa je učinkovito, neodvisno, tehnološko sodobno kmetijstvo.

Tukaj je treba omeniti Slušovice. To je bilo eno najuspešnejših in najbolje organiziranih češko-slovaških podjetij sploh. Spominjalo je na batizem in Bat'ó, šlo pa je še veliko dlje v svetovni vrh. Zavist in sovraštvo malih ljudi kličeta danes

k omejevanju, razbitju in razpadu. Duševni pritlikavci ne morejo potlačiti svoje nevoščljivosti: če nimam jaz, naj tudi oni nimajo. Na stotine zadrug je prejemale dotacije. V Slušovicah teh dotacij niso razfrčkali in razkradli, ampak so ustvarili nekaj vrednega. Danes so slovaško podjetje in Čehi jim gotovo želijo veliko uspehov, veselje ob delu, Slovaki pa visoke davčne dohodke od vzorčnega podjetja, ki je v svetovnem vrhu. Tudi drugim češkim podjetjem je treba svetovati, da se registrirajo na Slovaškem: reforma tam ne gre »po Klausu«, podjetništvo podpira, avtonomijo spoštujejo in iniciativnost nagrajujejo. Slovaška je malo na slabšem pri svojih začetkih, gospodarska reforma pa je krojena »po meri«, izraža krajevne razmere in zasnovana je na partnerstvu med podjetji, zadrugami in regijami.

Na Slovaškem je reforma stekla daleč stran od Klausov, Trískov, Dlouhých, Dybov, Češkov, Ježkov in njim podobnih. Uspeh slovaškega pristopa k reformi bo ustvaril vzorec tudi za češko reformo, predvsem pa: obnovitev narodnega čutenja in ponosa, sprostitev od neokomunističnega federalstva, krepitev republiške vlade in parlamenta itd. In pa nobenega, umetno ustvarjenega narodnostnega razkola se nam ni treba bati. Bistvo vsega problema je centralistično in diktatorsko federalstvo, v katerem je nagrmadeno preobilje funkcij in vtika svoj nos v preveč stvari.

Nadaljnji zgled dejanskega razmišljanja bi lahko bil način rešitve udeležbe tujega kapitala. Prosta razprodaja, zlasti t. i. neposredna, ne vodi k oživitvi gospodarstva. Prenaša samo notranje državne monopole na tuje z državno udeležbo. Za ta način tuje udeležbe si lahko prizadevajo samo kapitalisti, katerih interesi so pretežno geopolitični in samo v drugi vrsti gospodarski. Za Volkswagen je gotovo bolj primerno v prihodnosti Škodo zapreti, kot jo dolgo modernizirati, posebno še, če bodo imeli leta 1995 že 70% delnic.

Zaresni kapitalisti, torej ne geopolitični »igralci« šaha z ničelnim seštevkom, imajo docela drugačne interese. Kapitalist hoče ovrednotiti svoj kapital v kar najkrajšem času, se pravi, vložiti in ga v 5–10 letih realizirati s pričakovanim dobičkom. To zaradi preprostega dejstva, ker hoče imeti kapitalist zaradi novih in boljših investicijskih priložnosti svoj kapital mobilan, da bi te priložnosti lahko izkoristil.

Pravilna gospodarska politika države torej ne pelje k dokončni razprodaji podjetij in druge imovine, ampak ponudi samo njihovo časovno omejeno lastništvo (ne najema ali lizinga), tako da bi tuji kapitalist svoje naložbe dobil povrnjene, narodni kapital in kapitalisti pa podjetja ne bi izgubili.

Tuji investitor bo kupil t. i. investicijske delnice, postal popolni lastnik, organiziral proizvodnjo. S pomočjo davčnih olajšav, poenostavljene repatriacije dobičkov in z največjo možno podporo si bo prizadeval za pospešeno dobičkonosnost in za izplačilo dividend. Z vsako dividendo se prvotne investicijske delnice prenašajo v delež ciljnih lastnikov, tj. domačih zaposlenih in menedžerjev. Pri petodstotnem prenosu letno bi podjetje prešlo v polno domače lastništvo v dvajsetih letih.

Na ta način bi se tuji kapital, znanje in izkušnje v celoti izkoristili, podjetje pa ni nepovratno izgubljeno, ampak vzgaja domače kapitaliste in ustvarja nacionalni kapital. Država to tuje lastništvo s časovno omejitvijo vsestransko podpira. Uresničene investicije so lahko ponovno naložene v podjetje (rekapitalizacija podjetja) ali v nove družbe. In tako se obnavlja proces prenosa kapitala s tujega na domačega.

Najmanjša možna količina kapitala torej kroži v podjetju, se hitro obrača, da bi vzniknilo kar največ malih podjetij. In prav to je tisto, kar naša skupna republika potrebuje.

Razlika med politiko odsesavanja kapitala iz podjetniške sfere z neposredno in

dokončno razprodajo narodnega premoženja, dajanjem prednosti špekulativnemu pred podjetniškim kapitalom je s tem jasna. Treba je izbrati: ali na strani naroda ali na strani kozmopolitske in geopolitične ekspanzije tujcev.

IV. Predlog

Skupina ameriških ekonomistov češkega rodu, A. I. Simmon, V. Púčik in jaz, skupaj s češkim profesorjem M. Matějko predlagamo ob podpori nekaterih političnih strank (Občanska demokratska stranka) ustanovitev Odbora za stabilizacijo in obnovo češko-slovaškega gospodarstva. Ta odbor naj bi zagotovil:

1. Izvedbo inventarizacije stanja v gospodarstvu in objektivno poročevalstvo o gospodarskih rezultatih podjetij.

2. Takojšnjo rešitev problemov prvotne in drugotne plačilne nesposobnosti pri 83% češko-slovaških podjetij: omejiti jesenske verižne reakcije bankrotov.

3. Takojšnje ukrepe za oživitev notranjega trga in povpraševanja po domačih izdelkih.

4. Zagotovitev pogojev za restrukturiranje, modernizacijo in razvoj infrastrukture v češko-slovaških podjetjih; uporabiti tuja posojila izključno za te namene, ne za nakup potrošniškega blaga v tujini.

5. Zaustavitev male in velike privatizacije. Male zaradi korupcije, izčrpavanja podjetniškega kapitala in uničevanja maloprodajne mreže, velike pa zaradi nevarnosti, da se kuponska metoda zlorabi za politične cilje ene same politične stranke, in zaradi tveganja spontane in nenadzirane prodaje kuponsko pridobljenih delnic v tuje roke.

6. Neodložljiv začetek dela za celovito in sistemsko rešitev problemov češko-slovaškega gospodarstva z izdelavo industrijske, prometne, zvezne, energetske, kmetijske in surovinske politike. Zvezna vlada te osnovne zahteve gospodarske reforme ni izpolnila.

7. Polno in dosledno spoštovanje ekoloških vidikov v vseh točkah gospodarske politike.

8. Vzpostavitev normalnega delovanja vladnih organov pri izvajanju gospodarske politike z odstranitvijo dejanske nadrejenosti zveznega ministrstva za finance.

9. Ugotovitev vzrokov in osebne odgovornosti za krizo češko-slovaškega gospodarstva. Ukinitev koncentracije ekonomske moči v rokah zveznega finančnega ministrstva in poistovetenja celotne gospodarske reforme z osebo V. Klause, za katero niso dali mandata niti volilci niti parlament, uradno pa tudi ne zvezna vlada.

Takšni ali podobni ukrepi predstavljajo ekonomski in družbeni minimum, ki ga morajo uveljaviti predsednik, predsednika republiških vlad, parlamentov in odborov, obe vladi in parlamenta, da bi preprečili gospodarski upad, grozečo »pinochetovsko« diktaturo in nedemokratičnost ter omejevanje svobode s strani fanatičnih »menadžerjev« nove totalitarnosti Občanske demokratske stranke.

Prihodnje volitve bi morale ponovno postati široki referendum, tokrat ne več proti komunizmu, ki ga ni več, ampak v podporo in izpolnitev tega nujnega minimuma za rešitev narodnega gospodarstva in kulturne skupnosti.

JANEZ ŠINKOVEC*

Socialna država in lastnina

Republika Slovenija je opredeljena kot pravna in socialna država (2. člen), s čimer je ustava sledila sodobnim koncepcijam. Socialna država temelji na integralni politiki o človeku in pravičnosti, s čimer naj bi bilo doseženo večje sorazmerje med državo in posameznikom, pri tem pa upoštevana socializacija, ki nalaga posamezniku določeno ravnanje za doseganje ciljev. Socialna država uveljavlja obliko kooperacije za doseg splošnega blagostanja, kar naj se izrazi v zakonodaji in programiranju razvoja. Vse to se povezuje tudi s problemom pravne varnosti, kar je že bila zahteva pravne države.¹ Taki pogledi na funkcijo države pa tudi uveljavljajo pojem socialne funkcije lastnine. O tem so v Sloveniji že stekle pravniške razprave.²

Socialna funkcija lastnine je že opredeljena v nekaterih ustavah. Zastavlja se vprašanje, ali podjetnik opravlja svojo dejavnost le z vidika pridobivanja dobička, gre za razmerje med podjetnikom in skupnostjo – ali podjetnika vodi le merilo dobička, ali gre za razmerje med gospodarsko svobodo in socialno koristnostjo (41. člen ustave Republike Italije), ali drugače rečeno, da je dovoljeno stvari uporabljati le ob spoštovanju splošnega blagostanja (14. člen ustave ZR Nemčije). Sodobna pravna teorija v zvezi s socialno funkcijo lastnine poudarja: da lastninska pravica ne zagotavlja eksistence le posamezniku, temveč je motor človekovega napredka; da se lastninska pravica ne more uresničevati na škodo skupnosti, v nasprotju z interesi družbe; da obstajajo omejitve, bremena, ki se tičejo lastnikovega upravičenja ravnati s stvarjo po njegovi volji; da država lahko določa obseg lastninske pravice, način uresničevanja in da se v splošnem interesu za pravično odškodnino tudi odvzame (razlastitev). Problem lastnine se povezuje s pravnim načelom o prepovedi zlorabe pravic, obstajajo dolžnosti lastnikov in javne omejitve pri uresničevanju lastninske pravice oziroma prepovedi zlorabe na škodo družbenih interesov. Tako so omejitve lastninske pravice, najpogosteje tudi iz ekoloških razlogov, postale njen sestavni del, so vsebina lastninske pravice. Zaradi naloženih omejitev in bremen je lastninska pravica izgubila svojo individualistično naravo in dobila družbeno.

Pravna država je štela lastnino kot veljavno normo za vselej, in sicer neodvisno od vrste dobrine kot objekta pravnega urejanja. Pravni red je pretežno zagotavljal absolutno varstvo. Socialna država obravnava to vprašanje z drugega vidika. Država je omejena v pooblastilih, tudi ustavnih, predvsem je dolžna varovati načelo enakosti osebkov. Tako lahko lastnikom določenih stvari nalaga, da nekaj storijo, dopustijo in opustijo, vendar le v skladu s ciljem, ki je splošno sprejet – varovanje določenih dobrin, vrednot v splošnem interesu. Zato bodo zakoni določali omeji-

¹ Faggio: Stato di diritto e stato di Giustizia, Rivista internazionale di filosofia del diritto, 1963 in Carbone: I valori di Giustizia e lo stato sociale, revija kot zgoraj, 1964

² Okrogla miza o socialni funkciji lastnine, Pravniki 3–5/91

* Sodnik ustavnega sodišča Republike Slovenije.

tve lastninske pravice glede na naravo in namen stvari (dobrin). V zvezi s tem se opredeljujejo tudi pravila o pridobitvi, izgubi, uporabi in razpolaganju, kar vse se povezuje z namenom, da se zagotovi socialna funkcija lastnine.³

Izhodišče za obravnavanje opisanih teženj ne more biti enotno pri vseh stvareh. Ne obstaja, lahko bi rekli, da tudi nikoli ni obstajala lastnina v abstraktni obliki, taki, ki bi zajemala vse možne stvari. Vsebina lastninske pravice se spreminja glede na naravo in namen stvari (dobrine). Če pomislimo na zemljo, je različna vsebina na prekmurski njivi ali parceli v središču Ljubljane. Funkcija lastnika se tako spreminja s spremembo oblike rabe, spreminjajo se pravne oblike lastnine, zlasti v obsegu moči upravljanja, ki je lahko zelo omejena ali sproščena. Vsebina se torej spreminja s spremembami družbenih okoliščin, z drugačnimi pogledi na (ne)varnost materialov dane dobrine, zato ni možna pravna definicija, ki bi veljala kot matematična formula. Socialna funkcija lastnine ni neka dokončna vrednota, ki bi bila nespremenljiva. V času in prostoru se spreminja glede na potrebe ter pričakovanja družbe, ki predstavlja okolje dane dobrine. Jasen primer v zvezi s tem nam dajejo naravne dobrine. Občutljivost za ekološke vrednote je socialna realnost. Do pred tridesetimi leti se je gozd obravnaval predvsem z vidika pridobivanja lesa. Nastalo je novo vrednotenje, ki upošteva večnamensko funkcijo gozdov, kjer se mora lastninska pravica umikati splošnemu interesu, zlasti ekološkemu. Lastniku se omejuje posek, obvezno mora pogozdovati, vzdrževati gozd, lahko mu je naloženo posebno ravnanje glede na varstvo ogroženega rastlinstva in živalstva. Gozd je značilen tudi po tem, da ne veljajo za vse gozdove enaka pravila, ker imajo različno funkcijo – varovanje pred erozijo, pridobivanje kisika, varstvo ogroženih vrst, ohranjanje geoloških podlag, rekreacija, poseben režim lahko velja še za nacionalne in regionalne parke, rezervate in naravne spomenike.

Zakonodaja bo pojasnjevala svoje odločitve z opredeljevanjem načel v zakonih glede na bistvene cilje. Čeprav je definicija socialne funkcije v ustavah skopa in na določen način toga, pa je v zakonodaji in praksi ekstremno fleksibilna. Omejitve lastnikovih upravičenj ne morejo izhajati iz odločitev lokalnih organov, če za to ni podlage v zakonih, pogosto v urbanističnih planih, ki pa zopet temeljijo na zakonih. Ob tem je treba ugotoviti, da državna intervencija ni dana enkrat za vselej kot splošna norma, gre za abstraktne norme, ki se spreminjajo v konkretnosti tako v času kot tudi v prostoru.⁴

Vse to pomeni, da je precej opuščena tradicionalna klasifikacija dobrin, uvajajo se nove, ne le ekonomske, temveč tudi socialne, kot na primer kulturne in umetniške. Ne gre le za delitev stvari na proizvodne in potrošne, nepremične in premične. Očitno je, da je narušena stara unitarna ureditev lastnine, obstaja toliko pravnih oblik, kolikor je materialnih dobrin, ki so predmet lastninske pravice. Gre za specifično lastnino stavb, kmetijskih in gozdnih zemljišč, vod, pomorstva, industrije, bančništva, premičnin, intelektualne lastnine itd. Brez analitičnega pristopa do stvari glede na njihovo naravo in namen ne bi mogli oblikovati novih rešitev v zakonodaji. V zakonodaji se seveda še posebej opredeljujejo stvari, ki neposredno ali posredno zadevajo javni interes. Skladno s tem se opredeljujejo nove omejitve vsebine lastninske pravice glede na potrebe socialnega reda namesto prejšnje ureditve, ki je državljanu dajala dokaj svobode pri ravnanju s stvarmi skladno

³ Santoro Pasarelli: *Dottrine generali del diritto civile*, Padova 1966

⁴ Baarcellona: *Proprieta privata e intervento statale*, Napoli 1980

z individualnim interesom. Socialni smisel lastnine je tako prodril v pravo in s tem daje državi večje možnosti za poseganje v te kategorije in sploh ekonomijo.⁵

Meja zakonodajalca je dana zlasti v ustavnem načelu o enakosti osebkov, kar se posebej spoštuje pri omejevanju lastninske pravice. Ni mogoče omejevanje te pravice ad personam. Kažejo se razlike v lastnini industrijskih objektov, kar je povezano z dejavnostjo, zlasti glede na škodljive vplive. Med panogami so tako razlike ter se lahko še posebej pojavijo v prostoru, kar je izraženo v urbanističnem planu (že preobremenjeno okolje, rezervati ipd.). Funkcionalno jamstvo v smislu splošnosti zakonodaje, ki mora izpeljati enakost osebkov, je v tem, da so osebki v določenih razmerah, ki jih zakon predvideva. Državna uprava lahko omejuje lastninsko pravico s konkretnimi akti le v skladu z zakonskimi določbami. Vse dokler ni norme v zakonu, lastnik ni omejen pri uporabi dobrine, ni take pravne obveznosti (razen splošnega načela o prepovedi zlorabe pravic). Ravnanje v takih primerih se lahko presoja le po pravilih etike, prepričanja, veroizpovedi, ne pa po pravnih pravilih.⁶

Posebej so pomembna vprašanja lastnine gospodarskih dobrin, pa tudi njihov nadzor zaradi varovanja splošnega interesa. Ohranjanje generalne koncepcije lastnine bi oviralo razreševanje dinamike kapitalistične podjetniške pobude, zlasti glede gospodarskih dobrin, saj te konstituirajo strukturo sodobnega gospodarskega sistema. Nedvomno nastajajo težave pri definiranju gospodarskih dobrin, saj se poleg standardnih dobrin, ki jih pravo opredeljuje kot stvari in pravice, uveljavljajo specifične gospodarske dobrine, kot so na primer: dobro ime podjetja; kadrovska struktura, ki omogoča napredek; obvladovanje trga; know-how – ta marsikje že prehaja v industrijsko lastnino; sposobnost podjetja ne upošteva le stvari in pravice, stanje po zaključnem računu, temveč se ocenjujejo tudi materialne dobrine v opisanem smislu, predvsem se presoja sposobnost podjetja za pridobivanje dobička. Zato se premoženjska vrednost podjetja ne more izraziti le v vrednosti stvari in pravic, gre za specifično skupnost gospodarskih dobrin.⁷

Vsako človeško ravnanje je v bistvu usmerjeno k ciljem, tako je tudi s podjetništvom. Cilje ugotavljamo pretežno empirično, ne pa iz pravnih norm in ideologije. Mnogi opredeljujejo te cilje kot take brez posebnih vrednot, ne opredeljujejo jih etično-socialno. V resnici je glavni cilj podjetnika pridobivanje dobička, za katerega ne bi mogli reči, da je brez vrednot. Nedvomno pa je podjetniški cilj opredeljen tudi z gospodarskim sistemom, ki ga je treba obravnavati kot danost. Orientacijske usmeritve vodstva podjetja so v bistvu opredeljene z nekaterimi danostmi tržnega gospodarstva, to so predvsem možnosti pridobivanja proizvodnih dejavnikov in možnosti prodaje, kar vse poteka preko ponudbe in povpraševanja. Čeprav se kot končni cilj podjetništva opredeljuje maksimiranje dobička, ni mogoče mimo dejstva, da ima podjetnik še vrsto stranskih ciljev, gre za kombinacijo ciljev. Nekateri takim opredelitvam nasprotujejo, češ, da je nujno postavljen cilj, da se skupnost oskrbuje z dobrinami in storitvami. Nekateri teoretiki menijo, da je smotrnejše postavljati kot podjetniški cilj skupno gospodarsko produktivnost, kar naj bi bil hkrati tudi cilj nacionalne ekonomije.⁸ Vsekakor je tak pogled sporen, saj ni mogoče predpostavljati, da bi vsak podjetnik imel za cilj predvsem zadovoljevanje socialne produktivnosti, saj končno v to niti nima v celoti vpogleda. Kljub

⁵ Pugliatti: *La proprietà nel nuovo diritto*, Milano 1954

⁶ Sanddulli: *Profili costituzionali della proprietà privata*, Rivista trimestrale diritto processo civile, 1972

⁷ *Zivilrechtliche Fragen des Unternehmenskaufs*, Zeitschrift für Unternehmen und Gesellschaftsrecht, 1982

⁸ Schmalenbach: *Die Privatwirtschaftslehre als Kostlehre*, Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung 1991/12

vsemu povedanemu je načelo o maksimalizaciji dobička ostro kritizirano. Poudarjajo, da maksimiranja dobička ni mogoče kvantificirati, pa tudi, da je še vrsta drugih ciljev (sprememba proizvodnega programa, pridobivanje trga, pridobitev družbene moči, kar vsaj na začetku akcije ne vodi v dobiček). Poudarjajo še, da to načelo zavrača etična in socialna načela ter da je naloga socialne države, da tak skrajni individualizem omejuje.⁹ Tu sicer sodobna podjetniška teorija zavrača opredeljevanje enega samega cilja, poudarja več ciljev, ki pa vsebujejo tudi dobičkanost, saj je to pogoj za razvoj. Tako opredeljujejo denarne cilje (plačilno sposobnost, povečanje dohodka, obračanje kapitala) in nedenske cilje (prizadevanje za prestiž, izboljšanje socialnega položaja, gospodarska moč, uresničevanje socialno-etičnih pravil ipd.). Nedvomno so podjetniški cilji odvisni od gospodarskega sistema, z njim morajo biti po načelu ustavnosti in zakonitosti skladni. Zato so pomembna nekatera teoretična in praktična izhodišča, ki so se v zvezi s pojmovanjem socialne države in socialnega tržnega gospodarstva uveljavila v ZR Nemčiji.

Socialno tržno gospodarstvo zavrača liberalizem in uveljavlja državne ukrepe, s katerimi se odstranjujejo njegove slabosti. Pri sprejemanju teh ukrepov je država omejena, še vedno mora zagotavljati konkurenco, skrbeti pa mora tudi za to, da se odstranjujejo socialne napetosti. Tako sodobna država z namenom, da zagotovi svobodno konkurenco, nadzira procese koncentracije (protimonopolno in protikartelno pravo). Neenaki dohodki in delitev premoženja so urejeni z zakoni (progressivni davek na dohodek, premoženjski davki, varovanje zaposlenih in nezaposlenih ipd.), pa tudi s svobodno odločitvijo podjetnikov, da so delavci udeleženi pri dobičku (bodisi z izplačili – premijami ali z dodeljevanjem delavskih delnic). Nevarna konjunktorna gibanja obvladuje država z vrsto gospodarskih in državno-političnih ukrepov. Podjetniška avtonomija je na ta način omejena, vendar le s tem namenom in omejitvijo, da se ohranja tržni gospodarski sistem.¹⁰

Socialno tržno gospodarstvo v ustavi ZR Nemčije ni povsem jasno opredeljeno. Redko je možno kakšen pojem tako različno razlagati kot pojem »socialen«. Zato so zakonska sredstva, ki naj ta pravila uveljavijo, neredko ustavnosodno sporna. Nujno je treba z davčnim sistemom ohranjati prizadevanja za večjimi naporji in tako ne sme biti z davčnimi ukrepi izničeno načelo spodbujanja večjih vlaganj. Izboljševanje delitvenih razmerij ni samo vprašanje socialne pravičnosti, temveč tudi politične modrosti. Pravičnost v sistemu delitve ne more biti racionalno opredeljena z normo. Obremenjena je z osebnimi pogledi posameznikov ali skupin, zato je v parlamentu potrebna široka presoja sprejemanja državnih ukrepov, saj bi z intenziviranjem državne intervencije kaj lahko izničili tržni sistem.¹¹

Očitno postaja, da tradicionalno pojmovanje lastninske pravice, ki temelji na posestniškem individualizmu, ne ustreza ekonomskim, socialnim, kulturnim in drugim potrebam človeštva, kar vse bi narekovalo temeljite raziskave. Pri vsem tem ne bo mogoče spregledati vloge lastnine v pravnem sistemu. Nedvomno pa je, da lastnina izgublja osrednji položaj. Očitno je tudi, da je pri lastnini vse bolj vidna vloga javnega prava. Srečujemo se z novim pojavom večlastništva (multiproprieta) – delniške družbe.¹² Navajali smo že, da se opušča enotno pojmovanje lastnine, na kar kaže praksa Ustavnega sodišča Republike Italije, ki pri odločbah vse bolj

⁹ Bidingmaier: *Unternehmerziele und Unternehmensstrategien*, Wiesbaden 1964

¹⁰ Woche: *Steuern als Mittel der Wirtschaftspolitik*, Steuerkongress Report, München 1975

¹¹ Woche: *Einführung in die Allgemeine Betriebswirtschaftslehre* München 1990

¹² Lezza – Selvarolo: *Un modello di proprietà – la multiproprietà*, Rivista giuridica, 1977

poudarja ekonomske vrednote, zlasti pri državnih posegih. To sodišče tudi uveljavlja načelo učinkovitosti, pojmovanje dinamične kompleksnosti institucionaliziranega sistema, pojmovanje lastnine po sektorjih (narava in namen).¹³

S tem se vse bolj uveljavlja določba o socialni funkciji lastnine. Gre za model, ki temelji na analizi stanj; zahtevah časa; na normah in interesih, ki so v konfliktu, pri čemer vse bolj prihaja do izraza relativnost tradicionalnih pravnih kategorij. Po drugi strani pa tudi ne gre prezreti oživljanja liberalističnih pogledov, ki želijo vse večjo deregulacijo lastnine, ki naj bi ji bila v čim večji meri vrnjena absolutnost.¹⁴

¹³ Occhiocupo: *La corte costituzionale tra norma giuridica e realta sociale*, Bologna 1978

¹⁴ Breccia: *I quarant'anni del libro terzo del Codice civile*, *Rivista critica del diritto privato*, avgust 1983

Ustava in politični sistem

I

Sprejem ustave Republike Slovenije je še zlasti z vidika konstituiranja slovenske državnosti zelo pomembno dejanje, ki še zdaleč ni samo simbolično. Republika Slovenija je kot država dobila sodobno, z ideološkimi primesmi relativno malo obremenjeno ustavo. Vsebinska povednost ustave ni prizadeta z relativno kratkostjo ustave. Čeprav ima ustava Republike Slovenije le 174 členov, je v njej zajeto tisto, kar je nujno za moderno ustavo in kar pritiče sodobni državi. Ustava Republike Slovenije se je sicer zgledovala pri nekaterih ustavah evropskega prostora, zlasti je neutajljiv pri nekaterih določbah vpliv italijanske ustave, vendar kljub temu lahko govorimo o prvinah izvornosti slovenske ustave 1991. leta.

Ustava Republike Slovenije pa »ni odkrivala Amerike«. Čas velikih ustavnopravnih novosti je mimo, vsako morebitno ustavnopravno mesijanstvo slovenske ustave 1991 bi bilo povsem nesmiselno. Razpeta med tisto, kar o oblikovanju ustav že pozna sodobni svet, in med normalno in upravičeno težnjo, da slovenska ustava ne more biti le gola kopija ali neustrezen povzetek (številnih) drugih ustav, da mora dati tudi nekaj svojega, je ustava Republike Slovenije vendar našla pravo mero. Če bi slovenski ustavi očitali ustavnopravno eklektičnost, da torej vsa sloni na ustavno normativnem zbirku, bi ji vendar, vsaj do neke mere, delali krivico. In to še zlasti, če bi si pod pojmom ustavnopravne eklektičnosti predstavljali, v slabšalnem smislu, nekakšno ustavnopravno napačerkovanost iz vseh mogočih tujih smeri in vetrov. Prevezemanje nekaterih določil tujih ustav v slovensko ustavo je racionalno in tudi sistematično. To prevzemanje ima trden koncept in notranje zaokrožen sistem. Ustavna zamisel Republike Slovenije je torej notranje skladna in sloni na dosežkih sodobne ustavnopravne znanosti.

Teza, da je ustava Republike Slovenije posledica dogovora med slovenskimi političnimi strankami in da je bila samo formalno sprejeta v nastajajočem slovenskem parlamentu, terja dodatne osvetlitve. Res je: v ustavi je dejansko le tisto, o čemer so se sporazumele politične stranke. Tudi v primeru slovenske ustave se je dogajalo, kar sicer zasledimo v parlamentarnih sistemih. To pa je ravno pomembna vloga političnih strank, ki se kaže zlasti še prek obnašanja in glasovanja poslancev v parlamentu. Če bi tedaj lahko očitali slovenski ustavi, da je odblesk slovenske partitokracije, bi to vendarle morali relativizirati z ugotovitvijo, da je slovenska ustava nastajala na pravno korektnih strokovnih podlagah. Sicer pa pogledimo v nastajanje evropskih ustav, in to po drugi svetovni vojni, da ne bomo preveč daleč in globoko poniknili v zgodovino. Vzemimo za primer v tem zapisu že omenjeno italijansko ustavo iz leta 1948, ki je deloma navdihovala tudi slovensko ustavo. Tudi tu so zelo pomembno vlogo pri nastajanju in oblikovanju italijanske ustave odigravale politične stranke. Zato bi bil očitek, da je italijanski parlament samo formalnopravno »bлагословil« ustavo, odveč, če vsaj malo razumemo in ne poenostavljamo dialektike in dinamike odnosov na črti stranke – parlament.

II

Po vseh zapletih, ki so se nakazovali v zvezi s preambulo k slovenski ustavi, se upravičeno zdi, da je bila rešitev s kratko in, kar je predvsem pomembno, z vsebinsko nesporno preambulo naravnost elegantna in modra. Pretakanje nekaterih sicer filozofsko globokoumnih misli in preambulo slovenske ustave ne bi bilo, tudi z vidika ustavnopravne doktrine, sprejemljivo in tudi ne bi bilo nedvoumno. Tako pa se preambula k slovenski ustavi, »očiščena in pomlajena« ponuja v branje in ravnanje v vsej svoji kristalni jasnosti. Preambula k slovenski ustavi tudi dovolj trdno in lapidarno profilira samostojnost in neodvisnost Slovenije, temeljne človekove pravice in svoboščine, temeljno in trajno pravico slovenskega naroda do samoodločbe, večstoletni boj za narodno osvoboditev, v katerem, če smem tako reči, je zorela in se končno tudi oblikovala narodna samobitnost. Ta je tudi vodila do tistega, kar si zrel narod ne samo želi, ampak tudi zasluži: do uveljavitve njegove državnosti.

Čeprav preambula ni del ustavnega besedila in torej nima pomena ustavnopravne norme, so tista nesporna dejstva, ki jih navaja, in tisti dogodki, ki jih tudi po tej poti želi ohraniti in »uskладиščiti« v kolektivni zgodovinski spomin Slovencev, tako pomembni in determinirajoči, da so slovenski ustavi – če mi je dovoljeno uporabiti nekoliko privzdigljen izraz – nedotakljivo izhodišče.

Ni namen tega zapisa, da bi se ustavljal ob primerjalnem pregledu različnih ustav in da bi presojal, kako se posamezne ustave lotevajo preambul. Tudi ne bi želel dajati ustavnopravne prednosti tistim ustavam, ki imajo preambulo, v razliko do tistih, ki je nimajo. Želel sem le opozoriti, da tako sestavljena preambula, kot jo začrtuje slovenska ustava, sicer ni v celoti zadovoljila vsega širokega pramena predlogov v zvezi s sestavo preambule k slovenski ustavi, je pa vendarle zadela bistvo in se tudi izognila možnim dvoumnim razlagam o pomenu in naravi važnih dejstev in usodnih dogodkov. Gre za dejstva in dogodke, ki so zaznamovali usodo slovenstva in ki imajo tudi danes pomen za Slovence in za vse državljane Slovenije.

III

Ustava Republike Slovenije daje normativna izhodišča, ki ustvarjajo podlage za oblikovanje demokratičnega političnega sistema s parlamentarno obliko oblasti. Moja gornja formulacija, da ustava Republike Slovenije »daje normativna izhodišča«, da se (lahko) oblikuje demokratični politični sistem, ni samo nekakšen svojevrsten odsev splošne previdnosti ali kritične razdalje do ustave. Tako oblikovana misel predvsem predpostavlja, da je ustavnopravna norma eno, ustvarjanje dejanskih političnih, gospodarskih in socialnih razmerij, da do demokratičnega političnega sistema sploh pride, pa druga, dodatna, družbeno še bolj naporna in zahtevna naloga.

V družboslovnih razčlenitvah številnih pravnikov in politologov znani »razkorak med normativnim in dejanskim«, ki je tako zelo obremenjeval realsocialistične politične sisteme (tudi tistega s samoupravno in delegatsko preobleko) in ki je imel svoje vzroke tudi v mesijansko stremuškem spreminjanju sveta ter nezajezljivi in neustavljivi programskosti, je v bistvu notranja logika vsakega (!) političnega sistema. Ni dvoma, Slovenija je (po ustavi) demokratična republika. V Sloveniji ima (po ustavi) oblast ljudstvo. Toda pri razlagi vseh ustav in političnih sistemov vedno prihaja do tistega usodnega »toda«, ki pač pomeni, da je v dejanskem političnem življenju lahko vse drugače, kot navaja ustava. Gre preprosto za to, da se glede na dejanske politične procese dogaja, da oblasti nima ljudstvo, da je formulacija o demokratični republiki samo poučno čtivo za družboslovce ali pa celo ustavna bajka za lahko noč.

Pri proučevanju političnih sistemov gre za proučevanje odnosa med javno, državno oblastjo na eni in družbo na drugi strani. Politični sistem je tudi splet različnih institucij in mehanizmov. Če se torej v pričujočem prispevku sprašujem o odnosu med ustavo in političnim sistemom, se moram spraševati o tem, kakšna normativna izhodišča daje ustava »za življenje« političnega sistema. Politični sistem je lahko demokratičen politični sistem, lahko pa je, če pokažemo na drugo skrajnost, avtokratičen političen sistem. Glede na odnos med državno, javno oblastjo in družbo, bi opredelil kot demokratičen politični sistem tisti sistem, ki ima v sebi institucije, mehanizme (pa tudi »spontano« politično dejavnost, nezajeto v toge institucionalne mehanizme), ki omogočajo organiziran in neorganiziran, kontinuiran vpliv družbe na aparat javne državne oblasti. Pomembno je tudi, da se institucije in mehanizmi političnega sistema oblikujejo na demokratičen način. Če s tega zornega kota presojam ustavo Republike Slovenije in iz nje izvirajoči politični sistem, bi mogel slovensko ustavo označiti kot sodobno ustavo, ki daje podlago za demokratične procese odločanja in tako ustvarja tudi druge razmere za oblikovanje demokratičnega političnega sistema Slovenije. Pri tem mislim predvsem na tiste mehanizme in institucije političnega sistema, na tiste družbene kanale, prek katerih se družba pojavlja kot močan dejavnik vplivanja na aparat javne, državne oblasti.

IV

Pravkar povedano odpira tudi vprašanje institucij in institucionalizma v političnem sistemu. Stari režim je bil obtežen z velikim številom političnih in samoupravnih institucij. Institucije v samoupravnem sistemu so rasle kot gobe po dežju. Imeli smo opravka s pravo institucionalno hipertrofijo. Med institucijami tudi ni bilo tistega, kar bi lahko poimenoval kot funkcionalna razločujočnost. Tako v samoupravnem institucionalnem vrvenju (odločali pa so tako v veliki meri nesamoupravni mehanizmi) nismo točno vedeli, katera institucija je za kaj odgovorna. Pravi institucionalni »pušelj« vseh mogočih institucij, organov, teles in mehanizmov je bil karikaturna odslikava samoupravnega sistema in političnega sistema realsocijalistične družbe.

Pogled v novo slovensko ustavo 1991 nas v tem pogledu znatno olajša in umiri. Demokratični politični sistem s parlamentarno obliko oblasti je v pogledu institucij mnogo bolj racionalen, mnogo manj institucionalno razdajajoč se. To pa samo po sebi še ne pomeni, da bomo v političnem življenju naletavali samo na časovno in stroškovno nepotratne mehanizme odločanja. Novi slovenski parlament, ki opušča trodomno, v bistvu samoupravno (delegatsko) strukturo, obeta v institucionalnem pogledu bolj racionalen proces odločanja, čeprav parlamentarna kombinacija državnega zbora in državnega sveta po moji sodbi ne obeta ustavno normativno in politično procesualno najboljših rešitev. »Korporativistično – stanovska« sestava državnega sveta, garniranega z lokalno-teritorialnimi interesi, je bolj posledica partitokratskega kompromisa ob sprejemanju slovenske ustave kot sad domišljenega oblikovanja slovenskega parlamenta. Sicer pa se bo z zakonsko ureditvijo organizacije državnega sveta in z zakonskim urejevanjem volitev v državni svet šele prav pokazalo, kaj smo dobili z institucijo državnega sveta in kako bo vse to vplivalo na (slovenski) parlamentarizem in na predpostavljene demokratične procese odločanja.

Moja sodba bi bila, da je slovenska ustava našla tudi relativno posrečeno razmerje med odločanjem v parlamentu na eni strani ter oblikami neposredne demokracije na drugi strani. Tu mislim zlasti na referendum, ljudsko iniciativo

(pobudo) in pravico do peticije. Praktično politično življenje pa bo šele pokazalo, do kakšne mere bodo oblike neposredne demokracije dejansko dopolnjuječe parlamentarnemu odločanju. Z referendummi imamo doslej vrsto izkušenj in tako v tem pogledu nismo niti normativno niti izkušnjsko bosí. Ljudska iniciativa bo v realizacijskem pogledu nekaj novega. Peticije oziroma njihovi nosilci, ki so bili v predpartijsko pluralističnem režimu slabšalno kvalificirani kot »peticionaši«, pa bodo po novi slovenski ustavi tudi imeli vse možnosti za svoje delovanje. Ker se tudi v sedanjem novem režimu ohranjajo nekateri oblastniški rezidiji starega režima, menda ne bodo tisti, ki bodo vlagali peticije in tako uresničevali tisto, do česar jih polno opravičuje ustava, dobili zopet kakšne olepševalne oznake. Za vsak politični sistem, tudi če ima še tako demokratično ustavo, ni legitimacija politične odličnosti, če so institucije političnega sistema zgolj fasadne institucije, torej institucije političnega pročelja, za katerimi vsebinsko odločajo drugi.

Spraševati se o demokratičnem političnem sistemu – in taka spraševanja so potrebna tudi ob slovenski ustavi iz 1991. leta – pomeni vselej spraševati se o tem, kje so strateška mesta odločanja v političnem sistemu; kdo so tisti organi, mehanizmi, institucije in posamezniki v političnem sistemu, ki »delajo« odločitve na odločujoči, strateško razvojni ravni. Odgovor na to vprašanje daje odgovor o pravi naravi političnega sistema in postavlja v razvidno in nesprevrženo optiko odnos na osi ustava – politični sistem – politično življenje.

V

Demokratični politični sistem: da ali ne v političnem življenju slovenske družbe? Na to vprašanje, ki seveda ni mišljeno kot retorično vprašanje, dajejo odgovor tudi uresničevanje varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter posebno varstvo italijanske in madžarske narodne manjšine v Sloveniji, prav tako pa tudi zagotovitev temeljnih sistemskih okvirov gospodarskih in socialnih razmerij. Slovenija je namreč glede na določila svoje ustave tudi pravna in socialna država. Zaveza za konkretno ravnanje, ki izhaja iz takšne slovenske ustavne opredelitve, je izjemno široka ter večplastna: v pravnem, gospodarskem, razvojno strateškem pogledu. Vse to odpira tudi vprašanje vloge države v slovenski družbi. Podobno kot slovenska ustava tudi italijanska ustava v naslovu podpoglavja Gospodarska razmerja (Rapporti Economici) v trinajst dovolj natančnih členih govori o pravicah državljanov na tem področju in tudi o nalogah Republike (države).

Kar se tiče pravic in temeljnih svoboščin v slovenski ustavi, bi lahko ocenil, da je bil sprejet evropski civilizacijski koncept. Seveda kaže tudi na tem področju izreči memento, ki sem ga že poudaril v tem prispevku: ustavna zagotovitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin je samo ena razsežnost problema, ki je nikakor ne podcenjujem. Toda dejansko uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin je druga razsežnost problema, ki odločujoče vpliva na našo predstavo o demokratičnosti ali nedemokratičnosti političnega sistema. Človekove pravice in temeljne svoboščine so tudi del demokratične politične kulture, kar kaže na to, da k problemu pravic in svoboščin ne smemo pristopati zgolj s formalnega vidika, ampak tudi z vidika vrednostnih usmeritev slovenske družbe, z vidika političnega vedenja in družbenega obnašanja. Z rastjo demokratične politične kulture v slovenski družbi, z dvigom pravne kulture in naraščanjem strpnosti se obetajo spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin na Slovenskem boljši časi. Etični postulati, humane vrednote in načela, ki

so zasnovana na človekovih pravicah in svoboščinah, so tudi svojevrstni credo civilizacijsko razvite družbe. Se Slovenija kot država vseh svojih državljanov in državljanov upravičeno lahko šteje v ta krog?

Pogled v poglavje slovenske ustave, ki govori o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, razgalja, da so posamezne pravice ali skupine pravic in svoboščin, ki jih zagotavlja slovenska ustava, v količinskem pogledu zelo diferencirano obravnavane. Zlasti izstopajo določila, ki zagotavljajo temeljne pravice in svoboščine v kazenskem postopku. Ne bi moglo biti dvoma, da je glede tega pomembno vlogo odigrala tudi naša preteklost, saj je bilo ravno na tem področju največ zlorab. Ko razmišljam o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah, in še zlasti o ustavnem varstvu teh kategorij, ne morem mimo ugotovitve, da v prav nobenem političnem sistemu to vprašanje ni optimalno rešeno. Kot stalni pravni in politološki refren se pravzaprav postavlja vprašanje, kdo bo čuval čuvarje sistema, da čuvarji sistema ne bi ogrozili človeka, da služabniki sodobnega mastodontskega državnega Leviathana ne bi ogrozili človekovega mikrokozmosa. Čeprav vidim v ustavi vgrajenih kar veliko mehanizmov in instrumentov, ki naj varujejo človeka in državljana pred zlorabo oblasti, pa bo na varstvo človekovih pravic nedvomno pomembno vplivalo tudi demokratično vzdušje v slovenski družbi. Če ga bomo sposobni ustvariti!

Politične sisteme lahko razvrščamo po različnih merilih. Eno med njimi je tudi glede na pojav političnih strank. Politični sistem Slovenije je sistem, ki mu lahko brez pomislov damo ime: strankarsko pluralističen. Ali je slovenska ustava 1991 glede priznanja tega dejstva morda preveč sramežljiva? V primerjavi z nekaterimi prejšnjimi predlogi k slovenski ustavi sedaj veljavna slovenska ustava ne govori neposredno o političnih strankah. Zadovoljuje se s formulacijo o pravici do zbiranja in združevanja. Tako navaja, da ima vsakdo pravico, da se svobodno združuje z drugimi. Sicer pa konkretno slovenska ustava govori o političnih strankah tedaj, ko svari, da poklicni pripadniki obrambnih sil in policije ne morejo biti člani političnih strank. Italijanska ustava iz leta 1948 je v tem pogledu bolj dorečena. V 49. členu zagotavlja vsem državljanom pravico, da se svobodno združujejo v stranke.

Značilen družboslovni lakmusov papir, ki nam pove, ali je neki politični sistem dejansko demokratičen ali pa se takega samo dela, je tudi odnos do manjšin. V tem pogledu štejem, da je slovenska ustava na dostojni ravni nanizala posebne pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji. Poseben člen, čeprav zakonsko napotilen, je slovenska ustava posvetila tudi položaju in posebnim pravicam romske skupnosti v Sloveniji. Toda poleg narodnih manjšin so tudi v slovenski družbi socialne, kulturne, spolne, verske manjšine. Odnos Republike Slovenije do teh manjšin ne le v zakonodaji, ampak tudi v družbeni praksi, bo veliko povedal o demokratičnosti naše zakonodaje in političnega sistema na eni strani ter o demokratičnem vedenju (so)državljanov do teh manjšin na drugi strani. Mislim, da smo v tem pogledu tako na normativni ravni kot tudi na ravni obnašanja v Sloveniji še daleč od tistega, kar bi se spodobilo za resno in s predsodki neobremenjeno demokracijo.

Sprejemljiva se mi zdi usmeritev ustave, da nekatere pravice iz dosedanje slovenske ustave niso bile prenesene v novo ureditev kot ustavne pravice. V mislih imam dejstvo, da se je nova slovenska ustava do kar velike stopnje umaknila pravicam, ki so izrazito programske narave in kjer je pravno varstvo teh pravic vsaj vprašljivo, če že ne nemogoče. Nekatere take pravice pa nova slovenska ustava preoblikuje v obveznost države Slovenije, da zagotavlja razmere in osnovne pogoje za bodočo vzpostavitev pravnega varstva takšnih pravic. Tako ustava Republike

Slovenije v poglavju, ki členi gospodarska in socialna razmerja, med drugim nava-
ja, da država ustvarja možnosti za zaposlovanje in za delo; da država skrbi za
gospodarski, kulturni in socialni napredek prebivalstva na gorskih in hribovitih
območjih; da država skrbi za zdravo življenjsko okolje, da država ustvarja možno-
sti, da si državljani lahko pridobivajo primerno stanovanje. Človek bi kar vzkli-
knil: uboga država! Nazadnje ji bo še žal, da ni odmrta.

Ustavna in zakonska ureditev lokalne samouprave

1. Ustava Republike Slovenije v splošnih določbah zagotavlja lokalno samoupravo v Sloveniji in določa, da je glavno mesto Slovenije Ljubljana. V posebnem poglavju (V) pa v sedmih členih govori o uresničevanju lokalne samouprave, o občini, o delovnem področju samoupravnih lokalnih skupnosti o mestni občini, o dohodkih občine, o širših samoupravnih lokalnih skupnostih in o nadzoru državnih organov (členi 138–144). Na lokalno samoupravo pa se nanašajo tudi nekateri drugi členi ustave, ki govorijo npr. o financiranju države in lokalnih skupnosti (člen 146), davkih (člen 147), o nalogah upravnih organov (člen 121), o sestavi državne sveta (člen 96), o varovanju naravne in kulturne dediščine (člen 73), o posebnih pravicah avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji (člen 64), o računskem sodišču (člen 150), o usklajenosti pravnih aktov (člen 153), o veljavnosti predpisov in njihovem objavljanju (člen 154), o upravnem sporu (člen 157), o varuhu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (člen 159) in o pristojnostih ustavnega sodišča (člen 60).

Prebivalci Slovenije uresničujejo lokalno samoupravo v občinah in drugih lokalnih skupnostih. Občina je torej postavljena kot temeljna oblika lokalne samouprave, poleg nje (in mestne občine) pa lahko obstajajo tudi ožje (npr. krajevne skupnosti, četrti) in širše samoupravne lokalne skupnosti (npr. pokrajine). Območje občine obsega naselje ali več naselij, ki so povezana s skupnimi potrebami in interesi. Nove občine se bodo ustanovile z zakonom po prej opravljenem referendumu, s katerim se ugotovi volja prebivalcev na določenem območju. Zakon tudi določi območje občine.

Občina je *pristojna* za lokalne zadeve, ki jih lahko ureja samostojno in ki zadevajo samo prebivalce občine. Ustava pa tudi določa, da lahko država po predhodnem soglasju občine ali širše samoupravne lokalne skupnosti z zakonom prenese nanju opravljanje posameznih nalog iz državne pristojnosti, če za to zagotovi tudi sredstva. V teh zadevah opravljajo državni organi tudi nadzor nad primernostjo in strokovnostjo njihovega dela.

Nova slovenska ustava uvaja tudi *mestno občino* – mesto lahko dobi po postopku in ob pogojih, ki jih določa zakon, status mestne občine. Mestna občina pa opravlja kot svoje tudi z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest.

Glede *dohodkov* bodoče občine ustava določa, da se občina financira iz lastnih virov. Pri tem je še določeno, kar je uveljavljeno tudi v svetu, da država v skladu z zakonsko določenimi načeli in merili zagotovi občinam, ki zaradi slabše gospodarske razvitosti ne morejo v celoti zagotoviti izvajanja svojih nalog, dodatna sredstva.

V svetu prevladuje sistem dvonivojske lokalne samouprave, le pri nas, v Luksemburgu in v Islandiji je nimamo. Poleg občine obstaja še širša lokalna samoupravna skupnost s pristojnostmi, ki izražajo interese prebivalcev te skupnosti, oz. opravlja naloge, ki presegajo zmogljivosti majhnih občin. Marsikje pa je tudi prva stopnja državne uprave.

* Mag. Stane Vlaj, svetovalec za lokalno samoupravo v Skupščini Republike Slovenije

Naša ustava je sprejela kompromisno rešitev, da se občine samostojno odločajo o povezovanju v širše samoupravne lokalne skupnosti, vključno v pokrajine, za urejanje in opravljanje lokalnih zadev širšega pomena. V sporazumu z njimi preneša država nanje določene zadeve iz državne pristojnosti v njihovo izvirno pristojnost in določi udeležbo teh skupnosti pri predlaganju ter opravljanju nekaterih zadev iz državne pristojnosti. Načela in merila za prenos pristojnosti ureja zakon (143. člen).

Do ustanovitve teh skupnosti bo moralo priti, čeprav niso jasno definirane v ustavi. Treba je tudi omeniti, da obstaja nasprotje med členom 138 in členom 143 nove slovenske ustave. Mnogo bolj bi ustrezala opredelitev, da se za urejanje in opravljanje lokalnih zadev, ki presegajo zmogljivosti občin in niso v pristojnosti države, z zakonom uvedejo po predhodno ugotovljeni volji občin samoupravne lokalne skupnosti na širšem območju. Upravljanje Slovenije s številnimi majhnimi občinami in brez vmesnega člena – okraja, regije, pokrajine (ime niti ni bistveno) – si je težko predstavljati. Prav tako bo nevarnost centralizma še večja.

Po mnenju strokovnjakov cit. člen 143 nove slovenske ustave ne omogoča ustanavljanja regijskih skupnosti kot skupnosti *sui generis*, marveč omogoča medobčinsko sodelovanje kot tako.

Poseben člen ustave govori tudi o *nadzoru državnih organov* nad zakonitostjo dela organov lokalnih skupnosti.

Omeniti moramo še določbo Ustavnega zakona za izvedbo ustave Republike Slovenije (5. člen), po kateri, dokler država ne prevzame državnih funkcij, ki jih je doslej opravljal občina, opravljajo te funkcije organi občine.

2. Lokalna oz. krajevna samouprava sicer pomeni pravico lokalnih skupnosti – občin in širših lokalnih skupnosti – da urejajo in opravljajo v svoji pristojnosti vse javne zadeve, ki se tičejo življenja in dela prebivalcev na njihovem območju. Gre za pravico ljudi v lokalnih skupnostih, da rešujejo svoje lokalne probleme in imajo lastne dohodke. Nova slovenska ustava v tem pogledu zelo restriktivno določa – v primerjavi z nekaterimi tujimi rešitvami – naloge bodočih občin.

Pri lokalni samoupravi pa gre tudi za posebno avtonomno javnopravno sfero, ki je temelj vsakega demokratičnega režima.

Ustava Republike Slovenije, ki jo je Skupščina Republike Slovenije sprejela 23. decembra 1991, zagotavlja lokalno samoupravo v Sloveniji, ki naj bi nadomestila dosedanji komunalni sistem. Evropska listina lokalne samouprave¹ postavlja pravico do lokalne samouprave kot enega ključnih demokratičnih načel. Pravica državljanov, da sodelujejo pri opravljanju javnih zadev, se lahko najbolj neposredno izpolnjuje na lokalni ravni. *Lokalna samouprava pa po tej listini označuje pravico in sposobnost lokalnih oblasti, da v mejah zakona urejajo in opravljajo bistveni del javnih zadev v lastni pristojnosti in v korist lokalnega prebivalstva.* To pravico imajo sveti ali skupščine, sestavljene iz članov, ki se izvolijo s svobodnim, tajnim glasovanjem na temelju neposredne, enakopravne in splošne volilne pravice, in imajo lahko izvršilne organe, ki so njim odgovorni. Te določbe na noben način ne vplivajo na zbere državljanov, referendum ali kakšno drugo obliko neposredne udeležbe državljanov, ki jo dopušča zakon (3. člen Evropske listine lokalne samouprave – pojem lokalne samouprave).

V listini se tudi poudarja, da obstoj lokalnih oblasti z dejanskimi pristojnostmi lahko zagotovi upravo, ki je hkrati učinkovita in obenem blizu državljanom (Preambula). Listina se zavzema za zaščito in ponovno uveljavitev lokalne samo-

¹ Council of Europe, European Charter of Local self-government, Strasbourg, 15/X. 1985

uprave, ki je v različnih evropskih državah pomemben prispevek k izgradnji Evrope, temelječe na načelih demokracije in decentralizacije oblasti.

To pravico so si lokalne skupnosti pridobile skozi zgodovinski razvoj – v demokratičnih družbah poznajo lokalno samoupravo že več stoletij.

Evropska listina se zavzema za to, da bo načelo lokalne samouprave priznано v domačih zakonodajah in, kjer je to možno, v ustavah (2. člen). Zelo pomembno se nam zdi opozoriti, da listina terja, da bodo temeljna pooblastila in pristojnosti lokalnih oblasti določene v ustavi ali v zakonu (4. člen). Pooblastila lokalnim oblastem morajo običajno biti polna in izključna. Ne sme jih spodkopavati ali omejevati druga, osrednja ali pokrajinska oblast, razen če zakon tako določa.

Nadaljnji členi govorijo o zaščiti mej krajevne oblasti (5. člen), lastnih upravnih strukturah in virih za delo lokalnih oblasti (6. člen), o pogojih za izvajanje pristojnosti na lokalni ravni (7. člen), o upravnem nadzoru nad delom krajevnih oblasti (8. člen), o finančnih virih lokalnih oblasti (9. člen – vsaj del finančnih virov krajevnih oblasti mora izvirati iz krajevnih davkov in prispevkov, katerih višina v okviru zakona lahko določajo same), o pravici lokalnih oblasti do združevanja (10. člen), o pravni zaščiti lokalne samouprave (11. člen). V drugem delu Evropske listine je govor o obveznostih držav pogodbenic (na primer da bo vsaka spoštovala vsaj 20 odstavkov prvega dela listine, od katerih jih bo vsaj 10 izbrala izmed odstavkov: 2. člen, prvi in drugi odstavek, 3. člena, prvi, drugi in četrti odstavek 4. člena, 5. člen, prvi odstavek 7. člena, drugi odstavek 8. člena, prvi, drugi in tretji odstavek 9. člena, prvi odstavek 10. člena in 11. člen), o oblasteh, na katere se listina nanaša (13. člen), o obveščanju generalnega sekretarja Sveta Evrope (14. člen), o podpisovanju, o ratifikaciji in začetku veljavnosti listine (15. člen), o teritorialni klavzuli (16. člen), o odpovedi listine (17. člen) in o obveščevanju držav članic Sveta Evrope (18. člen – o vsakem podpisu, o deponiranju listin o ratifikaciji, sprejemu ali odobritvi).

Na prvi konferenci o Evropski listini o lokalni samoupravi, ki je bila od 23. do 25. januarja 1992 v Barceloni, so udeleženci v sklepnem dokumentu zapisali, da menijo, da Evropska listina lokalne samouprave zagotavlja podlago krajevne demokracije, postavlja vodilna načela za razvoj lokalne samouprave in s tem prispeva k utrjevanju demokracije in človekovih pravic. V sklepih² udeleženci pozdravljajo hitro naraščanje število držav, ki so podpisale ali ratificirale listino. Konferenca pa je opozorila na probleme pri uresničevanju nekaterih členov listine in pri tem zavzela stališča, da:

– področje lokalne samouprave ne bi smelo biti okrnjeno z določbami področne zakonodaje ali s procesi ponovne centralizacije;

– da domači predpisi ne smejo omejevati pravice lokalnih oblasti, da same izbirajo svoje osebje in ga usmerjajo na način, za katerega menijo, da je najprimernejši;

– da nezadostnost finančnih virov lokalnih oblasti lahko spodkoplje lokalno avtonomijo kot tako idr.

Med 15 sprejetimi sklepi se nam zdi pomembno navesti še sklep, da učinkovit sistem lokalne demokracije in upoštevanje lokalne avtonomije terjata, da bi morale biti lokalne oblasti zmožne sodelovati pri pripravi notranje politike in zakonodaje, ki zadeva njihovo področje pristojnosti.

Stalna konferenca lokalnih in regionalnih oblasti Evrope pri Svetu Evrope pa

² Evropska listina lokalne samouprave bo skupaj s sklepi prve evropske konference o Evropski listini lokalne samouprave v kratkem objavljena v Poročevalcu Skupščine Republike Slovenije.

v posebni resoluciji³, ki jo je sprejela maca 1990. leta, pozdravlja dejstvo, da je Evropska listina lokalne samouprave že vplivala na zakonodajne reforme na Madžarskem in Poljskem. Stalna konferenca se je tudi zavzela, da bi bila dana možnost podpisovanja te listine tudi državam, ki niso članice Evropskega sveta. Ista organizacija ponuja tudi pomoč pri izobraževanju izvoljenih predstavnikov in lokalnih uradnikov. Zavzema se za sodelovanje mestnih in občinskih oblasti Zahodne Evrope in njihovih evropskih združenj z oblastmi mest in občin Srednje in Vzhodne Evrope. Meni tudi, da bi bilo koristno v vzhodnoevropskih državah ustanoviti regionalne strukture, ki bi delovale preko meja.

V zadnjem času so si sicer mnoge evropske države prizadevale, da decentralizirajo oblast s prenašanjem pristojnosti na lokalne in/ali regionalne oblasti. Vlade so priznale dve dejstvi: prvič, da mednarodni sporazumi ali pravila obnašanja o vprašanjih, kot sta varstvo okolja in socialna politika, nimajo nobenega pomena, če jih ne uresničujejo lokalne in regionalne oblasti, in drugič, da se morajo odločitve in aktivnosti lokalnih in regionalnih oblasti voditi s filozofijo: misli globalno – deluj lokalno. Evropski listini lokalne samouprave se bosta pridružili še Evropska listina o regionalnih in jezikih manjšin in listina (Urbana listina), ki naj bi se nanašala na urbano politiko in upravljanje mest. Stalna konferenca (CRLAE) ima cilj, da omogoči cvetenje lokalnih raznovrstnosti in lokalnih pobud, hkrati s skupno rastjo Evrope v političnem, ekonomskem in socialnem smislu.

Tudi nova slovenska ustava je pri opredeljevanju lokalne samouprave upoštevala Evropsko listino lokalne samouprave – veliko vprašanje pa je, ali v zadostni meri – prav tako pa bosta morali to storiti tudi zakonodaja in politika Republike Slovenije in lokalne skupnosti.

3. Pri nas je bila lokalna samouprava poznana že v prejšnjem stoletju, njen razvoj pa je bil prekinjen z uvedbo t. i. komunalnega sistema leta 1955. V tem sistemu je bila občina hkrati oblastna in samoupravna skupnost, večino nalog je opravljala za državo. Raziskave kažejo, da je bilo teh nalog preko 3000 in da je 85% dejavnosti občinskih organov bilo delo za državo. Da današnja občina ni naravnana na upravljanje lokalnih zadev in na zadovoljevanje lokalnih potreb prebivalstva, očitno izhaja iz same strukture občinskih organov, zlasti pa iz občinske uprave, v kateri prevladujejo organi in službe, ki so v bistvu zgolj podaljški državnih resorjev; enako sliko dobimo tudi pri pregledovanju občinskih odlokov in drugih splošnih aktov – velikanska večina teh normativnih aktov pomeni zgolj izvajanje zakonov in drugih državnih predpisov. Celotna operacionalizacija ideje o komuni v njenem vsebinskem, organizacijskem in teritorialnem smislu je dejansko pomenila ukinitvev lokalne samouprave.

Po tej koncepciji so nastale velike občine – v povprečju so nekajkrat večje po teritoriju in številu prebivalcev od povprečne evropske občine. Povprečna jugoslovanska občina je imela po popisu iz leta 1981 42.072 prebivalcev ter obsegala 479,93 kvadratnega kilometra. Iz teh podatkov izhaja, da občina tudi po svoji teritorialni strukturi ni občina.

Po naravi stvari so se znotraj njih oblikovale ožje skupnosti ljudi za učinkovito upravljanje zadev, ki sodijo v tipično vsebino lokalne samouprave – to so bile krajevne skupnosti. Bile so uspešne zlasti na podeželju. V treh desetletjih so se marsikje razvile v prave naravne lokalne skupnosti, ki bodo lahko podlaga oz. »gradbeni material« za oblikovanje novih občin.

³ Evropski svet, Stalna konferenca vodstev mest in občin, 25. zasedanje, Strasbourg, 6.–8. marca 1990, Resolucija št. 213 o glavnih vprašanjih, ki zadevajo vodstva mest in občin.

Tipične javne lokalne zadeve so zlasti komunalne zadeve, kot so npr. javna snaga, urejanje zelenih površin, skrb za okolje, pokopališka dejavnost, pa tudi skrb za osnovno varstvo otroka in družine, skrb za socialno ogrožene, invalide in ostarele, skrb za javni red in mir, planiranje in urbanistično urejanje prostora idr. Organi lokalne uprave pa lahko opravljajo tudi državne naloge, kot je npr. vodenje določenih matičnih evidenc. Sicer je eno temeljnih vprašanj nove lokalne samouprave vprašanje opravljanju državnih nalog preko njenih organov. Primerjalni pregled nam pokaže, da obstajata glede rešitve tega vprašanja dve ekstremni možnosti: da organi lokalne uprave ne opravljajo nalog centralne uprave in se le-te opravljajo preko njenih območnih organov ali pa organi lokalne uprave opravljajo vse naloge centralne uprave razen tistih, ki so izrecno pridržane njenim organom. Med tema dvema ekstremoma so možne različne rešitve.

Občina oz. lokalna skupnost po našem mnenju ne more obstajati ne glede na državo, to je, da ima čisto svoje naloge, ki so popolnoma razmejene z nalogami moderne države. Le-ta lokalno samoupravo ureja sistemsko z ustavo in z zakonom. Klasične dežele lokalne samouprave podrobno urejajo to samoupravo s posebnimi zakoni. Prav tako sodobne države nalagajo občinam naloge, ki so potem občinske. Tako občine opravljajo lokalne naloge, ki si jih same nalagajo, naloge, ki jih jim nalaga država in jih občina opravlja kot svoje, ter naloge, ki jih občini država nalaga kot državne naloge in jih mora občina opravljati v posebnem razmerju do države. V bistvu gre za lastne lokalne naloge občine in za prenesene naloge, ki jih opravlja za državo.

4. Ustavne določbe o lokalni samoupravi so splošne. Že same napovedujejo, da bo posamezna vprašanja, ki so povezana z uvajanjem lokalne samouprave, uredil zakon. Če ustava ureja zgolj temelje nove ureditve, katere bistveni del je tudi lokalna samouprava, ki se ponovno uvaja na našem prostoru, bo potrebno njeno nadaljnje podrobnejše urejanje z zakonom. Odprto je vprašanje, kaj in kako podrobno naj bi bilo to urejanje.

Zakone o lokalni samoupravi imajo številne države – Nemčija, Italija, Avstrija, Francija, Španija, Portugalska, skandinavske države, Madžarska in druge. V njih urejajo načela za oblikovanje in ureditev občin in drugih enot lokalne samouprave, določajo njihove funkcije, medsebojne odnose med ožjimi in širšimi lokalnimi skupnostmi, lokalne volitve, odnose med lokalnimi in državnimi oblastmi in drugo. Običajno so ti zakoni, zlasti najnovejši, precej obširni – s sto in več členi (na primer Zakon o občinah Dežele Koroške iz leta 1982 – 107 paragrafov; Temeljni zakon o lokalni samoupravi Republike Madžarske iz leta 1990 – 115 členov; italijanski zakon o ureditvi lokalne samouprave iz leta 1990 – 64 obsežnih členov). Predvojna Jugoslavija je imela zakon o občinah iz leta 1933 s 149 paragrafi (s stvarnim kazalom) ter še zakon o mestnih občinah iz leta 1943 (s 162 paragrafi).

Tudi zakon o občinah oz. lokalni samoupravi Republike Slovenije bi bil precej obširen, ker se lokalna samouprava na novo uvaja in je zato treba posamezna vprašanja njene organiziranosti in delovanja podrobneje opredeliti, *ne pa do konca podrobno in obvezno predpisati*. Ta zakon naj bi tudi zavaroval lokalno samoupravo pred neupravičenimi posegi države vanjo. Potreben pa je po našem mnenju tudi zaradi zahtev iz Evropske listine lokalne samouprave.

Na zakone se konkretno sklicuje več ustavnih členov o lokalni samoupravi: členi 139, 140, 141, 142, 143.

Že navedene opredelitve v ustavnih členih o lokalni samoupravi naštevajo vprašanja, ki naj bi jih urejali zakon o občinah oz. drugi zakoni.

Primerjalni pregled pove, da zakoni o lokalni samoupravi oziroma o občinah običajno vsebujejo poglavja:

- splošne določbe;
- območje občine;
- delokrog občine;
- organi občine;
- druga oziroma tretja stopnja lokalne samouprave;
- občinsko gospodarstvo in gospodarjenje;
- upravni akti in varstvo samouprave;
- mesto in glavno mesto;
- lokalna samouprava in centralni državni organi;
- končne in prehodne določbe.

Delovno gradivo za pripravo morebitnega zakona o lokalni samoupravi Republike Slovenije, ki ga pripravlja posebna strokovna skupina, predvideva trinajst poglavij s skupaj 129 tezami. Tudi če marsikaj od predlaganega ne bo v tem zakonu, pa predlagane teze lahko pomenijo pomoč novim lokalnim skupnostim pri konstituiranju in reševanju drugih vprašanj. Gradivo sicer še zori, številna vprašanja pa so še odprta – npr., kakšna bo (re)organizacija državne uprave, sistem javnih financ idr.

Splošne določbe v zakonih drugih držav o občinah oziroma o lokalni samoupravi načelno opredeljujejo vprašanja, kot so:

- preambula;
- predmet zakona;
- vsebina pravice državljanov do lokalne samouprave;
- pravni položaj občine
- člani občine (častni občani);
- lokalne skupnosti (občine, province, tržne in mestne občine);
- teritorij (spremembe) občine;
- varstvo lokalne samouprave;
- sodelovanje občin.

5. Vsekakor se nam zdijo nekatera vprašanja, ki naj bi jih urejal zakon o občinah, nesporna. Na primer določila o območju bodoče občine. *Območje občine* bistvena sestavina te samoupravne skupnosti. Za lokalno skupnost je navezanost na določen fizični prostor konstitutivna značilnost. Določanje občinskega teritorija mora zato izhajati najprej iz naravnih danosti ter skupnih potreb in interesov prebivalcev takšne lokalne skupnosti.

Zakonske opredelitve občinskega teritorija in zakonska merila za določanje območja občine so lahko le načelni in splošni. Zakon naj bi določal s svojimi normami le najbolj temeljna merila za oblikovanje teritorialnega obsega občine in zagotavljal potrebno sistemsko enotnost. Znotraj zakonskih norm pa lahko dodatna merila za oblikovanje obsega občine dajejo ustrezne stroke in posplošene življenjske izkušnje.

Pri številu prebivalcev je izredno težko postaviti neko objektivno merilo, čeprav je po drugi strani prav to število zelo pomembno za opredelitev in delovanje občine. Zato so nekateri zakoni v preteklosti določili, koliko prebivalcev mora imeti najmanj občina; takšno določilo pa imajo tudi nekateri danes veljavni zakoni. Tako je npr. Zakon o občinah Kraljevine Jugoslavije določal, da mora imeti občina praviloma najmanj 3000 prebivalcev, veljavni italijanski zakon o lokalni samoupravi pa zahteva za občino najmanj 10.000 prebivalcev.

V našem zakonu bi bilo zato utemeljeno določiti neko najmanjše potrebno število prebivalcev občine, pri čemer bi dopustili izjeme od tega pravila, ki bi bile utemeljene iz določenih prostorskih, ekonomskih ali socialnih razlogov. Če bi se

naslonili na razmere, ki so obstajale na tem področju v predvojnem obdobju, bi lahko določili minimalno število prebivalcev občine na 3000. S tem bi zagotovili neko racionalnost v teritorialnem organiziranju, primerljivost s sosednjimi državami, obenem pa vzpostavili ponovno kontinuiteto v prostorsko-socialni organiziranosti našega ozemlja. Obstajajo pa tudi predlogi, da bi bilo minimalno število prebivalcev najmanj 5000.

V občini morajo biti prebivalcem zagotovljeni osnovne življenjske razmere, kot so: osnovna preskrba z življenjskimi potrebščinami (trgovina), dostopnost zdravniške oskrbe in socialne oskrbe, osnovno šolanje, minimalne komunalne in stanovanjsko-prostorske razmere za bivanje, osnovne prometne in komunikacijsko-informacijske povezave (pošta) ter prostori za izvajanje upravnih in političnih dejavnosti.

Občina ali mesto se lahko zaradi skrbi za posebne pravice in koristi delov občine oz. mesta razdelita na *ožje enote*, ki tvorijo po svojem položaju in velikosti naravne medsebojno razmejene enote.

Bodoča občina bo najbrž imela naloge, kot so:

- sprejemanje statuta in drugih občinskih aktov;
- ustanavljanje občinskih ustanov, zavodov in organov občinske uprave;
- imenovanje občinskih uslužbencev;
- pospeševanje vseh oblik gospodarskega razvoja občine;
- skrb za javno zdravstveno službo, za otroško varstvo, organiziranje vzgojno-izobraževalne in kulturne dejavnosti ter ustvarjanje pogojev za gradnjo stanovanj;
- določanje pogojev poslovanja lokalnih javnih ustanov in zavodov;
- v okviru svojih pristojnosti ureja, upravlja in skrbi za lokalne javne službe;
- sprejemanje krajevnih prostorskih planov (gradbeni načrt);
- gradnja, vzdrževanje in urejanje lokalnih javnih cest, javnih poti in drugih javnih površin;
- opravljanje nadzorstva nad krajevnimi prireditvami, opravljanje lokalnega komunalnega, gradbenega, požarnega in tržnega lokalnega nadzorstvo ter nadzorstva drugih lokalnih javnih služb;
- predpisovanje lokalnih davkov (npr. za uporabo gradbenih zemljišč, komunalnih naprav) in drugih davkov, za katere je pooblaščen z zakonom;
- organiziranje lokalne policije (varstvo prireditvev, oseb in premoženja, komunalno redarstvo idr.);
- zagotavljanje pomoči in reševanja ter organiziranje oziroma opravljanje pokopališke in pogrebne službe;
- določanje prekrškov in denarnih kazni za prekrške, s katerimi se kršijo predpisi občine.

Po prehodnem soglasju z občino lahko država z zakonom prenese na občino posamezne naloge iz državne pristojnosti in za to zagotovi sredstva.

Mestna občina v okviru svoje pristojnosti lahko opravlja poleg nalog navadne občine še naloge, kot na primer:

- planiranje razvoja mesta;
- določa namembnost mestnega prostora;
- določa prostorski usklajevalni plan v soglasju z mejnimi občinami glede širitve mesta;
- urejuje mestni promet;
- zagotavlja delovanje kulturnih, znanstvenih, socialnih, varstvenih in zdravstvenih ustanov, ki imajo pomen za širšo lokalno skupnost ali za republiko;

- zagotavlja spomeniško varstvo;
- določa posebne davke v skladu z zakonom za opravljanje funkcij mesta;
- ureja in organizira zbiranje in odvažanje odpadkov ter njihovo odlaganje;
- ustanavlja službe za širše območje na področju šolstva, poklicnega usposabljanja in otroškega varstva.

Mestna občina opravlja kot svoje tudi z zakonom določene naloge iz državne pristojnosti, ki se nanašajo na razvoj mest.

Glede na veliko aktualnost problema *širše lokalne skupnosti* naj še navedemo, kako si predstavljamo njegovo *možno rešitev*. Izhajamo iz ustavne določbe o širših lokalnih skupnostih in jo konkretiziramo, kot sledi.

Zaradi urejanja in opravljanja lokalnih zadev širšega pomena se lahko občine povezujejo v pokrajine. Pokrajina se ustanovi na širšem geografsko zaokroženem območju, na katerem se odvija večji del družbenih, gospodarskih in kulturnih odnosov tam živečega prebivalstva in na katerem je – glede na površino ozemlja, število prebivalstva ter obstoječih in potencialnih gospodarskih zmogljivosti – mogoče planirati razvoj, ki bo pospeševal gospodarsko, kulturno in socialno ravnotežje v pokrajini in v republiki. V območje pokrajine morajo biti vključena celotna območja posameznih občin.

S statutom pokrajine občine opredelijo lokalne zadeve širšega pomena, ki jih opravlja pokrajina. Za prenesene lokalne zadeve širšega pomena, za katere je tako določeno v statutu pokrajine, lahko občine dajejo soglasje pri urejanju teh zadev.

Pokrajina opravlja lokalne naloge širšega (regionalnega) pomena, ki se nanašajo na komunalni, gospodarski, kulturni in socialni razvoj njenega območja, na zadovoljevanje skupnih potreb prebivalstva in gospodarstva na tem območju, na krepitev lokalne samouprave v občinah in na izravnavo njihovega razvoja. Tako pokrajina skrbi za graditev in vzdrževanje komunalnih, energetskih, prometnih in drugih infrastrukturnih objektov ter za funkcioniranje ustreznih dejavnosti regionalnega pomena. Skrbi za graditev in vzdrževanje objektov in za delovanje služb na področju družbenih dejavnosti (šolstvo, kultura, zdravstvo, socialno varstvo itd.), ki so pomembne za razvoj regije in niso del obveznih nalog republike na teh področjih. Dalje, pokrajina lahko skrbi za odstranjevanje komunalnih in drugih odpadkov, za nadzor in urejanje odplak in za druge oblike varstva okolja z napravami regionalnih zmogljivosti idr.

Pokrajino ustanovijo občine na podlagi odločitve občinskih svetov (variantni dodatek: in po predhodno izvedenem referendumu).

Kadar je ustanovljena pokrajina, lahko država v sporazumu z njo prenese na pokrajino določene zadeve iz državne pristojnosti. Prenesene zadeve iz državne pristojnosti ureja in opravlja pokrajina kot svoje izvirne pristojnosti. Pri prenosu pristojnosti z države na pokrajino je treba v posameznih zakonih upoštevati naslednja načela in merila:

- da se zagotavlja ustrezen in enakomeren gospodarski, kulturni in socialni razvoj pokrajine;
- da se upoštevajo interesi republike v odnosu do pokrajin in v razmerju do občin;
- da republika omogoča večjo dostopnost ter decentralizacijo – upravnega odločanja in zagotavlja učinkovitost upravnega delovanja;
- prenesene državne pristojnosti v izvirno pristojnost pokrajine so lahko z zakonom določene zadeve zlasti z naslednjih področij:
  - varstva okolja (varstvo tal, zraka, vodni viri, odlagališča odpadkov, hidrogeološko varstvo, odpadne vode idr.);

- urejanja prostora (regionalni prostorski plan);
- naravne in kulturne dediščine (kulturne dobrine, zaščita rastlinstva, živalstva, parkov in naravnih rezervatov idr.);
- manjšinske politike;
- prometa in zvez (ceste, železnice, prevozi, telekomunikacije idr.);
- oskrbe z energijo;
- služb za širše območje na področju zdravstva, socialnega varstva, šolstva in poklicnega usposabljanja;
- kmetijstva in ribolova;
- preskrbe, turizma in gostinstva idr.

Če bi bil sprejemljiv takšen pristop za oblikovanje širših lokalnih skupnosti, ki jih imenujemo pokrajine, bi morali normativno urediti tudi vprašanja oblikovanja organov, sredstev in služb pokrajine, državni nadzor nad tem delom lokalne samouprave in še druga vprašanja.

Pristojnosti organov občine, njihovo oblikovanje ter oblike neposredne demokracije v občini je tudi eno najbolj zahtevnih vprašanj pri vzpostavljanju lokalne samouprave v naši ureditvi. Prevladuje strokovno stališče, da naj bi bili organi bodoče občine občinski svet, en ali več občinskih odborov in župan. Občinski svet je najvišji organ odločanja o vseh zadevah v okviru pravic in dolžnosti občine. Odloča pa tudi v skladu z zakonom o zadevah, ki jih je občini poveril zakon, če zakon ne določa, da o teh zadevah odloča drug občinski organ. Občinski odbor skrbi za izvajanje odločitev občinskega sveta. Župan predstavlja in zastopa občino ter skrbi za izvajanje odločitev občinskega sveta in občinskih odborov. Ureditev naj bi sicer predvidela več modelov za organizacijo občinske oblasti in uprave, ki bi jih lahko občine uporabile glede na svojo velikost in druge značilnosti. Manjše občine bi lahko imele tudi skupno občinsko upravo.

Posebej aktualno je *vprašanje financiranja bodočih občin*. Glede na izrecno ustavno določbo (146. člen), po kateri država in lokalne skupnosti pridobivajo sredstva za uresničevanje svojih nalog z davki in drugimi obveznimi dajatvami, je treba določiti tudi avtonomne vire – davke, s katerimi bo občina lahko financirala izpolnjevanje svojih funkcij. Le-te pa ne morejo biti odvisne od vsakokratnega urejanja v posameznih predpisih, s katerimi se predvidevajo davki in druge dajatve. Ti posebni finančni predpisi bodo sicer v smislu 147. člena ustave lahko določali finančne vire občine oziroma omogočali predpisovanje davkov občini, vendar pa bi bil finančni položaj občine povsem negotov, če bi bila občina odvisna od vsakokratnega spreminjanja sistema davkov oziroma javnih financ. To terja, da se nekateri stalni viri, ki jih v obliki davkov pobira občina, predvidijo z zakonom.

Viri financiranja funkcij občine naj bi bili zlasti:

1. davki in druge obvezne dajatve,
2. dohodki od premoženja občine,
3. vlaganja zasebnega kapitala,
4. posojila, javna posojila in obveznice,
5. zagotovljena sredstva države za prenesene naloge,
6. dodatna sredstva države.

Občina skrbi za zagotavljanje javnih dobrin v okviru *lokalnih javnih služb*.

Lokalne javne službe zagotavlja občina:

- neposredno v okviru občinskih služb,
- z ustanavljanjem javnih podjetij in javnih zavodov,
- z dajanjem koncesij.

Javne dobrine, ki jih občina obvezno zagotavlja, določa zakon.

Nova ureditev prinaša tudi tako imenovano mestno občino. Obstaja strokovni predlog, da občina lahko dobi status mestne občine, če ima praviloma najmanj 20.000 prebivalcev, je geografsko, gospodarsko in kulturno središče in izpolnjuje druge pogoje za pridobitev tega statusa.

Normativno bo treba urediti tudi vprašanje nadzora državnih organov, varstva lokalne samouprave in opredeliti časovni potek aktivnosti, ki so povezane s ponovnim uvajanjem lokalne samouprave.

Obstaja predlog, da bi se referendumski določitev območij občin izvedli v šestih mesecih po uveljavitvi zakona o občinah. Referendume naj bi razpisale sedanje občinske skupščine v tistih občinah, kjer so državljani dela občine, ki izpolnjuje pogoje za ustanovitev občine po tem zakonu, zahtevali ustanovitev svoje občine. Državni zbor naj bi sprejel zakon o določitvi območij občin in meja novih občin v dveh mesecih po izteku navedenega roka. Nove občine naj bi v treh mesecih izvolile občinski oz. mestni svet. Ta naj bi pripravil in sprejel statut in druge akte, potrebne za prevzem funkcij po tem zakonu, v treh mesecih po konstituiranju sveta.

Do oblikovanja in konstituiranja novih občin naj bi tako prišli nekako v dveh letih – nekateri pa menijo, da bo potreben še daljši čas –, pri čemer pa morajo biti odprte možnosti za nadaljnja preoblikovanja občin, kot jih bo narekovalo življenje oziroma interesi njihovih prebivalcev.

Finančne posledice uvedbe lokalne samouprave bodo šele znane, ko bo izpeljan celotni ustavni koncept novega organiziranja funkcij državne uprave in na drugi strani lokalne samouprave. Z gotovostjo pa je mogoče pričakovati, da bo vzpostavitev lokalne samouprave dolgoročno pomenila zmanjševanje stroškov države, saj se te funkcije v veliki meri, za razliko do zdaj, prenašajo na neprofesionalne funkcionarje na eni strani, upravni podsistem lokalne samouprave pa bo zaradi svoje teritorialne in populacijske zoženosti deloval bistveno manjšimi stroški. Znano je, da veliki sistemi pogojujejo tudi vrsto dejavnosti, ki v majhnih sistemih niso potrebne, čeprav se v njih prav tako opravljajo učinkovito in še bolj neposredno vse zamišljene funkcije.

Upoštevatni je tudi treba, da mora materialna bilanca delitve sredstev sedanjih občin omogočiti delitev premoženja občine tudi med državo in lokalnimi skupnostmi in ne samo med novimi občinami, ki bodo nastajale na območju dosedanje oblasti občin. Obstaja tudi predlog, da bi se upravne funkcije države, ki bodo prešle s sedanjih občin nanjo, še naprej opravljale na sedežih dosedanjih občin. To pa bi hkrati pomenilo ugodnost za državljane, ki so navajeni na dosedanjo dostopnost državne uprave in doseženega standarda upravnih storitev niso pripravljani zniževati. To pa bo tudi omogočala enotna uporaba kompatibilnih računalniških sistemov in dosedanjih baz podatkov, glede katerih je treba nujno doseči njihovo skupno uporabo tako z vidika potreb države kot potreb lokalne samouprave.

Racionalnost v finančnem pogledu pa je odvisna tudi od racionalnosti v hkratnem pristopu k preobrazbi državne uprave in lokalne samouprave ter sistema javnih financ. V ta namen je pričakovati, da se skupščini predložijo v obravnavo hkrati temeljni zakonski predpisi z naštetih področij, ker ni mogoča učinkovita razprava o novih občinah, ne da bi bil znan sistem organiziranja državne uprave na ravni republike in na nižjih upravnih ravneh (upravni okraji, območje dosedanjih občin).

Teritorialna organizacija je dolžnost države. Pravica državljanov pa je, da si organizirajo lokalno samoupravo. Zato mora država ugotoviti interese teh ljudi na

referendumih o novih bodočih občinah in v ta namen tudi zagotoviti tudi potrebna sredstva.

* * *

Zakon o lokalni samoupravi naj bi spremljalo tudi posebno strokovno gradivo o možnem modelu prostorsko-družbene členitve Slovenije na nove občine z ustreznimi kartografskimi in statističnimi podlagami, kar bo olajšalo razprave v sedanjih krajevnih skupnostih in občinah o njihovem prehodu v sistem lokalne samouprave. Prav tako pa naj bi bili organizirani tudi posveti in pripravljena gradiva (brošure) kot pripomoček za tiste, ki bodo sodelovali pri uresnitvi tako zahtevnega projekta, kot je ponovna uvedba lokalne samouprave. Z njo bo nastala popolnoma nova politično-teritorialna ureditev Slovenije.

Neposredna demokracija v lokalni samoupravi

1. Iz pojma lokalna samouprava izhaja, da gre za takšno obliko upravljanja, pri kateri se lokalna skupnost sama upravlja, seveda samo glede lokalnih zadev. Idealno z vidika demokratične vladavine bi bilo, da bi prebivalci lokalne skupnosti upravljali sami neposredno, da bi torej vse odločitve v celoti sprejemali sami. Seveda to v sodobni lokalni skupnosti ni mogoče, ker so potrebe, ki se v njej zadovoljujejo, preveč raznovrstne in zapletene, da bi o njih odločali vsi občani, in ker terja sodobno življenje neprestano odločanje. Zaradi tega je v sodobni lokalni samoupravi neposredno odločanje o lokalnih zadevah s strani samih prebivalcev prej izjema kot pravilo, temveč prevladuje odločanje po organih lokalne samouprave.

Ne glede na povedano je neposredno odločanje mnogo bolj razširjeno v lokalni samoupravi kot na državni ravni, kar je razumljivo, saj so pogoji za uporabo oblik neposrednega odločanja mnogo ugodnejši v lokalnih skupnostih kot pa v državi. Lokalna skupnost je predvsem mnogo manjša skupnost, kot je država, tako po ozemlju kot tudi po številu prebivalstva, zaradi česar je v njej mnogo lažje uporabiti različne oblike neposrednega odločanja.

Če je neposredna demokracija izredno pomembna za sprejemanje državnih odločitev, je seveda še toliko pomembnejša za odločanje v okviru lokalne samouprave. Za to govori več razlogov. Lokalna samouprava je po svojem najglobljem bistvu neprimerno bližja ljudem kot državna organizacija, zadeve lokalne samouprave mnogo bližje vsakdanjemu življenju in ljudem mnogo bolj razumljive kot politično odločanje o državnih zadevah. Poleg tega je neposredno odločanje tudi po čisto organizacijski, tehnični in finančni plati mnogo lažje izvajati na lokalni kot na državni ravni. In končno je neposredno odločanje tradicionalno mnogo bolj usidrano v lokalno skupnost kot v državno. V nekaterih državah (npr. v Angliji, Švici in ZDA) ima tak način odločanja že večstoletno nepretrgano tradicijo. Nekatere oblike neposrednega odločanja, kot npr. zborovanje občanov, je sploh možno uporabiti samo v lokalnih skupnostih, in še to samo v manjših. Še pomembnejše pa je, da je narava odnosov v lokalni skupnosti bistveno drugačna, saj gre za mnogo tesneje povezano skupnost. Tudi vsebina odločitev v taki skupnosti je drugačna, saj ne gre za odločanje o splošnih političnih vprašanjih, temveč o zadevah lokalnega pomena, ki zadevajo vse občane. Zaradi teh razlogov se neposredno odločanje lahko uporablja v lokalni skupnosti mnogo pogosteje in za mnogo konkretnjša vprašanja kot na državni ravni. Vse to pa govori tudi za to, da je na lokalni ravni mnogo težje zagovarjati stališče, da je iz praktičnih razlogov potrebno, da o temeljnih vprašanjih odločajo predstaviški organi, ne pa ljudje neposredno. Iz narave lokalne samouprave izhaja, da je pravica do neposrednega odločanja o najpomembnejših vprašanjih v lokalni skupnosti neločljiv del pravice do lokalne samouprave nasploh. Poleg tega možnost občanov, da neposredno odločajo, tudi povečuje njihovo zanimanje za sodelovanje v zadevah lokalne samouprave in s tem krepi njeno učinkovitost.

* Dr. Franc Grad, izredni profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani.

Glede na povedano je razumljivo, da tudi Evropska listina o lokalni samoupravi, ki so jo sprejele članice Evropskega sveta leta 1985, poudarja pomen neposrednega odločanja v lokalni samoupravi. Listina sicer določa, da lokalno samoupravo izvajajo predvsem demokratično izvoljeni organi, vendar pri tem poudarja, da pa takšna ureditev ne sme omejevati pravice občanov do neposrednih oblik odločanja. Očitno je torej, da so v sodobnem pojmovanju lokalne samouprave prav oblike neposrednega odločanja eden temeljnih elementov lokalne samouprave, ki bo po vsej verjetnosti v prihodnje samo še pridobil pomen. Posebna vrednost neposrednega odločanja v lokalni samoupravi v sodobnem svetu je ravno v tem, da omogoča polno uveljavitev človeka pri sprejemanju odločitev v skupnosti v primerjavi z odločanjem na državni ravni, ki je vse bolj odtujeno od posameznika.

2. Zgodovinsko gledano je bilo odločanje v srednjeveških lokalnih skupnostih predvsem neposredno – na skupščinah oziroma zborovanjih občanov, ki so odločali o vseh najvažnejših lokalnih zadevah. Zlasti velja to za dežele z najdaljšo tradicijo lokalne samouprave, ki imajo tudi danes najbolj razvito lokalno samoupravo, torej za Švico, Anglijo in ZDA. Kasneje je seveda takšen način neposrednega odločanja v glavnem izginil in se je ohranil samo še v manjših skupnostih, v angleških župnijah, v manjših ameriških mestih, nekoliko bolj pa še vedno v Švici. Namesto tega pa se je zlasti v Švici in v ZDA na lokalni ravni uveljavil referendumski način odločanja o najpomembnejših lokalnih zadevah. Na drugi strani pa so se že v srednjem veku v nekaterih deželah (npr. v Angliji in Švedski) začela oblikovati ožja telesa lokalne oblasti, ki pa sprva niso bila predstavniška, temveč so jih sestavljali v glavnem plemiči in bogatejši meščani. Kasneje, ko sta se razvili ideja in praksa političnega predstavljanja, so se tudi ta telesa začela (pretežno ali v celoti) oblikovati z volitvami.

V razvoju lokalne samouprave so se torej razvile različne oblike neposrednega odločanja. Najbolj neposredno je gotovo odločanje na zborovanju¹ vseh prebivalcev lokalne skupnosti (občanov). Ta oblika neposredne demokracije omogoča najbolj neposredno sprejemanje odločitev o vsebinskih zadevah in o izvolitvi predstavniških organov. Od drugih načinov odločanja se zbor razlikuje zlasti po tem, da gre za mnogo bolj spontano in neformalizirano odločanje, v katerem lahko sodelujejo vsi volilci v lokalni skupnosti. Takšen način neposrednega odločanja ne terja posebne organizacije in tehnike. O vseh zadevah se glasuje javno, kar je (na lokalni ravni) pomemben dejavnik kohezivnosti lokalne skupnosti in integriranja posameznika v njej. Razumljivo pa je, da je takšen način odločanja možen samo v manjših lokalnih skupnostih. Prav tako je razumljivo tudi, da mora lokalna skupnost kljub neposrednemu odločanju na zboru imeti tudi nek ožji predstavniški organ, saj je treba odločitve v lokalni skupnosti sprejemati tako rekoč neprestano, kar na skupščini ni možno. Vendar naj bi se najpomembnejše odločitve sprejemale na zboru. Tak način odločanja poznajo predvsem v tistih državah, kjer je to že stoletna tradicija, tako zlasti v Švici in v nekaterih državah v ZDA. V Švici se še vedno v večini manjših lokalnih enot odloča na zboru vseh občanov. Tu se odloča o vseh najpomembnejših zadevah v skupnosti, sprejemajo temeljni akti skupnosti (vključno s proračunom) ter volijo nekateri organi lokalne samouprave.

Zbor občanov (town meeting) je pogost način odločanja (ki izvira še iz kolonialnih časov) tudi v lokalnih enotah v ZDA, zlasti v nekaterih severovzhodnih državah. Sestavljajo ga vsi občani, ki imajo volilno pravico. Skličejo ga člani mestnega odbora (selectmen), ki določijo, katera vprašanja se bodo obravnavala,

¹ Popular assembly, town meetings, assemblée communale, Gemeinde versammlung.

in sicer na lastno pobudo ali na zahtevo določenega števila volilcev. Na zboru se odloča o najpomembnejših, pa tudi drugih vprašanih v skupnosti tako, da je dnevni red navadno zelo obsežen. Običajno se obravnavajo predvsem poročila mestnih organov in funkcionarjev v preteklem delu, volijo mestni funkcionarji za prihodnje leto, določijo proračun in mestni davki za prihodnje leto, potrdijo potrebna posojila, sprejmejo (regulatorni) akti lokalne skupnosti in podobno. Zbor se običajno sestane enkrat na leto na rednem zasedanju, vmes pa lahko po potrebi tudi na izrednem zasedanju. Vendar je tudi v ZDA ta oblika neposredne demokracije precej izgubila pomen. Razlog je predvsem naraščanje prebivalstva, kar otežuje praktično izvedbo zbora, pa tudi vse bolj zapletene naloge, ki jih sodobno življenje postavlja pred lokalne skupnosti. Zaradi tega so ponekod v ZDA (najprej v državi Massachusetts – že leta 1915) zbor iz oblike neposrednega odločanja spremenili v večjih mestih v predstaviško telo. Namesto skupnega mestnega zbora se v posameznih delih mesta izvolijo delegati, ki sestavljajo mestni zbor. To telo je razmeroma številčno in je nekakšen kompromis med neposredno oblikovanjem zborom in ožjim mestnim predstaviškim telesom. Podobne zbore lokalne skupnosti poznajo tudi še v nekaterih drugih državah. V Angliji poznajo takšen način neposrednega odločanja v najmanjših enotah lokalne samouprave (parishes).

Druge oblika neposredne (oziroma polneposredne) demokracije v lokalni skupnosti je referendum. Ta se v marsičem razlikuje od zbora prebivalcev lokalne skupnosti. Slednji je ustanova, ki ima že stoletno tradicijo in je globoko vraščen v družbene odnose v lokalni skupnosti. Nasprotno je referendum novejšega izvora in pomeni manj pristno in bolj formalno odločanje. Kljub temu imata oba enako idejno in politično izhodišče, to je odločanje po samih občanah in ne po njihovih predstavnikih. V praksi pa je kljub temu referendum bistveno ožji od zbora občanov. Slednji namreč odloča o vseh ali o večini najpomembnejših vprašanj v lokalni skupnosti, medtem ko je referendum po svoji naravi uporaben le za manjše število zadev in le poredko. Referendum je namreč bistveno bolj formaliziran in organizacijsko tehnično zahteven način odločanja. Zaradi tega ga ni mogoče uporabiti preveč pogosto in tudi ne za vse zadeve (npr. za volitve). To pa zahteva, da v večini (tudi pomembnih zadev) odloča predstaviško telo – ne pa občani sami. Odločanje na zboru tega praviloma ne zahteva, zato ob tem odločanju običajno ne obstaja še poseben predstaviški organ, temveč le izvršilni organ.

Referendum se sicer uporablja tudi na državni ravni, vendar običajno redkeje kot v lokalni skupnosti. Razlogov za to je več. Predvsem je referendum bližji lokalni samoupravi, v kateri so ljudje bolj zainteresirani za neposredno odločanje o pomembnih lokalnih zadevah kot za odločanje na državni ravni. Poleg tega je referendum v lokalni skupnosti organizacijsko in tehnično mnogo manj zahteven kot na državni ravni – pa tudi bistveno cenejši. Zaradi tega je razumljivo, da se referendum v lokalni skupnosti mnogo pogosteje uporablja kot na državni ravni. Zlasti v večjih lokalnih skupnostih je referendum primerno nadomestilo za skupščino občanov kot popolnoma neposreden način odločanja.

V lokalni samoupravi imajo velik pomen tudi druge oblike neposrednega odločanja, zlasti ljudska iniciativa in pravica do peticije. Ljudska iniciativa se v marsičem razlikuje od drugih oblik neposredne demokracije. Medtem ko je pri referendumu pobuda za sprejem odločitve prišla iz organa, ki jo ima pravico predlagati, omogoča institut ljudske iniciative, da ljudstvo samo neposredno sodeluje pri odločitvi prav s tem, da zahteva pravno ureditev nekega vprašanja,

ne sodeluje pa pri sprejemanju same odločitve. V primerjavi z referendumom ljudska iniciativa ne omogoča ljudstvu, da odpravi neustrezno odločitev, temveč mu omogoča, da zahteva odločitev, ki mu ustreza.

Ljudska iniciativa je sicer samostojna oblika neposredne demokracije, vendar pa je tesno povezana z referendumom, s katerim se vsebinsko dopolnjujeta. Zato je ljudska iniciativa največkrat uveljavljena v državah, ki sicer poznajo tudi referendum. Sistem ljudske iniciative se pogosto tudi kombinira s sistemom referendumu, zaradi česar sta oba učinkovitejša, kot bi bila vsak zase.

3. Ob povedanem se zastavlja vprašanje, kakšna naj bi bila neposredna demokracija v prihodnji ureditvi lokalne samouprave na Slovenskem. Vsekakor je treba ugotoviti, da bo prav gotovo bistveno drugačna, kot je bila v dosedanem komunalnem sistemu. Dosedanja občina je bila namreč v primerjavi z občino, kakršna je običajna po svetu, prevelika, da bi ustrezala vlogi lokalne skupnosti na prvi stopnji lokalne samouprave, in hkrati premajhna, da bi lahko imela vlogo drugostopne lokalne skupnosti. Nova občina naj bi bila zato bistveno manjša in bolj približana občanom. Glede na to naj bi bilo neposredno odločanje lažje vgraditi v samoupravo nove občine, kot je bilo mogoče v sedanji. Vendar pa je pomembno tudi vprašanje, ali ima neposredna demokracija ustrezno tradicijo že v dosedanem razvoju na tem področju, kajti mnogo lažje je graditi na tradiciji, kot pa uvajati povsem nove oblike odločanja. Odgovor na to vprašanje je na nek način paradoksen. Oblike neposrednega odločanja so se namreč v dosedanem razvoju na eni strani uporabljale dokaj pogosto, na drugi strani pa sploh ne.

V sedanji občini sta bili znani in sta se tudi dokaj pogosto uporabljali obe temeljni obliki neposrednega odločanja na lokalni ravni – zbor občanov in pa referendum. Toda imeli sta v marsičem drugačen položaj in vlogo, kot jo običajno imata v lokalni samoupravi, ker sta izhajali iz ideje univerzalnega samoupravljanja in sta bili vpeti v sistem samoupravnega odločanja kot ena od njegovih mnogih pojavnih oblik na različnih področjih družbenega odločanja. Temelji za samoupravno odločanje v občini so bili določeni že v ustavi, podrobneje pa zlasti v občinskih statutih.

Glede na položaj oblik neposredne demokracije v političnem sistemu ni čudno, da so se uporabljale na zelo specifičen način. Tako se je referendum v občini uporabljal praktično samo za odločanje o samoprispevku občanov za gradnjo nekaterih objektov v javnem interesu, le nekajkrat tudi za statusne spremembe nekaterih občin. Ni pa se uporabljal za splošne odločitve v občini, torej glede vprašanj lokalne politike. Poleg tega ni bila predvidena pravica občanov, da zahtevajo razpis referendumu, temveč je o uporabi referendumu odločala samo občinska skupščina. Kljub temu pa je sistem sam narekoval dokaj pogosto uporabo referendumu. Zbor občanov v občini kot taki zaradi njene velikosti sploh ni bil uporabljen, temveč se je uporabljal samo po krajevnih skupnostih kot ožjih samoupravnih enotah in zaradi tega sploh ne o globalnih občinskih problemih.

Kljub opisanim posebnostim pa lahko ugotovimo, da je tradicija referendumskega odločanja v sedanji občini dragocena opora tudi za bodoče oblike neposrednega odločanja v občini. Zlasti je pomembno, da se je referendumski, torej neposreden način odločanja, vrasel v zavest občanov, naučili so se ga uporabljati in si je zato težko predstavljati, da bi se mu bili v prihodnje pripravljani odpovedati. Seveda pa bo treba tako referendum kot tudi druge oblike neposrednega odločanja v lokalni skupnosti proeblikovati tako, da bodo primerne novi ureditvi lokalne samouprave in tudi sicer drugačnemu političnemu sistemu. Predvsem bi moral biti referendum odprt pobudi samih občanov, zato naj bi o njegovi uporabi ne odloča-

lo samo predstavniško telo lokalne skupnosti, temveč bi ga bilo treba razpisati tudi na zahtevo določenega števila samih občanov, in sicer glede katerega koli vprašanja odločanja v lokalni skupnosti.

Neposredna demokracija v lokalni skupnosti bi bila resnično učinkovita še posebej, če bi poleg referendumoma uvedli tudi druge oblike neposrednega odločanja, kot so ljudska iniciativa, pravica do peticije in končno – kjer bi bilo to mogoče – tudi neposredno odločanje na zborovanjih občanov. Zadnje bi bilo seveda možno samo v manjših občinah, v večjih občinah pa bi se lahko tako odločanje uveljavilo v ožjih samoupravnih enotah znotraj občine.

Nedvomno bi bilo koristno urediti temeljne oblike neposredne demokracije v lokalni samoupravi že v ustavi, tako kot je to določeno za oblike neposredne demokracije na državni ravni v novi slovenski ustavi. Ustavna ureditev pomeni najzanesljivejše varstvo človekovih pravic (kar nedvomno je pravica do odločanja v lokalni samoupravi), ki ni odvisno od vsakodnevnega razmerja političnih sil v državi. S tega vidika bi zadoščalo že, da bi ustava izrecno zagotovila občanom pravico do neposrednega odločanja o temeljnih vprašanjih lokalne samouprave, ne da bi podrobneje opredelila posamične oblike neposredne demokracije. Te naj bi uredila ustrezna zakonodaja, ki tudi pri tem ne bi smela biti preveč podrobna, temveč naj bi uredila samo temeljna vprašanja uveljavljanja pravice do neposrednega odločanja, podrobneje pa bi ta vprašanja lahko uredili statuti lokalnih skupnosti. Ker pa nova slovenska ustava teh vprašanj ni uredila niti v najbolj grobi obliki, preostaja zakonodaji o lokalni samoupravi, da zagotovi tudi samo pravico do neposrednega odločanja občanov, kar pa utegne biti predmet političnih sporov, čemur bi se lahko izognili, če bi to vprašanje uredili že v ustavi.

Predlog za amandmajsko spremembo tretjega člena nove ustave

Prvi odstavek tretjega člena Ustave Republike Slovenije določa: »Slovenija je država vseh svojih državljanov in državljanov, ki temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe.« O samoodločbi pa govori tudi preambula k novi ustavi, ki kot eno od izhodišč za sprejem te ustave določa »temeljno in trajno pravico slovenskega naroda do samoodločbe«. Preambula se sklicuje tudi na Temeljno ustavno listino, sprejeto 25. junija 1991, ki je temeljni osamosvojitveni akt, utemeljen ravno na pravici slovenskega naroda do samoodločbe. Končno se preambula sklicuje tudi na zgodovinsko dejstvo, da so Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost. Ugotovimo lahko, da gre za pravo inflacijo ustavnih določb, ki poudarjajo slovenski narodni značaj republike, ki že tako nosi slovensko ime. Do takšne ocene lahko pridemo tudi, če analiziramo ustavno besedilo z razvojnega, teoretičnega in primerjalnega vidika. Stvar je presenetljiva tudi s tega vidika, ker se je F. Bučar večkrat odločno zavzel za opuščanje nacionalne države, ki naj bi bila v primerjavi z evropskimi integracijskimi tokovi neka nižja stopnja sistemske razvitosti.¹

Po navadi je težava pri tolmačenju ustave v tem, da ni mogoče ugotoviti, zakaj se je ustavodajalec odločil za neko rešitev in kakšen namen je pri tem imel. Ko gre za vsebino navedenega tretjega člena, to ni tako. Oblikovana je bila namreč na podlagi zelo obširne in polemične razprave, samo še razprava o razvpitem 55. členu o rojstvih otrok je bila dolgotrajnejša.² Po razpravi je 11 članov ustavne komisije glasovalo za vključitev pravice do samoodločbe v normativni del ustave, devet pa jih je glasovalo proti temu. To je bila ena od redkih rešitev, ki je bila v ustavni komisiji določena s preglasovanjem.

Preden navedem svoje pomisleke zoper to rešitev, naj povzamem argumente pristašev vključevanja samoodločbe v normativni del ustave:

– Samoodločba slovenskega naroda v Temeljni ustavni listini sploh ni omenjena, njena vključitev v preambulo pa ne zadošča. Samoodločba slovenskega naroda namreč ne sme biti samo zgodovinski temelj in izhodišče sprejema ustave, ampak je trajna podlaga državnosti Slovenije.

– Vključitev samoodločbe v normativni del ustave je nujna, da ne bi bilo mogoče tolmačiti te pravice slovenskega naroda kot nekaj enkratnega ali že porabljenega.³

– Preambula nima iste teže kot pravno veljavne in obvezujoče določbe normativnega dela ustave, zato omenjanje samoodločbe v preambuli ne zadošča.

* Dr. Ciril Ribičič, prof. na Pravni fakulteti v Ljubljani.

¹ F. Bučar, Uvodni pozdrav, v knjigi: Razprave in gradivo št. 24/1990, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, s. 13. F.

² Zanimivo je, da je ustavna komisija ob določanju vsebine 55. člena formalno uskladila tudi tolmačenje o tem, kaj vsebuje svoboščina o odločanju o rojstvu svojih otrok. Tudi pri nekaterih drugih ustavnih določbah je bila podlaga za dosegla soglasja povezana s tem, da je bilo vnaprej dogovorjeno njihovo tolmačenje.

³ O teoriji konzumacije pravice do samoodločbe glej: I. Kristan, Pravica do samoodločbe slovenskega naroda, Nova revija, št. 95/1990, s. 284.

– Po mednarodnem paktu o državljskih in političnih pravicah je samoodločba trajna pravica naroda, da ureja svoj politični status.

– Majniška deklaracija iz 1989. leta se ja zavzela za suvereno državo slovenskega naroda.⁴

– V normativnem delu ustave slovenski narod sploh ni omenjen.

– Zašli bi v škodljiv internacionalizem, če ne bi sprevideli in doumeli, da je nacionalni element najpomembnejša gonilna sila prihodnjega razvoja Slovenije in mora zato imeti prednost pred posameznikom.

– Nacionalni romantizem je sicer res nevaren, toda le pri velikih in ne pri malih narodih, kot je slovenski.

– Državljskih pravic ni brez pravice naroda do samoodločbe; demokracije ni brez upoštevanja nacionalnega.

– Slovenska državnost temelji na trajni in neodtujljivi pravici slovenskega naroda do samoodločbe, čeprav ima v Sloveniji oblast ljudstvo.

– Če je v ustavi dovolj prostora za pisanje o pravicah narodnih manjšin, bi bilo nesprejemljivo, da v njej ne bi bilo prostora za pravico slovenskega naroda do samoodločbe.

– Slovenija je hkrati država slovenskega naroda in njenih državljanov.

– Kdo se upa zavzeti za to, da slovenski narod v normativnem delu ustave sploh ne bi bil omenjen!?

Opozoriti je treba, da tretji člen nove ustave ni sprejel skrajne narodnjaške opredelitve državnosti Slovenije, ampak vsebuje kompromisno oz. mešano (kombinirano) državljsko – nacionalno definicijo. Kljub temu pa je bil z vključitvijo pravice slovenskega naroda do samoodločbe v ustavo na mestu, ki opredeljuje njeno notranjo (demokratsko) ureditev, izkrivljen ustavni temelj državnosti, ki v sodobnih demokratičnih ustavah temelji na oblasti ljudstva oz. vseh državljanov ne glede na njihovo narodno ali drugo pripadnost.

Slovenski narod si je pravico do samoodločbe (ponovno) priboril z orožjem v rokah med NOB. Z vključitvijo v avnojsko Jugoslavijo je bila samostojnost med NOB oblikovane nove države močno omejena – v političnem, vojaškem, ekonomskem in vsakem drugem pogledu, čeprav je bila bistveno večja kot v predvojni kraljevini. Pravica do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve, je bila vključena (po zaslugi Edvarda Kardelja in kljub nasprotovanju Moše Pijadeja) v normativni del prvih povojnih, zvezne in republiške ustave. S tem so si jugoslovanski narodi pridržali pravico, da se kdaj v prihodnosti odločijo drugače, kot so se v njihovem imenu delegacije na 2. zasedanju AVNOJ-a (delo slovenske delegacije je potrdil SNOS na prvem zasedanju v Črnomlju februarja 1944). Brez pravice jugoslovanskih narodov do samoodločbe bi federacija izgubila naravo prostovoljne zveze, zasnovane na svobodno izraženi volji in enakopravnosti narodov in njihovih republik.⁵

Vprašanje samoodločbe je postalo ponovno aktualno potem, ko so se okrepile težnje po recentralizaciji Jugoslavije na eni in asimetričnem razvoju oz. osamosvojanju posameznih republik na drugi strani. Glede na to da je Ustava SFRJ iz 1974. leta, ki je v temeljnih načelih omenjala pravico do samoodločbe, ki vključuje tudi

⁴ V prvi točki Majniške deklaracije, ki so jo 8. maja 1989 podpisali Društvo slovenskih pisateljev, Slovenska demokratična zveza, Slovenska kmečka zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje in Socialdemokratska zveza Slovenije, piše, da »hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda«.

⁵ Pravica do samoodločbe je bila vsekoli omejena na jugoslovanske narode in ni bila priznana narodnostim, ki v Jugoslaviji živijo. Do njenega konca je v jugoslovanski federaciji ostalo sporno tudi vprašanje, ali imajo pravico do samoodločbe narodi v svojih republikah oz. republike ali pa narodi, ne glede na to v katerih republikah so posamezni njihovi deli.

pravico do odcepitve, dopuščala različna tolmačenja, se je Slovenija poskušala izogniti enostranskim tolmačenjem in teoriji o konzumaciji te pravice. Z amandmajem X k Ustavi SRS iz 1989. leta je bila pravica do samoodločbe uvrščena v normativni del republiške ustave z namenom, da se poudarijo celovitost, nedotakljivost in trajnost te pravice,⁶ ki jo je beograjska ustavnopravna šola tako vztrajno razglašala za enkratno in konzumirano.

Potem ko je 1971. leta opredelitev republiške državnosti v Ustavi SRS posebej poudarila narodni element, je Ustava SRS iz 1974. leta samoodločbo slovenskega naroda omenjala v temeljnih načelih v povezanosti z enakopravnim položajem italijanske in madžarske narodnosti, ki avtohtono živita v Sloveniji, skupaj s slovenskim narodom. Opredelitev države v normativnem delu republiške ustave pa je takrat ob slovenskem narodu omenjala tudi »ljudstvo Slovenije«, da bi tako preprečila nacionalistična tolmačenja. V skladu s takšnim pristopom tudi amandmaji k Ustavi SRS iz 1989. leta opredeljujejo SR Slovenijo kot državo, ki temelji na suverenosti slovenskega naroda in ljudstva Slovenije.⁷

Poudarjanje trajnosti, celovitosti, neodtujljivosti pravice slovenskega naroda do samoodločbe, ki vsebuje tudi pravico do odcepitve, je bilo med vključenostjo Slovenije v jugoslovansko federacijo koristno in nujno. Še bolj je to veljalo med močnimi težnjami po recentralizaciji zvezne države. Po osamosvojitvi Slovenije pa je drugače. S tega vidika je zanimivo, da je bil že v osamosvojitvenih dokumentih 1990–91⁸ temeljni poudarek dan drugim vprašanjem: državljskim pravicam in svoboščinam, notranji demokratični ureditvi, posebnemu položaju narodnosti, pravni in socialni državi itd. Izjava o dobrih namenih Slovenije se je na primer sklicevala na »plebiscitno izjavljeno voljo slovenskega naroda, italijanske in madžarske narodnosti ter vseh drugih volilcev v Republiki Sloveniji«. Toliko več razlogov je za drugačen odnos do samoodločbe po končanem procesu osamosvajanja Slovenije in njenem mednarodnem priznanju s strani številnih držav.

Sklicevanje na samoodločbo slovenskega naroda v preambuli je smiselno v toliko, ker sprejem nove ustave samostojne Republike Slovenije ne bi bil mogoč, če ne bi bila uporabljena pravica do samoodločbe. Očitno je namreč, da osamosvojitve Slovenije v okviru določb Ustave SFRJ ni bilo mogoče doseči, saj je za vsako odločitev, ki se nanaša na spreminjanje političnega statusa neke republike ali spremembo meja, terjala soglasje vseh republik in avtonomnih pokrajin. Opredelitev samoodločbe slovenskega naroda v normativnem delu ustave kot aktualne pravice pa ima po osamosvojitvi prav nasproten učinek kot pred njo. Seveda ne gre za to, da bi bila ta pravica z osamosvojitvijo za vselej izčrpana. Toda če je omenjanje samoodločbe pred osamosvojitvijo izpostavljalo predvsem tisti njen del, ki se nanaša na odcepitev, potem po osamosvojitvi (ko se Slovenija nima več od koga odcepiti) njeno omenjanje izpostavlja predvsem tisti njen del, ki se nanaša na združevanje.⁹ Ta vidik, to je poudarjanje pravice do samoodločbe kot podlage za bodoče integracijske procese, pri katerih bi Slovenija želela sodelovati, pa

⁶ M. Potrč je ob sprejemu dopolnil 27. 9. 1989 poudaril, da želijo le utrjevati in krepiti Jugoslavijo kot svobodno, demokratično in enakopravno skupnost narodov in narodnosti, ki jo vsak narod gradi in utrjuje na podlagi trajne, celovite in neodtujljive pravice do samoodločbe.

⁷ A. Igljčar upravičeno poudarja kot pozitivno značilnost definicije državnosti v Ustavi Republike Slovenije iz 1991. leta, da je ne utemeljuje več le na delu ljudstva (delavskem razredu), ampak na celotnem ljudstvu. (A. Igljčar, Absolutna suverenost le za krajši čas, Dnevnik, 30. 1. 1992, str. 2)

⁸ Širše o tem glej: C. Ribičič, Ustavnopravni vidiki osamosvajanja Slovenije, Uradni list RS, Ljubljana 1992.

⁹ X. amandma k Ustavi SRS iz 1989. leta ni opredeljeval pravice do samoodločbe nasploh, temveč je določal, da je Slovenija »v sestavi SFRJ na temelju trajne, celovite in neodtujljive pravice slovenskega naroda do samoodločbe, ki vključuje tudi pravico do odcepitve in združitve« (podčrtal CR).

v utemeljitvah zagovornikov tretjega člena ni najti. In še nekaj: tisti, ki ne želijo priznati trajnosti in neodtujljivosti pravice do samoodločbe, svojega mnenja v ničemer ne bodo spremenili zaradi določbe tretjega člena nove ustave. Če namreč ne priznavajo samoodločbe kot temelja nastanka nove države, ne bodo pripravljeno priznati tudi ustave, ki jo je ta samostojna država sprejela ravno na temelju pravice do samoodločbe.

Nova ustava Jugoslavije ne omenja več, je torej ustava povsem samostojne in neodvisne države. Zato ne bi bilo prav, da ustava tega ustrezno ne bi izrazila. Za kaj takega je gotovo najprimernejša preambula, ki naj med drugim opredeli temelje, ki so podlaga in izhodišče za sprejem nove ustave. Sklicevanje na vsebino Temeljne ustavne listine, s katero sta bili razglašeni samostojnost in neodvisnost Slovenije, na samem začetku preambule se zato zdi povsem ustrezna rešitev. Z njo je pravzaprav jasno poudarjen akt samoodločbe, izražen na plebiscitu 23. 12. 1990, kot podlaga oblikovanja samostojne države. Preambula se poleg tega izrecno sklicuje na pravico slovenskega naroda do samoodločbe, ki je trajna in temeljna. To je eden od razlogov, da je povsem odveč in nepotrebno, da se na samoodločbo sklicuje tudi tretji člen.

Tudi osamosvojitve Slovenije je dokaz, da je pravica do samoodločbe nadustavna in predustavna pravica, torej pravica, ki je ustava ne more trajno omejiti ali odvzeti. Po osamosvojitvi Slovenije je torej omenjanje pravice do samoodločbe smiselno le še v preambuli, ki opisuje izhodišča za sprejem ustave. Omenjanje te pravice v normativnem delu na mestu, ki opredeljuje državnost Slovenije, nima več nobene zveze z dokazovanjem njene trajnosti in neodtujljivosti, ampak povzroča nejasnost ustavne konstrukcije državnosti.

Predstavniki narodnih skupnosti, ki avtohtono živijo v Sloveniji, so v ustavni komisiji nasprotovali vključitvi samoodločbe v normativni del ustave. Prepričljivo so opozarjali na nevarnosti, ki jih skriva pretirano poudarjanje nacionalnega. Tega niso ponazorili s primeri iz zgodovine slovenskega, ampak s primeri iz zgodovine svojih lastnih narodov. Na tej podlagi se je na primer R. Battelli zavzel za demokratično namesto nacionalne (opredelitve) države. Demokratična zamisel državnosti, utemeljena na državljanih in ne na nacionalnem interesu, ki so ga v preteklosti pogosto enostransko tolmačili ozki krogi oblastnikov, je ustrežnejša rešitev za vse državljanke in državljane, tudi za pripadnike večinskega slovenskega naroda. Ne gre torej le za to, da narodna opredelitev državnosti postavlja v drugačen položaj manjšinske narodne skupnosti ter državljanke in državljane, ki niso Slovenci,¹⁰ ampak gre tudi za nevarnost podrejanja vseh državljanov nacionalistični ideologiji. Če notranja ustavna ureditev ni utemeljena na enakopravnosti vseh državljanek in državljanov, na njihovi enakosti pred zakonom, pač ni demokratična. Omogoča namreč kategorizacijo državljanov glede na narodno pripadnost in njihovo razlikovanje, ki ni posledica različne sposobnosti, ki jo izkazujejo v pluralnem političnem in tržnem gospodarskem sistemu, ampak se rodijo neenakopravni. Zato vztrajanje pri teoretično čistih in konceptijsko jasnih opredelitvah državnosti ni pikolovsko.

Vprašanje, postavljeno v ustavni komisiji, ali je sprejemljivo, da ustava v normativnem delu sploh ne omenja slovenskega naroda, obenem pa omenja narodne skupnosti, zasluži pozitiven odgovor. Razlikovanje med državljanekami in državljani glede na narodno pripadnost je v sodobni demokratični ustavi upravičeno samo

¹⁰ S tega vidika je zanimiva določba nove ustave, po kateri lahko Slovenci brez državljanstva uživajo posebne pravice in ugodnosti, ki jih določa zakon (5. člen).

in izključno takrat, kadar zagotavlja poseben položaj in dodatne pravice pripadnikov manjšinskih narodnih skupnosti, nikakor pa ne takrat, kadar bi vzpostavljalo poseben položaj večinskega naroda ali privilegirani položaj njegovih pripadnic in pripadnikov.

Nobena od doslej sprejetih postjugoslovanskih ustav (Srbije, Hrvaške in Makedonije) se ni izognila omembi nacionalnega značaja države. Srbski in makedonski značaj republike je omenjen v preambuli obeh ustav, hrvaški narodni značaj Republike Hrvaške pa je zapisan v izvornih temeljih (v posebnem uvodnem, zgodovinskemu razvoju namenjenemu poglavju ustave). V svojih normativnih delih pa so vse tri ustave odločile za čiste državljanske definicije državnosti, kljub temu da imajo v vseh treh republikah nacionalistično usmerjene stranke velik vpliv.

Če pogledamo opredelitve državnosti v ustavah sosednjih držav, lahko ugotovimo, da avstrijska in italijanska ustava določata demokratično naravo svoje državnosti, ki temelji na ljudski suverenosti (italijanska ustava jo utemeljuje tudi na delu). Madžarska ustava opredeljuje republiko kot demokratično in pravno državo, v kateri pripada oblast ljudstvu. Hrvaška ustava iz 1990. leta določa, da je republika enotna in enovita demokratična in socialna država, v kateri izhaja oblast iz ljudstva in pripada ljudstvu kot skupnosti svobodnih in enakopravnih državljanov.

Naj povzamem: gledano razvojno je tretji člen nove ustave preveč poudaril slovenski narodni značaj državnosti v Republiki Sloveniji; gledano primerjalno je Slovenija ena redkih sodobnih demokracij, ki se v ustavi ni odločila za jasno državljansko definicijo državnosti brez sleherne narodne primesi, gledano teoretično je tretji člen nejasen, kontradiktoren in dopušča različna tolmačenja. In končno, tretji člen ne upošteva spremenjenega statusa Republike Slovenije, ki je svojo samostojnost dosegla tako, da je uporabila pravico do samoodločbe v nasprotju z Ustavo SFRJ. Čeprav je narodni temelj državnosti Slovenije že v preambuli preveč poudarjen, je treba kot neustrezno rešitev, ki je pod ravni preostalega besedila nove ustave, označiti zlasti njen tretji člen. Ta izraža ozkost in enostranskost pri opredeljevanju bistva državnosti in notranjih demokratičnih odnosov v Sloveniji. Zato se bom ob prvi ustavni reformi zavzel za naslednje dopolnilo k Ustavi Republike Slovenije:

AMANDMA I

1. Slovenija je država vseh svojih državljanek in državljanov.
2. S tem amandmajem se nadomesti 1. odstavek 3. člena Ustave Republike Slovenije.

Referendum in ljudska pobuda v novi slovenski ustavi

1. Nova slovenska ustava je neposredno sodelovanje državljanov pri izvajanju ustavodajne in zakonodajne oblasti (obliki neposredne demokracije) institucionalizirala z referendumom, ljudsko pobudo in pravico do peticije. Med raznovrstnimi oblikami neposrednega izjavljanja državljanov o najpomembnejših pravnih aktih in političnih odločitvah ureja ustava ustavodajni in zakonodajni referendum ter referendum o ustanovitvi občine. Glede na obveznost uporabe sta prva dva predvidena kot neobvezna, tretji pa kot obvezni referendum; glede na čas uporabe je ustavodajni lahko le naknadni, lokalni le predhodni, zakonodajni pa predhodni ali naknadni referendum.

Referendum v postopku spreminjanja ustave (ustavodajni oziroma ustavnorevizijski referendum) je mogoč le v drugi fazi postopka. V primerjavi z ureditvijo v prejšnji ustavi, ki je omogočala referendumsko izjavljanje v vseh treh fazah revizijskega postopka (o predlogu, da se začne postopek za spremembo ustave, o osnutku sprememb ustave in o predlogu sprememb ustave), ga nova ustava določa samo za opredeljevanje o predlogu ustave (čl. 170/1). Referendum se lahko izvede šele potem, ko je državni zbor že sprejel ustavno spremembo, kar pomeni, da je predviden – tako kot v večini držav, kjer ga poznajo – le kot naknadni (post constitutionem). Naknadni referendum ima naravo ljudske potrditve odločitve, ki so jo predtem sprejeli poslanci državnega zbora. Prejšnja ustava je bila pri tem bistveno bolj ekstenzivna, saj je določila možnost uporabe tako predhodnega kot tudi naknadnega referenduma, in to v vseh fazah postopka za spremembo ustave. Ustava ne predpisuje roka, v katerem je mogoče zahtevati referendum, nedvomno pa mora biti zahteva vložena pred razglasitvijo spremembe ustave v državnem zboru, kajti sprememba ustave začne veljati z njeno razglasitvijo.

Glede na obveznost uporabe ustavodajnega referenduma se nova ureditev ne razlikuje od prejšnje; v obeh je referendum predpisan kot neobvezni. Državni zbor ni obvezen razpisati referenduma na podlagi ustave, temveč le če to zahteva trideset poslancev. Neobvezni referendum poznajo npr. tudi ustave Italije, Francije, Avstrije (kadar gre za delno revizijo ustave), Hrvaške, ustave nekaterih frankofonskih držav, držav ZDA in pokrajin ZRN. Prednost neobveznega pred obveznim referendumom je, da z njim ni vnaprej odvzeta predstavniškemu telesu pravica odločati o spremembi ustave; državni zbor ohranja pravico odločati o tem, ali bo uporabil svoj mandat in sam odločal ali pa bo prepustil odločitev ljudstvu kot suverenu. Neobvezni referendum namreč ne pomeni prenosa odločitve, o kateri bi moral sklepati parlament, na volilno (glasovalno) telo, temveč preizkus in potrditev ali zavrnitev v predstavniškem telesu sprejete odločitve. Obvezni referendum pa veliko bolj uveljavlja načelo ljudske suverenosti. Vpliv in vloga predstavniškega telesa pri opravljanju ustavodajne funkcije sta s tem bolj pomembna, kot bi bila, če bi bil referendum obvezen, saj se državni zbor zaveda, da je njegova odločitev ne le pogojna, temveč tudi da zanjo ne prevzema potrebne odgovornosti. Odgovornost za sprejete odločitve je pri neobveznem referendumu veliko bolj enakopravno porazdeljena med predstavniško in volilno telo.

* Mag. Igor Kaučič, asistent na Pravni fakulteti v Ljubljani.

Pobuda za uvedbo referendumov je v primerjavi s prejšnjo ureditvijo po eni strani nekoliko olajšana, saj veljavna ustava ne daje državnemu zboru pravice do odločanja o tem, ali jo bo sprejel ali zavrnil. Državni zbor je dolžan razpisati referendum, če je doseženo predpisano število pobudnikov (v prejšnji ustavi so o tem odločali zbori skupščine). Po drugi strani pa se je število nosilcev referendumske pobude zožilo, ker nova ustava ne predvideva ljudske pobude za uvedbo referendumov. Po prejšnji ustavi so o uvedbi referendumov lahko odločali zbori skupščine, zahtevalo pa ga je lahko tudi trideset tisoč volilcev. Odsotnost take možnosti v novi ustavi je nekoliko omilil institut ljudske pobude, s katerim je mogoče predlagati ustavno spremembo, nikakor pa ga ni mogel nadomestiti. Uvedba referendumov na podlagi ljudske pobude bi bila pomembno sredstvo uveljavitve ljudske suverenosti, saj odločitev ne bi bila prepuščena izključno zakonodajnemu telesu, na katero volilci nimajo nobenega vpliva, temveč tudi samim volilcem. S tako omejitvijo referendumska demokracija delno izgublja svojo polnokrvnost, posebej če sprejemamo stališče nekaterih avtorjev, da lahko o taki demokraciji govorimo šele, če lahko referendum zahtevajo tudi volilci. Ljudska pobuda lahko v veliki meri onemogoča manipuliranje z uvedbo oziroma razpisom referendumov. Po ustavi je sprememba ustave na referendumu sprejeta, če zanjo glasuje večina volilcev, ki so glasovali, pod pogojem, da se glasovanja udeleži večina vseh volilcev (čl. 170/2). Za pravno veljavo in dokončno odločitev je potrebna dvojna večina: večina glasov volilcev, ki so glasovali, in večinska udeležba volilnih upravičencev. Predpisana večina je kompromis med navadno relativno večino, ki ji teorija ni posebej naklonjena (nasprotovanje je bilo izraženo tudi v javni razpravi o novi ustavi), in absolutno večino, ki je dokaj zahtevna in jo ustavni sistemi praviloma ne določajo (izjema je npr. nova srbska ustava). Na tak način določa večino tudi hrvaška ustava za ustavodajni in italijanska ter makedonska ustava za zakonodajni referendum.

2. Zakonodajni referendum pomeni sodelovanje ljudstva v postopku sprejemanja in spreminjanja zakona, za katerega je sicer pristojno predstavniško telo. V tem primeru se ob predstavniškem telesu pojavi kot zakonodajno telo tudi ljudstvo. Absolutno obvezni referendum bi pomenil, da bi državljani v celoti neposredno izvajali zakonodajno funkcijo (tako jo je razlagal npr. J. J. Rousseau), vloga predstavniškega telesa bi bila omejena samo na pripravo zakonskega besedila. Tak referendum bi predstavljal popolno zanikanje predstavniškega sistema in s tem obstoja in vloge parlamenta, zato ga ustave predpisujejo le izjemoma (npr. v nekaterih švicarskih kantonih). Podobno velja za relativno obvezni referendum, ki se uporablja le za nekatere kategorije zakonov. Bolj razširjen je neobvezni referendum, ki se lahko uporabi na pobudo predstavniškega telesa ali volilcev. Zakonodajni referendum je v novi ustavi tako kot ustavodajni predviden le kot neobvezni; razpisati ga je mogoče na pobudo državnega zbora, na zahtevo najmanj tretjine poslancev, državnega sveta ali štirideset tisoč volilcev (čl. 90/2). Zahtevano število volilcev predstavlja približno 2,6% volilnega telesa v Sloveniji, kar je manj zahteven pogoj kot v drugih ustavah (npr. makedonska predpisuje 150.000 volilcev). Ustava torej ne predvideva obveznega referendumov, temveč le na pobudo oziroma zahtevo omenjenih subjektov. Krog nosilcev pobude se je v primerjavi s prejšnjo ureditvijo nekoliko razširil (pravico do pobude je zdaj dobila tudi skupina poslancev), prav tako pa je ustava določila število volilcev, ki imajo pravico zahtevati referendum. Prejšnja ustava ni določala potrebnega števila volilcev, temveč je predvidela, da to število določi zakon. Takšen zakon pa nikoli ni bil sprejet, kar pomeni, da volilci sploh ne bi mogli zahtevati uvedbe referendumov v zakono-

dajnem postopku. Z vidika uvedbe referendumu je ureditev zakonodajnega referenduma ustrežnejša kot ureditev ustavodajnega, ki take pobude ne predvideva.

Čeprav ustava tega jasno ne določa, lahko iz besedila 1. odstavka 90. čl. sklepamo, da je zakonodajni referendum tako kot v prejšnji ustavi lahko predhodni (ante legem) ali naknaden (post legem). Pravna narava predhodnega in naknadnega referenduma je različna. Z odločitvijo na predhodnem referendumu jemljejo volilci v bistvu mandat odločanja o tem vprašanju predstavniškemu telesu. Predstavniško telo nima nikakršne izbire odločanja, temveč mora odločitev sprejeti v obsegu in vsebini, kot je bila sprejeta na referendumu, in ji dati ustrezno formalnopravno obliko. Pri naknadnem referendumu pa sprejme odločitev predstavniško telo, le da ta odločitev ni dokončna, volilci pa to odločitev naknadno potrdijo ali zavrnejo. Predstavniško telo ob tem ohrani svoj položaj in vlogo zakonodajnega organa, ljudstvo kot suveren pa ima vlogo končnega razsodnika. V obeh primerih pa odločitve, ki se vnaprej usmerjajo ali naknadno potrjujejo na referendumu, nedvomno slabijo moč parlamenta. V veliki večini držav, ki uporabljajo referendum v zakonodajnem postopku, se ta izvede po sprejemu zakona v parlamentu, vendar pred njegovo razglasitvijo oziroma začetkom njegove veljavnosti. Glede na to da lahko državni svet skladno z 91. čl. ustave v sedmih dneh po sprejetju zakona in pred njegovo razglasitvijo zahteva, da državni zbor o njem še enkrat odloča, se postavlja vprašanje, kaj če je hkrati zahtevan tudi referendum. Referendum ne bi smel izključevati ponovnega odločanja o zakonu v državnem zboru, kajti pri ponovnem glasovanju, za katero je predpisana zahtevnejša večina, lahko zakon ostane brez potrebne podpore. Zakon s tem ne bi bil sprejet, zato o njem ni mogoče zahtevati naknadnega referenduma; možen bi bil le predhodni referendum. Ustava ne daje odgovora tudi na vprašanje, ali je mogoč referendum o zakonih, ki se sprejemajo po hitrem postopku. Vprašanje je pomembno predvsem zaradi možnosti izigravanja oziroma zlorabe institucije referenduma. Ker ustava določa, da zakone razglašča predsednik republike najkasneje osem dni po njihovem sprejemu, je treba naknadni referendum zahtevati v tem roku oziroma najkasneje pred začetkom njegove veljavnosti. Ta rok pa je zelo kratek, če name ravajo zahtevati referendum volilci (v nekaterih ustavah traja ta rok 2–3 ali celo več mesecev). Po ustavi imajo pravico do glasovanja na referendumu vsi državljani, ki imajo volilno pravico, predlog pa je na referendumu sprejet, če zanj glasuje večina volilcev, ki so glasovali (čl. 90/3, 4).

V primerjavi z ustavodajno je pravna narava odločitve, sprejete na zakonodajnem referendumu, izrecno določena; državni zbor je vezan na izid referenduma – torej je referendumska odločitev zanj pravno obvezna in dokončna. Za ustavodajni referendum to ni izrecno poudarjeno, kar pa ne spreminja njegove pravne narave. Uporaba referenduma je smiselna le, če je odločitev obvezna za predstavniško telo, sicer bi šlo za t. i. posvetovalni referendum, ki pravno ne zavezuje parlamenta (zavezuje pa ga lahko politično). Ustava pa ne določa, po kolikšnem času se lahko ponovno odloča o enakem predlogu, če je bil na (ustavodajnem ali zakonodajnem) referendumu zavržen, in na kakšen način. Prav tako ostaja odprto – v teoriji in praksi zanimivo vprašanje –, ali je mogoče na referendumu sprejeto odločitev spremeniti, dopolniti ali odpraviti le na enak način, kot je bila sprejeta (torej na referendumu), ali pa lahko to stori tudi državni zbor. Po prejšnji ureditvi skupščina ni mogla dve leti po referendumu izdati zakona ali drugega akta, ki bi bil v nasprotju z izidom referenduma. V sodobni ustavnopravni teoriji prevladuje stališče, da je zakonodajno telo pristojno spremeniti zakon, sprejet na (neobveznem) referendumu, če ustava ne določa drugače. Taka in druga vprašanja bosta

morala razrešiti in razčleniti nov zakon o referendumu in poslovnik državnega zbora.

3. Razen referendumu na ustavodajnem in zakonodajnem področju določa ustava tudi referendum na lokalni ravni. Z njim se ugotavlja volja prebivalcev na določenem območju (čl. 139/3), ki je podlaga za sprejem zakona o ustanovitvi občine. Po naravi stvari je tak referendum lahko le predhoden, torej preden državni zbor sprejme zakon o občini. Prav tako je referendum na občinski ravni predpisan kot obvezen, kar pomeni, da ga je treba razpisati in izvesti na temelju ustave. Državni zbor ne more sprejeti zakona brez ustrezne referendumske odločitve, prav tako pa je državni zbor pri sprejemanju zakona vezan na odločitev prebivalcev določenega območja.

Glede vsebine oziroma obsega vprašanj, o katerih se lahko razpiše referendum, je ureditev nedvoumna glede ustave, zakona in ustanovitve občine, ni pa povsem jasno, ali je mogoče razpisati referendum tudi za druga vprašanja. Po prejšnji ureditvi je lahko skupščina razpisala referendum tudi o drugih vprašanjih iz svoje pristojnosti. Nova ustava je pri tej opredelitvi bolj omejitvena, saj govori le o vprašanjih, ki se urejajo z zakonom. Razlika je seveda očitna, saj se v predstavniskem telesu ne sprejemajo samo zakoni, temveč se odloča tudi o vrsti drugih vprašanj. Ustava tudi ne izvzema iz referendumskega odločanja posameznih vrst zakonov (v nekaterih državah so to npr. finančni zakoni, mednarodni sporazumi ipd.), temveč je o vsakem zakonu mogoče odločati na referendumu.

4. Druga pomembna oblika neposredne demokracije, ki jo zagotavlja nova slovenska ustava, je ljudska pobuda, ki pomeni pravico določenega števila volilcev ali odstotka volilnega telesa, da pisno predlagajo predstavniskemu telesu pravno ureditev določenega vprašanja oziroma sprejem določene odločitve, ki jim ustreza. Pri tem lahko volilci zahtevajo, da se določeno vprašanje v ustavi ali v zakonu uredi drugače kot doslej, da se uredi na novo, da se sploh ne uredi (če doslej ni bilo pravno urejeno) ali da se pravna ureditev določenega vprašanja odpravi. V primerjavi s pravico do peticije, ki jo ima vsak državljan, razpolaga s pravico do ljudske pobude le določeno število volilcev. Tako kot referendum tudi ljudska pobuda zagotavlja vpliv na odločanje predstavniskega telesa, vendar je glavna razlika med njima v tem, da se ljudska pobuda nanaša na odločitev, ki naj bi se šele sprejela. Ljudska pobuda se torej vključuje v prvo fazo procesa odločanja v parlamentu. Volilci lahko z njo sooblikujejo odločitev, vplivajo na njeno vsebino, ne morejo pa z njo neposredno vplivati na dokončno odločitev. Ta je v pristojnosti zakonodajnega organa oziroma izjemoma v rokah volilnega telesa. Ljudske pobude zato ne moremo šteti med oblike neposrednega odločanja državljanov, kamor jo avtorji pogosto uvrščajo. Ljudsko pobudo pozna razmeroma malo ustavnih sistemov in še tam, kjer jo poznajo, se uporablja predvsem na zakonodajnem, manj na ustavodajnem in le izjemoma na obeh področjih.

Institut ljudske pobude je bil prvič uveden v naš ustavni sistem z amandmajem LXXVI k ustavi Republike Slovenije leta 1989. Amandma je določil zakonodajno pobudo, torej možnost, da volilci predlagajo zakon, ne pa tudi ustavnorevidijske ljudske pobude, s katero bi lahko volilci predlagali spremembo ustave. Nova ustava je to pravico razširila in jo omogočila tako na zakonodajnem kot tudi na ustavodajnem področju. Zakonodajno pobudo imata skladno z 88. členom vlada in vsak poslanec, zakon pa lahko predloži tudi najmanj pet tisoč volilcev. V primerjavi s prejšnjo se veljavna ureditev razlikuje kar v nekaj elementih. Nova ustava je potrebno število volilcev razpolovila, saj je amandma LXXVI predpisoval, da lahko zakon predlaga deset tisoč volilcev. S tem se je pogoj za sprožitev

zakonodajne ljudske pobude bistveno ublažil in je primerjalno eden najmanj zahtevnih, saj predstavlja le 0,3% vseh volilcev v Sloveniji. V ureditvah, kjer poznajo ljudsko pobudo, je potrebno število volilcev praviloma višje (npr. v Makedoniji 100.000 volilcev). Ustava ne govori o pravici (pet tisoč volilcev) predlagati zakon, kot to določa za vlado in poslance in kot je določal amandma LXXVI, temveč o pravici do predložitve zakona. Ustavno besedilo je v tem delu nejasno, saj ga je mogoče različno razlagati. Zastavlja se vprašanje, ali zahteva ustavodajalec od volilcev, da predložijo zakon v redigirani obliki (načrt ali osnutek), torej v določeni pravni obliki, ali pa zadošča zgolj predlog, da parlament uredi določeno vprašanje. V ustavnih sistemih obstajata obe obliki. Razlaga, po kateri je mogoče predložiti parlamentu le pravno oblikovan zakon, bi v veliki meri zoževala in omejevala ljudsko pobudo, saj ni mogoče od volilcev zahtevati pravnega ali celo nomotehničnega znanja. Zakonodajna pobuda volilcev ni nujno pravno oblikovana, kar pa ne pomeni, da ne bodo volilci predložili parlamentu že pripravljenega osnutka oziroma predloga zakona.

Ljudsko pobudo uvaja ustava tudi v ustavodajno dejavnost. Predlog za začetek postopka za spremembo ustave lahko da poleg dvajsetih poslancev državnega zbora in vlade tudi trideset tisoč volilcev (čl. 168/1). V primerjavi s prejšnjo ureditvijo, ki ni predvidevala ustavnorevizijske pobude, je to korak naprej v demokratizacijo postopka ustavne revizije, čeprav nekateri opozarjajo, da je ta lahko tudi zelo problematična, zlasti zato ker omogoča vsiljevanje ožjih interesov v postopku za spremembo ustave, s pravnega vidika pa zato ker pogosto povzroča nekonsistenten ustavni red. Temu pa se je vendarle mogoče izogniti, saj lahko predstavniško telo, ki odloča o pobudi volilcev, le-to zavrne. Zahtevano število volilcev, ki lahko predlagajo začetek ustavne revizije, je višje kot pa na zakonodajnem področju (predstavlja približno 20% volilnega telesa v Sloveniji), kar nedvomno poudarja ustavo kot najvišji splošni pravni akt. Vprašanje pa je, ali je taka razlika med zakonodajno in ustavnorevizijsko pobudo upravičena oziroma ali ni predpisano število volilcev, ki lahko sprožijo zakonodajno pobudo, prenizko. Primerjalno gledano lahko temu pritrdimo.

5. Čeprav je ljudska pobuda samostojna oblika neposredne demokracije, je tesno povezana z referendumom, s katerim se dopolnjujeta. Z nujno kombinacijo se državljanom omogoča neposredno sodelovanje v dveh sestavinah sprejemanja določene odločitve – predlaganja in dokončnega odločanja. Tretja sestavina, razprava o vsebini odločitve, ni institucionalizirana v novi ustavi, izvaja se lahko z neformalnimi oblikami javne razprave. Ljudska pobuda je pogostejša v državah, ki poznajo tudi referendum. Običajno se kombinirata tako, da se zahtevek iz ljudske pobude, ki ga je parlament zavrnil, obvezno da na referendum. V nekaterih ureditvah (npr. v Švici in v nekaterih državah ZDA) pa je referendumsko odločanje o zahtevku, ki je izšel iz ljudske pobude, celo obvezno ne glede na izid odločanja v parlamentu. Ljudska pobuda (zakonodajna in ustavnorevizijska) v prejšnji in veljavni ustavi je vezana izključno na predstavniško telo, ki mora o njej odločiti. Predstavniško telo je dolžno proučiti predlog volilcev in izvesti predpisan postopek, ni pa dolžno – tako kot pri zahtevi za uvedbo zakonodajnega referenduma – pobude sprejeti. Ustava ne predvideva obveznega opredeljevanja volilcev do zahteve iz ljudske pobude na referendumu v vseh primerih – kar bi morda celo nekoliko preveč poudarjalo neposrednost odločanja in ne bi bilo skladno z vlogo predstavniškega telesa – in tudi ne referendumskega izjavljanja o zavrnjeni ljudski pobudi. Skladno z načelom ljudske suverenosti bi morala biti volilnemu telesu dana demokratična možnost, da samo dokončno odloči o pobudi (ki je

bila dana na ljudsko pobudo in jo je parlament zavrnil), ki je predmet spora med nosilci pobude in državnim zborom. Ureditev ljudske pobude v ustavi je vzpostavila neposredno razmerje med volilci in zakonodajnim telesom, ne pa tudi razmerja do ljudstva neposredno. Ustreznejše bi zato bilo, da bi ustavodajalec povezal ljudsko pobudo z referendumom na tak način, da bi bil predviden obvezen referendum, če bi parlament zavrnil zahtevek iz ljudske pobude. Če so v predstavniskem telesu velike razlike in nesoglasja glede rešitve določenega vprašanja ali če se predstavniško telo upira sprožiti določene spremembe, obstaja velika verjetnost, da bo zavrnilo tudi pobudo volilcev, ki predlagajo spremembe, če ne bo nad njim visela »grožnja« z referendumom. Ljudska pobuda, ki ni podprta z referendumom (ko je v predstavniskem telesu zavrnjena), in nasprotno, referendum, ki ga ni mogoče uvesti na podlagi ljudske pobude, ostaja na pol poti, prepuščen na milost in nemilost parlamentu.

Človekove pravice – prelom v pojmovanju neke ustavnosti

Pod pojmom ustavnosti običajno razumemo, da mora biti vsa pravna ureditev, ki se kaže v splošnih ali posameznih aktih (zakonih, predpisih pristojnih državnih organov, sodbah sodišč, odločbah upravnih organov, pogodbah itd.), v skladu z ustavo kot najvišjim pravnim aktom. To pojmovanje je izraz zahtev po skladnosti in povezanosti pravnega reda, da v njem ne sme biti protislovij ali nedorečenosti, saj drugače ne bi mogla priti do veljave družbena funkcija ustavnosti, to je, da »z oblastnim prisiljevanjem varuje in zagotavlja družbeni red«. Takšno pojmovanje ustavnosti je seveda ozko in ima le »družbeno-tehnični« pomen.¹ S tega vidika postaja pojem ustave dejansko le formalno funkcionalen. Kritiki »meščanske« ustavnosti so poudarjali le ta vidik, češ da je ustava sredstvo za zagotavljanje obstoječega družbenega reda. Ob tem ko so predstavljali pojem ustavnosti kot vrednostno neprizadet, pa so pozabljali na pomembnejšo družbeno funkcijo, to je zaščito človekovih pravic. Nasproti pojmu »meščanske« ustavnosti so postavljali pojem »socialistične« ustavnosti, katerega izraz naj bi bil sovjetska stalinska ustava iz l. 1936.

Človekove pravice so temelj in dejanska vsebina ustavnosti, ki se je začela oblikovati kot izraz zahtev po zaščiti pred absolutno oblastjo in po sodelovanju vseh tistih pri sprejemanju odločitev, ki jih te prizadevajo. Človekove pravice do osebne svobode, duhovne prostosti, varnosti in enakosti v pravicah ter lastnini so se začele uveljavljati kot sestavni del odpora proti staremu redu. Tem naravnim in neodtujljivim pravicam so dodajali tudi pravico do odpora (»ius resistendi«) proti neodgovorni in samovoljni ter nenadzorovani oblasti, katere izvajanje ustvarja krivice ali pa postaja tiranska in vodi v podrejanje ljudstva. Na svojem začetku je bila ustavnost tesno povezana z vsemi temi pravicami, ki so nedeljive, ustava sama pa se je štela za najvišji akt za zaščito teh pravic. Tako npr. je že John Locke omenjal možnost uporabe sile proti nepravični oblasti, saj ima ljudstvo pravico, da si povrne svojo svobodo, še posebej ob dolgi vrsti zlorab in kršitev...² Tudi v ameriški Deklaraciji o neodvisnosti je npr. zapisano, da so vlade postavljene za zaščito pravic posameznika in da izvirajo njihova pooblastila iz privolitve vladnih in »... kadar koli bi neka vlada začela škoditi tem ciljem, imajo ljudje pravico, da jo spremenijo ali zamenjajo in postavijo novo vlado...«. Te zamisli so bile sprejete in vključene tudi v francosko Deklaracijo o človekovih in državljskih pravicah iz l. 1789, ki opredeljuje pravice do svobode, lastnine, varnosti in odpora proti zatiranju. Brez »soglasja vladanih«, ki je zgolj izraz pravic posameznika, ni prave možnosti za spremembo vlade.

Od tedaj vse ustave opredeljujejo pravice posameznikov, ki pomenijo zanikanje absolutne državne oblasti in tudi ščitijo posameznika pred poseganjem v njegove pravice s katere koli strani. Ustave resda dajejo velik poudarek organizaciji

¹ Glej npr.: Gorazd Kušej: Premiki v pojmovanju ustavnosti, TJP št. 7-8/1973, str. 655.

² Locke pravi, da naj bi ljudstvo v takem primeru izročilo »vlado v take roke, da bodo zagotovljeni cilji, zaradi katerih se vlada vzpostavlja. V vojnem času nehajo vse druge pravice in vsakdo ima pravico, da se zoperstavi napadalcu«: (Glej: John Locke, Dve raspravi o vladi, Mladost, Beograd, 1978, II. knjiga, str. 111, 119 in 121).

državne oblasti in razdelitvi pristojnosti posameznih organov, vendar to ne zmanjšuje njihovega pomena. Organizacijski del ustav naj bi bil tako rekoč manj pomemben od vsebinskega dela, ki določa te pravice.³ Med njimi resda ni omenjena pravica do upora v smislu zavračanja nezakonitih aktov ali do uporabe sile. Te pravice naj bi bile nadomeščene s splošno volilno pravico, s sredstvi, ki dopuščajo nadzor nad vlado ali njeno zamenjavo, z oblikami neposrednega odločanja.

V našem povojnem ustavnem razvoju je več kot smiselno slediti razvoju človekovih pravic, saj so odstopanja od klasičnega (»meščanskega«) pojmovanja pravic neke vrste razlog in rezultanta vseh drugih odstopanj (npr. od načela enotnosti oblasti ali načela enakosti volilne pravice itd.). Pod vplivom sovjetske (»stalinske«) ustave iz l. 1936 je bilo prevzeto pojmovanje, ki temeljnih človekovih pravic in svoboščin sploh ni obravnavalo kot neodtujljivih, prirojenih ali trajnih, ampak so bile te odvisne od državne oblasti, ki jih je lahko prosto tolmačila in jih omejevala. Vendar se tudi kasneje, ko smo se odrekli Stalinovi zamisli o krepitvi države in njeni odločujoči vlogi na prehodu v socializem, nismo odrekli zoženemu pojmovanju državljanskih pravic, ki so v glavnem na formalni ravni ostale podobne klasičnim. Za nadaljnji razvoj pa je značilno opuščanje izrazov, kot sta »državljan« ali »človek«; tako se npr. v ustavi iz l. 1963 prvič pojavi pojem »občan« kot nosilec temeljnih pravic in svoboščin v sistemu družbenega samoupravljanja. Z ustavo iz l. 1974 pa je bil narejen še en pomemben korak in prenesen poudarek z »občana« na »delovnega človeka«. Pravice so s tem dejansko prenehale biti pravice »abstraktnega« političnega človeka in postale predvsem izraz položaja delavca v proizvodnih odnosih. Pravice in svoboščine v ustavi sploh niso več opredeljene kot nekaj samostojnega in neodtujljivega, ampak kot »neločljivi del in izraz socialističnih samoupravnih odnosov...«, kar pomeni kot nekaj izvedenega iz vnaprej določenih (utopičnih) družbenih odnosov.⁴ Ta ustava je postavljala v ospredje pravico do samoupravljanja kot nedotakljivo in neodtujljivo pravico delovnega človeka in občana, ki naj bi vsakomur zagotavljala odločanje ne samo v oblikah samoupravne organiziranosti, ampak tudi v družbenopolitičnih skupnostih, hkrati pa je to pravico maksimalno socializirala z določbo, da se svoboščine in pravice uresničujejo v medsebojni solidarnosti ljudi.⁵ Zanimivo je bilo, da je šele za njo omenjena pravica do dela, zatem pa so bile našteje pravice do socialnega zavarovanja, stanovanja in izobraževanja in povsem na koncu pravice do svobode misli, izražanja, združevanja ter izražanja pripadnosti svojemu narodu. Kljub razširitvi socialnih in ekonomskih pravic v težnji po radikalnem uresničenju pogojev za socialno-ekonomsko enakopravnost je samoupravljanje pomembno omejilo vrsto klasičnih osebnih in političnih pravic, brez katerih niti ekonomske pravice niso bile uresničljive. Izrivanje klasičnih političnih pravic je omejevalo možnost za kritiko in opozicijo, zlasti s pomočjo svobodnega organiziranja, in omogočalo nastanek monopolnih družbenopolitičnih organizacij. S tem je bil človek in državljan ponižan v objekt političnega sistema. Značilno je, da se je omejevanje klasičnih človekovih in državljanskih pravic maščevalo samemu sistemu – sistem brez opozicije ni dobival povratnih informacij in je postajal vedno bolj neodziven na spremembe v okolju, svojo neučinkovitost pa je skušal popravljati z neprestanimi dopolnitvami, ki so njegovo delovanje le še bolj zapletle. Glede na ogromno količino energije, ki so jo porabili ljudje v vseh nešteti atomiziranih oblikah samoupravne participacije

³ Leonid Pitamic, *Država, Družba Sv. Mohorja*, Celje 1927, str. 195.

⁴ Glej Preambulo k Ustavi SRS iz leta 1974, V. razdelek (Ustava SRS, DDU, Ljubljana 1974, str. 19).

⁵ Glej npr. IV. poglavje Ustave SRS iz leta 1974 (čl. 195–251), str. 111–126.

brez dejanske možnosti vplivanja na najpomembnejše odločitve, je bil samoupravni sistem eden od najbolj neučinkovitih.

Neuresničljivost demokracije, ki je osebne in politične pravice »izvajala« iz nekega vnaprej določenega, retrogradnega in protirazvojnega projekta, v katerem je bila ekonomska enakost dosežena na račun politične svobode,⁶ je narekovala popoln prelom s celotnim povojnim pojmovanjem ustavnosti. K temu novemu pojmovanju ustavnosti na Slovenskem so prispevale tudi »trpke izkušnje pisateljev iz vseh socialističnih svinčenih desetletij in izkušnje državljankega upora proti ustavnemu in vojaškemu nasilju partijske države«,⁷ prav gotovo pa tudi izkušnje različnih alternativnih in družbenih gibanj.⁸ Gre torej za najrazličnejše oblike odpora proti nelegitimni oblasti ne le zaradi opaznih krivic, ampak tudi zaradi dejanske podrejenosti posameznika nejavni in nenadzorovani oblasti. Na ta odpor so pomembno vplivali poskusi centralizacije države s prenašanjem bistvenih pristojnosti odločanja na zvezno raven ter vsiljevanje načela »en človek en glas«, ki je pomenilo zanikanje narodne biti.

V prizadevanjih za novo slovensko ustavo kot vrhovni zakon naroda se je bilo torej treba ponovno vrniti k načelom suverenosti in svobode državljanov, pri tem pa uresničiti načelo enakosti. Slovenija naj bi prišla v obdobje normalne demokracije brez predznakov (vrednostno nevtralne), vendar vsebinsko opredeljene s pravicami ljudi. In v tem smislu so se pričakovanja uresničila – prva slovenska ustava po 45 letih je na prvo mesto postavila človekove pravice in šele v drugem delu postavila mehanizem za njihovo zaščito.⁹ Človekove pravice in svoboščine so podrobno našteje v 66 členih (čl. 14–79), medtem ko je državna ureditev razložena v samo 50 členih (čl. 80–137). Lahko torej rečemo, da so človekove pravice in svoboščine dejansko neke vrste »obrambni zid« državljanov celo pred lastno državo, ki je kot »sleherna organizacija nujno usmerjena k omejevanju popolnoma svobodnega delovanja posameznika«. ¹⁰ Pomembna je določba, po kateri se pravice in svoboščine uresničujejo neposredno z ustavo (z zakonom jih načeloma ni mogoče predpisati) in da jih ustava vse enako priznava (čl. 15). V primerjavi s prejšnjo ustavo je značilna tudi povsem drugačna razporeditev pravic in svoboščin – med prvimi so omenjene enakost, varstvo osebne svobode, človekove osebnosti in dostojanstva ter pravica do sodnega varstva. Prav tako pa je značilen poudarek na pravici do zasebne lastnine, s tem da je naštetja pred svobodo izražanja, svobodo vesti in pravico do zbiranja in združevanja ter volilno pravico. Logično je, da za temi pravicami sledijo nekoliko novejšje socialne pravice (do socialne varnosti, zdravstvenega varstva, izobrazbe – in v tem sklopu tudi do svobodnega odločanja o rojstvih). Morda bi iz tega vrstnega reda lahko sklepali, da so ustavodajalci hoteli poudariti enakost načela svobode državljanov in lastninske pravice oz. obe načeli spraviti v neko medsebojno zvezo, podobno kot je to urejeno v drugih sodobnih

⁶ Glej npr. R. A. Dahl. *A Preface to Economic Democracy*, Polity Press, Cambridge 1985, str. 68.

⁷ Glej npr. Peter Jambreč, *Slovenska ustavnost nikakor ni zapečatená, marveč odprta knjiga*, Delo, 24. dec. 1991.

⁸ Glej npr. Danica Fink-Hafner, *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*, doktorska disertacija, str. 349–352.

⁹ Tudi nekatere druge sodobne in moderne ustave postavljajo pravice človeka in državljana na prvo mesto. Tako npr. nemška ustava iz l. 1949 (dopolnjena l. 1966), ki vsebuje 146 členov, opredeljuje pravice v členih od 1–19. V italijanski ustavi (sprejeti l. 1947), ki vsebuje 139 členov, pa so pravice in dolžnosti državljanov opredeljene v čl. od 13–54 oz. vključene v oddelke o civilnih, etično-socialnih, ekonomskih in političnih odnosih). V francoski ustavi je v preambuli zapisano, da je francoski narod privržen človekovim pravicam in načelom narodne suverenosti, kot so bile določene v Deklaraciji iz l. 1789.

¹⁰ France Bučar, »V pravice, našteje v ustavi, ne sme posegati niti država«, obrazložitev prve ustave samostojne države.

ustavah. Svoboda gospodarske pobude je posebej poudarjena v III. delu, ki obravnava – nekoliko podobno kot v italijanski ustavi – gospodarska in socialna razmerja, vendar ob soodločanju delavcev, sindikalni svobodi in pravici do stavke.

Na ta način se je uresničil tisti koncept demokracije, ki predpostavlja svobodne in emancipirane državljane (državljanke) in zarisuje prihodnji profil slovenske države v službi državljanov. Tem državljanom seveda s tem daje velike naloge, predpostavlja, da imajo veliko mero državljanskega poguma in da so se voljni ukvarjati s skupnimi zadevami vsaj toliko, da jih spet »ne prodajo«, da se ne bodo znova pustili prepričati kaki odrešujoči ideji, pa čeprav bi ta imela najboljše name-ne. Prav tako predpostavlja, da državljani kot posamezniki najbolj poznajo svoje lastne interese in da so lahko le oni razsodniki v lastnih zadevah. Taka ustava, ki poudarja pravice državljanov, predpostavlja, da jih ni treba poučevati o pravi resnici ali da je ta vedno ena sama in da je vsaka druga resnica »neresnica« in vsi drugače misleči »nemisleči«. Odpravljala naj bi torej klasične delitve na »naše« in »druge« ter ustvarjala večje možnosti družbenega dialoga in končno možnost realnega (neobremenjenega) političnega prostora.

Ob tem se moramo seveda vprašati tudi o zadostnosti varstveno-socialnih elementov v novi slovenski ustavi, zlasti z vidika našega vključevanja v Evropo. Med vsemi postsocialističnimi družbami ima Slovenija sicer največje prednosti, vendar bodo notranji gospodarski in drugi procesi pomembno vplivali na zaostrovanje socialne problematike. Mnoge mlade države v Vzhodni Evropi, od Baltika do Jadrana, se namreč borijo s številnimi težavami. S tem je prva slovenska demokratična ustava pred prvo resno preizkušnjo kot podlaga učinkovitega in demokratičnega razreševanja interesov in vzpostavljanja socialnega partnerstva.

FRITZ W. SCHARPF

Ali analiziranje politike lahko kaj koristnega prispeva k politični praksi?*

Prof. dr. Fritz W. Scharpf: po študiju prava in političnih ved 1955/56 štipendist Fullbrightove fundacije za področje političnih ved na univerzi Yale, 1964 promoviran za doktorja pravnih znanosti (univerza v Freiburgu), 1964–66 asistent na Yale Law School in na University of Chicago Law School, 1968–73 profesor na univerzi v Konstanzi (politične vede), od 1973 dalje direktor Mednarodnega inštituta za menedžment in upravo pri WZB (Wissenschaftszentrum Berlin – Znanstveni center Berlin); med drugim član strokovne komisije za novo razdelitev ozemlja ZR Nemčije pri zveznem ministrstvu za notranje zadeve (1970–72), raziskovalne komisije nemškega zveznega parlamenta za vprašanja ustavne reforme (1973–76) in član Sveta strokovnjakov za vprašanja okolja (od 1978 dalje). Objavljena dela: *Planiranje kot politični proces. Eseji k teoriji planske demokracije (Planung als politischer Prozess. Aufsätze zur Theorie der planenden Demokratie)*. Frankfurt/Main 1973; *Organizacija planiranja (Organisation der Planung)* – skupaj z R. Maynitz. München 1973; *Modernizacija narodnega gospodarstva. Tehnološka politika kot strukturalna politika (Modernisierung der Volkswirtschaft. Technologiepolitik als Strukturpolitik)* – skupaj z V. Hauffom, Frankfurt/Main 1975; *Prepletenost politike. Teorija in empirija kooperativnega federalizma v ZR Nemčiji (Politikverflechtung. Theorie und Empirie des kooperativen Föderalismus in der Bundesrepublik)* – skupaj z B. Reissertom in F. Schnablom, Kronberg 1976; *Prepletenost politike II. Kritike in poročila iz prakse (Politikverflechtung II: Kritik und Berichte aus der Praxis)* – skupaj z B. Reissertom in F. Schnablom, Kronberg 1977; *Interorganizacijsko vodenje politike. Meje koordiniranja in centralnega nadzora (Interorganizational Policy Making. Limits to Coordination and Central Control)* – (izd. skupaj s K. Hanfom). zvezek I., London 1978.

* (Prevod iz Gerd – M. Hellstern/Hellmut Wollmann (izd.) – Handbuch zur Evaluierungsforschung, Westdeutscher Verlag, 1984, str. 397–404.

Vprašanje: Gospod Scharpf, dovolite, da začneva pogovor z opazko in vprašanjem, ki zadevata Vašo osebnost. Skorajda noben družboslovec v Zvezni republiki Nemčiji ne uteleša tako kot Vi sprememb, ki jih je empirično družboslovno in politološko raziskovanje izkusilo od konca šestdesetih let naprej, bodisi konceptualno, od razprav o načrtovanju, tematiziranja prepletenosti politike (*Politikverflechtung*) do Vaših novejših težišč raziskovanja: raziskovanja učinkovitosti; bodisi pozicionalno, z zamenjavo upravnoznanstvene katedre v Konstanzi za mesto direktorja Mednarodnega inštituta za menedžment in upravo pri WZB, ki ga imamo lahko za nemško analogijo »Brookings-u« kot »miselni tovarni«, ki je blizu politiki; poleg tega ste ali še sodelujete pri celi vrsti politično-svetovalnih gremijih, npr. kot izvedenec projektne skupine za reformo vlade in uprave, kot član raziskovalne komisije za ustavno reformo, kot član strokovnega sveta za vprašanja okolja – skupaj tako rekoč edinstvena povezava različnih razvojnih krogov te znanosti in obnem mejnega položaja med znanostjo in prakso.

Scharpf: V Vašem vprašanju tiči cela vrsta podmen, ki bi jih želel nekoliko popraviti. WZB še posebej visoko ceni povezavo med temeljnimi raziskavami in aplikativno usmerjenim raziskovanjem in ga zaradi tega le delno lahko primerjamo z ameriškimi miselnimi tovarnami, ki se ukvarjajo z naročenimi raziskavami. Drugič, ne bi se povsem strinjal z Vašo razlago, da je mogoče spremembe pri zastavljanju vprašanj v raziskovanju politike tako rekoč biografsko razpoznati. Relativno zgodaj, tj. na podlagi prvih dveh projektov, ki sem ju izpeljal v Konstanzi (eden je bil raziskovanje instrumentarija za vodenje v državnih pisarnah posameznih zveznih dežel, drugi projekt pa je bil raziskave procesa oblikovanja politike v ministrskih organizacijah, ki sem jih izvedel v 1970–72 skupaj z Renate Maynitz po naročilu projektne skupine za reformo vlade in uprave), sem napisal sestavek »Načrtovanje kot politični proces«. V njem sem takrat vpeljal razločevanje med procesi obdelave informacij in procesi konflikt – konsenz znotraj policy making in sem razvil tezo, da lahko politični proces obdelavo informacij (v smislu analize, prognoze, načrtovanja in evalvacije) uporabi le toliko, kolikor to bodisi terjajo bodisi dovoljujejo procesi konflikt-konsenz.

To pomeni, da so vodilne količine v političnem procesu *procesu konflikt-konsenz* in ne procesi obdelave informacij. Načrtovanje in raziskovanje sicer lahko koristno prispevata k temu, da so politično možni procesi odločanja »bolj inteligentni«, vendar pa s poboljšano obdelavo informacij ni mogoče vreči s tečajev vodilne količine v policy procesu. Odtlej se dosledno držim te relativno skeptične ocene o praktični mestni vrednosti političnega načrtovanja na eni strani in na politiko nanašajočega se družboslovnega raziskovanja na drugi.

Vprašanje: Ali ni Vaš model praksa-znanost s tem, ko reproducira politične in družbene fronte konflikta, preveč tog in ne nazadnje nemara celo konzervativen? Ali ne zanemarja možnosti evalvacijskega raziskovanja, usmerjenega k dialogu, kot možnega promotorja političnega in družbenega procesa učenja?

Scharpf: Ne zanikam, da obstaja navidezni konflikt in zaradi tega situacije, v katerih na koncu z znanstveno analizo in drugimi procesi obdelave informacij lahko odkrijemo konsenzualne rešitve. Kjer je tako, tam se lahko z izboljšanjem učinko-

vitosti informacijskih sistemov tudi dejansko spremenijo dosežki politikov. Verjetno je glavno upanje raziskovanja politike prav to, da bo našlo take latentne možnosti konsenza. Vendar pa so večji del tega, s čimer imamo opraviti v realni politiki, procesi, pri katerih so konstelacije interesov relativno jasne in pozicije interesov tako trdne, da se tudi z obilnim spodbujanjem, izboljšano statistiko ali z izboljšanimi multivariantnimi metodami analize ne dajo porušiti.

Vprašanje: Ali to ne postavlja pod vprašaj Vaših lastnih raziskav?

Scharpf: To je bolj zapleteno. Na eni strani sem se vselej ukvarjal z dvema vrstama raziskav. Eno so bile, delno v strogo tehničnem smislu, delno v prenesenem pomenu, naročene raziskave. Po naročilu projektne skupine za reformo vlade in uprave sem moral izvesti raziskavo reorganizacije zveznega ministrstva za promet in zdaj imam naročilo, da opravim evalvacijsko študijo za zvezno ministrstvo za delo. V teh primerih imamo torej naročnika, katerega perspektive delovanja smo se v načelu lotili po naročilu. Druga vrsta raziskav, ki sem jo načeloma vselej izvajal obenem s prvo, ima nalogo, da razjasni, pod kakšnimi pogoji in pod kakšnimi restrikcijami se pri nas vodi politika. In omenjeni sestavek »Načrtovanje kot politični proces« je bil poskus, da bi iz empiričnih raziskav, ki so bile v bistvu naročene raziskave, razbral vse, kar je možno sistematično spoznati o načinu, kako nastaja politika – kako skupaj učinkujejo informacije in procesi konflikt-konsenz.

Raziskava o prepletenosti politike je bila usmerjena celo izključno v to, da bi ugotovili, kako nemški federalistični sistem dejansko deluje, iz kakšnih razlogov so katere vrste politike možne in nemožne. In tega interesa po razjasnitvi, tj. interesa, da bi naš sistem in njegov način delovanja napravil razumljivega za akterje same, sem se vseskozi držal. Pomembna predpostavka za koristne naročene raziskave je po mojem mnenju tudi to, da se pojasnijo okvirni pogoji, pod katerimi pri nas nastaja politika, tako da lahko s precejšnjo gotovostjo vnaprej napovemo, kateri predlogi v zvezi z oblikovanjem politike in njeno implementacijo že vnaprej nimajo možnosti – čeprav bi bili lahko »sami na sebi« ali pod drugačnimi institucionalnimi okvirnimi pogoji v tujini zelo uspešni. Zanimajo me potemtakem predvsem pogoji za *spособnost političnega delovanja* v naši družbi. Zahodni politični sistemi so preobremenjeni s problemi. Pogojeni so tako, da morajo delovati, vendar je njihova sposobnost delovanja problematična. In zategadelj bi bilo zelo zanimivo, s stališča prakse pa verjetno zelo relevantno ugotoviti, kateri pogoji določajo njihovo sposobnost delovanja.

Vprašanje: Doslej smo o dveh problemih govorili precej na način modelov, prvič o odnosih med sistemi obdelave informacij in sistemi za oblikovanje konsenza, drugič pa o dveh vrstah interesa, ki ga vodi spoznanje – o interesu po razjasnitvi in interesu delovanja. Konkretno dejavnosti v svetovalni funkciji še nismo načeli. Ali je bila ta ločitev tam dejansko možna? In ali je bila vodilna količina »sistem oblikovanja konsenza« dejansko toliko izrazitejša od znanosti, kakor ste predstavili? Vsaj pokazatelj pozornosti za nekatere komisije je bil vendarle precejšen.

Scharpf: Nekateri gremiji, ki sem jim pripadal, so bili sestavljeni iz znanstvenikov, zastopnikov interesov in politikov in so bili zaradi tega že po svoji konstituciji nosilci funkcije oblikovanja konsenza. Na primer, v *raziskovalni komisiji za reformo ustave* je bilo nekaj znanstvenikov, vendar pa je bila v bistvu sestavljena iz parlamentarcev in iz predstavnikov posameznih dežel. Drugače pa je bilo pri strokov-

nem svetu za vprašanja okolja, ki je v skladu z uredbo o imenovanju sestavljen zgolj iz znanstvenikov, vendar se potem pri svojih posvetovanjih vsekakor sooča s predstavniki ministrstva iz zveze in iz dežel kot predstavniki politično-administrativnega procesa. V nasprotju s tem pa je bila strokovna komisija za novo razdelitev ozemlja ZR Nemčije zasnovana v celoti kot ekspertna komisija. Izkušnje teh gremijev potrjujejo mojo temeljno tezo. *Komisija za novo razdelitev* je iznašla čudovite nove zvezne dežele – posledica tega je bila, da sta zvezni zbor in zvezni svet spremenila ustavo in črtala naročilo iz temeljnega zakona za novo razdelitev, ker za naše predloge ni bilo mogoče doseči konsenza. Tu je torej na zelo jasen način vodilna količina »proces konflikt-konsenz« izmanevrirala količino »obdelava informacij«. Pri *raziskovalni komisiji za ustavno reformo* pa je bilo drugače. To ni bila čista ekspertna komisija, tako da so bile restrikcije glede konsenza že vključene v posvetovalni proces komisije in so delovale kot restrikcije spoznanja. Zategadelj so priporočila te komisije lahko dosegla konsenz, vsi kontroverzni predlogi so bili namreč že v sami komisiji prediskutirani na stanje statusa quo.

Naposled *strokovni svet za okolje*, ki je zanimiv zato, ker lahko na področju naravoslovnih znanosti nastopi z avtoriteto znanosti, ki je tam precej bolj etablirana kot v družboslovnih in ekonomskih znanostih. Izvedenska mnenja sveta se zato znotraj politike okolja srečujejo z relativno precejšnjo pripravljenostjo, da se sprejmejo. Politika za varstvo okolja se potem lahko tudi močnejše angažira v interesnih konfliktih z onesnaževalci okolja in njihovimi pomožnimi skupinami, saj stoji za njo avtoriteta strokovnega sveta. V naravoslovnih znanostih ima znanstveno soglasno mnenje tudi docela samostojno politično težo – podobno kot pri pravnih znanostih.

Vprašanje: Na katerem področju vidite svoje možnosti kot znanstvenik, na področju naročenih raziskav ali na področju temeljnih raziskav?

Scharpf: Obojega pogosto ni mogoče ločiti. Kadar delamo naročeno raziskavo – na primer evalvacijo nekega političnega programa v zvezi s trgov delovne sile ali načrtovanjem cest – se moramo v načelu odločiti, kdo naj bo klient ali čigavo naročilo smo pripravljene sprejeti. Obstajata dve vrsti nalogodajalcev: na eni strani tisti, ki na nekem področju dejansko lahko in hočejo nekaj premakniti in sprožiti. Ti imajo glede raziskave zelo natančna vprašanja. Tu je treba torišče definicije za znanstvenika vsekakor razširiti v okviru nekega dialoškega modela. Na drugi strani pa je razmeroma precej instanc, ki same nimajo skoraj nikakršnih pooblastil za delovanje, imajo pa denar za raziskavo in ti poskušajo z razglašanjem izsledkov raziskave vplivati na pot politike. Tu ima znanost relativno širok vpliv na definicijo postavitve vprašanj, saj pri teh raziskavah ne stoji na drugi strani nek interesent s čisto konkretnimi problemi, ki jih hoče razrešiti. In to torišče smo vsi – vi, jaz in mnogi drugi – izkoristili za to, da smo lahko raziskali vprašanja, ki jih imamo za relevantna, in nato objavili izsledke. S tem smo v nekem širšem smislu prispevali k prosvetljevanju, in sicer s publikacijami, ki so potem na voljo poljubnim interesentom, vključno parlamentu in opoziciji.

Znanstveniku, ki hoče več, ki hoče z izsledki svojih raziskav neposredno kaj spodbuditi, pa se vprašanje o klientu vendarle zastavlja s precej večjo ostrino. Na eni strani je odvisen od tega, da poišče kliente s konkretnimi potrebami po delovanju in dejanskimi možnostmi za delovanje, na drugi strani pa se mora pri svojem raziskovanju lotiti njihovih ciljev in restrikcij v zvezi z delovanjem. Potemtakem naročena raziskava, ki je usmerjena k delovanju, terja natančen dogovor z nekim

določenim klientom. Le-ta je lahko opozicija, posamezni referati nekega ministrstva ali sindikat, vendar pa v slehernem primeru uspešna naročena raziskava zahteva tudi, da se raziskovalec »loti« restrikcij, ki omejujejo delovanje vsakokratnega partnerja. To odpoved potrebne svobode pri izbiri postavitve vprašanj je, gledano z vidika samorazumevanja znanosti, zelo težko sprejeti. Tu je eden od razlogov, da tako redko pride do partnerstva med znanostjo in prakso in da politika kljub vsemu javnemu izrekanju v prid aplikativno usmerjenemu raziskovanju dejansko dobiva tako malo uporabne podpore znanosti.

Vprašanje: Če bi poskusili napraviti bilanco v zvezi s tem, česa je bilo raziskovanje doslej sposobno in kaj lahko nudi v prihodnje, ali ne bi bilo le-ta precej negativna? Če nekoliko poudarjeno formuliramo: politika v smislu »aktivne politike«, v smislu »vladanja« in »agiranja«, namesto kratkoročnih reakcij in reševanja kriz, se dandanes le redko kdaj izvaja. Kaj je sploh še ostalo od eksperimentalnih in reformnih nastavkov, ob katerih se je pojavilo evalvacijsko raziskovanje?

Scharpf: Tudi če sprejememo ta Vaš opis, vendarle ni res, da se pri nas komaj še izvaja politika. Imamo na stotine programov, ki se financirajo in v katerih dela na tisoče in tisoče ljudi, da bi jih izpeljali. In kajpada bi bilo v zvezi s temi tekočimi programi koristno izvedeti, kaj deluje in kaj ne. Ali določeno subvencioniranje stroškov za plače pelje k večjemu zaposlovanju ali ne, je prvič vprašanje, na katero lahko odgovorijo le empirični podatki, drugič, pa je empirični odgovor relevanten za delovanje udeleženih akterjev. Če vemo, da imajo subvencije pozitivne učinke, lahko delamo naprej. Če vemo, da nimajo učinkov, potem so tu relativno številni kritiki, ki imajo interes, da se tak program opusti. V smislu kritike učinkovitosti obstoječih programov je evalvacijsko raziskovanje seveda koristno, pri čemer je njegova koristnost – to bi rad dodal – toliko večja, kolikor bolj je uporabna za samo pristojno upravo. To pomeni, čim več ima uprava možnosti, da znotraj svojih lastnih virov in lastne pristopnosti spreminja programe in jih brez spektakularnega hrupa, na tihem izboljšuje, tem prej boste kot evalvacijski raziskovalec našli klientelo, ki lahko z vašimi izsledki nekaj stori.

Praviloma pri zveznih in deželnih ustanovah za resorno raziskavanje te predpostavke obstajajo. Tu so se izoblikovali trajni odnosi s pristojnimi ministrstvi, ki gotovo niso docela brezkonfliktni, vendar pa oba partnerja drug drugega zelo dobro poznata in lahko zelo dobro ocenita, kakšno torišče obstaja na drugi strani. Podobno velja za celo vrsto raziskovalnih inštitutov na univerzah in za nekatere komercialne znanstvene inštitute, ki so vpeljeni v delo na čisto določenem področju in pri tem v tesnem in relativno trajnem naročniškem odnosu z enim ali več kompetentnimi naslovniki tudi neposredno sodelujejo.

Prepričan sem, da so tovrstni trajni kooperacijski odnosi med raziskovanjem in prakso koristni. Na WZR, ki ni bil koncipiran kot ustanova za resorno raziskovanje in tudi ni financiran na ta način, vidimo našo nalogo v tem, da nekoliko moteče delujemo na preveč udobno simbiozo med ustanovami za resorno raziskovanje in njihovimi naročniki. Večkrat sicer delujemo na istih raziskovalnih področjih, vendar vidimo našo funkcijo v prvi vrsti v tem, da se – predvsem na podlagi naših mednarodno primerljivih raziskav – zastavljajo taka vprašanja in objavljajo taki odgovori, ki so navzkriž s prevladujočim načinom videnja, kakršno imajo naša etabliрана partnerstva med politiko in aplikativnim raziskovanjem. V zvezi s tem menim, da je to, o čemer smo razpravljali v Augsburgu oktobra 1979 v okviru delovne skupine »Eksperimenti v politiki«, izjemno pomembno. V raziskovanju

politike mora obstajati neka Scientific Community, znotraj katere strokovne standarde postavljajo kolegi iz stroke, ti standardi se nadzirajo tako, da omogočajo sloves in hkrati grozijo z njegovo izgubo. Le takrat, kadar sta zagotovljeni profesionalna komunikacija in vzajemna kritika med resornim raziskovanjem in nenarodenim raziskovanjem na posameznih področjih, se lahko zgradi neka količina znanja in vednosti, na podlagi katere potem politika s pomočjo aplikativnega raziskovanja dejansko lahko postane bolj inteligentna.

Wissenschaftszentrum Berlin – WZB – Znanstveni center Berlin
Kratek opis

Znanstveni center Berlin, družba z omejeno zavezo, ki jo skupaj podpirata in uporabljata njena dognanja Zveza in dežela Berlin, naj bi se kot nosilna organizacija za raziskovalne inštitute družbenih znanosti ukvarjal z raziskovanjem problemov na področjih, katerih pomen presega pomen posamezne zvezne dežele. V tem trenutku WZB sestoji iz predsedniškega urada (predsednik: prof. dr. Meinolf Dierkes) in treh raziskovalnih inštitutov. Raziskovalno-politični organ odločanja je kuratorij (predsednik: zvezni minister za raziskovanje in tehnologijo; namestnik predsednika: senator za znanost in raziskovanje), v katerem sodelujejo poleg politikov in ministrskih uradnikov iz Zveze in iz zveznih dežel predsednika obeh berlinskih univerz, izbrani predstavniki znanstvenih sodelavcev in drugi predstavniki znanosti in prakse.

Mednarodni inštitut za menedžment in upravo (Internationales Institut für Management und Verwaltung – IIMV) je bil ustanovljen kot prvi inštitut WZB leta 1970. Najprej je deloval na različnih področjih raziskovanja menedžmenta. Leta 1973 oblikovan prvi srednjeročni program dela je razširil področje raziskovanja na interakcijo med državo in gospodarstvom v visoko razvitih industrijskih družbah. V drugem programskem obdobju, ki se je začelo 1979, je bil raziskovalni program razdeljen v dve raziskovalni enoti IIMV/Arbeitsmarktpolitik (IIMV/Politika trga delovne sile) – direktor: prof. dr. Fritz W. Scharpf in IIMV/Strukturpolitik (IIMV/Strukturna politika) – direktor: prof. dr. Bernhard Gahlen. Mednarodni inštitut za primerjalne družbene raziskave (das Internationale Institut für vergleichende Gesellschaftsforschung – IIVG) je svojo dejavnost začel 1976. V skladu s srednjeročnim raziskovalnim programom iz leta 1977 je razdeljen v dva raziskovalna programa »Globale Entwicklung« (»Globalni razvoj« – direktor: prof. dr. Karl Deutsch in »Arbeitsorientierte Belastungsstrukturen und sozio-politische Bewältigungsstrategien« (»Delovno usmerjene strukture obremenjevanja in sociopolitične strategije premagovanja«) – direktor: prof. dr. Frieder Naschold.

Kot doslej poslednji inštitut WZB je s svojim delom pričel Mednarodni inštitut za okolje in družbo (das Internationale Institut für Umwelt und Gesellschaft – IIUG) – direktor: prof. dr. Meinolf Dierkes. V skladu s svojim srednjeročnim raziskovalnim programom iz leta 1977 se raziskave inštituta osredotočajo na stališča in načine ravnanja naslovnikov politike za varstvo okolja, na analize sredstev in učinkov politike za varstvo okolja in na mednarodne vidike politike za varstvo okolja. Po zamenjavi ustanovnega direktorja v predsedniškem uradu WZB je bil spomladi 1981 za njegovega naslednika imenovan prof. dr. Udo Simonis.

Prevedla: Zlata Gorenc

PETER KLINAR*

Slovenska nacionalna zavest med osamosvajanjem

Za samostojno nacionalno državo

Zamisel o osamosvajanju Slovenije je zorela več let. Od leta 1990 naprej je slovensko javno mnenje hitro opuščalo stališče o bivanju Slovencev v jugoslovanski federaciji, ki je bilo sprva nadomeščeno s stališčem o vključitvi Slovenije v jugoslovansko konfederacijo (kar je pomenilo zahtevo po samostojni Sloveniji, rahlo povezani z drugimi jugoslovanskimi republikami), ob koncu devetdesetega leta pa je sprejeto prevladujoče množično stališče o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije.¹ Tako se je po dolgotrajnem obdobju sklenil cikel etničnega tipa oblikovanja slovenskega naroda. Njegova samozavest je postopno zorela in postavljala zahteve po kulturni, izobraževalni, ekonomski avtonomiji – vse do zahteve po lastni nacionalni državi, ki se je začela uresničevati v preteklem letu. Slovenska narodna zavest se je utrjevala kot nacionalna zavest, ki je težila k skladnosti med kulturnim in političnim bistvom naroda, k uresničitvi plebiscitarne pravice do samoodločbe v obliki suverene nacionalne države.²

Problem uresničitve nacionalne države je bil v tem, da se je Slovenija morala hkrati izločiti iz jugoslovanske federacije, temu pa so nasprotovale zvezna in srbska oblast ter zvezna vojska, ki je sledila srbskim interesom. Procesu osamosvajanja Slovenije so torej nasprotovali močni dejavniki v razkrjajoči se Jugoslaviji, pa tudi mednarodne razmere slovenski osamosvojitvi niso bile naklonjene. Zaradi nasprotovanj njenim osamosvojitvenim težnjam je prišlo do agresije na Slovenijo s strani zvezne vojske, sledili so tudi ekonomski ukrepi s strani zvezne in srbske oblasti, ki so Slovenijo močno prizadeli.

V kratkem pojasnilu, zakaj predvsem velike države nasprotujejo odcepitvenim težnjam, je treba omeniti, da se bojijo posnemanja po sistemu domin, kar utegne spremeniti mednarodna razmerja. V delitvenih procesih držav na majhne nacionalne države vidijo nesprijemljive pojave, ki so v nasprotju s sodobnimi integracijskimi procesi, ki so utemeljeni na ekonomsko močnih nacionalnih državah in na

* Dr. Peter Klinar, profesor sociologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

¹ – Slovenski utrip, Javno mnenje 1988–89, RI FSPN, Ljubljana 1989, str. 368.

– Slovensko javno mnenje 1989, RI FSPN, Ljubljana 1989.

– Slovensko javno mnenje 90/2.

² – A. Smith: State, Making and Nation Building, v: J. Hall ur.: States in History, Basil Blackwell, London 1986, str. 228–263.

– R. Rizman: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma, Teorija in praksa, 8–9/91, str. 944.

– P. Alter: Kaj je nacionalizem, v: R. Rizman ur.: Študije v etnonacionalizmu, Krt, Ljubljana 1991, str. 229–233.

nadnacionalnih integracijah. Končno je treba še reči, da je bilo v preteklosti veliko secesionističnih gibanj in da so le redka uresničila svoje cilje, kar govori za trditev, da so izločitveni cilji težko uresničljivi.³

Vsi ti zapleti, ki jih je Slovenija preživljala med osamosvajanjem, niso omajali trdnega, izrazito večinskega stališča o samostojni Sloveniji, saj kar 76% anketirancev v raziskavi SJM 91, opravljeni v zadnjih dveh mesecih 1991. leta, trdi, da bi glasovali za samostojno Slovenijo, čeprav bi ob plebiscitu vedeli, da bo odločitev o samostojnosti povezana z vojaškim spopadom in gospodarsko krizo. Deleži tistih, ki ne bi glasovali za samostojnost, če bi vedeli, kakšne sankcije bodo zaradi tega uporabljene proti Sloveniji, so nizki (12%).

Težavna pot k samostojnosti, še posebej pa agresija na Slovenijo, je očitno utrdila slovensko nacionalno zavest. Slovensko javno mnenje izraža izrazito večinsko prevladujoči pozitiven odnos do slovenstva, svojega naroda in njegove samostojnosti. Tudi patriotizem je s prevladujočimi deleži dobil pozitivno oceno, ki pa je opazno nižja od deležev ocen, ki izražajo pozitiven odnos do slovenskega naroda in njegove samostojnosti.

Medtem ko je agresija utrdila slovensko nacionalno zavest, pa so njene posledice s težavnimi zapleti, ki so sledili po razglasitvi samostojnosti Slovenije, vplivale na to, da se je umirilo evforično navdušenje, ki je prevladovalo med razglasitvijo neodvisnosti. Praznično razpoloženje so nadomestile vsakdanje težave, strah in zaskrbljenost, negotovost, pa tudi upanje. Večinska stališča opredeljujejo razpoloženje ob koncu 1991. leta – ko se je približeval konec formalnih zapletov glede mednarodnega priznanja Slovenije, ostajali pa so odprti še številni problemi, povezani z osamosvojitvenimi procesi – kot vmesno razpoloženje, ki ne izraža niti navdušenja niti razočaranja. Deleži navdušenih pa presegajo deleže razočaranih.⁴

Ob interpretaciji rezultatov raziskave SJM 90/2 smo trdili, da so razlogi odločanja za samostojno Slovenijo pretežno ekonomske narave – in le v manjši meri tudi politične in kulturne narave. Od osamosvojitve Slovenije je javnost dolgoročno pričakovala razvojne rezultate.⁵

Po agresiji na Slovenijo pa kaže, da so prevladali politični razlogi, zaradi katerih se je utrdilo prepričanje o nujnosti osamosvojitve. Slovenska javnost vidi glavne krivce za izbruhe hudih nacionalnih konfliktov in sovraštva v razpadajoči Jugoslaviji na strani političnih voditeljev in medijev, pri čemer ne prezre tudi pomena zgodovinskih razlogov teh konfliktov,⁶ ki so tudi politične narave. Očitno je, da je izhod iz jugoslovanskih nacionalnih konfliktov, pogojenih z omenjenimi političnimi razlogi, v osamosvojitvi Slovenije.

O dveh vidikih slovenskega nacionalizma

Med dramatičnimi dogodki, povezanimi z razpadanjem Jugoslavije in osamosvajanjem Slovenije, se je utrdil slovenski nacionalizem v svojih naslednjih elementih: narodna zavest z etnično identiteto, notranja kohezivnost in politično gibanje z mobilizacijo za uresničitev suverene nacionalne države, povezane z rastjo

³ – A. Smith: Geneologija narodov, v R. Rizman, ur.: Študije o etnonacionalizmu, Ljubljana 1991, str. 63–77.

– D. Horowitz: Ethnic Groups in Conflict, California Press, London 1985, str. 229–281.

⁴ SJM 91/2.

⁵ P. Klinar: Pogledi na prihodnost Slovenije, Teorija in praksa, št. 5–6/91, str. 505–517.

⁶ SJM 91/2.

nacionalne zavesti.⁷ Ta nacionalizem, ki teži predvsem k nacionalni državi, s tem prizadeva tiste jugoslovanske narode, ki se odločajo za ohranitev Jugoslavije. Vendar v njem ni zaslediti agresivnih ali ogroževalnih teženj proti drugim jugoslovanskim narodom. Graditev nacionalne države si slovensko javno mnenje zamišlja v njeni odprtosti v svet in povezanosti z Zahodno Evropo, saj so prevladujoča mnenja (ob nevtralnosti), da naj bi Slovenija gradila svojo zunanjo politiko v navezavi na Zahodno Evropo. Nasploh so opazne poudarjene pozitivne ocene, ki izražajo odnos Slovencev do Evrope. O Evropi in ZDA dvomi le majhen delež anketirancev (10%) v tem smislu, da bi evropske države in ZDA utegnile žrtvovati samostojnost Slovenije za nekakšno novo Jugoslavijo. Večina sicer meni, da bi se to sicer lahko zgodilo, vendar da to ni verjetno, četrtnina pa, da se to zagotovo ne bo zgodilo (raziskava je bila opravljena, preden so Slovenijo priznale evropske države).

Razen odprtosti Slovenije v Evropo pa se Slovenci zavedajo svoje prostorske in zgodovinske povezanosti z jugoslovanskim družbenim prostorom. Približno tretjina anketirancev meni, da naj bo slovenska država v prihodnje povezana z drugimi jugoslovanskimi republikami tako kot z drugimi sosednjimi državami, za običajne sosedske odnose pa nasploh velja, da so intenzivni in vsestranski. 19% anketirancev pa meni, da naj bi ti tesnejši odnosi na področju gospodarstva presegle običajne odnose s sosednjimi državami. Več kot polovica slovenske populacije je za uveljavitev dobrih sosedskih in tesnih gospodarskih vezi z drugimi jugoslovanskimi republikami – ekstremni odgovori so redki, 31% anketirancev pa je samo za vzpostavitev običajnih odnosov, takšnih, kot se vzpostavljajo z drugimi tujimi državami.

Stališča o novo nastali meji s Hrvaško potrjujejo prevladujoča mnenja o dobrih sosedskih in tesnih gospodarskih odnosih z drugimi jugoslovanskimi republikami. Večinska stališča sporočajo namreč zahtevo po čim bolj odprti meji s Hrvaško – 15% anketirancev pa je nezadovoljnih s to novo mejo in jo ima začasno ali odvečno. Približno tretjina anketirancev razume mejo s Hrvaško kot pravo meddržavno mejo. Ta delež anketirancev se dokaj ujema s tistim deležem anketirancev, ki sodijo, da naj bo Slovenija z drugimi jugoslovanskimi republikami povezana tako kot z drugimi tujimi državami.⁸

Tudi ob koncu devetdesetega leta smo razkrivali stališča o ohranitvi gospodarskih, znanstvenih in kulturnih stikov Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami.⁹

Razmere so se sicer spremenile, vendar se po vseh zapletih z razdruževanjem od razpadajoče Jugoslavije slovenska javnost ni okužila s stališčem o nacionalistični zaprtosti Slovenije same vase in o rigorozni prekinitvi stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami. Ta stališča o odprtosti vzbujajo upanje, da bo na novo nastala nacionalna slovenska država našla oporo v javnosti za svoje poskuse prilagajanja sodobnim trendom nacionalnih držav v smislu njihovih nadnacionalnih integracij.

Hkrati s pojavi razumljivega nacionalizma, povezanega s težnjami po nastanku slovenske nacionalne države, pa se med Slovenci zaradi nasilja ob razpadanju Jugoslavije in nastajanja samostojnih nacionalnih držav – in seveda tudi zaradi zelo zaostrene socialnoekonomske krize, ki spremlja vse postsocialistične družbe

⁷ – P. Alter: Kaj je nacionalizem, Ljubljana 1991, str. 229–233.

– E. Tiryakian, N. Nevitte: Nacionalizem in modernost, v. R. Rizman, ur.: Študije o etnonacionalizmu, Ljubljana 1991, str. 279–282.

⁸ SJM 91/2.

⁹ SJM 90/2.

– razraščajo tudi elementi negativnega nacionalizma. Ta pojav se širi po Evropi po razpadu socializma ne le v anomičnih in kriznih razmerah vseh postsocialističnih družb, ki jih pestijo težave vsestranskega prestrukturiranja z veliko brezposelnostjo in revščino, pač pa tudi v zahodnoevropskih družbah, ki živijo v strahu pred dejanskim in potencialnim navalom beguncev, azilantov in ekonomskih imigrantov z vzhoda. Med slovenskimi anketiranci prihaja negativni nacionalizem do izraza v odnosih do imigrantov iz drugih jugoslovanskih republik. Kar 29% anketirancev izraža do njih negativen odnos (prevladujoči deleži odgovorov zadevajo nevtralen odnos – 40%). Večina slovenske populacije sodi, da je treba nasprotja med Slovenci in prebivalci neslovenske narodnosti šteti med pomembna nasprotja, ki se uvrščajo med trojico najbolj izrazitih nasprotij v naši družbi.

Opisani nacionalistični pojavi na Slovenskem vsebujejo negativne problematične elemente, ki izražajo naboj nerazpoloženja, netolerance, omalovaževanja, ksenofobije do imigrantov iz drugih jugoslovanskih republik. Med elemente tega nacionalizma moremo prištevati tudi egoizem, etnocentrizem ipd., ki morejo v bolj zaostrenih razmerah izbruhniti v ekstremnejše šovinistične pojave.¹⁰ Nedvomno se nacionalizem z omenjenimi elementi razločuje od prejšnjega tipa nacionalizma, ki izraža težnje po nacionalni državi in je blizu čustvom patriotizma, in sicer po tem, da vodi do diskriminacijskih in tudi morebitnih agresivnih ravnanj proti tujcem.

Stališča o odnosih do imigrantov iz drugih področij bivše Jugoslavije, kot jih razkrivamo v raziskavi SJM 91, niso presenetljiva. Že v prejšnjih raziskavah smo ugotavljali, da se s krizo povečuje nerazpoloženje do imigracij iz drugih delov Jugoslavije; naraščala so stališča etnične distance do pripadnikov jugoslovanskih narodov, katerih vodstva so bila v konfliktu s slovenskimi interesi (politični razlogi); slovenska javnost se je zavzemala za omejeno priznavanje pravic tem imigrantom, nakazovala so se stališča o diskriminacijskih ravnanjih do imigrantov v zvezi z odpuščanjem z dela ipd.¹¹

V težki socialnoekonomski krizi v Sloveniji in po agresiji nad njo ni presenetljivo, da se med avtohtonimi prebivalci širijo pojavi negativnega nacionalizma do imigrantov. Pri tem ne gre prezreti, da se je Slovenija zaradi imigracij iz drugih delov Jugoslavije v kratkem času spremenila iz dokaj etnično homogene v etnično heterogeno družbo, v katero so prihajali tudi imigranti z dokaj različno kulturo, kot je avtohtona slovenska kultura.

Imigrante je seveda prizadel nastanek samostojne nacionalne slovenske države. Čez noč so postali iz prejšnjih notranjih imigrantov mednarodni imigranti ali tujci, če jim ni uspelo pridobiti slovenskega državljanstva. Nanje je padlo breme agresije na Slovenijo in vojne na Hrvaškem – zaradi nasilnega razpadanja Jugoslavije pa so jim bile otežene komunikacije z njihovimi izvornimi okolji ipd. Ugotovitve iz zadnje in prejšnjih raziskav SJM kažejo, da v našem okolju ne moremo govoriti o uveljavljenem etničnem pluralizmu glede odnosov med avtohtonimi in imigranti, kar pa v veliki meri velja tudi za bolj razvite imigrantske družbe, ki živijo v normalnih razmerah, nimajo pa daljše imigrantske tradicije, kar velja tudi za Slovenijo. So pa bolj jasno izoblikovale svojo imigrantsko politiko, ki vsebuje načine selekcije in integracije imigrantov, kar pa Sloveniji še ni uspelo.

Kot sklepno ugotovitev tega razdelka lahko zapišemo, da se v Sloveniji razvijata dve pojavnici obliki nacionalizma. Prva množična pojavnica oblika nacionalizma

¹⁰ P. Alter: Kaj je nacionalizem, Ljubljana 1991, str. 229–233

¹¹ P. Klinar: O mednacionalnih odnosih v Sloveniji, Avtohtoni in imigranti, Teorija in praksa 3–4/91, str. 370–383.

zadeva pozitivni nacionalizem, povezan z osamosvajanjem Slovenije in nastajanjem nacionalne države; druga oblika neprevladujočega negativnega nacionalizma pa je povezana z netolerantnimi stališči avtohtonega prebivalstva do imigrantov iz drugih republik do nedavna obstoječe Jugoslavije.

Pogledi na vojno na Hrvaškem

Doslej so vse postsocialistične države opravile prehod od socialističnih v post-socialistične sisteme na relativno miren način. Posebej zapleteni so ti prehodi v večetničnih državah, kot sta npr. bivša Sovjetska zveza in Jugoslavija, kjer s socialističnim sistemom hkrati razpada tudi federativna država. Za razpad Jugoslavije je značilno, da je ta povezan z najbolj grobim nasiljem, grozovito vojno na Hrvaškem in predhodno agresijo zvezne vojske na Slovenijo. Obe nasilji vsebujeta več razsežnosti, med njimi nasilne etnične konflikte. Srbija in Črna gora sta nasprotovali razpadu Jugoslavije, izločitvam Slovenije in Hrvaške, Srbija je postavljala zahtevo za Srbe na Hrvaškem, da imajo pravico bivati v skupni državi – in na teh etnično mešanih ozemljih je prišlo do nasilnih etničnih spopadov.

Za nasilne etnične konflikte v razpadajoči Jugoslaviji je značilno, da so (bili) nelegitimni, nelegalni, neregularni, nekontrolirani, neinstitucionalizirani ipd. Pripišemo jim lahko – kar zadeva vojno na Hrvaškem – naravo absolutnih konfliktov, zasnovanih na antagonističnih ciljih, ki ne obetajo kompromisnih rešitev in sporazumevanj, pri čemer ena stran teži k popolni destruktiji nasprotne strani in se pri tem sploh ne upošteva stroški za doseg ciljev. Težava teh konfliktov je v tem, da se spiralno širijo in da jih ne rešujejo delne zmage ali porazi. Otežujejo jih neposlušne frakcije na obeh straneh, kar opozarja na njihovo anarhično naravo. Intenzivno netenje ognja preko enostransko usmerjenih medijev, razpihovanje etničnih čustev z vključevanjem starih zgodovinskih sporov sta olajšala delo politikom, da so naščuvali in sprli ljudi, s tem pa so ti konflikti dobili tudi množično zaledje. Mnogi nedolžni in zapeljani so bili potisnjeni in krvave spopade. Agresija zvezne vojske in Srbov na Hrvaško je izbruhnila pod parolo zaščite Srbov na Hrvaškem, ki jim nova hrvaška oblast ni bila naklonjena in jih je verjetno diskriminirala – dejansko pa je Srbija težila k zaokrožitvi načrta o veliki Srbiji. Hrvati seveda branijo svoje ozemlje in prepozno spoznajo, da je Srbom na Hrvaškem treba zagotoviti določeno avtonomijo. Med Srbijo in Hrvaško gre za konfliktno poglede na osamosvojitve Hrvaške oziroma obstoj Jugoslavije, na avtonomijo Srbov na hrvaških mešanih ozemljih, na naravo političnega režima v eni in drugi družbi ipd. V težkih kriznih razmerah in posledicah, ki jih povzroča vojna na obeh straneh, prihaja do izraza enostranska teorija grešnega kozla, ko je nasprotnik zmeraj glavni krivec za domače razmere, kar prelaga odgovornost za neljube razmere na pleča nasprotnika in preprečuje ali odlaga izbruhe socialnih konfliktov.

Načini za ustavitev nasilnih etničnih konfliktov so se izkazali za neučinkovite; Hrvaški je bila povzročena ogromna gospodarska škoda, prisilno preseljeni so bili številni avtohtoni prebivalci, predvsem pa je šteti za najtežje posledice veliko število žrtev, ki so padle na obeh straneh. Ob vsestranski škodi in globokih osebnih travmah sta tudi absolutni značaj konfliktov in dolgotrajna nerešljivost nasilnih etničnih konfliktov grozeča oznaka, ki govorita za dolgotrajni obstoj etničnih konfliktov na kritičnem prostoru razpadle Jugoslavije. Značilno za etnične nasilne konflikte med Srbi (podprtimi z zvezno armado) in Hrvati je, da niso mogli opusti-

ti nasilnih pojavnih oblik spopadanja brez dolgotrajnih številnih neuspešnih poskusov mednarodnih posrednikov, ki so končno z vsestransko internacionalizacijo pripeljali do ne povsem trdnega premirja.¹²

Za slovensko javnost so bili nasilni etnični konflikti vendarle presenečenje. V raziskavi SJM 90 smo ugotavljali, da se je večina Slovencev sicer čutila ogrožena v Jugoslaviji, so pa predvidevali, da bo razpadanje Jugoslavije potekalo preko hudih konfliktov, ki pa ne bodo prerasli v nasilje. Delež tistih, ki so predvidevali razpad preko nasilnih konfliktov in vojne, je bil izredno nizek.¹³

Oceno krivcev za izbruh vojne na Hrvaškem javno mnenje pripisuje predvsem sedanji srbski agresivni politiki ter njenim ciljem o veliki Srbiji – in pa seveda zvezni jugoslovanski armadi, ki se noče sprijazniti z razpadom Jugoslavije in z izgubo svojega privilegiranega položaja. Visoko med razlogi za vojno na Hrvaškem so uvrščene tudi napake starega režima, ki je prikrival nasprotja med Srbi in Hrvati, ki so po razpadu socialističnega režima na Hrvaškem izbruhnili v vsej svoji silovitosti.

V skupino srednje poudarjenih razlogov za vojno na Hrvaškem so anketiranci uvrstili maščevanje Srbov na Hrvaškem za ustaške pokole med drugo svetovno vojno. Drugim razlogom vojne na Hrvaškem prisojajo anketiranci manjši pomen (napake hrvaškega vodstva: ob napadu zvezne vojske na Slovenijo ni takoj vojaško ukrepalo; omejevanje pravic Srbov na Hrvaškem).

Odločno pa večina anketirancev zanika, da naj bi odločitvi Slovenije in Hrvaške o njuni samostojnosti povzročili izbruh vojne na Hrvaškem. Ta večinska zaniikalna mnenja so še posebej poudarjena v zvezi s stališčem, da naj bi Slovenci z osamosvojitvijo povzročili razpad Jugoslavije in bili s tem odgovorni za izbruh vojne na Hrvaškem.

Vojna na Hrvaškem ni daleč od Slovenije, zato so utemeljene večinske sodbe o tem, da ogroža tudi Slovenijo.

Ker so se premirja kršila eno za drugim in ker slovenska javnost dojema absolutno naravo teh nasilnih etničnih konfliktov (in druge prej naštete njihove značilnosti), ne preseneča podatek, da je ena četrtnina anketirancev izrazilo pesimistična glede njenega izhoda, saj sodi, da ne vidi njenega konca ali da bo trajala še več let. Da se utegne končati po enem letu, jih meni 7%, v nekaj mesecih pa 21%. Prevladujejo pesimistične ocene o trajanju vojne in nezaupanje v napovedi o njenem skorajšnjem koncu in trajnejšem premirju. (Raziskava je potekala pred sedanjim premirjem, ki že traja mesec dni, v januarju 1992).

Slovensko javno mnenje se najbolj izrazilo zavzema v zvezi z vojnimi razmerami na Hrvaškem za previdno ravnanje, ki pomeni izogibanje provokacijam in dejanjem, ki bi mogla sprožiti novo agresijo zvezne (srbske) vojske na Slovenijo, in pa za humanitarno pomoč Hrvatom. Manj poudarjena so stališča o ohranitvi popolne nevtralnosti Slovenije in utrditvi njene obrambne sposobnosti. Nekaj večji so deleži pritrdilnih odgovorov, naj Slovenija Hrvatom zaradi vojne gospodarsko in finančno pomaga, kot pa so deleži nestrinjanja s temi odgovori. Slovenski anketiranci se ne strinjajo s tem, da naj Slovenija Hrvatom pomaga z orožjem in strelivom ter da naj organizira prostovoljce, ki bi se borili na hrvaški strani.

Iz empiričnih raziskovalnih ugotovitev o vojni na Hrvaškem moremo sklepati,

¹² – L. Coser: *On Terminating Conflict*, v: A. Inkeles ed. *Readings on Modern Sociology*, Prentice Hall, New Jersey 1966, str. 225–232.

– D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press, London 1985, str. 596, 597, 654–680.

– P. Klinar: *Nasilni etnični konflikti*, *Naši razgledi* 22/91, 22. 11. 1991.

¹³ SJM 90/2.

da pripisuje slovensko javno mnenje srbskim politikom in vodstvu zvezne armade največjo težo zgodovinske odgovornosti za njen izbruh. Odgovornosti pa se ne more izogniti tudi prejšnji politični režim v Jugoslaviji, ki je prikrival etnične konflikte. Tudi sedanje hrvaško vodstvo ni povsem izvzeto – zaradi svojih političnih napak – iz spleta odgovornosti za srbskohrvaško vojni spopad, pri čemer pa ostaja srbskemu vodstvu in vodstvu zvezne armade vloga nedvomnega agresorja. Da nosijo temeljni nosilci odgovornosti za vojno na Hrvaškem veliko zgodovinsko krivdo, je razvidno tudi iz poteka te vojne, ki se brez mednarodne intervencije ni mogla prekiniti – kar tudi pomeni, kako težke posledice pušča za seboj in kako dolgotrajni bodo etnični konflikti po njenem koncu.

Slovenska populacija se zaveda težkih posledic vojne, njene absolutne narave in množičnosti etničnih konfliktov, ki so jo spodbudili. Zaradi vojne na Hrvaškem se pojavljata zaskrbljenost, da ogroža Slovenijo, in pesimizem glede njenega trajanja. Dojemanje bistva vojne na Hrvaškem narekuje Slovencev previdnost v ravnanjih in pa pripravljenost za humanitarno pomoč Hrvaški. Večina Slovencev je naklonjena individualni pomoči hrvaškim beguncem, dokajšnji pa je tudi delež tistih, ki so jih pripravljene sprejeti.¹⁴

O agresiji na Slovenijo

Pred vojnim posegom na Hrvaško je zvezna vojska opravila agresijo nad Slovenijo, s katero je hotela onemogočiti njeno osamosvajanje. Tej agresiji moramo pripisati elemente etničnih konfliktov v razpadajoči Jugoslaviji. Zvezna oblast in Srbija sta slovenskim osamosvojitvenim težnjam nasprotovali; hoteli so ohraniti jugoslovansko federacijo kljub njenim globokim razpokam, ki jih tudi zamišljene transformacije ne bi mogle preseči. Agresija na Slovenijo je trajala le kratek čas in se je končala z umikom zvezne vojske iz Slovenije.

Slovensko javno mnenje pripisuje uspešen konec spopada med Slovenci in zvezno armado političnim in obrambnim razlogom na strani Slovenije in vojaškim razlogom na strani zvezne armade. Sodi, da je slovensko politično vodstvo (predsedstvo in obe pristojni ministrstvi) vleklo prave poteze, se izkazalo kot sposobno in enotno. Slovenska obramba je bila učinkovita zaradi tega, ker delujeta v Sloveniji že dolgo časa dobro organizirani teritorialna obramba in policija. Po drugi strani pa je ugoden izid agresije na Slovenijo treba pripisati tudi temu, da je zvezna armada podcenjevala vojaško sposobnost in enotnost slovenskega prebivalstva. Precejšen del Slovencev pa razmišlja nekoliko drugače: namreč, da bi se spopad utegnil končati drugače, če bi zvezna armada ob agresiji na Slovenijo uporabila vso svojo moč.

Veliko je bilo razglabljanj o razlogih, zaradi katerih se je zvezna armada po končani agresiji v kratkem času umaknila iz Slovenije. Slovensko javno mnenje ta umik pripisuje dvema temeljnima razlogoma: razpadanju zvezne armade med agresijo na Slovenijo in odločitvi srbskega političnega vodstva, ki ima odločilen vpliv na zvezno armado, ko je »odpisalo« vključenost Slovenije v Jugoslavijo. Manj izraženi razlogi so še: bojazen zvezne vojske pred še večjim porazom in pa naklonjenost zahodnoevropskih držav Sloveniji. Niso pa zanemarljivi deleži anketirancev, ki menijo, da je umik zvezne armade le začasen, da so še možna izzivanja in napadi. Ti pogledi so dokaj skladni tudi z deleži tistih anketirancev (27%), ki

¹⁴ SJM 91/2

menijo, da bi Srbija mogla biti tista država, ki bi lahko ogrožala Slovenijo kot samostojno državo, vendar pa hkrati ne zaznavajo pretenj varnosti Slovenije iz okolja drugih držav.

V ta sklop razmišljanj sodijo tudi že omenjena stališča, ki izražajo ogroženost Slovenije zaradi bližnje vojne na Hrvaškem.

Posledice agresije na Slovenijo so številne. Zaradi nje sta se utrdili nacionalna zavest, pa seveda previdnost do zvezne – srbske armade; individualna bojna pripravljenost je narastla, kar 38% Slovencev sodi, da bi se bili v ob novi oboroženi agresiji na Slovenijo pripravljeni boriti z orožjem. Ta delež se je v primerjavi z rezultati iz devetdesetega leta bistveno povečal.¹⁵

Sodimo lahko, da se je zaradi agresije na Slovenijo povečal negativni nacionalizem avtohtonega prebivalstva predvsem v odnosu do imigrantov iz Srbije in Črne gore, da se je utrdilo prepričanje o morebitnem prihodnjem ogrožanju Slovenije, ki bi ga lahko sprožila Srbija. Agresija na Slovenijo je gotovo tudi vplivala na pretrganje in omejevanje stikov Slovenije z republikama, ki sta podpirali zvezno armado pri njenem obnašanju v Sloveniji. Z agresijo na Slovenijo, njenim uspešnim koncem v korist Slovenije se je začel intenziven razpad jugoslovanske federacije, zveznih ustanov z zvezno armado vred, ki je začela postajati srbska – s tem pa so se pospešile možnosti za dejansko osamosvojitvev Slovenije in za njeno mednarodno priznanje.

Sklepne ugotovitve

Pota do samostojnosti Slovenije, razvoja njene nacionalne države so bila težavna in zapletena. Z okrepljeno nacionalno zavestjo je rasel pozitiven nacionalizem s težnjami po odprtosti države, z njim vred pa tudi vidiki negativnega nacionalizma, ki se izraža v odnosih do imigrantov – še posebej po agresiji na Slovenijo in vojni na Hrvaškem ter po naraščajoči vsesplošni socialnoekonomski krizi.

Slovenska javnost pozna krivice za vojno na Hrvaškem, hkrati pa se zaveda, kako težke posledice puščajo nasilni etnični konflikti, ki obetajo dolgotrajnost obstoja etničnih konfliktov. Skladno s temi ugotovitvami se oblikujejo predlogi o ravnanju Slovenije v zvezi z vojno na Hrvaškem.

Slovensko javno mnenje z oceno uspešnega konca agresije na Slovenijo in umika zvezne armade prihaja tudi do razkrivanja posledic tega agresivnega ravnanja, ki se kažejo tako v utrditvi nacionalne zavesti, ki pospešujejo procese osamosvajanja Slovenije, kakor tudi v pojavih negativnega nacionalizma.

Povezanost stališč o osamosvajanju Slovenije, vojni na Hrvaškem in agresiji na Slovenijo

Pregled povezav stališč, ki so statistično pomembna, razkriva naslednje ugotovitve:

1. Stališča o trdni odločenosti za samostojnost Slovenije ne glede na vse težave, ki so sledile po plebiscitarni odločitvi, so povezana s stališči, ki izredno pozitivno vrednotijo samostojnost, s stališči, da naj bo Slovenija v prihodnje povezana

¹⁵ SJM 90/2.
SJM 91/2.

z drugimi jugoslovanskimi republikami tako kot z drugimi tujimi državami, in s stališči, ki izražajo svoje sedanje razpoloženje kot navdušenje zaradi pridobivanja slovenske neodvisnosti.

Stališča (velikega) navdušenja, ki še zmeraj traja zaradi razglasitve neodvisnosti Slovenije, so povezana s stališči angažiranega delovanja in zaupanja. Prevladujoča sedanja vmesna stališča »niti navdušenja niti razočaranja« zaradi razglasitve neodvisnosti Slovenije pa so povezana s stališči, ki izražajo hkratna razpoloženja upanja in strahu. Stališča razočaranja, ki so nastala po razglasitvi samostojnosti Slovenije, se povezujejo s splošnimi razpoloženji brezbržnosti, pasivnosti, strahu in zaskrbljenosti.

2. Kar zadeva povezanost stališč o odnosih Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami, se kaže povezava stališč, da naj bo ta povezava enaka kot z drugimi tujimi državami, in stališč, ki pozitivno vrednotijo slovenstvo. Kaže se tudi povezava stališč negativnega vrednotenja patriotizma s stališči o prihodnjih dobrih sosedskih odnosih z drugimi jugoslovanskimi republikami. Opazna je še povezava ekstremnih stališč, da naj bi Slovenija ne imela v prihodnje nikakršnih stikov z jugoslovanskimi republikami, in stališč, da je Srbija tista država, ki bi lahko ogrozila Slovenijo kot samostojno državo.

3. Stališča, ki kažejo pozitiven odnos do priseljencev iz drugih republik, so povezana s stališči, ki prav tako izražajo pozitiven odnos do beguncev iz Hrvaške. Povezujejo se stališča, ki negativno vrednotijo priseljence iz drugih republik in begunce iz Hrvaške. Zanimivo je, da se tako stališča, ki izražajo skrajno negativna kot tudi skrajno pozitivna stališča do imigrantov iz drugih jugoslovanskih republik, povezujejo s stališči zelo pozitivnega vrednotenja samostojnosti, slovenstva in patriotizma. Stališča o negativnih odnosih do imigrantov se povezujejo s stališči, da utegne Srbija ogroziti Slovenijo kot samostojno državo.

4. Pozitivne ocene Evrope so povezane s stališči, da evropske države in ZDA zagotovo ne bodo žrtvovale samostojnosti Slovenije v prid nekakšne nove Jugoslavije, pa tudi s stališči, da se bo to morda le zgodilo.

5. Ocene krivdnih razlogov za izbruh vojne na Hrvaškem so povezane z nekaterimi drugimi stališči. Tako se kaže povezava ocen, da je staremu režimu treba pripisati krivdo za sedanjo vojno na Hrvaškem, ker je prikrival konflikte med Srbi in Hrvati, ki so zdaj izbruhnili, s stališči o zgodovinskih razlogih in desetletjih komunistične vladavine kot razlogih za sedanje hude mednacionalne konflikte. Povezani sta tudi sodbi, da se Srbi iz Hrvaške zdaj maščujejo za ustaške pokole v preteklosti in da zgodovinsko že odmaknjeni spori povzročajo sedanje hude mednacionalne konflikte.

6. Stališča o tem, da vojna na Hrvaškem ogroža Slovenijo, so povezana s sklopi nekaterih drugih stališč. Tako kategorija anketirancev, ki meni, da vojna na Hrvaškem ne ogroža Slovenije, hkrati ne soglaša z mnenji, da se je zvezna vojska umaknila iz Slovenije zato, ker je med spopadi v Sloveniji že začela razpadati. Stališča o preteči naravi vojne na Hrvaškem za varnost Slovenije so še povezana s stališči o le začasnem umiku zvezne vojske iz Slovenije.

7. Kar zadeva ravnanje Slovencev zaradi vojne na Hrvaškem, se kažejo povezave med stališči o nepotrebnosti oboroževanja in nestrinjanja o ogroženosti Slovencev zaradi vojne na Hrvaškem, o nevtralnosti Slovenije in o bližnjem koncu vojne na Hrvaškem. Sodbe o pomoči Hrvatom z orožjem so povezane s sodbami o hitrem koncu vojne na Hrvaškem, s predlogi o pošiljanju prostovoljcev na Hrvaško, pa tudi z ocenami o tem, da vojna na Hrvaškem ne ogroža Slovenije.

8. Povezave stališč o uspešnem koncu junijsko-julijskega spopada v 1991. letu

v Sloveniji s sodbami o razlogih za umik zvezne armade iz Slovenije so številne. Kot npr.: dobro organizirani teritorialna obramba in policija v Sloveniji in razpad zvezne armade med agresijo na Slovenijo; srbsko vodstvo je »odpisalo« Slovenijo iz Jugoslavije; vojska se je zbala še večjega poraza; naklonjenost zahodnoevropskih držav Sloveniji; in tudi, da je umik armade le začasen.

Sodbe o tem, ali bi se v primeru, če bi zvezna vojska uporabila vso svojo moč, spopad končal drugače, so povezane z mnenji o umiku armade iz Slovenije, in sicer: »odpis« Slovenije iz Jugoslavije s strani srbskega vodstva; nestrnjanje, da bi se generali zbali še večjega poraza; naklonjenost Zahodne Evrope Sloveniji in časnost umika zvezne vojske iz Slovenije. Ocene, da je zvezna armada podcenjevala slovenske vojaške sposobnosti in enotnost Slovencev, so povezane z naslednjimi mnenji o razlogih umika zvezne armade iz Slovenije: razpadanje armade, »odpis« Slovenije s strani srbskega vodstva, bojazen zvezne armade pred večjim porazom, naklonjenost zahodnoevropskih držav.

Sodbe o sposobnosti slovenskega političnega vodstva se povezujejo z naslednjimi navedbami razlogov za odhod zvezne armade iz Slovenije: razpad armade, bojazen pred še večjim porazom, naklonjenost Zahoda in časnost umika armade.

9. Mnenja o razlogih za umik zvezne armade iz Slovenije, zlasti da se je armada zbala še večjega poraza in da je Zahodna Evropa naklonjena Sloveniji, se povezujejo z optimističnimi razpoloženji, ki izražajo zaupanje, da bodo v Sloveniji kmalu uredili vse probleme. Ocene o tem, da je umik zvezne armade le začasen, so povezane s splošnimi ocenami razpoloženja, ki izražajo strah in zaskrbljenost.

10. Stališča tistih, ki so se pripravljene ob novi agresiji na Slovenijo boriti z orožjem, so povezana s stališči, ki izražajo pripravljenost za angažirano delovanje pri premagovanju težav v naši družbi.¹⁶

Sklepne ugotovitve o povezanosti stališč

Povezava mnenj, ki zadevajo samostojnost Slovenije, kaže, da se oblikujejo stališča, ki kažejo, da nastajajo vzporedno z ocenami o slovenski samostojnosti tudi stališča o omejitvi povezav z drugimi jugoslovanskimi republikami. Opozoriti je treba na povezave stališč v sklop, ki izraža nevarnosti porajanja negativnega nacionalizma, izraženega v Sloveniji do imigrantov in beguncev, ki ga oživljajo sedanja agresivna ravnanja Srbije. Ugotovljene povezave pa tudi kažejo, da spodoben odnos do imigrantov ne more biti v nasprotju s patriotizmom in nacionalno samostojnostjo.

Zveze med stališči sporočajo, da so še vedno močno prisotne ocene o zgodovinskih vzrokih in o odgovornosti starega režima za etnične konflikte v Jugoslaviji, vključno s sedanjimi nasilnimi konflikti.

Logične so povezave, ki odsevajo optimistična predvidevanja o vojni na Hrva-

¹⁶ Pri analizi povezanosti stališč smo upoštevali standardizirane rezidualne (standardizirane razlike med teoretičnimi in empiričnimi frekvenca), ki so pri pogoju nepovezanosti vprašanj porazdeljeni približno po standardizirani normalni porazdelitvi. Če je v neki celici tabele standardizirani rezidual po absolutni vrednosti večji od 2, lahko »približno« sklepamo s tveganjem od 5%, da je razlika med teoretično in empirično frekvenco velika. Tako dobimo informacijo o celicah tabele, ki največ »prispevajo« k povezanosti odgovorov vprašanj, ki tabelo določata. (Cveto Trampuž) glej: S. Haberman: *Analysis of qualitative Data*, vol. 1, Academic Press, New York 1978.

škem, o njenem hitrem koncu, nepotrebnosti oboroževanja Slovenije in njeni nevtralnosti ter neogroženosti Slovenije.

Stališča o vzrokih za uspešen konec junijsko-julijske agresije na Slovenijo so povezana s številnimi vojaškimi in političnimi vzroki za umik zvezne armade iz Slovenije.

Splošna razpoloženja angažiranosti so povezana s pripravljenostjo boriti se proti agresiji na Slovenijo; splošna optimistična razpoloženja so povezana z zaupanjem v obrambno sposobnost proti agresiji zvezne armade in s prepričanjem v naklonjenost zahodnoevropskih držav Sloveniji, zaradi česar se je zvezna armada umaknila. Splošna prepričanja strahu in zaskrbljenosti pa se povezujejo s stališči le o začasnem umiku zvezne armade.

Nekatere posebnosti v stališčih različnih kategorij anketirancev

1. Ni bilo mogoče pričakovati, da bi v sedanjem navdušujočem času rojevanja samostojne slovenske države prihajalo med kategorijami do pomembnejših mnenjskih razlik o tem dogajanju. Slovenstvo, narod, patriotizem vse kategorije pozitivno vrednotijo, nekoliko manj izrazita so ta vrednotenja le pri kategorijah z nižjimi delovnimi položaji. Razumljivo je, da so manj zaznavna patriotska čustva prisotna pri nezaposlenih, zanimivo pa je, da se tako odločajo tudi mladi in pristaši LDS. Patriotizem poudarjeno izražajo kategorije z višjimi delovnimi položaji in pristaši DS.

Več pomislekov do glasovanja za samostojnost Slovenije v primeru podmene, da bo prišlo do agresije in krize, izražajo kategorije z nižjimi delovnimi položaji, pripadniki srbskega in črnogorskega naroda ter deklarirani Jugoslovani, ki živijo v Sloveniji, pa tudi pristaši SDP. Gre za kategorije, ki so jih dogajanja po razglasitvi samostojne Slovenije in po spremembi političnega režima prizadela. Pri prizadetih kategorijah prihajajo bolj do izraza stališča, ki odsevajo razočaranje (nezaposleni, nekvalificirani, upokojenci). Evforično navdušenje, ki je nastalo po razglasitvi samostojnosti Slovenije, bolj izrazito izstopa le pri kategorijah, ki živijo v blagostanju, pa pri kategorijah pristašev SKD in KS (torej krščanskih strank).

2. Posebej zavzeti za naslonitev zunanje politike Slovenije na Zahodno Evropo so kategorije mladih, kategorija intelektualcev pa se bolj izrazito kot druge kategorije zavzema za nevtralnno zunanjo politiko Slovenije.

3. Odgovorne krivce za zaostrene jugoslovanske mednacionalne konflikte, ki so pripeljali do razpada Jugoslavije, najdejo kategorije mladih, izobražencev ter pristašev LDS, predvsem na strani politikov in medijev, ki so ljudi naščuvali. Kategorije kvalificiranih delavcev in pristašev DS ter SDZS pa izraziteje kot drugi menijo, da je do teh konfliktov prišlo zaradi desetletij komunističnega režima. Več različnih kategorij anketirancev bolj poudarjeno opozarja na kulturne in religiozne razlike in na zgodovinske spore med jugoslovanskimi narodi (med njimi kategorije intelektualcev, pristaši DS in SDP).

4. Za realne in verjetno nujne oblike gospodarskega povezovanja Slovenije z drugimi jugoslovanskimi republikami in za željene dobre sosedske odnose se bolj kot druge kategorije zavzemajo kategorije respondentov z višjimi delovnimi položaji, zaposleni v zasebnih dejavnostih ter pristaši DS. Skrajna stališča o prekinitvi vseh povezav Slovenije z drugimi republikami poudarjeno izraža kategorija mladih, za drugo skrajno (nerealno) stališče o vstopu Slovenije v članstvo prenovljene jugoslovanske federacije pa kažejo nadpovprečno zavzetost kategorije ekonomsko

ogroženih, nekvalificiranih delavcev in pripadnikov srbskega in črnogorskega naroda ter deklariranih Jugoslovanov. Te kategorije skupaj s kategorijo kmetov z nadpovprečnimi deleži svojih odgovorov menijo, da je državna meja med Hrvaško in Slovenijo povsem odvečna. Poudarjeni predlogi za odprtost te meje prihajajo od kategorije intelektualcev. Pri kategorijah mladih in kategorijah s srednjimi delovnimi položaji pa najdemo izrazitejšje skrajne predloge o uvedbi mejnega režima proti Hrvaški, kakršen velja na drugih državnih mejah.

5. Imigrantom iz drugih republik v Sloveniji so bolj izrazito naklonjeni pripadniki LS in SDP, nadpovprečno nerazpoloženi do njih pa sta kategoriji respondentov s strokovno izobrazbo in pristaši SDZ-NDS.

6. Ocene odgovornosti za izbruh vojne na Hrvaškem opazno diferencirajo kategorije glede na njihovo različno politično usmerjenost.

Kategorije Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov izrazito nasprotujejo stališčem, da je treba iskati odgovornost za izbruh vojne na Hrvaškem na strani srbske politike in uresničevanja koncepta velike Srbije, pa tudi stališču, da je za to kriva zvezna armada, ki z razpadom Jugoslavije noče izgubiti svojih privilegijev. Poudarjeno nasprotujejo tudi stališču, da je do vojne prišlo zaradi prikrivanja etničnih konfliktov med Srbi in Hrvati, za kar naj bi bil odgovoren stari režim. Krivdo za vojno na Hrvaškem vidijo predvsem v ravnanju hrvaške politike, ki je omejila pravice Srbov na Hrvaškem in se izločila iz Jugoslavije. Pri tej poslednji opredelitvi se prej naštetim pridružujejo še kategorije z nizkimi delovnimi položaji in pristašev SDP, čemur pa izraziteje nasprotujejo kategorije z višjimi in srednjimi delovnimi položaji. Te kategorije se tudi izrazito ne strinjajo, da je do izbruha vojne na Hrvaškem prišlo zaradi maščevanja Srbov za ustaške pokole v drugi svetovni vojni.

Razen kategorij Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov pa z nadpovprečnimi deleži svojih sodb nasprotujejo stališčem, da je krivec vojne na Hrvaškem sedanja srbska politika, še pristaši LS; da je krivec zvezna armada, temu nadpovprečno nasprotujejo kategorije, ki živijo v pomanjkanju in pristaši SSS; in da je treba krivdo iskati na strani starega političnega režima, to zanikujejo bolj kot druge kategorije anketirancev, kategorije z višjimi delovnimi položaji ter pristaši SDP in SSS.

Zanimivo pa je, da kategorije uslužbencev z višjo in visoko izobrazbo, kategorije obrtnikov ter pristašev KS, LS in SDP z nekoliko nadpovprečnimi deleži sodijo, da je odgovornost za izbruh vojne na Hrvaškem treba iskati tudi v slovenski osamosvojitvi, ki je sprožila razpad Jugoslavije.

7. Bolj optimistično razpoložene glede trajanja vojne na Hrvaškem so kategorije z višjimi delovnimi položaji in Hrvati, ki bivajo v Sloveniji, bolj pesimistične pa so kategorije z nižjimi delovnimi položaji ter nezaposleni.

8. Optimistične ocene glede morebitne ogroženosti Slovenije zaradi vojne na Hrvaškem določneje izrekata kategoriji mladih in tistih, ki živijo v ekonomskem blagostanju. Prav tako se odločajo tudi kategorije Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov.

9. Ravnanje Slovenije zaradi vojne na Hrvaškem diferencira stališča kategorij glede na njihove različne politične interese in gospodarske možnosti. Do načinov ravnanja, ki najbolj prihajajo do izraza, se kaže diferenciacija med stališči kategorij predvsem z vidika bolj izrazitega nestrinjanja s posameznimi načini ravnanja. Tako se poudarjeno ne strinja s slovensko nevtralnostjo v pogledu vojne na Hrvaškem kategorija Hrvatov, ki si ji pridružujejo kategorije z višjimi delovnimi statusi in pristaši DS, ZDS in SSS. Kategorije Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov bolj

kot druge kategorije nasprotujejo humanitarni pomoči Hrvaški; tako sodijo tudi kategorije, ki živijo v pomanjkanju. S tem, da naj Slovenija ravna previdno, se izraziteje ne strinjajo kategorije mladih in pristaši DS, z mnenjem, naj se oboroži, pa se poudarjeno ne strinjajo kategorije s srednjimi in višjimi delovnimi položaji ter pristaši LDS, SDU in SDP.

Za vojaško in gospodarsko pomoč Hrvaški ter pošiljanje prostovoljcev iz Slovenije so razumljivo izrazito za Hrvati, za pomoč v orožju in gospodarsko pomoč pa še kategorije z višjimi statusi. Pomoči v orožju so posebej naklonjeni še pristaši DS, gospodarski pomoči pristaši ZS in pošiljanju prostovoljcev kategorija nezaposlenih.

10. V odnosu do beguncev s Hrvaške prihajajo pri različnih kategorijah do izraza njihove posebne politične usmeritve. Tako kažejo izrazit pozitiven odnos do njih seveda Hrvati iz Slovenije, ki hkrati izražajo nadpovprečno pripravljenost za njihov sprejem; takšna je tudi usmeritev pristašev ZS. Materialno so jim pripravljene pomagati kategorije zaposlenih v zasebnem sektorju, kategorije s srednjimi in višjimi delovnimi položaji in pristaši DS in SDP. Z mnenji, da jim niso pripravljene pomagati, pa z nadpovprečnimi deleži izstopajo kmetje, materialno prizadete kategorije – iz očitnih političnih razlogov pa tudi kategorije Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov. Do beguncev s Hrvaške kažejo kategorije pristašev SDZ-NDS negativen odnos.

11. Razlike v deležih stališč nestrinjanja o posameznih vzrokih, ki so pripeljali do uspešnega konca v spopadu Slovenije z zvezno armado, razkrivajo kritično usmerjenost in politično naravnost kategorij anketirancev. Nadpovprečne deleže nestrinjanja, da je prišlo do uspešnega izida tega spopada zaradi sposobnosti in enotnosti slovenskega političnega vodstva, izražajo kategorije z višjimi in srednjimi delovnimi položaji, pa tudi kategorije nezaposlenih in ekonomsko prizadetih ter kategorije pristašev LDS in ZS. Da je treba šteti kot razlog uspeha dobro organizirano teritorialno obrambo Slovenije, se z nadpovprečnimi deleži ne strinjajo kategorije mladih in pristašev LDS. Razloga uspešnosti na strani Slovenije, pa kategorije Srbov, Črnogorcev in Jugoslovanov ocenjujejo z nadpovprečnimi odklonilnimi mnenji. Izrazito optimistična pa so tista poudarjena nestrinjanja z mnenjem, da bi se spopad končal drugače, če bi zvezna vojska uporabila vso svojo moč. Takšne sodbe izražajo kategorije mladih, zaposlenih v zasebnih dejavnostih, materialno živečih v blaginji, pristašev SKD, DS in SSS.

12. Do najbolj poudarjenih razlogov za umik armade iz Slovenije, ki naj bi bila v njenem razpadanju in v bojazni pred še večjim porazom, so izraženi zadržki v nadpovprečnem nestrinjanju z njima, pri kategorijah respondentov z višjim in srednjim delovnim položajem ter pri pristaših LDS in SZD-NDS. Nadpovprečna strinjanja z obema razlogoma za odhod armade iz Slovenije pa izražata kategoriji kvalificiranih delavcev in pristaši SKZ-LS. Kategorije, ki z nadpovprečnimi deleži svojih odgovorov menijo, da je umik zvezne armade le začasen, so kategorije s strokovno šolsko izobrazbo in pristaši SKZ-LS. Kategorije, ki se s temi predvidevanji izrazito ne strinjajo, pa so kategorije s srednjimi in višjimi delovnimi položaji ter pristaši DS, LDS in SSS.

13. Da ufezne Srbija ogrožati Slovenijo po njeni osamosvojitvi, zatrjujeta z nadpovprečnimi deleži svojih stališč kategoriji pristašev SKZ-LS in SKD.

14. Ob ponovni agresiji na Slovenijo izražajo izrazito pripravljenost za boj z orožjem kategorije mladih in srednje starih, kvalificiranih delavcev in obrtnikov. Kategorije z višjimi in srednjimi delovnimi položaji ter upokojenci izražajo večjo pripravljenost upirati se agresiji na drugačne načine. Pri kategoriji z nižjimi

delovnimi položaji in kategoriji starejših pa najdemo večji delež nepripravljenosti za upor in boj.¹⁷

Sklepne ugotovitve o razlikah v stališčih kategorij anketirancev

Slovenski nacionalizem, ki zadeva nastajanje države, je manj izražen pri ekonomsko in politično prizadetih kategorijah. Bolj izobražene in aktivne kategorije pa izraziteje spoznavajo ob osamosvojitvenih procesih pomen uveljavitve dobrih sosedskih in tesnejših gospodarskih vezi z drugimi jugoslovanskimi republikami.

Pri ekonomsko prizadetih, še bolj pa pri politično prizadetih kategorijah (med slednje štejemo Srbe, Črnogorce, Jugoslovane, ki živijo v Sloveniji), prihajajo do izraza manj nenaklonjeni odnosi do Jugoslavije in zvezne vojske. Te kategorije si vzroke za vojno na Hrvaškem in za konec agresije na Slovenijo razlagajo drugače, kot pa velja to za splošno uveljavljene sodbe slovenskega javnega mnenja. Politični in ekonomski dejavniki opredeljujejo odnos teh kategorij do pomoči prizadeti Hrvaški in njenim beguncem.

Kritične kategorije so izoblikovale svoje poudarjene sodbe. Kategorije intelektualcev izražajo kritične pomisleke do oboroževanja Slovenije zaradi vojne na Hrvaškem kakor tudi do njene nevtralnosti; ne opuščajo kritičnih ocen v zvezi s slovensko soodgovornostjo za obstoj nasilnih etničnih konfliktov, dalje glede vloge in pomena slovenske politike za uspešen konec agresije na Slovenijo. Izražajo tudi kritične pomisleke glede tega, ali je v razpadanju armade treba iskati vzrok njenega umika iz Slovenije, hkrati pa imajo zadržke v zvezi z mnenji o začasnosti tega umika. Kategorije mladih so manj čustveno evforične in bolj omejevalne glede stikov z drugimi jugoslovanskimi republikami ter kritične do obrambne usposobljenosti Slovenije, hkrati pa poudarjeno izražajo pripravljenost boriti se z orožjem proti agresorjem. Kritični poudarki do sposobnosti slovenske politike ob agresiji in do lastne obrambne pripravljenosti prihajajo do izraza pri ekonomsko prizadetih kategorijah.

Iz različnih poudarkov pristašev političnih strank je razvidno, da se postopno politično profilirajo. Iz podatkov je moč razbrati, pri katerih strankah lahko odkrivamo več elementov umirjenega ali skrajnejšega nacionalizma, različne odnose do imigrantov in beguncev, razlike v vrednotenju preteklosti in v kritičnem ocenjevanju sedanjih razmer. Različni poudarki ocen o vojni na Hrvaškem in agresiji na Slovenijo odsevajo posebnosti političnih profilov pristašev posameznih političnih strank.

¹⁷ Razlike v poudarkih stališč posameznih kategorij anketirancev so bile ugotovljene s pomočjo standardiziranih rezidualov.

SJM 91/2.

Politika in javno mnenje

Pojmovanje politike in odnos Slovencev do politike

Ali so Slovenci – kar zadeva odnos do politike – glede na uveljavljeni večstrankarski sistem in parlamentarizem – v procesu preoblikovanja svoje politične identitete? Kaj je politika v Slovenčevem družbenem obnebu, kakšna je v utripu slovenskega javnega mnenja »anatomija« politike? Ali je sploh mogoče odnos slovenskega javnega mnenja do politike zjedriti v izbor med deset modalitet, ki so v raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/2 navedena v vprašanju, ki se nanaša na pojavne obraze politike in politikov?¹ Ali ni politika takšen pojav, da bolj kot raziskovalno tipljemo in brodimo po njenih prozornih in neprozornih tolmunih, manj vemo, kaj v resnici je? Ali pa morda vemo samo to, kaj politika ni?

Za politiko lahko tudi rečemo, da je kameleonski pojav. Toda če trdimo, da je politika kameleonski pojav, ali to res pomeni le nekakšno objektivno, znanstveno aseptično in tako rekoč klinično hladno opredelitev, ki naj implicira, da se narava politike pač spreminja glede na družbeni čas in družbeni prostor? Ali pa opredelitev politike kot kameleonskega pojava ne pomeni tudi vrednostno nenevtralne sodbe, ki slabšalno prikazuje politiko kot nekaj sprenevedavega, obremenjenega s politično mimikrijo? Že dejstvo, da imamo danes opravka z »globalizacijo politike« v raziskovalno empiričnem smislu pojav politike še bolj zapleta, saj jo umešča v planetarno razsežnost. In kje se znajde »slovenska politika«, usodno razpeta med domačijstvom in kozmopolitizmom? Ali pravkar povedano lahko prevedemo v pojem mikropolitika na eni in makropolitika na drugi strani?

Operacionalizacija pojma politika in politiki, ki jo daje (oziroma bolje: poskuša dati) vprašanje z desetimi modalitetami v raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/92 (Slovenska družba na prehodu v demokracijo) je bolj ali manj posrečen del mednarodnega vprašalnika na to temo, s katero se naše raziskovanje slovenskega javnega mnenja vključuje tudi v mednarodne raziskave. Hiba vprašalnih modalitet, ki skušajo zaradi mednarodne primerljivosti biti zveste mednarodnemu vprašalnemu standardu, je po moji presoji tudi v tem, ker mimo »univerzalnih« vprašanj o politiki premalo sprašuje o tistem, kar bi bilo svojsko za »našo« politiko, torej še posebej za novopečeno pluralistično politiko na Slovenskem. Tudi politika kot interesna konfiguracija premalo metodološko operacionalizirano udarja iz vprašalnika in njegovih modalitet.

Nekaj manj kot tri petine vprašanih (58,6%) sodi, da je politika takšen fenomen, da je bolje, da se človek vanjo ne vmešava, ker se bo prej ali slej opeknel. 27,0% s takšno trditvijo ne soglaša, 14,4% vprašanih pa se o tem ne more izjasniti. Toda četudi se človek ne vmešava v politiko, je vendar tako ali drugače v njo usodno vpet. Če se posameznik ne zanima za politiko in si domišlja, da se v njo ne vmešava, pa se politika (kot oblast v ožjem smislu; pa tudi kot gospodarska,

* Dr. Boštjan Markič, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Slovensko javno mnenje 1991/2 (Slovenska družba na prehodu v demokracijo), raziskovalna skupina N. Toš (nosilec projekta), P. Klinar, B. Markič, Z. Roter. Reprezentativni vzorec 2100 polnoletnih občanov v Republiki Sloveniji; Raziskava izvedena s pomočjo standardiziranega vprašalnika v novembru in decembru 1991.

monetarna, davčna, razvojna, socialna, kulturna) zanj zanima in človeka še kako »vmeša« v svoje (politično) dogajanje in štrene. Marsikoga politika zvije in mu usodno določi njegovo družbeno bivanje. Politika pravzaprav ni prihranjena nikomur.² Slehernik je z njo zajet. Ne samo v atomsko apokaliptičnem času. Tudi danes, ko je porušena bipolarnost sveta in ko je človek zagozden v nacionalno (nacionalistično?) politiko svojih držav! Človek je zapreden v politiko, včasih z bolj, včasih z manj prepoznavnimi nitmi.

Problem tedaj očitno ni samo v tem, da se boš s politiko prej ali slej opekel. Problem je tudi v tem, da te lahko tudi mrazi, da te lahko tudi zebe, če si (pre)daleč od politike. Razpet med ognjem in ledom, med tem da te peče ali da te zebe, Slovenec vendar v svoji percepciji politike v večinskem deležu pristaja na kritično razdaljo do politike. V tem se kaže tudi Slovenčeva »ziheraška« politična kultura, njegova zadržanost do visoko tveganih in nepreizkušenih političnih projektov.

Slovensko javno mnenje pa je približno deljeno na polovico, ko gre za sodbo o tem, da se danes s politiko ukvarjajo le tisti, ki bi se s tem radi okoristili. 39,6% vprašanih soglaša s takšno oceno, 37,4% pa ji nasprotuje. 23,0% se o tem vprašanju ni moglo izreči. Očitno je, da vsaj za ne nepomenljiv del vprašanih politika zaudarja, da tako rekoč smrdi, da s pojmom politike vežejo pojem »okoriščanja«. Vsa zla družbe se po taki presoji pripisujejo politiki, za politične akcije se vežejo malodane hudičevi in belcebubovski politični motivi. Zato politika pogosto ni cenjena in se kolokvijalno opredeljuje kot »javna dama« in za prenekatere je videti, da je sintagma »politika je javna dama« povsem notranje usklajena in simbolična. Vendar če politika ni cenjena, to še ne pomeni, da ni vplivna.³ Sfera politike ni izziv samo za ustvarjalce, ki jih sicer slovensko javno mnenje ceni, ampak je izziv in možnost tudi za grabežljivce, verbaliste in pogoltnike (»ki bi se radi okoristili«). Takšni se razmetavajo z demokratično, parlamentarno, tržno frazeologijo, izza kulis pa s svojimi drugačnimi dejanji zanikajo lastne besede.

Našo raziskovalno radovednost je pritegnilo tudi vprašanje, kako je s tem, da se politiki zanimajo za mnenja ljudi le takrat, kadar prihaja do težav. Soglašanje s takšno trditvijo je v očeh javnega mnenja dokaj visoko (63,2%). Tezi, da politiki ne vidijo radi, da se ljudje vmešavajo v njihove zadeve, pa pritrjuje 70% vprašanih. Zanimanje politikov za mnenja ljudi le takrat, kadar prihaja do težav, sicer pa ignorirajo njihova stališča, bi kazalo na percepcijo politike kot izrazito oportunistične dejavnosti, s primesmi zvitosti in lokavosti. To bi kazalo na sprenevedavost politike. Odgovorna politika, politika, ki zna predvidevati, nastopa tudi preventivno in ne le kurativno in se oddaljuje od demagoških prijemov. Politiki, ki ne vidijo radi, da se ljudje »vmešavajo v njihove zadeve«, očitno mislijo, da se »bogovi lahko obnavljajo v politiki«. V zvezi s tem je nedvomno legitimno vprašanje, ali so politiki dovolj podvrženi družbenemu nadzoru, da bi tako bilo čim manj monopolov.⁴ Vse kar je v politiki brez nadzora, je še hitreje podvrženo kvarjenju.

Raziskava Slovensko javno mnenje 1991/2 tudi razkriva, da 53,0% vprašanih meni, da je bolje ne zaupati politikom. Previdnostni model Slovenčevega političnega obnašanja je glede na raziskavo slovenskega javnega mnenja ukoreninjen v dobri polovici naše populacije. Zaupanje se v politiki težko doseže, kaj hitro pa se izgubi. Tega se po navadi zavedajo politiki in politične stranke šele takrat, ko jih

² Djordjević, Jovan: Samoupravljanje in politični sistem, Rijeka 1978, Biblioteka Znanje, str. 94–133.

³ Djordjević, Jovan, prav tam.

⁴ Sartori, Giovanni: Will Democracy Kill Democracy? Government and Opposition, No. 2/1975.

o tem pouči volilni poraz in ko morajo kasneje na (ne)uspešen popravni izpit.⁵ To je po svoje tudi politično vzgojno, saj tudi na takšnih spoznanjih raste demokratična politična kultura.

Slovenci nimajo visokega mnenja o možnostih »navadnega človeka« v politični participaciji. Več kot tri četrtine vprašanih sprejema oceno, da so navadni ljudje vedno odrinjeni od oblasti. Le dobra desetina s takšnimi nemožnostmi navadnega človeka glede »izvajanja oblasti« ne soglaša. Ali to pomeni, da je v percepciji Slovenca politika vendarle neke vrste volčji svet javnih poslov, ki jih opravljajo le izbranci?

Mednarodno raziskovanje fenomena politika, ki ga je prevzela tudi naša raziskava, se je pomudilo tudi ob modaliteti, ki se sprašuje, ali je sodelovanje v politiki tudi domoljubna dolžnost. V našem zapisu, ki razmišlja o fenomenu politike, ne more biti nezapažen raziskovalni podatek, da je večji delež (41,2%) Slovencev, ki se s tako trditvijo strinjajo, in manjši (34,3%) delež tistih Slovencev, ki takšno trditev odklanja. Neopredeljena za navedeno trditev pa je bila v raziskavi ena četrtina vprašanih.

Sporočilno vrednost raziskave o fenomenu politika in politiki v raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/2 bi lahko zgostil v naslednje ugotovitve: politika je (že) integralni del slovenske eksistenčne izkušnje in dovolj razvidno se zarisuje Slovenčev javnomnenjski kardiogram oziroma javnomnenjski encefalogram o politiki in politikih. Slovensko občestvo je občutljivo do vrednotenja politike. Čeprav v odnosu do politike, rečeno splošno, rahlo prevladujejo negativne konotacije, Slovenčevo mnenje o politiki vendarle ni črno-belo in ni pretirano obremenjeno s stereotipi. Slovenci imajo »svoj« odnos do politike, izhajajoč pri tem iz svojih praktičnih (volilnih, strankarskih, gospodarskih, socialnih, kulturnih, zaposlitvenih in drugih) izkušenj. Tudi tisti Slovenci, ki nimajo odnosa do politike oziroma ga ne deklarirajo, v bistvu vendarle izpričujejo svojevrsten odnos do politike in politiko vrednotijo. Iz odgovorov v naši raziskovalni anketi bi lahko sklepal, da se Slovenci zavedajo protislovnosti politike, ki je na eni strani manipulativna in demagoška (mistificira realnost), na drugi strani pa je politika tudi tista akcijsko interesna dejavnost (in družbena projekcija), ki Slovincem omogoča družbeno eksistenco. Pri Slovincih gre tedaj v bistvu za vznemirljivo trenje dveh zavesti o politiki: o politiki kot instrumentalizirani dejavnosti in o politiki kot življenjsko sprejemljivi usmerjevalki interesov. Slovenci zaznavajo, da je »perspektiva« politike v demokratizaciji in čeprav se bo politika vedno bolj profesionalizirala, bo za Slovence sprejemljiva, če bo stalno nadzorovana. Slovenec je še obremenjen s politiko, ki jo je doživljal v preteklih desetletjih. Danes pa se izjasnjuje, čeprav ne vedno brez primesi verbalizma, za ustvarjalno svobodo v parlamentarni pluralistični slovenski družbi in za odgovorno avtonomnost. V zavesti Slovenca se že zaznava dosežen prehod iz enopartijske v politično pluralistično strukturo. Rečeno posplošeno, pa Slovenec ostaja do politike previden, zaveda se njene družbene pollaščevalnosti in ne pristaja na »bianco politično menico«. Politiko pretežno ocenjuje glede na praktične, konkretne rezultate. »Delati politiko« pomeni zanj tudi predvidevati, gre tedaj tudi za razumevanje akcijskega odnosa politike do prihodnosti.

Če smo ocenjevali odnos Slovenca do politike, si oglejmo še dve tabeli iz naše raziskave, ki kažeta na oceno (ne)uspešnosti institucij in na stopnjo (ne)zaupanja Slovencev do institucij.

⁵ Sartori, Giovanni: *Parties and Party System*, Cambridge University Press, 1974.

Kako bi ocenili uspešnost delovanja spodaj navedenih institucij?

	zelo uspešno	uspešno	deloma, uspešno	neuspešno	zelo ne- uspešno	ne vem
a) slovensko skupščino s predsednikom F. Bučarjem	2,3	25,7	40,9	15,3	3,1	12,7
b) Predsedstvo Republike Slovenije s predsednikom M. Kučanom	27,4	50,1	14,5	2,0	0,5	5,5
c) republiško vlado kot celoto s predsednikom L. Peterletom	4,6	23,7	35,5	21,6	5,9	8,7
d) gospodarska ministrstva	0,7	10,4	32,3	31,8	9,1	15,7
e) zunanje ministrstvo	9,8	43,7	26,2	4,8	1,6	14,0
f) ministrstvo za zdravstvo	1,1	9,7	25,1	34,2	15,0	15,0

Ljudje morajo nekemu zaupati in imeti občutek, da se lahko zanesejo nase in na druge. V kolikšni meri lahko vi zaupate naslednjim institucijam?

		v ce- loti	precej	malo	nič	ne vem
a) slovenski vladi	SJM 91/1	11,1	31,5	39,2	13,0	5,2
	SJM 91/2	5,6	26,9	49,1	12,2	6,2
b) slovenski skupščini	SJM 91/1	6,3	30,6	40,4	12,0	10,8
	SJM 91/2	4,1	29,7	45,2	9,2	11,8
c) Predsedstvu Republike Slovenije	SJM 91/2	19,4	48,3	22,8	3,4	6,1

Zgoraj navedeni raziskovalni rezultati kažejo, da v pogledu uspešnosti v očeh slovenskega javnega mnenja pomembno izstopata Predsedstvo Republike Slovenije ter zunanje ministrstvo, neuspešno pa vlada v celoti in posebej še ministrstva, ki se ukvarjajo z gospodarskimi vprašanji. Stopnja Slovencevega zaupanja pa je tudi nizka do vlade in skupščine ter relativno visoka do predsedstva republike. V očeh slovenskega javnega mnenja pri njegovem vrednotenju ni težko opaziti notranje povezave med oceno uspešnosti institucije in (političnim, moralnim, osebnim) zaupanjem v institucije.

Volilni proces in javno mnenje

Za sedanje slovensko politično prizorišče bi vsekakor lahko dejali: volitve ante portas. Zato je povsem umljivo, da se raziskovanje politične zavesti Slovencev ni moglo izogniti vprašanju, ali bodo državljani šli na volitve ali ne. Vprašanje smo – z utemeljenim odmerkom negotovosti – oblikovali tako, da bodo volitve v novo slovensko skupščino, v novi slovenski parlament zelo verjetno s pomladi 1992. Ocena družbenopolitičnega položaja, presoja odnosov med političnimi strankami ter ne nazadnje formalnopravne in v zvezi s tem tudi časovne predpostavke pa kažejo, da je volitve v slovenski parlament mnogo bolj realno pričakovati jeseni 1992. leta.

Volilna zakonodaja in izbira volilnih sistemov imata tudi globoke politične posledice.

dice na oblikovanje slovenskega parlamenta in v zvezi s tem na oblikovanje političnih koalicij. Ni pričakovati lahkih sporazumov med odločujočimi političnimi osebki. Vse to bo imelo občutne posledice tudi glede časovne razsežnosti volitev. Najmanjšega dvoma ni o tem, da ima izbira volilnih pravil velik pomen za volilni proces in za volilne rezultate. Takšni ali drugačni volilni sistemi so odblesk odnosa politične moči⁶ in to bo – glede izbire volilnega sistema – veljalo tudi za Republiko Slovenijo. Vprašljivo pa je, ali bo dosežen in če bo, kakšen konsenz bo dosežen glede volilnega sistema med pozicijo in opozicijo v slovenski politični srenji. Že kratke členitve različnih volilnih sistemov pokažejo, da bi kazalo iskati takšne sisteme, ki bodo vzpostavljali (vsaj relativno) stabilno politično demokracijo.⁷ Tudi »slovenski« politični sistem (volilni sistem pa je del političnega sistema) bo racionalen, če bo težil k zmanjševanju količine politične negotovosti in političnih blokad, ki bi ga lahko ogrozile, pa bodisi da bi šel v smeri razvidne bipolarizacije ali pa v smeri neobvladljive razpršitve. Stabilnost političnega sistema tudi kot posledica določenega volilnega sistema, je vrednost tudi v slovenskih razmerah in je nikakor ne kaže podcenjevati.

Prve demokratične večstrankarske volitve v Sloveniji, poštene volitve (fair elections) v letu 1990 so bile pomemben politični dogodek po desetletjih vladavine monopolnega enostrankarskega sistema. Kaže podčrtati, da tudi delegatske volitve (glasovanje brez volitev), ki smo jih pričeli prakticirati v letu 1974, niso dajale možnosti političnega izbiranja. Vlogo neke vrste simbolne politične zarez, pravega družbenopolitičnega reza kot posledice tudi idejnopolitičnega loma, kot po volji volilcev izražena prehoda iz enopartijskega v strankarsko politični sistem so dejansko odigrale šele volitve 1990. leta. Bile so volitve »za« novi parlamentarni demokratični sistem,⁸ toda v sebi so nosile tudi bolj ali manj odkrito politično evforično sestavino »proti« staremu enopartijskemu sistemu politične avantgarde, ki si je nadeval preobleko delegatstva in politično fantomske neposrednosti.

Ni pričakovati, da bi bile tudi volitve 1992. leta takšen »premostitveni politični rez« in bodo zato v nekem smislu pravzaprav kontinuiteta pri uveljavljanju parlamentarnega sistema, volilno legitimiranega, čeprav v skromni obliki, že na volitvah 1990. leta. Ocenjujem torej, da volitve 1992. leta ne bodo nekakšen »terremoto elettorale«, ne bodo torej pravi volilni potres. Državljeni v Sloveniji na volitvah 1992. leta ne bodo več pokazali vrat tistemu, kar bi lahko imenovali »ancien regime«, temveč bodo vrednotili dosežke »novih« nosilcev oblasti, presojali pluse in minuse (politične, gospodarske, socialne) političnih strank, njihovih možganskih in akcijskih štabov in politično izpostavljenih osebnosti. Volitve so tudi oblika signaliziranja in določanja političnih in gospodarskih prioritet. Na to dejstvo se na Slovenskem že pripravljajo politične stranke in ni dvoma o tem, da se bodo tudi slovenski državljani – volilci s svojim volilnim obnašanjem odzvali na volilne ponudbe. Volitve so tudi neke vrste »veto mehanizma«, s katerim se bo tudi v Sloveniji na volitvah 1992 odločalo, kateri programi, volilne teme, pa tudi osebe so takšne (nizke) kakovosti, da ne bodo prešle rdeče semaforke politične luči volilnega telesa in bodo torej naletavale na volilčevo odbojnost, na »volilni stop«. Slovenske volitve 1992 bodo le točka v (sicer kratkem) družbenem kontinu-

⁶ Lijphard, Arend: The Political Consequences of Electoral Law, *American Political Science Review*, No. 2/1990.

⁷ Lijphard, Arend: The Field of Electoral Systems Research, A Critical Survey, *Electoral Studies*, No. 1/1985.

⁸ Grdešič, Ivan, Šiber, Ivan: Izbori i politička znanost, izšlo v zborniku Hrvatska u izborima 1990 (ured. I. Grdešič in ostali), Naprijed, Zagreb 1991, str. 5–12.

umu legitimizacije »novega«, »slovenskega« političnega sistema. Naša javnomnenjska raziskava kaže, da so tako politične stranke kot tudi volilci to že dojeli in da se zavedajo pomena volitev tudi z vidika legitimnosti političnega sistema.

In kako se konkretno odzivajo vprašani v raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/2 – glede na trenutno politično razpoloženje med izvedbo raziskave – glede volilne udeležbe na volitvah 1992 v Sloveniji? Več kot štiri petine vprašanih (84,8%) pove, da bo verjetno šlo na volišče, neopredeljenih (se še niso odločili) je dobra desetina (11,3%), verjetno volilno abstinenco pa napoveduje le 3,8% anketiranih.

Do neke mere preseneča zelo nizek odstotek tistih, ki se izjasnjujejo, da verjetno sploh ne bodo šli volit. Delen razlog za to bi bilo možno iskati tudi v določeni »ženiranosti« in nenavajenosti na tako postavljeno vprašanje, ki v nekem smislu prav gotovo posega v anketirančevo politično intimo. Delež abstinentov bo v Sloveniji na volitvah 1992 nedvomno precej višji, kot bi to lahko sklepali iz naše raziskave, ker se mu bodo očitno pridružili tudi nekateri med tistimi, ki sedaj izjavljajo, da bodo šli volit, kot še zlasti tudi tisti, ki so še neodločeni glede svoje volilne udeležbe oziroma volilne abstinence. Politična razočaranost nad rezultati sedanjega političnega sistema bo v pogledu volilne abstinence nedvomno odigrala svojo vlogo. Nekateri volilci bodo očitno »glasovali« tudi s tem, da sploh ne bodo šli na volitve.

Kot kažejo mednarodne primerjalne volilne raziskave, volilni abstinenti niso homogena družbena skupina. Kazalo bi razlikovati tiste, ki so resnično zadržani (bolezen, nujni in neodložljivi opravki in posli), ali se napačno vodijo v volilnih spiskih. Druga skupina abstinentov pa se po mnenju znanega preučevalca volilnih procesov J. Blondela⁹ deli v »pozitivne« in »negativne« abstinate. »Negativni« naj bi bili tisti, ki so dejansko nezainteresirani za politično dogajanje in jih empirična raziskovanja volilnih procesov in volilne abstinence odkrivajo predvsem med slabše informiranimi, na nižjem klinu lestvice blagostanja, med nižje izobraženimi, med ženskami ter med nekvalificiranimi. Med »pozitivne« abstinate pa J. Blondel uvršča tiste, ki so politično odbojni do določene politične stranke, politične koalicije, do kandidata ali do skupine kandidatov in ki s svojo volilno abstinenco, čeprav se to na videz sliši protislovno, vendarle manifestirajo svojevrstno volilno-politično participacijo.

Z uveljavljanjem večstrankarskih parlamentarnih volitev se tudi volilni politologiji in sociologiji odpira področje preučevanja volilne abstinence na Slovenskem. Analiza zadnjih volitev pokaže, da je bila volilna udeležba (volilna participacija) v Sloveniji in na Hrvaškem relativno visoka. Na Hrvaškem za družbenopolitični zbor 84,5%, v Sloveniji za družbenopolitični zbor 83,0%. V Srbiji¹⁰ je bila volilna udeležba 71,5%, kar je le delno posledica bojkota volitev s strani albanske alternative na Kosovu. Tudi če pogledamo Srbijo brez Kosova, je bila udeležba na volitvah (76,0%) nižja kot v drugih republikah. Ne da bi hoteli kakor koli mehanično primerjati volilno abstinenco v posameznih državah, naj pripomnimo, da je tudi v ZDA na predsedniških volitvah volilna udeležba celo manjša od 55%.

Raziskave volilnih procesov, še posebej javnomnenjske raziskave volilnega

⁹ Blondel, Jean: *Voters, Parties and Leaders*, Penguin Book, London 1970.

¹⁰ Goati, Vlado: *Teorijski i hipotetički okvir istraživanja prvih višestranačkih izbora u Srbiji – Zaključna razmatranja*, izšlo v zborniku *Od izbornih rituala do slobodnih izbora*, ured. S. Mihajlović, Institut društvenih nauka, Centar za politološka istraživanja, Beograd 1991.

obnašanja, potiskajo v ospredje vprašanje, kaj opredeljuje volilčevo volilno odločitev, ali rečeno še drugače: kaj vpliva na to, kako bo volilec volil. V tej zvezi ne moremo mimo svojevrstne triade oziroma, če mi je dovoljeno tako reči, nekakšnega določitenega triptiha: 1. strankarske (partijske) identifikacije, 2. podobe kandidata, predstavitve kandidata in 3. družbenih tem in problemov, ki se sprožajo ob volitvah. Umestno je torej vprašanje, kateri volilci bodo ogrozili »sedanje« razmerje politične moči in iz kakšnih razlogov.

Fenomen strankarske identifikacije je zanesljivo zelo pomemben za volilne rezultate, zlasti v tistih (državnih, nacionalnih) okoljih, kjer obstaja vsaj relativno stabilna, tudi psihološko bolj ali manj trdna privrženost volilcev določeni politični stranki, in to ne glede na spremembe strankarskih opredelitev in ne glede na politično uspešnost stranke. Mednarodne raziskave med državami z močno strankarsko identifikacijo na primer omenjajo Veliko Britanijo. Seveda je tudi stabilno strankarsko identifikacijo treba jemati z zrnom soli in je ne presoјati kot okamenjeno statično kategorijo. Partijska identifikacija res omogoča določeno stabilnost političnega sistema, ki tako otežkoča dramatične spremembe volilnega razpoloženja, vendar partijska identifikacija volilcev tudi ni nekaj za vselej danega. Ko govorimo o strankarski identifikaciji, naj tudi dodamo, da imamo v volilnih procesih opravka tudi s kategorijo tako imenovanih »neodvisnih volilcev«, ki se ne istovetijo z nobeno politično stranko, opredeljujejo se zelo – individualno ali skupinsko – interesno in hitro reagirajo na neuspehe določenih strank oziroma strankarskih koalicij.

Položaj v Sloveniji je glede strankarske identifikacije gotovo različen od držav z dolgoletnim etabliranim večpartijskim sistemom in z uveljavljenim parlamentarizmom. V razmerah na novo uveljavljenega političnega in strankarskega pluralizma, ko so večstrankarske volitve v bistvu novost, v razmerah še nerazvitega smisla za konsenzualno demokracijo ob nizki ravni politične kulture (in temu ustrezajoči ravni volilne podkulture) se pri nas na Slovenskem partijska identifikacija volilcev še ni globlje ukoreninila. »Stranka« volilno še neopredeljenih slovenskih volilcev močno stopa v ospredje, kar podčrtuje še vedno nastajajočo politično strukturiranost slovenskega prostora, ki v temeljnih obrisih še ni »končno« profiliran. V tej zvezi se mi zdi tudi pomembno omeniti, da pripisujem razvidnosti politično strankarskega spektra velik pomen, tako da bo ta strankarski spekter pregleden »povprečnemu volilcu«.

Podoba o kandidatu, famozni imidž kandidata, tudi odigrava pomembno vlogo pri volilni odločitvi oziroma pri volilni izbiri volilcev. Tu ne smemo zanemariti uspešne volilne propagande, kako predstaviti kandidata v sprejemljivi luči volilcem. In to še zlasti, če je kandidat partijski konvertit, če je politični »switcher« in ga tako predstaviti volilcem kot politika, ki je še pravi čas »spregledal« in se končno opredelil kot kandidat za »pravo« stranko. Podoba, imidž kandidata, je zlasti pomembna pri političnih voditeljih, torej pri političnih liderjih, ki jim strankarski stroj v upanju na volilni uspeh daje na razpolago vse svoje kapilarne politične in propagandne mehanizme. Znano je, kako stranke poudarjajo velike osebne sposobnosti takšnih kandidatov, ki jih v nekaterih (skrajnih) primerih poskušajo »vnovčiti« kot naravnost karizmatične osebnosti. Seveda je stopnja verodostojnosti (kredibilnosti), stopnja zaupanja volilcev do kandidata oziroma njegovega imidža odvisno od stopnje politične kulture volilcev in njihove odporosti, da naivno ne podlegajo volilni demagogiji in ceneni propagandistični prepričljivosti. Zlasti v iracionalno zelo obloženi in obteženi volilni kampanji (take pa v Sloveniji na volitvah 1990 ni bilo in pričakujem, da je ne bo tudi v letu 1992) se

s podobo kandidata nenavadno pretirava, bodisi v pozitivni bodisi v negativni smeri. Strankarska volilna ponudba seveda ne more brez vabljlive ponudbe kandidatov in politični trg, posebej če je dovolj diferencirano in politično strukturiran, vsrka zelo različne kandidate in tudi njihove bizarne podobe.

Tretji, še zdaleč ne zanemarljivi del zgoraj omenjenega volilno določitvenega triptiha pa so družbene teme in problemi, ki se sproščajo v volilni kampanji oziroma ob volitvah. Gre torej za tisto, kar angloameriški volilni analitiki označujejo kot »issues«. Katere so torej tiste (volilne) teme, ki bodo v Sloveniji »potegnjene« v volilno kampanjo?

Ali lahko navedete kak problem, ki je zelo pereč in bo vplival na to, koga boste volili oziroma za kandidate katere stranke boste glasovali? Kaj bo torej vplivalo na vašo odločitev ob volitvah? Navedite:

1. najpogostejši razlog:	I. razlog	II. razlog
1 – gospodarski položaj	28,2	9,9
2 – nezaposlenost	14,8	13,7
3 – programi strank	12,4	3,7
4 – socialni položaj	8,0	13,4
5 – plače, pokojnine, standard	5,2	8,3

Vprašanje smo oblikovali kot odprto vprašanje in potem odgovore, bolj ali manj dosledno, da ne bi odgovorov preveč nategovali na Prokrustovo posteljo, zgostili oziroma osredinili na pet zgoraj v tabeli navedenih tem.

Odgovori v naši javnomnenjski raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/2 kažejo na to, da bo kot volilna tema v volilni kampanji prevladovalo tisto, kar bi lahko poimenovali kot: ekonomsko-socialna matrica. Da bo ekonomsko-socialna matrica prevladujoča, nas seveda sploh ne preseneča in so dobljeni rezultati potrditve naših izhodiščnih konceptualnih raziskovalnih hipotez. Malodane dramatična slovenska gospodarska situacija, negotovost glede socialne varnosti, strmo padajoči standard in v zvezi s tem padanje realne vrednosti plač so tisti pojavi in »dogajanja«, ki bodo pomembno determinirali slovensko volilno kampanjo. Z veliko stopnjo zanesljivosti lahko predvidevamo, da bodo politične stranke v svojih (volilnih) programih in kandidati v svojih (volilnih) nastopih morali ponuditi kar visoko stopnjo konkretne operacionalizacije svojih videnj izboljšave gospodarskega položaja, socialne varnosti, konkretnega spopadanja z nezaposlenostjo s prestrukturiranjem zaposlenih in ponuditi konkretne poglede na možnosti perspektivnega zmanjševanja padanja standarda, poglede na stanje pokojnin in podobno. Vsaj relativno slojevita in razčlenjena slovenska družba bo v volilni kampanji tudi kar precej zahtevna in izbirčna glede strankarskih in kandidatovih razlag volilnih tem in problemov. Usmeritev samo na splošne, temeljne vrednosti, ki so jih ob zadnjih volitvah 1990 bili kar polni programi strank in govori kandidatov, na volitvah 1992. leta v Sloveniji očitno ne bo več vžgala. Besede in sintagme, kot so blagostanje, tržno gospodarstvo, socialna varnost in podobne »parole«, ki so kar mrgolele v visokooktanski retoriki posameznih strank in kandidatov v Sloveniji na volitvah 1990, se bodo v volilni kampanji 1992 in na volitvah 1992 izkazale za preveč obrabljene, abstraktne, »ofucane« besede (»blab words«). Politične stranke in kandidati, ki v svojo volilno ponudbo ne bodo vključili konkretnih izdelav in za volilce otipljivih izpeljav »ekonomsko socialne matrice«, utegnejo na volitvah 1992. leta potegniti kratko. Če trdim, da bo kot volilni »issue« v Sloveniji 1992. leta prevladovala ekonomsko socialna matrica, seveda nisem povedal vsega. Vsaj

kot volilna »podtema« se bodo pojavljale razprave o tem, kdo je kriv za sedanji slab gospodarski in socialni položaj, za naraščajočo nezaposlenost, za nizke plače, za slabe pokojnine. Tu se v volilni kampanji ne bo dalo izogniti iskanju krivcev v »starem režimu« in predpostavljam, da se tudi ne bomo izognili temam, ubranim na antikomunizem na eni strani in na iskanje krivde za nastali položaj tudi v novem režimu. Ekonomsko socialna matrica kot glavna tema volitev 1992 v Sloveniji bo imela torej živahno spremljavo podtem (antikomunizem, problemi v zvezi s spravo, dejanja prejšnjega režima, nevarnosti modificirane »obnove« starega režima, pa tudi takšne podteme, kot so nesposobnost nekaterih segmentov in struktur novega režima, njihove napake, tako konceptualne kot tudi realizacijske).

Volilne raziskave v svetu razkrivajo, da v volilnem telesu vedno bolj narašča delež tistih, ki se relativno pozno odločijo, za koga bodo glasovali: ena tretjina volilcev pred začetkom volilne kampanje, ena tretjina zelo zgodaj med kampanjo, ena tretjina med kampanjo, tudi v zadnjih tednih pred volitvami. Znani volilno »nihajoči glasovi« (floating votes) so že v marsikateri državi odločili volilno kampanjo. Čeprav nimamo tovrstnih slovenskih volilnih raziskav, pa lahko sklepamo, da tudi na Slovenskem delež volilcev, ki se bodo odločili »tik pred zdajci«, ne bo majhen. To pa pomeni, da se z nekaterimi »injekcijskimi« ukrepi, ki bi se, denimo, tako rekoč že tik na koncu volilne kampanje lotili izboljšanja plač, dviga pokojnin ali popraviljanja nekaterih drugih vidikov standarda, lahko pomembno vpliva na volilne odločitve.

Razlogi, zakaj ljudje hodijo na volitve, so zelo različni. Nedvomno jih je več, toda med njimi je gotovo takšen, ki je glaven in opredeljuje državljansko volilno udeležbo.

Ali lahko poveste, kaj je glavni razlog, da hodite na volitve?

	SJM 68	SJM 91/2
1 – izpolnjevanje državljske dolžnosti	47,7	46,6
2 – ni mi vseeno, kdo je poslanec	33,1	21,3
3 – že od nekdaj hodim na volitve, iz navade	3,2	3,1
4 – menim, da s tem vplivam na politiko	5,8	6,3
5 – ni mi vseeno, katera stranka zmaga na volitvah	–	14,7
6 – če ne bi hodil na volitve, bi mi lahko škodovalo	6,9	1,7
9 – ne vem	3,3	6,2

Do neke mere je vendar v oči bodeč visok delež tistih, ki volitve pojmujejo kot državljansko dolžnost. V tem je, mimo drugega, mogoče zaznati tudi vzorec tradicionalnega volilnega obnašanja, pojmovanje volitev kot državljanske moralne, skorajda patriotske obveznosti. Tiste, ki se izjasnujejo, da jim ni vseeno, kdo je poslanec oziroma da presojujejo, da s tem vplivajo na politiko in da jim ni vseeno, katera stranka zmaga na volitvah, pa bi lahko šteli med respondente (42,3%), ki volitve prvenstveno dojemajo kot strankarsko politično zadevo in torej ne dajejo v ospredje državljansko-dolžnostne obarvanosti volitev. Delež tistih, ki sodijo, da bi jim neudeležba na volitvah utegnila škodovati, je povsem zanemarljivo majhen. Kakršni koli so že razlogi, zaradi katerih državljani hodijo na volitve, pa ne bo odveč, če omenim, da del politoloških in socioloških volilnih analitikov stoji na stališču: nizka udeležba na volitvah je v bistvu dober znak za demokracijo; če se stvari dobro gospodarsko in politično razvijajo, se volilci niti ne želijo volilno vznemirjati.

Tako kot javnomnenjska raziskava¹¹ Slovensko javno mnenje 1990/2, je tudi v tem zapisu obravnavana javnomnenjska raziskava izpričala visoko prevladujoče stališče, naj bo predsednik Republike Slovenije izvoljen neposredno (82,9%). Tudi 103. člen nove slovenske ustave določa, da se predsednik republike izvoli na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah.¹²

V raziskavi Slovensko javno mnenje 1991/2, enako kot v raziskavi Slovensko javno mnenje 1990/2, smo spraševali¹³, komu naj predvsem odgovarjajo poslanci po svoji izvolitvi. Še bolj narašča delež tistih (od 70,7% v raziskavi SJM 1990/2 do 75,0% v raziskavi SJM 1991/2), ki se zavzemajo za to, naj poslanci odgovarjajo volilcem, ki so jih volili. Upada pa delež tistih, ki menijo, naj poslanci odgovarjajo svoji stranki (od 12,6% v raziskavi SJM 1990/2 na 10,2% v raziskavi SJM 1991/2). Sklep, da ima slovenska javnost politiko za javno zadevo samih državljanov, ne pa za izključno domeno političnih strank, dobiva tako dodatno empirično potrditev.

¹¹ Markič, Boštjan: Zaznave Slovencev ob političnem sistemu, Teorija in praksa, št. 3-4/91, str. 387.

¹² Ustava Republike Slovenije, izdala Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, člen 103, str. XL.

¹³ Markič, Boštjan: Zaznave Slovencev ob političnem sistemu, Teorija in praksa, št. 3-4/91, str. 392.

NIKO TOŠ*

Volilci in politične stranke

Družboslovno raziskovanje in obravnavanje fenomena političnih strank in strankarskega opredeljevanja oz. volitev kot njihovega meritornega in produktivnega izraza postaja tudi na Slovenskem smiselno znanstveno početje. Sociologija političnih strank in elektoralna sociologija sta si namreč izbrili predmet in mesto v empiričnih raziskavah in njihovem teoretičnem osmišljanju.

Razmerje med volilci in strankami lahko označimo kot simbiotično, kot razmerje medsebojnega učinkovanja obeh skupin. V razmerah demokratične družbe tako politične stranke kot volilce označuje njihova relativna (ne-)stabilnost oziroma (ne)spremenljivost, njihova (ne-)strukturiranost in (ne)determiniranost. Vse dosedanje obravnave fenomena političnih strank in volilnega opredeljevanja temelje na opazovanju etabliranih demokratičnih sistemov, v zadnjem času pa deloma zajamejo tudi aktualno preobražanje latinskoameriških diktatur v smeri demokracije. Te obravnave pa v glavnem še ne zajamejo družb na prehodu realsocialističnih enopartijskih držav v smeri evropske demokratične izkušnje. Ti družbeni preobrat raziskovalno (še) niso dovolj zajeti in niso teoretično ovrednoteni. Raziskava, ki smo jo opravili konec leta 1991, je droben prispevek k pojasnjevanju okoliščin, kakršne so nastale s prebratom v razmerah slovenske družbe. Tako smo raziskovali potek strankarske identifikacije volilnega telesa v Sloveniji in si s tem odprli vpogled v oblikovanje razmerja med političnimi strankami in volilci. V raziskavi smo npr. ugotavljali seznanjenost ljudi s parlamentarnimi strankami in njho-

* Dr. Niko Toš, doktor socioloških ved, predstojnik Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

vo razpoznavnost; ugotavljali smo ravnanje volilcev ob prvih demokratičnih volitvah (april 1990); raziskovali smo percepcijo bližine oz. oddaljenosti posameznih strank, njihove levo-desne usmerjenosti ter volilčevo identifikacijo s posameznimi strankami (z napovedovanjem volilnega ravnanja) in podobno. Seveda pa smo raziskovali tudi volilca, ne le skoz njegov odnos do političnih strank, temveč kot posameznika, v socialnem okolju, skupinah, z vidika doseganja njegovih posameznih socialnih položajev oz. vlog in še posebej z vidika njegovih stališč, vrednot, verovanj, interesov, potreb itd. V nadaljevanju tega sestavka bomo prikazali nekaj rezultatov doslej opravljenih obdelav in analiz. Preden se lotimo prikaza lastnih rezultatov, pa bomo problem razmerja med volilci in političnimi strankami skicirali na teoretski ravni, in sicer v obsegu doslej dostopne literature. Pri tem se bomo oprli predvsem na dve aktualni knjigi Richarda Roseja in Iana Mc Allisterja, in sicer: »*Voters Begin to Choose*«, Sage Publications, 1986, in »*The Loyalties of Voters*«, Sage Publications, 1990.

Volilci in politične stranke – teoretični vidiki

V tem okviru se bomo omejili na prikaz pomena stabilnosti oz. nestabilnosti volilcev oz. strank v volilni tekmi (shema 1) oz. na prikaz osnovnih modelov volilnega tekmovanja glede na determiniranost volilcev in strukturiranost strankarskega polja (shema 2).

1. *Stabilnost oz. nestabilnost.* V temelju zahodnih parlamentarnih sistemov sta vgrajeni negotovost in nestabilnost. Taki sistemi pa vključujejo tudi regulativne mehanizme, ki omogočajo normalno zakonodajno delovanje in vladanje. Nestabilnost, ki se izrazi v porušitvi razmerij, pomeni točko prenosa oblasti iz rok ene v roke druge skupine politične elite. Teorija s področja politične oz. posebej elektoralne sociologije se s pojavom stabilnosti parlamentarnih sistemov dosti ukvarja, pri čemer pa je seveda empirična opora tega raziskovanja v razvidnih in razvitih parlamentarnih oz. strankarskih sistemih. V tem kontekstu je obravnavana predvsem destabilizacija, do katere pride s kreacijo nove politične stranke; nastanek nove politične stranke destabilizira partijski sistem in ustvari pritisk na etabrirane stranke (Rose, Mc Allister, 1990). Tak destabilizacijski pritisk lahko nastane celo v primeru, če novo nastala stranka pridobi le neznamen delež celotnega volilnega telesa. To npr. lepo ilustrira prestop nemških liberalcev (FPD) iz levosredinske v desnosredinsko koalicijo. Bistvo elektoralne tekme v utrjenih parlamentarnih sistemih je, da le-ta poteka trajno in hkrati periodično, skladno z obdobji (mandatnimi) obnavljanja parlamenta. Kontinuiteta v delovanju oblasti od enih do drugih volitev je v glavnem interpretirana kot izraz zadovoljstva ljudi, volilcev, s funkcioniranjem strankarskega sistema in kot izkaz legitimnosti reprezentativne oblasti. Lipset (1960) in vrsta drugih analitikov političnih procesov pa opozarjajo na moteče, včasih celo destruktivno učinkovanje dramatičnih premikov v volilnem telesu oz. pojavljanja novih strank z ekstremnimi programi v političnem sistemu.

Shema 1: Stabilnost oz. nestabilnost skupin (volilci, stranke) v volilni tekmi

VOLILCI		STRANKE
– stabilni	– stabilne	– nestabilne
	popolna stabilnost	smiselne spremembe
– nestabilni	– prerazporejanje	– popolna nestabilnost
	volilcev	(nerazvrstljivost)

(Vir: Rose, Mc Allister, 1990)

Nestabilnost oz. negotovost predpostavlja torej to spremembo. Sprememba je torej zaželena. Izraža se skozi nastajanje novih oz. preoblikovanje obstoječih strank oz. skozi prerazporejanje volilcev v strankarskem prostoru – in torej tudi s potrjevanjem, pridobivanjem ali izgubo oblasti. Ti procesi potekajo v bipolarnih strankarskih sistemih s prenosom oblasti z ene na drugo stranko – v sistemih s tremi ali več strankami pa se izražajo skozi preoblikovanje vladajočih koalicij. Obravnavo stabilnosti oz. nestabilnosti v elektoralni tekmi v razmerju med volilci in strankami ilustrira shema 1. Rose opozarja na simbiotičnost razmerja med strankami in volilci v volilni tekmi, ki se izraža po eni strani v spremenljivosti strank (imen, programov, prvakov strank itd.), kar postavlja njihove volilce v novo situacijo; in na drugi strani, na spremenljivost volilne podpore posamezni stranki, kar terja korekcijo strankarskega delovanja ali pa odiranje stranke na obrobje.

Shema 1 nakazuje štiri logične izpeljave razmerja med strankami in volilci glede na to, ali se spreminja ena ali druga skupina ali obe, ali pa sta obe stabilni. *Popolno stabilnost* označuje vezanost volilcev skozi daljše obdobje na etabrirane stranke. Kot stabilne označuje teorija strankarske sisteme, ki so razredno determinirani (closed-class party systems) in kjer se strankarska lojalnost opredeljuje kot življenjska opredelitev (lifelong party loyalties) in se praviloma prenaša s staršev na otroke. Elektoralna sociologija pa predvsem obravnava prerazvrščanje volilcev znotraj fiksnega strankarskega polja. Dinamika v volilnem telesu je lahko posledica strukturalnih sprememb, npr. širitve srednjega sloja. V razmerah razredno določenega bipolarnega strankarskega sistema povzroči širitev srednjega sloja kot nujen nasledek upadanje moči delavsko determinirane stranke in naraščanje moči nasprotne stranke oz. nastanek ali krepitev nove vmesne tretje stranke.

Temu nasproten primer je poizkus ideološke regulacije socialne strukture na prehodu iz 60-tih v 70-ta leta v Sloveniji, ki bi ga lahko označili kot reproletarizacijo oz. nasilno ustavitev širitve srednjega sloja, katerega socialno-ekonomski položaj temelji predvsem na lastnem profesionalnem uveljavljanju, lastni minimalni ekonomski osnovi, kot se kaže skozi obrt, majhno podjetništvo, svobodne poklice in na možnosti individualnega prevzemanja rizikov. Reproletarizacija oz. utrjevanje odvisnosti ljudi od države in partije je seveda potekala v razmerah enopartijskega sistema, lahko bi celo rekli, v razmerah nadaljnje totalitarizacije le-tega – vendar z jasno zaznavo ideoloških rizikov, ki jih za tak sistem povzroča širjenje sloja ljudi, ki jih označuje višja stopnja socialne, ekonomske in ideološke neodvisnosti, kar v končni konsekvenci pripelje do političnega pluralizma.

Vendar: vrnimo se k izhodišču: pomembne socialnostrukturne spremembe morajo vplivati na dinamiko volilnega telesa oz. na prerazporejanje volilcev. Seveda pa lahko dinamiko v volilnem telesu povzroči tudi nastanek novih strank, še posebej pojavljanje tretje stranke v bipolarnem strankarskem sistemu. Volilci se torej prerazvrščajo tako, da svojo dotedanjo trajno povezavo na neko stranko

nadomestijo s trajno povezavo z novo stranko; lahko pa ostanejo tudi trajno strankarsko nevezani in se svobodno premeščajo od stranke do stranke – lahko bi rekli, da so prosto lebdeči volilci.

Tej nasprotna je situacija, ko so *volilci stabilni, spremembe pa nastajajo v prostoru strank*. Tu gre predvsem za notranja cepljenja in nastajanje novih strankarskih formacij, kar se lahko izrazi tudi v pomembnih programskih spremembah. Sicer stabilno volilno telo se znajde pred novo situacijo in se mora v skladu z njo tudi razumno opredeljevati.

In končno imamo pred seboj še situacijo popolne *nerazvrstljivosti oz. popolne nestabilnosti* stranke in volilcev. Taka stranka seveda lahko posega le po nevezanih in nerazvrščenih volilcih, ki jih zbira oz. lovi v poljubne, pogosto tudi protislovne situacijske koalicije. Tak način zbiranja volilcev je značilen predvsem za predsedniške volilne kampanje.

2. *Osnovni modeli volilnega tekmovanja*. Za razumevanje narave same volilne tekme, ki poteka v razmerju med volilci in strankami kot komplementarnima skupinama, je prav, da jih še enkrat označimo glede na njihove strukturne značilnosti. V zahodnoevropskih družbah obstajata najmanj dva tipa strankarskih sistemov: bipolarni sistemi ter sistemi treh in več strank (multipartizem). Situacije strankarskega sistema z eno samo stranko v tem okviru ne bomo obravnavali, saj ne gre v tem primeru za demokratične, temveč po definiciji za totalitarne sisteme. Volilci so v teh sistemih, gledano zgodovinsko, determinirani. V sedanjih razmerah funkcioniranja demokratičnih političnih sistemov pa razkrijemo vse več primerov sproščanja vplivov socialnega miljeja. Nedeterminirane volitve so izraz postmoderne volilčeve orientacije.

O determiniranosti volilčevega ravnanja govorimo z vidika njegove pozicije v hierarhiji socialne stratifikacije (socialna struktura), lahko pa seveda tudi z vidikov njegove verske, nacionalne, rasne itd. pripadnosti, ki prav tako lahko fiksirajo strankarsko pripadnost. V situaciji determiniranosti posameznik, volilec ne izbira svobodno; njegovo volilno ravnanje je izraz prej navedenih dominantnih socialnih, političnih oz. kulturnih vplivov. Za razliko od determiniranih se nedeterminirani volilci odločajo svobodno, volilci se torej odločajo po prosti presoji volilnih ciljev, programov, strankarskih prvakov oz. na osnovi drugih trenutnih vplivov (npr. pod vplivom propagande, množičnih medijev itd). Nedeterminirani volilci imajo sproščen, odprt odnos do strank in od volitev do volitev prosto »plavajo« med strankami. Nedeterminirano, lahko bi rekli postmoderno usmerjenost izraža tudi nadstrankarski odnos do volitev, ko se volilec sploh ne opredeljuje več glede na stranke, marveč si poljubno izbira kandidate, ki jim zaupa, oz. programe, ki mu ustrezajo.

Shema 2: Štirje modeli volilnega tekmovanja

VOLILCI	STRANKE	
	Dve (bipolarni sistem)	Tri ali več (multipartizem)
Determinirani	Razredno zaprto	Strukturirano
Nedeterminirani	Fiksirane poti (sledi)	Odprto

(Vir: Rose, Mc Allister, 1986)

Kot je v shemi 2 prikazano, je potek volilne tekme opazovan z vidika strank, in sicer različen glede na to, ali v nekem sistemu delujeta dve (bipolarni sistem) ali več (multipartizem) strank. Seveda predstavljata minimum za volilno tekmo vsaj dve stranki. V situaciji, ko nastopa le ena stranka, ni volilne alternative, ni volilne tekme in ni volitev. S povečanjem števila strank v nekem sistemu se možnost izbire volilcev oz. volilnega telesa povečuje. Čeprav je v deželah klasične demokracije (Anglija, ZDA) strankarski sistem v bistvu ostal bipolaren, ne bi mogli trditi, da je to normalen sistem; v večini demokratičnih dežel namreč le-ta funkcionira po načelu treh ali več strank.

Razčlemba poteka volilne tekme glede na volilca, ki je ali ni determiniran in glede na stranke – dve ali več, lahko nakažemo v štirih tipičnih situacijah.

Prvo situacijo označuje delovanje dveh stranki in razredno determinirano volilno telo. To situacijo bi lahko označili kot *zaprto razredno volilno tekmo*. Ni dvoma, da je razredna določenost volilnega ravnanja še vedno pomembna. To velja še vedno v veliki meri za Veliko Britanijo, pa tudi za Avstrijo, ZR Nemčijo in druge evropske države. Tako, denimo, za razmere v ZR Nemčiji Zapf (1987) opozarja na procese družbenega in industrijskega spreminjanja nemške družbe, na njeno destrukcijo in individualizacijo, ki se v sredini 80-tih let – z zamenjavo generacij – izrazi v novi kvaliteti volilnega telesa. Socialna struktura v tako spremenjenih razmerah vse manj določa volilčevo ravnanje. Vsakokratne strankarske preference volilcev določajo konkretne politično-ideološke presoje in nazoni, njihovo prevladujoče razpoloženje, individualno življenjsko okolje in življenjski stil ter ne nazadnje tudi njihova presoja učinkovitosti posamezne stranke in njene sposobnosti za reševanje problemov (Gluhowski, 1987). Za razumevanje volilne tekmovalnosti pa je razredno determinirani bipolarni volilno-strankarski sistem še vedno uporabno izhodišče. Na to nas opozarja tudi znana Lipsetova (Lipset, Rokkan, 1967) prisposoba o »zamrznjenosti« *povezave med strankarsko pripadnostjo in socialnim izvorom oz. socialnim okoljem.*

O *strukturiranem* volilnem tekmovanju govorimo tedaj, ko je volilno telo determinirano, vendar je izbira možna med več kot dvema strankama. Zgleden primer, ko je strankarsko polje strukturirano glede na razlike v razredni in religiozni sestavi prebivalstva, je Nizozemska (Lijphart, 1974). Dober zgled za determinirano strukturiranost je situacija volilnega telesa in strankarske členitve v Bosni in Hercegovini, kjer je osnovni kriterij strukturiranja narodna pripadnost, razredno strukturiranje pa je povsem na obrobju. Prav tako kot v determiniranem bipolarnem sistemu se tudi v determiniranem strukturiranem sistemu volivec ne ravna predvsem po svoji presoji, temveč mu njegova socialna, nacionalna oz. religijska itd. identiteta določa (oz. glede na njo prevzame določen) način volilnega ravnanja.

Naslednjo situacijo označuje *nedeterminirano volilno telo in minimum političnih strank*. Ta tip volilnega tekmovanja bi lahko označili kot tekmovanje v določenih okvirih. Prostor za svobodno, nedeterminirano izbiro volilca je dejansko omejen na dve stranki.

Odprto volilno tekmovanje pa označuje situacija nedeterminiranega volilnega telesa in multipartizem. Za tako situacijo je značilna visoka stopnja negotovosti volilnih izidov. Volilno telo ni togo vezano na posamezne stranke in se prosto giblje v prostoru med njimi. Nedeterminirano volilno telo je mobilno, ni strukturalno vezano na posamezno politično stranko in se lahko giblje v poljubno različne smeri. Stranke v teh razmerah postajajo vse bolj časovno prostorsko usmerjene in pragmatične v »lovljenju« *volilcev. V okviru tega modela je torej predominantna*

negotovost. Mobilnost volilnega telesa poteka paralelno z mobilnostjo strank oz. spreminjanjem in prilagajanjem njihovih programov in izbiro njihovih prvakov.

Oba prikazana vidika razmerja med volilci in strankami sta shematično združljiva. Iz vsega povedanega lahko ugotovimo, da so determinirani volilci stabilni v svojem volilnem ravnanju, da pa so nedeterminirani manj oz. nestabilni. Nedeterminiranost in nestabilnost sta splošni trend v spreminjanju volilnega telesa, ki bi ga lahko označili kot postmoderni trend, ko na volilčevo ravnanje ne učinkujejo vnaprej dane, apriorne okoliščine oz. vidiki, marveč njegove sprotne, individualne in svobodne presoje okoliščin in življenjskih razmer posameznika oz. skupin v družbi.

Ne da bi se spuščali v podrobno utemeljevanje, pa bi dodali še domnevo, da se v sodobnih demokratičnih družbah stranke oblikujejo od bipolarnih v smeri multipartizma oz. od stabilnih, jasno strukturiranih političnih strank, v smeri njihovega nadaljnjega destrukuiranja, njihovega fluidnega organiziranja in njihove množitve. Kolikor razvitejša je namreč družba, toliko več različnih interesov pride v njej na plan. V okviru sodobnega razumevanja demokracije pridejo namreč do veljave tudi interesi manjših skupin, ne le skozi množične medije in družbena gibanja, temveč tudi skozi politične stranke.

Dosedanje volilne izkušnje

Volilci v Sloveniji nimajo izkušnje z demokratičnimi volitvami. To velja tako za volitve v obdobju med obema vojnama, ko najprej (1921–1929) ženske niso imele splošne volilne pravice, nato pa so (1931–1938) to pravico sicer dobile, pa so same volitve potekale javno pred volilnimi komisijami, kar je bistveno okrnilo možnost svobodnega izražanja volilčeve volje. Inhibiranost volitev v vsem povojnem obdobju pa je vezana predvsem na predominantno dejstvo, namreč da so potekale v razmerah enopartijskega sistema. Le na volitvah v ustavodajno skupščino (11. 11. 1945) je bila volilcem teoretično dana možnost odločanja med dvema alternativama (lista Ljudske fronte in »črna skrinjica«), formalno tajne volitve pa so potekale tako, da so volilne komisije nadzirale vsako »napačno« volilno ravnanje. Poleg tega pa je za vse volitve v povojnem obdobju pomembna okoliščina, na kar opozarja Goati (Goati in soavtorji, 1991), namreč da so volitve v republiške parlamente in federalni parlament prikrivale neko temeljno dejstvo, da je bil faktični locus moči v »polimorfni partiji« oz. v njenih izvršno političnih organih. V vsem nadaljnjem obdobju do aprila 1990 smo v Sloveniji tako kot v Jugoslaviji, prakticirali t.i. *plebiscitarne volitve* (ena stranka, en kandidat) ali *omejene volitve* (ena stranka, dva kandidata) (A. Pravda, 1978). Poleg tega pa slovensko oz. jugoslovansko volilno prakso v zadnjem obdobju (po letu 1974) zaradi prevladujočega posrednega sistema volitev označuje še *glasovanje brez izbire* (Goati, 1991), saj povezave med volilnim telesom in »izvoljenimi« niso delovale niti v smislu plebiscitarnega niti v smislu omejenega sistema volitev.

Ta kratek prikaz volilne izkušnje živečih slovenskih volilcev lahko torej skleneemo z ugotovitvijo, da so aprila 1990 prvič sodelovali v demokratičnih volitvah.

Že bežen pregled osnovnih teoretičnih virov pokaže, kakšno je sodobno razumevanje volitev. Volitve so v razmerah demokratičnega sistema in strankarskega pluralizma (tekmovalnosti) instrument za konstituiranje, nadzor, obnavljanje oz. prenos oblasti. Z volitvami se torej obnavlja oz. reproducira demokratična struktura družbe, potrjuje se legitimnost oblasti oz. legitimnost njenih nosilcev. Posamezni volilci, »navadni ljudje«, različne socialne skupine in sloji izražajo z volitvami svoje interese in prenašajo sestavine svoje družbene moči, ki se v okviru demokratičnega sistema izraža kot politična moč. Volilni mehanizmi so socialno in politično determinirani urejevalci političnega sistema itd.

Način teoretične obravnave volitev kaže, da so njena empirična, izkustvena osnova evropske demokratične družbe in v njih razvita demokratična volilna praksa. V tem okviru teoretična obravnava poudarja pomen volitev za reprodukcijo demokratičnih političnih institucij, ne daje pa dovolj opore za pojasnjevanje vloge volitev v prehodu iz totalitarnega v demokratični sistem oz. na prehodu iz enopartijskega sistema v multipartizem.

Že površen pregled poteka prenosa oblasti v srednje – in vzhodnoevropskih realsocialističnih državah v roke nove politične elite pokaže, da je prelomna točka v procesu družbenega preobrata nastala v situaciji zaostrenih političnih in socialnih konfliktov (manifestacij, demonstracij, konfrontacij) praviloma že pred volitvami. Izjeme, ki potrjujejo pravilo, so Madžarska, Slovenija in morda do neke mere tudi Hrvaška. Za Slovenijo pa je nesporno, da je proces politične konfrontacije potekal ob hkratnem sproščanju in odpravljanju totalitarne sistemске regulacije tako, da je bila omogočena volilna tekma nasprotujočim si političnim skupinam, strankam z volilnim izidom, in to v razmerah, ki so omogočile in dopustile odvzem oblasti iz rok dotedanjih nosilcev in njeno legitimno konstituiranje skozi parlament. Ob upoštevanju vseh omejitev lahko torej trdimo, da so bile volitve (april 1990) prelomna točka v procesu družbenega preobražanja, torej točka preobrata na prehodu iz enopartijskega socialističnega v pluralistični demokratični politični sistem.

Da je bila politična razporeditev sil, ki je nastala aprila 1990 v Sloveniji, samo prehodne narave, pa je bilo jasno že takoj po volitvah (april 1990) (Bučar, 1991). Že na samem izhodišču je bila v politični oz. parlamentarni sistem vgrajena ne le njemu lastna (inherentna) nestabilnost, temveč nestabilnost kot izraz nerazvitosti oz. nerazvidnosti strankarskega polja oz. neizoblikovanosti in nerazvidnosti različnih interesov, ki se izrazijo skozi politično strukturiranje kot politične stranke. Čeprav je na volitvah aprila 1990 nastopilo več strank in si je devet od njih pridobilo prostor v novem slovenskem parlamentu, pa je vendarle očitno, da je pri tem šlo v bistvu za bipolarno strukturiranje političnega polja, v katerem je na eni strani stala koalicija Demos, ki jo je povezovala »skupna volja premagati dotedanji realsocialistični režim in uvesti parlamentarno demokracijo« (Bučar, 1991), na drugi strani pa opozicijska skupina strank, za katere je bila značilna bolj ali manj izražena oz. bolj ali manj zabrisana povezava s predhodnim stanjem in režimom, pa čeprav je za vse značilno, da so se že dalj časa, a različno intenzivno oddaljevale od tradicionalnih nosilcev enopartijske oblasti, realsocialističnih modelov družbene regulacije in se ogrevale za demokratične reforme – seveda ob predpostavki, da bodo sodelovale pri oblasti v spremenjenih razmerah. Izhodiščne nestabilnosti torej ni določala bipolarna struktura v razmerju Demos – opozicija, temveč sam sestav koalicije Demosa, ki je v težnji po oblasti in zaradi nerazvidnosti

razlik v pozicijah posameznih strank zajel paleto političnih interesov, ki sicer ustrezajo polnemu razponu za oblast tekmujočih antagonističnih političnih strank v zahodnoevropskih parlamentarnih sistemih. Ta spočetna inhibiranost Demosa, ki se je v obdobju 20-mesečne vladavine jasno izkazala, je postala generator nestabilnosti, kot se le-ta izraža v zadnjih mesecih v parlamentu, v funkcioniranju političnih strank in še posebej v delovanju vlade. Za Demos bi lahko rekli, da je le v meri, v kakršni je deloval pri vzpostavljanju slovenske državnosti in zagotavljanju neodvisnosti in suverenosti – postavljamo hipotetično trditev – deloval legitimno. V meri, v kakršni so pri izvrševanju oblasti prihajali vse bolj v ospredje partikularni strankarski interesi, ki niso bili ustrezno izraženi v programih Demosa in tudi ne verificirani v specifičnih mandatih posameznim strankam – kljub temu da so nominalno nastopile kot take na volitvah – je izvrševanje oblasti postajalo v bistvu nelegitimno.

In dalje, strukturiranje partijskega polja Slovenije pred volitvami in na volitvah ustreza modelski poziciji bipolarnega sistema. Ocena, ki se ponavlja vse od volitev dalje, se glasi: ljudje so bolj kot stranke volili Demos ali proti njemu (opozicijo), pa tudi glede tega si niso bili povsem na jasnem. Šele kasneje se je pokazalo, da je strukturiranost političnega oz. strankarskega polja globlja in da torej ne moremo več govoriti o bipolarni strukturi, temveč o multipartizmu. To se je, denimo, kazalo predvsem v izdiferenciranem nastopanju dveh ključnih opozicijskih strank (SDP in LDS), predvsem pa se je izrazilo z notranjo cepitvijo v Slovenski demokratski zvezi (SDZ) ter ustanovitvijo dveh novih političnih strank iz njenega okvira: Demokratske stranke in SDZ – Narodno demokratske stranke. Lahko bi torej rekli, da smo v dvajsetih mesecih artikulacije strankarskega polja prešli iz bipolarnosti v polipartizem, torej iz situacije enotnega Demosa kontra opozicije v situacijo notranje strankarske členitve Demosa in opozicije. Pri tem so različne stranke Demosa oz. opozicije s samostojno uvrstitvijo bolj ali manj pridobile oz. izgubile svojo legitimiteto. O legitimnosti posamezne stranke lahko presojamo s pomočjo empiričnih podatkov o dveh osnovnih okoliščinah: 1. v kolikšni meri je posamezna stranka ohranila lojalnost »svojega« dela volilnega telesa iz aprila 1990, in 2. v kolikšni meri je posamezna stranka sploh ohranila značilen del volilnega telesa, kar jo legitimira kot udeleženko v zakonodajni oblasti in še posebej kot udeleženko v izvršni oblasti.

Volilna ravnanja in preference

Naše analize nismo zasnovali na objektivnih podatkih iz volilne statistike, temveč zgolj na rezultatih raziskave SJM 91/2.¹ Ker so volitve na presečišču procesa družbenega preobražanja v Sloveniji, se nam je zdelo koristno ugotoviti, kako

¹ SJM 91/2, nosilec N. Toš in skupina, izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Raziskovalni inštitut Fakultete za družbene vede, Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5. Raziskava temelji na reprezentativnem vzorcu 2078 polnoletnih oseb s stalnim prebivališčem na teritoriji Republike Slovenije. Raziskava je bila izvedena v novembru in decembru 1991 na osnovi standardiziranega vprašalnika in ob sodelovanju 140 usposobljenih terenskih sodelavcev.

V raziskavo preferenc do političnih strank smo vključili devet strank parlamentarnega loka: Socialno demokratsko prenovno (SDP); Liberalno demokratsko stranko (LDS); Socialistično stranko Slovenije (SSS), Slovensko demokratsko zvezo (SDZ) oz. po njenem razpadu SDZ – Narodno demokratsko stranko (SDZ-NDS) in Demokratsko stranko (DS); Socialno demokratsko stranko Slovenije (SDSS), Slovensko krščansko demokratsko stranko (SKD), Slovensko kmečko zvezo – ljudsko stranko (SKZ-LS), Zelene Slovenije (ZS) in Liberalno stranko (LS). Poleg tega pa smo v raziskavo vključili še stranki: Krščanske socialiste (KS) in Socialdemokratsko unijo (SDU), ki sicer nista parlamentarni stranki, sta si pa po prestopu pridobili vsaka po enega poslanca.

so volilci dojeli in kako se spomnijo svojega ravnanja pri volitvah. V tabeli 1, kolona A, so prikazani dobljeni rezultati.

TABELA 1: DELEŽ PREFERENC POSAMEZNIH STRANK V VOLILNEM TELESU – IN NJIHOVA STABILNOST (%)

STRANKE	A: SO VOLILI	B: IZRA-ŽAJO SIM-PATIJE	C: IZRA-ŽAJO ANTIPATIJE	D: BI VOLILI	A/B: SO VOLILI/ SIMPATIJE ⁴	A/D: SO VOLILI/BI VOLILI ⁴	C/D: SIM-PATIJE/BI VOLILI ⁵	D/B: INDEKS STRAN-KARSKE IDENTIFI-KACIJE
DS	(3,8) ¹	8,2	2,0	8,1	(23,8) ²	27,5	67,8	9,6
KS	-	1,3	5,9	1,4	(11,0) ³	(11,0) ³	60,7	1,6
LDS	7,0	5,4	3,3	5,3	26,0	29,5	70,5	6,4
LS	1,1	2,0	2,9	1,4	9,1	4,5	39,0	2,0
SDZ-NDS	(3,8) ¹	1,0	3,1	1,0	(3,8) ²	(2,5) ²	47,6	1,3
SDU	-	0,8	1,1	0,9	-	-	81,3	1,0
SDSS	3,1	2,2	1,9	2,5	20,0	23,1	60,9	2,7
SSS	2,8	1,0	1,0	1,3	5,2	10,3	57,1	1,4
SKZ-LS	4,4	5,0	2,9	4,0	47,8	42,4	51,0	5,5
SKD	5,7	5,3	10,1	5,4	42,4	42,4	71,8	6,2
SDP	12,1	9,9	9,7	10,7	43,7	47,6	75,7	12,3
ZS	5,1	11,5	1,4	7,4	43,9	42,1	47,1	11,4
RAZLIČNE	27,1	(nobena)	(nobena)	-	-	-	-	-
NI/NE BO								
VOLIL	6,4	-	-	3,6	-	13,6	-	-
DRUGE	1,5	0,6	1,8	1,4	25,8	5,6	53,8	3,6
B. D.	19,8	24,1	35,9	45,5	43,1	71,8	83,2	34,9
N = 2078	100	100	100	100	-	-	-	100

¹ Podatek za SDZ

² Delež preferenc DS oz. SDZ-NDS med identificiranimi volilci SDZ

³ Delež volilcev SKD, ki se opredeljujejo za KS

⁴ V kolonah A/B, A/D so navedeni deleži volilcev posamezne stranke, ki ji izražajo simpatije oz. »bi jo volili«.

⁵ V koloni C/D so navedeni deleži simpatizerjev posamezne stranke, ki bi »jo volili«.

Pregled rezultatov kaže naslednje:

– le slaba polovica vseh opazovancev (45,1%) je določno navedla, za kandidate katere stranke so pretežno glasovali;

– dobra četrtina vseh opazovancev ni mogla določno odgovoriti, za kandidate katere stranke so glasovali (27,1%);

– kar petina vseh opazovancev se sploh ne spomni, kako je na volišču glasovala in torej niso dali določenega odgovora (19,8%);

– le neznatna skupina (1,5%) posameznikov je odgovorila, da so glasovali za kandidate drugih strank in sorazmerno majhna skupina (6,4%), da sploh ni glasovala;

– na osnovi identificiranih volilcev je nastala razporeditev strank, ki je podobna uvrstitvi strank na osnovi volilnih rezultatov, a seveda z bistveno zmanjšanimi deleži.

Čeprav je šlo za sodelovanje na prvih demokratičnih volitvah, pa vendarle za znaten del opazovancev velja, da udeležba na volitvah ni pustila izjemnega vtisa, kot dogodek posebnega pomena, ki se dolgo ohrani v spominu posameznika. Da pa so ljudje lahko sodelovali na volitvah, ne da bi se opredelili do strank, to je omogočil volilni sistem. Volilci so torej v parlamentarno in strankarsko-pluralistično obdobje po volitvah vstopili dosti bolj strankarsko neopredeljeno, kot se je to kazalo navzven. In tudi obe nasproti si postavljeni skupini, namreč Demos in opozicija, ki sta na osnovi izida volitev razpolagali, prva z nekaj več in druga z nekaj manj kot polovico celotne moči, sta, merjeno na demoskopski ravni, ostali precej pod to ravni.

Simpatije – antipatije. Rezultati meritev pritegovanja oz. odbojnosti so prikazani v tabeli 1, kolona B in C. Simpatije do političnih strank izraža več kot polovica (53,6%) opazovancev, medtem ko antipatije izraža nekaj manj kot polovica vseh (45,4%). Opazovane stranke lahko glede na izražene simpatije razvrstimo v tri skupine. V prvi se znajdejo ZS, SDP in DS z največ izraženih simpatij (8% in več); v drugi skupini so stranke LDS, SKD in SKZ-LS s približno 5% izraženih simpatij; in v tretji skupini so stranke kot SDSS, LS, KS, SDZ-NDS, SDU in SSS, ki naberejo manj kot 2,5% simpatij.

Največ odbojnosti (antipatij) pa med opazovanci puščajo stranke SKD in KS ter SDP; na bistveno nižji ravni izraženih antipatij stoje LSD, SDZ-NDS in SKZ-LS ter LS (okoli 3%); najmanj antipatij (manj kot 2%) pa naberejo preostale stranke.

Napoved volilnega ravnanja – identifikacija s stranko. Le polovica (49,5%) vseh opazovancev se na vprašanje »Kandidata katere stranke bi volili, če bi volitve bile konec naslednjega tedna«, opredeli določno; le neznatna skupina (1,4%) navaja, da bi volili kandidate kake druge stranke ali izjavlja, da ne bi šli na volitve (3,6%), medtem ko vsi preostali (45,5%) na vprašanje ne odgovorijo določno: nimajo izdelane strankarske opcije oz. ne vedo, kako bi ravnali. Nadaljnja analiza bo verjetno pokazala, da tej skupini primanjkujejo informacije in motivacije oz. interesi.

Pregled rezultatov iz tabele 1, kolona A do D, pokaže na različne sociometrične statuse opazovane skupine strank. S konstantno visoko skupino zaveznikov na prvem mestu izstopa SDP, ki ima fiksno privlačno moč in hkrati deluje visoko odbojno. Za ZS pa je značilno nihanje: stranka je visoko simpatična, vendar se izražene simpatije v celoti ne izkažejo v napovedanem volilnem ravnanju. Sicer pa velja, da je ZS stranka z izrazito pozitivno privlačnostjo. Posebnost v opazovanju je DS, ki je bila med potekom terenske faze raziskave v procesu formalnega konstituiranja iz SDZ. DS je tako stranka visokih preferenc in nizke odbojnosti. V primerjavi z DS pa se formalna nadaljevalka SDZ: SDZ-NDS izkaže kot stranka nizkih preferenc in relativno visoke odbojnosti. Za SKD je značilno, da pridobiva preference na srednji ravni (okoli 5%), hkrati pa je stranka visoke odbojnosti (10,1%). Ker opravljene analize opravičujejo domnevo, da opazovanci niso razlikovali med SKD in KS, kaže rezultate za KS pogojno pridružiti rezultatom SKD. Če to storimo, se slika še bolj zaostri: stranka ostane na ravni srednjih

preferenc (okoli 6,5%) in z ekstremno visoko odbojnostjo (16%). SKZ-LS je stranka, ki jo označuje sredinska uvrstitev na vseh opazovanih dimenzijah, vendar pa je zanjo značilna sorazmerna fiksiranost skupine, ki izraža preference do nje. Skupino strank LS, SDZ-NDZ, SSS in SDU označujejo nizke oz. najnižje izražene preference, za nekatere od njih pa je značilna tudi sorazmerno visoka odbojnost (LS, SDZ-NDS). To so stranke z izrazito negotovo pozicijo, ki si (še) niso (ali niso več) ustvarile povezav z volilnim telesom. V nekaj boljšem položaju je v primerjavi s to skupino strank položaj SDSS (z nekako 2–3% izraženih preferenc), kar jo postavlja na rob legitimnosti.

Seveda pa je iz podatkov v tabeli več kot očitno mogoče razbrati, da je na Slovenskem najmočnejša stranka neopredeljenih volilcev (SNV). »Preference« za to stranko so najočitnejše.

Stabilnost volilnega telesa

Volitve (april 1990) so le preseki v procesu postopne artikulacije strankarskega polja. Prve raziskave tega pojava, opravljene pred volitvami (Jambrek, Toš, 1990), so nakazovale dinamično preusmerjanje preferenc volilcev od družbenopolitičnih organizacij k opozicijskim strankam. Pokazalo se je, kako je postopoma upadal oz. se povečeval sociometrični ugled posamezne stranke, pokazalo pa se je tudi, kako so se gibali volilci s svojimi preferencami od stranke do stranke in ali se je izoblikovalo jedro stranki zvestih volilcev. Raziskava je seveda pokazala tudi, kakšne razlike so nastale v položaju strank glede na te okoliščine.

Tudi tokratna raziskava (SJM 91/2) je zamišljena kot panelna raziskava, saj načrtujemo ponavljanje meritev volilnih preferenc v krajših časovnih presledkih s pomočjo prsnega vprašalnika. V tej analizi pa panelne podatke nadomeščamo z analizo stabilnosti volilnega telesa, in sicer tako da ugotavljamo, kolikšen delež volilnega telesa oz. volilcev navaja, da je glasoval za kandidate posamezne stranke in izraža do nje volilne preference (mu je simpatična, bi jo volil). Ugotovitve te analize so prikazane v tabeli 1, kolona A/B oz. kolona A/D in C/D. Pri vrednotenju izidov moramo upoštevati, da so se o načinu glasovanja opazovanci izjavljali na podlagi spomina o dogodku pred dvajsetimi meseci, da pa je bilo izrekanje simpatij oz. antipatij oz. izrekanje glede stranke, ki bi jo volili, sočasno, strnjeno na osnovi informiranosti in interesov. Če bi bilo med volitvami strankarsko telo že konstituirano in bi bilo volilno ravnanje oz. glasovanje v osnovi socialno determinirano, bi lahko pričakovali visoko stopnjo istovetnosti izjav. Torej: velik delež opazovancev, ki so volili kandidate stranke A, izreka simpatije do iste stranke; velik delež volilcev stranke A izreka verjetnost, da bi volil kandidate iste stranke; velik delež simpatizerjev stranke A izreka verjetnost, da bi volil kandidate iste stranke. Pregled rezultatov že na tej ravni jasno pokaže, da slovensko volilno telo ni stabilno. Pri tem pa je položaj posameznih strank vendarle bistveno različen.

Kot primer ekstremne nestabilnosti volilnega telesa neke stranke lahko navedemo primer SDZ-NDS. Seveda pa moramo pri tem upoštevati, da je prišlo v vmesnem obdobju do razcepa v stranki in do izdvojitve nove stranke (DS). SDZ-NDS veže nase le 2,5% nekdanjega volilnega telesa SDZ. Formalno (pravno) deluje NDS v okviru kontinuitete SDZ, z vidika volilne sociologije pa ta stranka s SDZ nima praktično nikakršne zveze. Njena kontinuiteta je izražena le s fiksiranjem dela njene vodstvene strukture, ni pa nikakršnega dvoma, da je ta stranka izgubila vso svojo socialno legitimnost. Če je primer SDZ-NDS ilustrativen za

položaj stranke, ki je v celoti izgubila svoje prvotno volilno telo, pa je na drugi strani tega kontinuuma SDP stranka, ki izkazuje najvišjo notranjo stabilnost svojega volilnega telesa. Kar polovica (47,6%) opazovancev, ki so glasovali za SDP na preteklih volitvah, izjavlja, da bi ponovno volili kandidate SDP. Stopnja stabilnosti volilnega telesa neke stranke, ki se nam zdi v okviru naše volilne študije visoka, pa je v evropskem elektoralnem kontekstu precej nizka. Pri etabliranih zahodnoevropskih strankah dosega delež stabilnih volilcev 65 in več odstotka.

Visoko stabilnost v strankarskem opredeljevanju pa nakazujejo še volilna telesa SKZ-LS, SKD in ZS (okoli 42%). Bistveno nižjo stabilnost nakazuje volilno telo LDS (29,5%) ter DS (27,5%) in SDSS (23,1%). Pri presoji stabilnosti volilnega telesa DS pa moramo seveda upoštevati dejanski razpad SDZ in dejstvo, da gre za pravkar na novo oblikovano politično stranko.

Z vidika stabilnosti volilnega telesa pa sta na dnu SSS (10,3%) in LS (4,5%). Njuna socialna legitimnost je več kot vprašljiva. Podatki v koloni C/D vidik strankarske identifikacije le še dodatno zaostrijo oz. ilustrirajo. V tej koloni izstopata z najnižjimi deleži v razmerju med izražanjem simpatije in napovedanim volilnim ravnanjem LS in ZS, pa tudi SDZ-NDS. Medtem ko gre v slednjih dveh primerih za stranki z izrazito majhnima skupinama volilnih zaveznikov (1–2%), pa gre pri ZS za stranko s sorazmerno veliko skupino volilnih zaveznikov. Za to stranko je značilno, vsaj po izsledkih naše raziskave – da zbere mnogo več simpatizerjev kot pa potencialnih volilcev. Stranka je sicer dobro situirana v volilnem telesu, njen problem ob volitvah pa bo, kako zagotoviti, da bodo simpatije določale tudi volilno ravnanje. Problematično bo to še posebej pri tistem delu njenih simpatizerjev, ki jih bo volilno »zavezala« njihova ideološka opredelitev. Za LS in SDZ-NDS pa lahko le dodamo, da tudi ta smer opravljene analize opozarja na nestabilnost volilnega telesa obeh strank. To se ne kaže le v absolutno majhnih deležih volilnih preferenc, ki jih nabereta, temveč tudi v nestabilnosti opredelitev.

Indeks strankarske identifikacije. Indeks strankarske identifikacije smo izoblikovali kot sredstvo za nadaljnjo analizo, in sicer tako da smo šteli, da je s stranko A identificiran vsak posameznik, ki je izjavil, da bi na volitvah konec tedna glasoval za njenega kandidata. Poleg tega pa smo šteli, da je s stranko A identificiran tudi vsak posameznik, ki na to vprašanje ni dal določnega odgovora, ob vprašanju, katera stranka mu je simpatična, pa je izbral stranko A. Tako smo delež strankarsko opredeljenih, oblikovanega na osnovi odgovorov na vprašanje o tem, »koga bi volil« (49,5%) povečali še za 12% (na skupno 61,5%); torej indeks strankarske identifikacije v povprečju odstopa za petino navzgor, najbolj pozitivno se to izrazi pri ZS in SKZ-LS (Tabela 1, kolona D/B).

Od kod in kam se selijo volilci? Spremljanje gibanja volilcev v prostoru strank je smiselno še posebej pri tistih strankah, ki so v preseku A/D (tabela 1 – so volili/bi volili) največ pridobile oz. izgubile. Spremljanje gibanja volilcev pa je zanimivo tudi v polju strank, ki si stoje polarno nasproti oz. ki so domnevno izraziteje ideološko in socialno determinirane.

Oglejmo si najprej primer demokratične stranke, ki si je v nekaj tednih po razpadu SDZ uspela pridobiti izjemno velik krog zaveznikov. Analiza pokaže, da je DS pridobila največ iz »stranke neopredeljenih volilcev«; torej: znaten del tistih, ki so na aprilskih volitvah volili glede na osebnosti kandidatov, ki niso volili oz. niso odgovorili na vprašanje, se je opredelilo za demokratično stranko. Ta skupina predstavlja 40% volilnega telesa demokratične stranke. Analiza pokaže, da je DS v mnogo večji meri kot drugim strankam uspelo pridobiti preference

zase. Volilci bivše SDZ predstavljajo slabo sedmino potencialnih volilcev DS. Ta dva vira pa pojasnjujeta šele dobro polovico volilnega zaledja DS. Preostale preference pa si je DS pridobila še iz SDP (10,7%), LDS (8,9%), SDSS (7,1%), ZS (5,9%) itd. Očitno je torej, da se je volilno zaledje DS v veliki meri rekrutiralo izmed volilcev levo razvrščenih strank.

Za LSD, ki je izgubila del svojega volilnega zaledja, pa je značilno, da je oddala svoje volilce v smeri DS, ZS, LS in SDP ter še posebej v prid stranke neopredeljenih volilcev.

Za razumevanje pozicije LS v volilnem telesu je poleg dejstva, da je svoje prvotne volilce praktično izgubila, pomembno dejstvo, da se zanjo opredeljujejo bivši volilci LDS (43,3%). To opozarja na nerazpoznavnost značilnosti strank LDS-LS. Na tej ravni analize bi lahko izrekli domnevo, da nerazpoznavnost imen oz. strank škoduje predvsem LDS.

Podobna zabrisanost razlik kot med LS in LDS se kaže tudi v razmerju med SKD in KS. Za KS se izrekajo predvsem bivši volilci SKD (44,8%) in neopredeljeni volilci (31%). Za SKD, ki velja za stranko z visoko stabilnim volilnim telesom, pa velja, da je daleč največ volilcev oddala prav KS (11%) in deloma še DS (6,8%), medtem ko so se njeni preostali bivši volilci preselili k stranki neopredeljenih volilcev (31,4%). Pridobila pa si je SKD nekdanje volilce SKZ-LS ter ZS, posamič pa tudi od drugih strank, sorazmerno dosti volilcev pa si je pridobila tudi iz stranke neopredeljenih volilcev. Šele kasnejša analiza bo pokazala, ali gre v primeru razmerja SKD-KS zgolj za slučajnostno cepljenje enotnega volilnega telesa, ki je posledica nerazpoznavnosti razlik v imenih strank, ali pa gre za cepljenje volilnega telesa na osnovi razpoznavnih razlik med programskimi koncepcijami SKD in KS.

Kar pa zadeva njeno sicer najstabilnejše volilno telo, je značilno, da je pridobivala pristaše predvsem iz vrst bivših volilcev levo razporejenih strank (LDS, SSS, SDSS, in ZS), oddajala pa je svoje bivše volilce strankam v smeri od leve proti sredini (DS - 7,1%, LDS - 4,8%, SDU - 1,6%, SSS - 1,2%) itd.²

Pregled selitev volilcev med strankami kaže določene pravilnosti:

- delež neopredeljenih volilcev se na prehodu »sem volil/bi volil« zmanjša za slabo desetino (od 54,8% na 50,5%);
- izmed neopredeljenih volilcev se jih največ razporedi med sredinske, levo-sredinske in leve stranke; nizko preferirane stranke pridobijo izmed neopredeljenih volilcev neznatne deleže;
- selitve volilcev med strankami se omejujejo na prehode v obsegu levo-levo, levo-sredina, sredina-sredina, desno-desno; selitve preferenc v razponu levo-desno so povsem izjemne in prej raziskovalni artefakt kot dejstvo;
- selitve so intenzivne v vse nakazane smeri; volilno telo ni stabilno.

² Vsi podatki in podrobne analize bodo objavljene v posebni študiji.

VIRI

- F. Bučar: Novi politični zemljevid Evrope, Delo, 3. okt. 1991.
- V. Goati in soavtorji: Od izbornih rituala do slobodnih izbora, IDN, Beograd 1991.
- M. Haller, K. Holm: Verhaltungen und Lebensformen in Österreich, München-Wien 1987.
- P. Jambreč, N. Toš: Od kod in kam »bežijo« volilci, Delo, 24. feb. 1990.
- S. M. Lipset, S. Rokkan: Party Systems and Voter Alignments, NY, Free Press.

- S. M. Lipset: Political Man, NY, 1960.
- A. Lijphart: The Netherlands: Continuity and Change in Voting Behavior; in: R. Rose (ed.): Electoral Behavior, NY, Free Press.
- R. Rose, I. Mc Allister: The Loyalties of Voters, SAGE Publications, 1990.
- A. Pravda: Elections in Communist Party States; v. R. Rose, A. Rougic: Elections without Choice, The Mac Millan Press, London 1978.
- R. Rose, I. Mc Allister: Voters Begin to Choose, SAGE Publications, 1980.
- H. J. Veen, P. Gluchowski: Sozialstrukturelle Nivellierung bei politischer Polarisierung, Parlaments Fragen, 2/1988, WV.
- W. Zapf: Individualisierung und Sicherheit, München 1987.

BOGDAN KAVČIČ*

Kako se uspešno pogajati

1. Pogajanja v industrijskem konfliktu

Pogajamo se tako rekoč vsak dan na najrazličnejših področjih. Pogajanja so ena od oblik razreševanja konfliktov nasploh. To velja tako za lažje oblike družinskih konfliktov kot tudi za najtežje, pogosto mednarodne konflikte. Kot konflikt navadno označujemo situacijo:

- a) v kateri sta dve ali več strank, ki so med seboj zavestno v stiku,
  - b) obstaja omejena možnost zadovoljevanja potreb oziroma uresničevanja interesov teh strank zaradi omejenih virov,
  - c) ena stranka poskuša omejiti, otežiti uresničevanje interesov druge stranke, jo izriniti ali celo uničiti, da bi pridobila več koristi zase (Kavčič in sod.: 1991, 21).
- Kot industrijski konflikt navadno označujemo konflikt med (mezdnimi) delavci (nelastniki) in lastniki oziroma menedžerji v delovnih organizacijah. Tako omejen konflikt je ena od vrst konfliktov, ki jih je sicer veliko. Industrijski konflikt bi lahko večinoma šteli za realističnega (Coser: 1956, 54). Kot realističen konflikt označujemo konflikt, ki je usmerjen na doseganje nekega rezultata, na konkreten cilj, na realno dobrino. (V primerjavi z nerealističnim konfliktom, katerega cilj je le sproščanje napetosti v skupini). Najpogostejša vsebina realističnega industrijskega konflikta so plače in drugi prejemki (povračila, ugodnosti) zaposlenih.

Kot je veliko različnih vrst konfliktov, tako je veliko tudi načinov njihovega razreševanja. Različni avtorji so načine razreševanja konfliktov kategorizirali z različnih vidikov (podrobnejše modele razreševanja konfliktov so izdelali Blake in sodelavci že leta 1964 (Blake in sod.: 1964, 43–90). Izhajali so iz odnosa strank do konflikta in oblikovali naslednje načine razrešitve:

1. Če je konflikt neizogiben in sporazum ni mogoč, so možni naslednji načini razreševanja:
  - *Zmaga – poraz*. Interesi strank so izključujoči, ob preizkusu moči ena dobi, druga izgubi.
  - *Arbitraž*a. Stranki sprejmeta presojo tretje strani.
  - *Prepušitev usodi*. To je pasivna varianta, »kar bo pa bo«.
2. Če konflikt ni neizogiben, tudi sporazum ni mogoč. Tudi v tem primeru so tri variante:
  - *Indiferentnost ali ignoranca*. Stranki zmanjšata ali prekineta komunikacije.
  - *Izolacija*. Stranki postavita »zid« med seboj.
  - *Umik*. Ena stranka zavestno prekine odnose z drugimi po načelu »mi jih ne potrebujemo«.
3. Čeprav obstaja konflikt, je sporazum mogoč. Oblike razreševanja pa so:

* dr. Bogdan Kavčič, ITEO Ljubljana

– *Miroljubna koeksistenca*. To je najpasivnejša oblika, stranki poudarjata, kar je skupnega; konfliktno je izolirano.

– *Kompromis ali pogajanja*. Ta način je uporabljen, kadar sta stranki približno enako močni in trajno soodvisni, trajni konflikt pa je dražji kot sporazum.

– *Skupno reševanje problemov*. To je najaktivnejša oblika razreševanja konfliktov, stranki sta prepričani, da lahko najdeta skupno rešitev, ki bo ustrezala obema.

Industrijski konflikti se navadno razrešujejo s pogajanjem. Stopnja različnosti interesov vpletenih strank (zaposlenih na eni in delodajalcev na drugi strani) je tolikšna, da je aktivnejša oblika (skupno reševanje konfliktov) nemogoča. Obenem pa se stranki zavedata soodvisnosti. Delavci nelastniki ne morejo delati brez sredstev za delo. Lastnikom pa lastnina ne prinaša dobička, če je ne uporablja živo delo. To pa pomeni, da je tudi nek minimum skupnega interesa, ki omogoča pogajanja. Stopnja skupnosti oz. različnosti interesov je lahko bistveno različna. Zato so pogajanja v industrijskem konfliktu lahko na eni strani bolj podobna skupnemu razreševanju problemov ali pa na drugi strani odnosu zmaga-poraz. Rezultat je lahko »igra s pozitivno vsoto«, ko ena pridobi tisto, kar druga izgubi. Lahko pa gre tudi za »igro z negativno vsoto«, ko obe stranki izgubita. V pogajanjih za plačo se recimo sindikati in delodajalci ne morejo sporazumeti in se tovarna zapre.

2. Kolektivna pogajanja

Kolektivna pogajanja so v razvitih državah z zasebno lastniškim gospodarstvom eno glavnih sredstev za urejanje odnosov med delodajalci oz. vodstvom podjetja in zaposlenimi. Pri tem kaže upoštevati razlike med strateškim procesom, ko nasprotni strani skušata doseči sporazum o konfliktu (»negotiations«) in pa »barantanjem« oz. »mešetarjenjem«, ki je le ena izmed taktik (»daj-dam«) v pogajanjih (Bisno: 1988, 99–100). Pogajanja je mogoče opredeliti kot proces reševanja konflikta med dvema ali več strankami, v katerem obe ali vse stranke prilagajajo svoje zahteve, da bi dosegle skupno sprejemljiv kompromis (Benson, Kennedy, McMillan: 1990, 14). Pri delovnih odnosih je še bolj jasno, da mora vsaka stran opustiti svoja idealna pričakovanja in jih zamenjati s skupno sprejemljivimi.

Pri kolektivnih pogajanjih kaže razlikovati tudi med pogajanjem kot procesom in pogodbo kot pravnim aktom. Pogajanje je trajen proces urejanja medsebojnih odnosov med delavci in delodajalci, ki pravzaprav nikdar povsem ne preneha. Ima pa občasno, ob obnavljanju kolektivnih pogodb, večjo intenzivnost. Ta proces je deloma formalen deloma neformalen. Formalni vidik poteka po pravilih, odprto in je dostopen javnosti. Neformalni vidik pa obsega pogajanja in sporazume, ki potekajo med obema stranema in niso niti napisani niti javno izraženi. Neformalni sporazumi so pogosto pogoj in podlaga formalnim. Imajo velik pomen za formalna pogajanja, posebej tam, kjer kaj dajo na dano besedo.

Formalni rezultat kolektivnih pogajanj je kolektivna pogodba, ki je pravni akt. Sklepajo jih za različna obdobja, najmanj za eno leto. Vendar se v zadnjih desetletjih to obdobje podaljšuje na tri in več let. Vzrok je predvsem povečano sodelovanje delodajalcev in zaposlenih, večja prisotnost prvin skupnega reševanja problemov. Obdobje ponovnega sklepanja (obnavljanja) kolektivnih pogodb je po navadi povezano s povečano stavkovno aktivnostjo zaposlenih, torej z zaostrovanjem konfliktov.

Kolektivna pogajanja so oblika pogajanj, ki jih navadno označujejo kot simetrična pogajanja. Kot nasprotni stranki nastopata dve skupini, zaposleni in lastniki oz. od njih pooblašteni menedžerji. Skupini v pogajanjih nastopata po svojih predstavnikih. Delavce (zaposlene) predstavlja sindikat, delodajalce pa skupina pogajalcev, ki jih določijo za ta namen.

Glede na stopnjo sodelovanja in temeljni ton kolektivnih pogajanj je mogoče razlikovati dve vrsti strategij, ki jih uporabljata stranki v pogajanjih: distributivna in integrativna (Walton, McKersie: 1965, 4–5; Bisno: 1988, 120). Pri distributivnih pogajanjih gre za osnovno prepričanje, da ena stranka lahko nekaj dobi le na račun druge. Zato je v pogajanjih poudarek na določevanju položajev obeh strank in na mešetarjenju: »dam, če daš«. Takšna so pogosto pogajanja o plačah: kar dosežejo sindikati glede povišanja plač, pomeni zmanjšanje dobička lastnikov. Pri integrativni strategiji pa obe stranki predvidevata, da lahko nekaj pridobita od določenih rešitev konflikta. Poudarek pri tej vrsti pogajanj je na interesih nasprotnih strank, ne pa na njunih položajih. Stranki sporočita druga drugi, kakšni so njihovi interesi, in poskušata iskati rešitve, ki bi maksimalno zadovoljile interese obeh. Pomeni, da priznavata posebne interese ena drugi. Zato pogosto poskušata razviti nove rešitve. Pogajanja potekajo po vnaprej določenih objektivnih merilih. Ta način se približuje metodi skupnega reševanja problemov.

Ker v kolektivnih pogajanjih delavce zastopajo sindikati, je uveljavljena strategija pogajanj zelo odvisna od odnosa med vodstvom in sindikati. Tudi ta odnos je lahko dvojen (Kavčič: 1991, 245): distributivni ali integrativni. O distributivnem govorimo takrat, kadar je podlaga aktivnosti sindikatov domneva, da so interesi lastnikov oz. vodstva v osnovi nasprotni interesom zaposlenih. O integrativnem pa, kadar sindikati delujejo na izhodišču, da so interesi vodstva in sindikatov v osnovi skupni.

V praksi je položaj redko tako čist kot v teoriji. Pogosto v različnih delih ali v različnih zadevah pogajanj nastopajo različne strategije (Clegg: 1983, 243).

Pri nas je problematika kolektivnega pogajanja relativno nova. Do leta 1990 smo kolektivno pogodbo imeli le za delavce, zaposlene pri zasebnikih. Teh ni bilo veliko. Tudi zato kolektivno pogajanje ni bilo del vsakdanje delovne stvarnosti. Za velikansko večino zaposlenih so bile pravice in obveznosti iz delovnega razmerja urejene razen z zakonom s številnimi družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi. Takšna ureditev, ko so delavci »sami urejali medsebojna delovna razmerja«, je temeljila na družbeni lastnini kot lastnini brez titularja in na delu kot edinem načelu družbene organizacije. V skladu z družbenimi spremembami, ki dejansko pomenijo uvajanje dveh podlag družbene organiziranosti, dela in kapitala, je bilo treba na drugih podlagah urediti tudi delovna razmerja. Teh ne urejajo več delavci medsebojno, ampak s pogajanjem med delom in kapitalom, na podlagi zakona seveda. Zakon o delovnih razmerjih iz leta 1990 je tako uvedel kolektivne pogodbe kot sredstvo urejanja odnosov med delom in kapitalom (ZDR: 1990, 112–119 člen). Tako se je tudi pri nas začelo kolektivno pogajanje. Kot se je pokazalo, je to relativno zapleten in dolgotrajen proces, o katerem imamo malo izkušenj.

Da je proces kolektivnega pogajanja v družbi pomembna zadeva, ponazarja podatek za Veliko Britanijo. Clegg npr. navaja grob izračun, da se v Veliki Britaniji s kolektivnimi pogajanjem ukvarja kakih 150.000 ljudi s polnim delovnim časom (Clegg: 1983, 228). To je kar pomembna »industrijska panoga«, ki zaposluje več ljudi kot vsi časopisi in periodične publikacije skupaj ali več kot proizvodnja gumi-jastih izdelkov (prav tam). Sem sodijo številni sindikalni predstavniki in zaupniki, ki se vključujejo v pogajanja na različnih ravneh. Nadalje predstavniki menedž-

menta oz. lastnikov, pa tudi ne tako majhno število zaposlenih v vladi in njenih agencijah. Kakšni bodo stroški kolektivnega pogajanja pri nas, še ni izračunov. Vsekakor pa tudi to ni ravno poceni.

Naš sistem kolektivnega pogajanja predvideva kot najvišjo raven dve splošni kolektivni pogodbi na ravni republike, eno za gospodarstvo, drugo pa za družbene dejavnosti. Za gospodarstvo je bila sklenjena junija 1990, za družbene dejavnosti pa je vlada (kot lastnik) še ni podpisala. V gospodarstvu je bila podpisana tudi že vrsta panožnih kolektivnih pogodb, medtem ko podjetniške zamujajo. Zamuja tudi sklepanje individualnih delovnih pogodb, ki bi morale biti sklenjene v enem letu po podpisu splošne kolektivne pogodbe, torej do konca junija 1991.

Prvo sklepanje kolektivnih pogodb je pokazalo svojo zapletenost tudi pri nas. Ker zamuja proces lastninjenja v gospodarstvu, formalno ni povsem korektno urejeno, kdo podpisuje kolektivne pogodbe v imenu lastnikov. Za gospodarstvo jo je podpisala gospodarska zbornica. Ta je (zaenkrat?) organizacija podjetij, ne pa lastnikov ali menedžerjev. Dejansko problem ni tako resen, saj so se direktorji že doslej pojavljali v vlogi čuvarja kapitalskih interesov v podjetjih. Več zapletov bo verjetno v primerih, ko bodo zaposleni postali lastniki dela ali celotnega kapitala podjetja in bodo hkrati v vlogi (mezdnih) delavcev in lastnikov podjetja. Ker sta ta dva položaja po definiciji konfliktna, je vprašanje, kako urediti »dvojnost« vlog zaposlenih. Verjetno bo podjetja, v katerih bodo zaposleni lastniki določenega dela kapitala, treba izvzeti iz obveznosti sklepanja kolektivnih pogodb. Tudi organiziranje sindikatov je v takih podjetjih vprašljivo.

V imenu delavcev so kolektivne pogodbe doslej podpisovali sindikati in tu je nejasnosti manj. Z zakonom o tem, kateri sindikat je pooblaščen predstavljati delavce podjetja, bo urejeno tudi to vprašanje.

Dosedanje izkušnje s kolektivnim pogajanjem so pokazale, da vsem strankam manjka tudi znanje (spretnost) pogajanja. Ta pomanjkljivost je podaljšala in podražila pogajanja, ob višji stopnji znanja pa bi bilo gotovo manj tudi hude krvi. Zato v nadaljevanju nekaj več o fazah procesa kolektivnega pogajanja in o obnašanju strank v pogajanjih.

3. Pomembnejše sestavine pogajalskega procesa

Pogajanja je vedno treba razumeti kot proces. Trajanje tega procesa je lahko različno, kot je različna vsebina. Izhodišče pogajanja je konflikt dveh ali več strank, ki pa obenem tudi kažejo neko začetno soglasje o tem, da želijo poiskati neko skupno rešitev. V procesu pogajanj navadno nastopa toliko spremenljivk, ki imajo lahko v različnih pogajanjih toliko različnih vrednosti, da je smiselno vsako pogajanje jemati kot enkratni proces, ki je specifičen. To pa obenem pomeni, da ni in ne more biti nekakšnega enotnega recepta za najrazličnejša pogajanja. Velike so razlike že v vsebini. Trgovska pogajanja se razlikujejo od političnih, ta od pogajanj na področju industrijskih odnosov itd. Pogajanja med domačimi strankami se razlikujejo od mednarodnih; pogajanja med strankama se razlikujejo od pogajanj med več strankami. Pogajanja, ki jih vodijo pogajalci A, se razlikujejo od pogajanj, ki jih vodijo drugi pogajalci. Itd. V nadaljevanju bomo obravnavali predvsem tiste vidike, ki so pomembni za kolektivna pogajanja o delovnih razmerjih. Seveda pa mnogo tega drži tudi za druga področja.

V zahodnem svetu obstaja prava »industrija« priročnikov in učbenikov za pogajanja. Ti se med seboj deloma prekrivajo in deloma razlikujejo, če poudarjajo

različne sestavine pogajanj. Obstaja tudi prava armada poklicnih pogajalcev, ki jih je mogoče najeti, da se v našem imenu pogajajo z nasprotno stranko. Nekateri iz teorije potreb (npr. Benson, Kennedy, McMillan: 1990, 25) izvajajo sklep, naj bo pogajalec načelno ločen od interesov, ki so predmet pogajanj. Tako naj bi bila pogajanja izvedena v boljših medosebnih odnosih med pogajalci in jih ne bi toliko obremenjevala preveč izrazita čustva pogajalcev. Pogajanja naj bi bila čim bolj racionalen proces. Konflikti, posebej v podjetjih pri nas, so bili vsaj v preteklosti izrazit primer konflikta s poudarjeno čustveno sestavino. Ni šlo le za zahteve, ki so jih stavkajoči postavili vodstvu, pogosto dolgo v stavki sploh ni bilo jasno, kaj so zahteve stavkajočih. Šlo je za izbruh nezadovoljstva, ki so ga povzročili številni notranji in zunanji organizacijski dejavniki, katerih skupna posledica je bila prekinitev dela. Direktorji, proti katerim je bila stavka namenjena, so pogosto namenoma nekoliko počakali, da so se čustva ohladila, potem so se šele začeli pogovarjati s stavkajočimi.

Ločenost pogajalcev od nosilcev interesov, ki so predmet pogajanj, seveda vzbuja pomislek, če bodo taki (poklicni) pogajalci dovolj trdo vztrajali pri posameznih interesih in dosegli čim večje koristi za svojo stranko. Obenem pa je jasno, da poklicni pogajalci obvladajo spretnost pogajanj in jih zato nasprotna stran ne bo mogla zlahka prisiliti k sprejemanju manj ugodne rešitve. Problem je toliko občutljivejši, ker praviloma v pogajanjih ni mogoče vnaprej natančno določiti stične točke obeh strank. Kaj je »dober rezultat«, je navadno težko reči tudi po končanih pogajanjih. Vedno je mogoče domnevati, da bi bili lahko dosegli več, če...

Pogoj za uspešen pogajalski proces, torej pogajanja, ki vodijo k rezultatu in ga stranki sprejemata kot dobrega, je priznanje konflikta. Če ena ali obe stranki konflikta ne priznata, reševanje ni mogoče. V pogajanjih o delovnih razmerjih gre navadno za 1. konflikt interesov (konflikt, ki še ni bil razrešen, ali pa gre za ponovna pogajanja) ali za 2. konflikt pravic (konflikt, ki izvira iz različnega razlaganja že doseženega sporazuma (Benson, Kennedy, McMillan: 1990, 15–16). Pogajalski proces je mogoče ponazoriti s pogajalskim kontinuumom. Stranki sta v začetku pogajanj bolj ali manj daleč vsaksebi in se med pogajanja približujeta. Ko dosežeta skupno točko, je mogoč sporazum. Vendar kaže pogajalski kontinuum razumeti dinamično. Položaj katere koli pogajalske strani se lahko med pogajanjem spremeni. Praviloma se spremeni, če presodi, da bi od nasprotne strani lahko dosegla večje popuščanje, kot ga je predvidevala na začetku. V tem primeru se želje stranke povečajo in njen dejanski položaj na pogajalskem kontinuumu se spremeni.

Pogajalski proces je ohlapna sekvenca različnih stopenj. To pomeni, da so lahko stopnje zelo različno pomembne in intenzivne, da pa proces vendarle večinoma sestavljajo znane stopnje. Stopnje različni avtorji zelo različno opredeljujejo tako po številu kot po vsebini. Ključne so naslednje:

1. priprava na pogajanja,
2. začetek pogajanj,
3. proces iskanja skupno sprejemljivih rešitev,
4. oblikovanje sporazuma in konec pogajanj.

Priprava na pogajanja

Praktično se vsi avtorji strinjajo, da je priprava na pogajanje kritična stopnja v pogajanjih. Pomeni, da je nujna in da je od kakovosti te stopnje odvisen uspeh

pogajanj. Najizraziteje je pomen te faze mogoče definirati z zahtevo, da pogajalec ne sme na pogajanja, če ni dovolj pripravljen (Le Poole: 1991, 43). Tudi priprava med pogajanji ni sprejemljiva. Pogajalec se mora pripraviti pred pogajanji.

Kot glavne sestavine priprave na pogajanja je mogoče opredeliti naslednje:

Opredeliti vsebino, ki je predmet pogajanj. Ta naj obsega le tisto, kar je nujno. Če je v kolektivni pogodbi sporna le plača, pogajanj ne kaže razširjati še na druge zadeve.

Opredeliti cilje, ki jih želimo doseči. Za posamezno vsebino pogajanj kaže opredeliti tri kategorije: optimalni rezultat, sprejemljivi rezultat in minimalni rezultat. Minimalni rezultat pomeni, da se pod ta rezultat ne bomo pogajali. Če je predmet pogajanj plača, je optimalen rezultat, recimo, povečanje za 20%, sprejemljivo je povečanje za 12%, pod povečanjem za 10% pa se ne bomo pogajali. Pogajanja začnemo z optimalnimi zahtevami, treba pa je vnaprej določiti, koliko pri kakšnem problemu lahko popustimo. To je obenem merilo uspešnosti pogajanj.

Stopnja popuščanja. Vsaka pogajanja temeljijo na tem, da stranki popuščata ena drugi. Vprašanje pa je, koliko popuščati in za kakšno ceno, koliko iztržimo na račun popuščanja. Zelo koristno je ugotoviti popuščanja, ki so za nas malo pomembna, zelo veliko pa pomenijo nasprotni stranki. Na račun takih, za nas »poceni« popuščanj lahko dosežemo velike koncesije nasprotnika na področju, ki je za nas zelo pomembno. To lahko vodi do integrativnih pogajanj. Sicer pa priporočajo, da vnaprej opredelimo, ne le koliko bomo v kakšni zadevi popuščali, ampak tudi kdaj.

Opredeliti skupne interese obeh pogajalskih strank. To je zelo pomembno za razumevanje položaja nasprotne stranke v pogajanjih. Za pogajalce brez izjeme priporočajo, da se morajo »vživeti v kožo« nasprotnika. To pa vključuje razumevanje (in priznavanje) interesov nasprotnika, kar omogoča najti skupne interese in na njih graditi pogajanja.

Zbrati informacije o predmetu pogajanj in o nasprotniku. Najprej seveda zbrati dejstva. Praviloma se pokaže, da je dejstev, »trdih« podatkov relativno malo in da je treba pogajanja predvsem graditi na »mehkih« podatkih (stališčih, ocenah, vrednotah itd.). Informacije o nasprotniku so izjemno koristne za naše ravnanje v pogajanjih in za opredelitev lastnega začetnega položaja.

Opredelitev pristojnosti v pogajanjih. Za pogajalca je potrebno, da pozna čim bolj natančno meje svojih pristojnosti. Pošteno je, da v pogajalskem procesu stranki seznanita druga drugo s svojimi pristojnostmi. Zelo neugoden vtis naredi ob koncu pogajanj izjava: »To je po mojem mnenju sprejemljivo, zdaj mora odobriti še moj šef!«

Opredeliti posledice neuspeha pogajanj. Vnaprej kaže opredeliti posledice, če pogajanja ne uspejo, če se prekinejo. Kaže torej odgovoriti na vprašanje, ali je sporazum nujen. Morda nam ali nasprotni stranki sploh ni do sporazuma. Seveda pa je treba videti posledice nesporazuma že vnaprej. Ob tem tudi vprašanje, ali kaže – če imamo možnost – nasprotnika prisiliti v sporazum. V glavnem tega ne ocenjujejo kot dobro rešitev. Sporazum se ne konča s sklepanjem, ampak ga je treba še uresničiti. V tem procesu je praviloma nekje nekaj, česar ni mogoče doseči s prisilo (Le Poole: 1991, 51). In tam se nam prisila lahko maščuje.

Analizirati pretekle izkušnje. Če gre za pogajanja o nečem, kar je bilo predmet pogajanj že večkrat prej, kaže povzeti izkušnje. Doseženih prednosti ne kaže izgubiti. V mnogih državah ima precedens velik pomen za tekoča pogajanja.

Določiti strategijo in taktiko pogajanj. To je odgovoriti si na vprašanja, ali imamo pogajanja za distributivna ali integrativna. Nadalje kaže predvideti glavne

korake in njihovo časovno razsežnost. Seveda pa prepodrobno opredeljevanje ni primerno, saj moramo računati na nasprotnika, ki ima tudi svojo strategijo (in ne sledi naši). V pogajanjih je mogoče uporabiti tudi vrsto različnih taktik. Nekatere najpogostejše so:

– Rezanje salame. To je taktika doseganja velikih ciljev postopno, po koščkih (ali rezinah). Uporabna je, kadar vemo, da končnega cilja ne bomo dosegli, če ga bomo postavili že na začetku.

– Izsiljevanje v zadnjem trenutku. Ko je sporazum že dosežen, postavimo novo zahtevo, ki pa ne sme biti prevelika. Ta taktika je preračunana na to, da je nasprotniku veliko do sporazuma, zato bo popustil. Etičnost te taktike je vprašljiva.

– Kombinacija zoprnega in prijetnega pogajalca. Zoprni postavlja visoke zahteve in ustvari neprijetno vzdušje. Zato je nasprotnik morda popustljivejši do »prijetnega«, ki kaže razumevanje za njegove interese, ni prenapet, popustljiv itd. glede na neprijetnega, v resnici pa vendarle doseže več, kot bi sicer.

– *Fait accompli* (uresničeno dejstvo). Ta taktika pomeni, da najprej deluje, potem pa se pogaja. Pri sklepanju oz. obnavljanju kolektivne pogodbe npr. včasih sindikati organizirajo stavko že pred začetkom pogajanj. Tako pokažejo, da v pogajanjih mislijo resno. Če pa npr. odstopijo od napovedane stavke, pa je to že mogoče vnovčiti kot koncesijo nasprotniku, za katero mora nekaj popustiti.

– Pošiljanje predhodnice. Če želimo zbrati čim več informacij o nasprotniku še pred začetkom resnih pogajanj, pošljemo na začetna pogajanja pogajalce, ki le zbirajo informacije (kakšni so nasprotniki, kakšen začetni položaj predstavljajo, koliko so pripravljene popuščati itd.).

– Čustveni izbruh. Pogajalec »pobesni« ali pa se »zjoka«. Čustva kaže v pogajanjih uporabljati le nadzorovano. Nadzorovani izbruh ima lahko funkcijo dokazovanja nasprotniku, da mislimo resno. Spontani izbruhi, tudi če so še tako iskreni in utemeljeni, pa so večinoma neproduktivni. Itd.

Taktik, ki jih je mogoče uporabljati na pogajanjih, je še cela vrsta. Precej obsežen seznam npr. navaja Le Poole (1991, 114–130). Uporaba neke taktike seveda zahteva, da se stranka zaveda, da izbira svojo taktiko tudi druga stranka v pogajanjih. Zato jo mora čim prej odkriti. Za vsako taktiko velja tudi, da je mogoče opredeliti protitaktiko.

Določitev pogajalcev. Ker v pogajanjih sodelujejo ljudje, njihove lastnosti lahko odločilno vplivajo na izhod pogajanj. Pomen pogajalskih znanj in spretnosti je bil že omenjen. Naslednji vidik so osebnostne lastnosti pogajalcev. Številni priročniki navajajo zelo dolge sezname potrebnih osebnostnih lastnosti. Le Poole jih deli na ugodne lastnosti in napake pogajalcev (Le Poole: 1991, 18–22). Med potrebnimi oz. ugodnimi lastnostmi je na prvem mestu potrpežljivost, pomembna je nadalje prepričljivost, seznam pa se nadaljuje z lastnostmi kot vztrajnost, odpornost proti stresu, inventivnost in ustvarjalnost, analitičnost, fleksibilnost, racionalnost, pri-srčnost itd. Noben pogajalec nima vseh teh lastnosti. Med največje napake pogajalcev pa štejejo želja, da bi ugajali, naivnost, prezaupljivost, togost, prepirljivost in nesposobnost obvladovanja negotovosti. Ker kolektivna pogajanja potekajo praviloma med dvema skupinama pogajalcev, pride do dodatnih problemov. Skupina pogajalcev mora biti usklajena. Nasprotnik ne sme odkriti »razpok« v stališ-čih med posameznimi člani, razen če to načrtujemo. Priporočajo, da skupina ni večja kot tri do pet ljudi izkušenih pogajalcev, ki morajo razdeliti vloge (vodja, zapisovalec, povzemalec, itd.), saj posameznik težko opravlja kakovostno več vlog hkrati. Za člane je predvsem pomembno, da obvladajo spretnost pogajanja. To je

pomembnejše, kot da so strokovnjaki (Le Poole: 1991, 100). S strokovnjaki za posamezna področja se pogajalci lahko posvetujejo, če je to potrebno.

Ocena okoliščin pogajanj. Gre predvsem za oceno, kakšni so zunanji vplivi na pogajanja: družbenopolitični vplivi, zakonodaja, javno mnenje itd.

Fizično okolje pogajanj. Gre za praktična vprašanja ureditve pogajanj, kot so izbira prostora, ureditev prostora, zagotovitev drugih pomožnih pogojev itd. Pogajanja v našem prostoru imajo vrsto prednosti, saj nam je prostor poznan, domač, ga psihično obvladujemo. Obenem pa to, da druga stranka pride k nam na pogajanja, tudi kaže na njen precejšen interes za pogajanja, posebej če pride od daleč in za to porabi precej časa. Na drugi strani pa nam obisk pri nasprotni stranki mnogo pove o njej, kar nam lahko koristi v pogajanjih. Iz ureditve prostora, odnosa s tajnico in sodelavci itd. izvemo mnogo takega, kar bi nam sicer ostalo skrito. Pogajanja na nevtralnem mestu pa so rešitev, če pogajalski stranki ne želita pogajanj pri eni ali drugi iz katerega koli razloga. Fizična ureditev prostora pogajanj mora zagotavljati enakopravnost pogajalcev. Ne smejo imeti eni višjih ali bolj udobnih stolov kot drugi, ne sme enim močna svetloba osvetljevati obrazov, medtem ko so drugi v polsenci itd.

Začetek pogajanj

Za začetek pogajanj je značilno, da se pogajalski *stranki medsebojno spoznava*ta. Spoznavata tudi fizične in druge okoliščine pogajanj. Že začetek pogajanj je preizkus priprav na pogajanja. Stranki ugotovita, ali so izpolnjeni pogoji, ki sta jih postavili za začetek pogajanj.

Pravi začetek pogajanj navadno pomeni *predstavitev pogajalcev*. V predstavitvi stranki nasprotniku sporočita o pogajalcih tiste informacije, za katere želita, da jih nasprotnik pozna. Obenem pa skušata izvedeti o nasprotniku čim več tistega, za kar menita, da lahko prispeva k uspehu pogajanj.

Naslednja stopnja je *določitev dnevnega reda*. Ob tem je ponovno treba poudariti, da kaže vključevati v pogajanja samo tisto, kar je res predmet pogajanj, in vsebine ne razširjati (saj bo problemov že tako dovolj!). O dnevnem redu se morata stranki sporazumeti. Konflikt pri tem ni nujen, saj je včasih eni ali obema, vseeno, kakšno je zaporedje točk. Nekateri priporočajo, da v pogajanjih na začetku obravnavajo lažje zadeve. Hiter sporazum o lažjih vprašanjih lahko ustvari ugodno vzdušje za težje zadeve. Drugi spet vidijo prednost v reševanju najtežjih najprej. Če se stranki sporazumeta o teh, potem so lažje urejene mimogrede. Tretja možnost je mešano obravnavanje: težki vsebini sledi lažja, potem spet težja itd. Logika tega je, da se pogajalci pri obravnavanju lahko malo odpočijejo od težkih. Itd.

Sledi *predstavitev začetnih položajev* pogajalskih strank. V tem stranki predstavi svoje cilje, kaj od pogajanj pričakujeta. Navadno so to maksimalne zahteve brez nakazovanja možnega popuščanja. Opis začetnih položajev pokaže, koliko sta si stranki narazen. Vsaka stranka pokaže svoje temeljne argumente in dejstva, s katerimi utemeljuje svoj položaj. Ne tako redka pogajanja se s tem že končajo, saj stranki ugotovita, da sta predaleč narazen, da bi bil sporazum možen. Nakazana namera ene stranke, da zapusti pogajanja, je lahko tudi preizkušnja druge, koliko je pripravljena na popuščanje.

V tej začetni fazi stranki *spoznata in preizkusita tudi obnašanje*, svoje in nasprotnikovo. Ta informacija praviloma vodi do izboljšanja obnašanja pogajalcev

v smeri večje učinkovitosti. Zlata pravila so, da mora vsak več poslušati kot govoriti, da ne sme prekinjati nasprotnika in vpiti nanj, naj bo v govorih kratek, naj postavlja vprašanja, naj ne bo že na začetku preveč pameten itd.

K uvodni fazi sodi tudi *predstavitev oziroma ugotovitev pristojnosti* strank v pogajanju. Pogajanja so zelo otežena, če posamezen pogajalec ali stranka nima pooblastil za sklepanje kompromisov oz. za popuščanje. Pogajanja so zelo razvlečena, če mora katera od strank za vsako malenkost pridobivati soglasje svojih nadrejenih.

Proces iskanja skupno sprejemljivih rešitev

Ta faza je lahko zelo dolga. V mednarodnih pogajanjih pogosto traja več let. Zato jo mnogi avtorji razstavljajo na različne sestavine, ki si sledijo v zaporedju ali pa se krožno ponavljajo. Njena vsebina je približevanje položajev strank do točke, kjer je možna sklenitev sporazuma.

V pogajanjih *gre za prepričevanje nasprotne strani*, ne za debatni klub. To je ključno pravilo obnašanja pogajalcev pri iskanju skupno sprejemljivih rešitev. Nobenega smisla nima, da ena ali druga stran obsežno razlaga svoja stališča, navaja dokaze, po katerih je sama prepričana, da ima prav, itd. Prav tako nima nobenega smisla prerokanje z nasprotnikom o njegovem prepričanju. Cilj pogajanja je sporazum. Temu mora biti podrejena celotna dejavnost.

Biti prepričljiv zahteva spoštovanje nekaterih pravil. Le Poole jih npr. navaja 32 (Le Poole: 1991, 33–40). Podlaga prepričljivosti je vsekakor dobro razumevanje nasprotnika, kar dosežemo z aktivnim poslušanjem. Ne le da smo tiho, ko nasprotnik govori, da ga ne prekinjamo, ampak da se potrudimo razumeti njegov položaj. To pokažemo z aktivnim spraševanjem, povzemanjem itd. Informacije, ki nam manjkajo, lahko pridobimo z neposrednim spraševanjem.

Naslednje načelo je, spoštujemo pravico nasprotnika, da ima svoje stališče. To pokažemo s tem, da poskušamo razumeti potrebe nasprotnika, da se strinjamo s tistim, kar je že v začetku skupno (ponavljam, ker je to pogosta napaka!), da ga ne prekinjamo, ne napadamo, da odstranjujemo nesporazume itd.

Prepričljivost je odvisna tudi od našega obnašanja. Govoriti kaže relativno malo. Učinkovit govor je tisti, ki ima kratek začetek in jasen konec, oba pa sta blizu skupaj. Pri razlagi ne kaže preveč hiteti. Svoj položaj kaže obrazložiti nedvoumno in utemeljeno. Pokazati moramo strinjanje z nekaterimi nasprotnikovimi stališči. Poudariti sličnosti. Odgovarjati le na tista nasprotnikova vprašanja, ki smo jih dobro razumeli. Oblikovati jasne protipredloge. Če mislimo, da nasprotnik pozna naše šibke točke, je boljše, da jih omenimo sami. Poskušajmo tudi vzpostaviti zvezo med nasprotnikovimi stališči in našimi. Obenem pa lahko ugotovimo nasprotnikovo poštenost s tem, da jo preizkusimo. Nasprotnika ne kaže zmerjati, če nekoga neposredno napadamo, je jasno, da se bo branil. Tudi grožnje in sarkazem imajo navadno nasprotni učinek od pričakovanega. Ob vsem tem pa je treba še posebej poudariti, da so dejanja zgovornejša od besed. Zato kaže mnogo predlagati. Predlagati nove rešitve, ne se samo nestrinjati in jadikovati nad razlikami.

Naslednji pomemben vidik je *koncesija*, popuščanja, odstopanja od začetnega predloga. Osnovni ton pogajanj je lahko »eden je zmagovalec, drugi poraženec« ali pa »oba zmagovalca«. Navadno se v obsežnejših pogajanjih pokaže potreba oz. možnost zdaj enega zdaj drugega.

Med pogajaji moramo nasprotniku pokazati, da smo pripravljeni na popušča-

nje v svojih zahtevah, da bi dosegli sporazum (če smo res), in opazujemo njegove reakcije, ali kaže podobno nagnjenje ali ne. Ne vodi vsako popuščanje do zblíževanja stališč. Če nasprotnik presodi, za zlahka popuščamo, lahko zviša svoje želje in se začetna razdalja lahko poveča kljub popuščanju. Navadno kaže začeti z visokimi zahtevami in si pustiti prostor za popuščanje. Problem je seveda ta, da pogosto ne vemo, kje je dejanska točka sporazuma, na kaj je nasprotnik pripravljen pristati. Kdor je, recimo, že kdaj barantal z indijskimi trgovci, je vedno pred dilemo, ali ni trgovec začel tako visoko, da z velikim popuščanjem še vedno doseže dejansko zelo visoko ceno. Izkušeni pogajalci o znanih zadevah seveda že dokaj dobro vedo, kje je verjeten sporazum. Pogajanja ob kolektivnih pogodbah so gotovo takšna. Vendar izkušnje kažejo, da dosežemo več, če začnemo visoko (»samouresničevalne napovedi«). Seveda ne previsoko, da ne bi prestrašili nasprotnika in bi pogajanja zapustil (če se res hočemo sporazumeti). S koncesijami ne kaže hiteti. Le Poole npr. postavlja naslednje pravilo: nikdar je boljše kot pozno, kasneje je boljše kot zdaj (Le Poole: 1991, 77). Ko presodimo, da je čas za koncesije, jih kaže dajati postopoma v majhnih količinah. Za vsako naše popuščanje moramo dobiti nekaj nazaj. Vendar vsako nasprotnikovo popuščanje ni dejanska koncesija. Lahko je začel previsoko. Ocena nasprotnikovih koncesij je odvisna od ocene realnosti njegovih zahtev. Posebej kaže iskati koncesije, ki nam pomenijo malo, nasprotniku pa veliko. Za take lahko veliko iztržimo, kar omogoča, da smo vsi zmagovalci na pogajanjih. Seveda pa ne smemo pokazati nasprotniku, da je to za nas manj pomembna koncesija. Tudi ne kaže pristajati na srednjo vrednost kot rešitev. Morda je začel nasprotnik previsoko in mu sredina daje več, kot bi sicer dobil. Sredina je primerna rešitev le, ko so razlike že majhne.

Napotkov, kako dati najmanj koncesij in jih obenem kar največ dobiti, je veliko. Redki so uporabni za vse priložnosti. Pravi vzorec je odvisen od konkretnih okoliščin. Splošni vzorec je: KDO, KOLIKO česa KDAJ dobi? Nekateri priporočajo, da vsako koncesijo spremlja vprašanje: kaj dobim, ČE popustim glede ... Gotovo pa je največja napaka, če ne reagiramo na nasprotnikovo pripravljenost na popuščanje. Na koncu pogajanj nikdar ne povejmo nasprotniku, da je popustil bolj, kot smo pričakovali. V vsakem primeru moramo nasprotniku pustiti, da reši svoj obraz.

Posebno vprašanje je, ali je v pogajanjih dovoljeno lagati oziroma koliko je dovoljeno z nenatančnimi informacijami zavajati nasprotnika. Tu gre za vprašanje etike pogajalcev. Vendar je za trgovska pogajanja v mnogih državah vrsta temeljnih vprašanj urejena tudi z zakonom in sodno prakso. Za ZDA daje recimo celovit prikaz urejenosti tega vprašanja R. Shell v sestavku Kdaj je v pogajanjih laganje v skladu z zakonom (Shell: 1991). Dilem je cela vrsta. Postopno jih bomo morali urediti tudi pri nas.

Proces približevanja položajev nasprotnikov v pogajanjih lahko pripelje tudi do *mrtve točke*, ko se zdi, da sporazum ni več mogoč. Najprej se moramo ob tem vprašati, ali gre za resnično mrtvo točko ali pa je to le nasprotnikova taktika, da bi izsilil od nas večje koncesije. Lahko gre za našo konstrukcijo, da bi preizkusili nasprotnikovo pripravljenost za sporazum. Lahko se pogajanja s tem tudi končajo, saj je slab sporazum manj vreden od nikakršnega. Če pa gre za resnično mrtvo točko proti interesom obeh, jo je treba preseči. Včasih pomaga povzemanje doseženega, ob čemer se pokaže nesmiselnost, da bi se po toliko sporazumevanja razšli zaradi malenkosti. Včasih pomaga vračanje na neko točko, kjer je bil sporazum še prisoten. Včasih pomaga tudi, če spremenimo temo pogajanj in se na sporno vrnemo kasneje. Pogosto nekaj odmora v pogajanjih naredi čudež. Marsikatero

pogajanje so z mrtve točke premaknila neformalna stranska pogajanja. Včasih pomaga pomoč višjih. Tudi zamenjava pogajalcev je lahko ugodna, saj se novi pogajalci poskušajo prikazati uspešni. Lahko pa pomaga zunanja arbitraža.

Pomembna je tudi *vloga časa za pogajanja*. Za pogajalce je čas moč. Tisti, ki se mu mudi, je v neugodnejšem položaju. Hitra pogajanja so navadno zelo uspešna – pa ne za tistega, ki se mu mudi. Pritisk časa zmanjšuje zahteve in zvedeni argumente. Če vemo, da se nasprotniku mudi, imamo veliko dodatno moč. Z zavlačevanjem nasprotnika prisilimo v večje popuščanje, kot bi ga sicer.

Seveda pa ima omejitev časa lahko tudi pozitivne učinke za obe stranki. To se zgodi, če obe stranki skupno postavita končni datum za sklenitev sporazuma. Dobro in utemeljeno postavljen končni datum lahko poveča koncentracijo na pogajanjih in pospeši sporazumevanje. Vendar (skoraj vedno) kaže računati na podaljšanje pogajanj čez predvideni datum. Potrpežljivost je v takih primerih dobrodošla lastnost pogajalcev.

Oblikovanje sporazuma in konec pogajanj

Kdaj so pogajanja zrela, da se končajo in sklene sporazum, je odvisno od situacije. Znaki zrelosti so različni. Eden najpomembnejših je, če sta nasprotnika prepričana, da sta s pogajanjmi nekaj dosegla in da je možen sporazum boljši kot nikakršen sporazum. Obenem pa morata biti nasprotnika prepričana, da ni mogoče od nasprotnika doseči nadaljnjih koncesij. Najprepričljivejši znak, da nasprotnik ne more pričakovati še več popuščanj od nas, je, da zagrozimo z umikom že danih koncesij. Vsak pogajalec ima torej dva problema: 1. nikdar ne ve, ali bi lahko od nasprotnika še kaj iztisnil, in 2. pritiska, naj se končajo, preden bi nasprotnik še kaj iztisnil od njega (Benson, Kennedy; McMillan: 1990, 123).

Kdo naj predlaga konec pogajanj? Ta ima prednosti in pomanjkljivosti. Prednost je, da narekuje tempo, daje ton razpravi, poudari svoj položaj. Pomanjkljivost pa je, da morda ponudi nasprotniku več, kot je potrebno, in od njega dobi manj, kot bi lahko.

Glede na vsebino je sporazum mogoče oblikovati na dva načina. En način je pogajanje o vsaki sestavini posebej in sporazum o vsakem delnem problemu, ki ga ne povezujemo s celoto. Drug način pa je sporazum v paketu. Delni sporazumi veljajo le, če velja tudi celota. Če se pogajanje zatakne pri kakšni malenkosti, lahko zaradi nje pade v vodo celoten paket.

Konec pogajanja mora spremljati povzetek doseženega. Tako se jasno pokaže, kaj so pogajalci dosegli. Sporazum priporočajo tudi proslaviti s primerno ceremonijo, ki daje pogajalcem vtis, da so veliko dosegli, in je obenem priznanje za njihovo delo.

NAVEDENA LITERATURA

1. Benson, J., Kennedy, G., McMillan, J.: *Managing Negotiations*. Hutchinson Business Books, London 1990
2. Bisno, H.: *Managing Conflict*. SAGE, London 1988
3. Blake, R., Shepard H. A.: *Managing Intergroup Conflict in Industry*. Gulf Publishing Company, Houston 1964
4. Clegg, H. A.: *The Changing System of Industrial Relations in Great Britain*. Basil Blackwell, Oxford 1983
5. Coser, L. A.: *The Function of Social Conflict*. Routledge and Kegan Paul, London 1956
6. Kavčič, B.: *Sodobna teorija organizacije*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991
7. Kavčič, B., Lukan, A., Mesner-Andošek, D., Čibron, A.: *Stavke*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1991

8. Le Poole, S.: Never Take No for an Answer. Kogan Page, London 1991
9. Shell, R. G.: When It Is Legal to Lie in Negotiations? Sloan Management Review, Vol. 32, No. 3, Spring 1991
10. Walton, R., McKersie, R.: A Behavioral Theory of Labour Negotiations: an Analysis of Social Interaction System. McGraw Hill, New York 1965
11. Zakon o delovnih razmerjih. Uradni list Republike Slovenije, 16. 4. 1990, št. 4

Nekateri problemi uporabe različnih klasifikacij pri analizi družbene slojevitosti

Uvod

Pri proučevanju družbene slojevitosti je eden od osnovnih raziskovalnih problemov *identifikacija družbenih skupin (slojev)*. Gre torej za problem *klasifikacije* posameznikov v družbene sloje oz. za definiranje meril, na podlagi katerih razvrščamo posameznike v čim bolj homogene skupine. Pomembnost tega problema se še povečuje, ko se pred raziskovalce postavlja zahteva po zagotavljanju primerljivosti rezultatov njihovih raziskav. To pomeni, da je izbor meril klasifikacije pri komparativnih raziskavah družbene slojevitosti še posebej občutljivo vprašanje. V praksi raziskovanja socialne strukture pa se pojavlja cela vrsta različnih klasifikacij, ki temeljijo na različnih merilih in tako otežujejo možne primerjave rezultatov. Te razlike objektivno izvirajo predvsem iz naslednjih dveh dejstev:

1. *različni cilji konkretnega raziskovanja* – različne klasifikacije so običajno pripravljene za različne namene oz. za reševanje različnih konkretnih raziskovalnih problemov;

2. *koeksistenca različnih oblik strukturiranja družbe* – v konkretni družbi namreč obstajajo *različne dimenzije strukturiranja*, po katerih so pripravljene *različne klasifikacijske sheme*, v katere razvrščamo posameznike.

V našem prispevku se bomo omejili predvsem na prikaz nekaterih problemov konstituiranja klasifikacijske sheme, ki so povezani z realnostjo *večdimenzionalnosti* prostora socialne stratifikacije oz. z dejstvom, da se posamezniki v tem prostoru med seboj lahko razlikujejo na različne načine.

Družbene neenakosti, strukturne sheme in teoretski koncepti ter nekatere metodološke implikacije

Naše razmišljanje o merilih za oblikovanje klasifikacijske sheme družbenih slojev temelji na dejstvu, da je proučevanje socialne strukture določeno s predpostavko o obstoju *družbenih neenakosti*. Ko pa govorimo o *večdimenzionalnosti družbenega prostora*, v katerem se oblikujejo konkretni družbeni sloji, mislimo torej na *soobstoj različnih vrst družbenih neenakosti*.

Glede na vrsto in naravo družbenih neenakosti lahko potem razlikujemo vsaj dva osnovna tipa strukturiranja družbe:

Funkcionalno-relacijska shema strukturiranja družbe.

Tukaj mislimo na strukturo, ki predpostavlja družbene subjekte kot nosilce različnih družbenih vlog v različnih družbenih (sub)sistemih (npr. v sistemu lastninskih odnosov, v sistemu različnih oblik delitve dela, v političnem sistemu, ideološkem sistemu). Pri tem je pomembno, da položaj posameznega subjekta (posameznika ali družbene skupine) ni določen le z njegovo vlogo (funkcionalno), ampak tudi z njegovim odnosom do drugih subjektov (relacijsko). Sistem, v katerem poteka

¹ Mitja Hafner-Fink, mag. sociologije, asistent na Fakulteti za družbene vede.

strukturiranje po funkcionalno relacijski shemi, bomo poimenovali »*subsistem vlog*«, družbene skupine, ki se oblikujejo v njegovem okviru, pa »*razrede*«, ki jih torej ne razumemo le kot ekonomske kategorije.

Hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev.

Tukaj pa gre za delitev družbenih subjektov po njihovem položaju v hierarhični strukturi družbe, ki je rezultat neenake udeležbe ljudi (posameznikov) v delitvi pomembnih družbenih dobrin. V tem okviru govorimo o *socialni stratifikaciji* in o hierarhični strukturi *družbenih »slojev«*, ki zavzemajo različne položaje v družbeni hierarhiji. Tukaj položaj posameznih subjektov ni določen z odnosom do drugih subjektov, ampak govorimo le o *razmerju »višji-nižji«*. Takšen sistem strukturiranja pa bomo na kratko poimenovali »*subsistem distribucije dobrin*«.

Z omenjenima dvema tipoma strukturiranja družbe se najpogosteje povezujeta dva *pristopa* k proučevanju socialne strukture: 1. *razredni*, ki postavlja v središče zanimanja prvi tip strukturiranja družbe (funkcionalno-relacijska shema) in 2. *stratifikacijski*, ki tematizira problematiko neenake porazdelitve družbenih dobrin (hierarhična shema kontinuuma družbenih položajev).

Zaradi težav pri operacionalizaciji teoretičnega koncepta razredne strukturiranosti družbe (Bernik, 1987) se pogosto srečujemo z raziskavami, ki v kontekstu stratifikacijskega pristopa iščejo kazalce razredne neenakosti. Gre v bistvu za situacijo, ko na podlagi določenih ugotovitev o stratifikacijski strukturi družbe postavljamo sklepe o razrednosti socialne strukture. Tako so npr. velika distanca med višjimi in nižjimi sloji, visoka stopnja kristalizacije statusov, nizka stopnja (vertikalne) mobilnosti, piramidalna oblika slojske strukture družbe, asimetrična porazdelitev družbenih dobrin kazalci razrednosti konkretne družbe. To pa so v bistvu značilnosti razredne družbene strukture v kontekstu marksističnega pojmovanja, ki govori o odnosih izkoriščanja in odnosih dominacije ter o razredih, ki si v teh odnosih stojijo sovražno nasproti, o razredih, ki zavzemajo nasprotno položaje v lastninskih odnosih, na trgu, v procesih prisvajanja presežnega dela in v procesih upravljanja družbe. Če torej (marksistična) razredna teorija prihaja v težave pri operacionalizaciji svojih konceptov, pa se po drugi strani srečujemo s kritikami stratifikacijskega pristopa, ki mu (predvsem zagovorniki marksistične razredne teorije) očitajo, da je preveč površinski in da ne more zajeti družbene dinamike. Vendar pa kljub težavam pri operacionalizaciji razredne teorije in očitkom, da stratifikacijski pristop ne zmore pojasnjevati družbene dinamike, menimo, da niti prvi niti drugi pristop ni bolj resničen. V bistvu gre za to, da v družbi koeksistira več tipov strukturiranja: tako razredni kot stratifikacijski, ali če rečemo bolj na splošno – družba se hkrati strukturira tako po funkcionalno-relacijski shemi kot po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev. Še več, gre za medsebojno povezovanje in prepletanje obeh tipov strukturiranja družbe, pri katerih se srečujemo z različnimi razsežnostmi neenakosti. Gre lahko tudi za medsebojno odvisnost položajev v različnih subsistemih: položaj (vloga) posameznika v subsistemu, ki je strukturiran po funkcionalni-relacijski shemi, določa njegov položaj v subsistemu, ki je strukturiran po hierarhični shemi kontinuuma družbenih položajev.²

Iz narave in intenzivnosti povezav med položaji v obeh vrstah subsistemov ter na temelju soodvisnosti položajev na različnih hierarhijah distribucije pomembnih

² Navedimo en primer takšne povezanosti: položaj posameznika v sistemu delitve na fizično in umsko delo določa njegov položaj v sistemu delitve dohodka; pri tem pa je ta povezanost odvisna tudi od konkretnega sistema vrednot – fizično delo je bilo npr. v socialističnih družbah *relativno* višje vrednoteno kot v kapitalističnih družbah.

družbenih dobrin lahko sklepamo o tipu konkretne družbe. Poleg tega pa je treba vse te povezave upoštevati tudi pri izdelavi klasifikacije, s katero želimo prikazati hierarhično strukturo in ustrezno distribucijo (profil) družbenih slojev.

Pri empiričnih raziskavah družbene slojevitosti je posameznik izhodišče in osnovna enota raziskovanja. Seveda pri tem v ospredju zanimanja ni več izoliran posameznik, ampak posameznik kot pripadnik določenega sloja oz. *skupina podobnih posameznikov*. Pred raziskovalce pa se postavlja vprašanje, kako identificirati takšne skupine oz. družbene sloje. Gre torej za problem *operacionalizacije* izhodiščnega koncepta družbene slojevitosti, katere rezultat naj bi bil jasna, nedvoumna in popolna *klasifikacija (razvrstitev) posameznikov* v družbene sloje. Pri tem lahko razlikujemo dva osnovna pristopa k proučevanju socialne stratifikacije: 1. prvega smo poimenovali *apriorni*; 2. drugega pa *sintetični*.³ Poglejmo na kratko značilnosti obeh.

Apriorni pristop – apriorna klasifikacija

Za apriorni pristop je značilno, da se po različnih merilih vnaprej določijo družbene skupine (sloji), ki se nato primerjajo glede na svoj status, zavest, stil življenja. Merila klasifikacije so lahko različna, vendar pa na splošno lahko govorimo o dveh osnovnih: 1. funkcionalna; 2. hierarhična.

– Na podlagi *funkcionalnih meril* pridemo do klasifikacij, kjer družbeni sloji niso nedvoumno in enoznačno urejeni v kontinuumu od nižjega do višjega. Tako smo v raziskavah družbene slojevitosti jugoslovanske družbe pogosto srečevali klasifikacijo v naslednje družbene sloje: zasebniki (npr. kmetje, obrtniki), delavci (različne kategorije fizičnih delavcev), uslužbenci, strokovnjaki, vodilni (npr. direktorji, politični funkcionarji) (npr. Popović et al., 1977, 1987). Tej klasifikaciji bi lahko rekli profesionalna, vendar pa je na nek način večdimenzionalna, saj vključuje različne vidike delitve dela (npr. delitev na fizično in umsko delo in delitev, ki izhaja iz organizacije dela) in merilo lastnine proizvodnih sredstev (zasebniki in drugi). Srečujemo pa se tudi s klasifikacijami, ki so utemeljene na strukturi dejavnosti zaposlitve: gospodarstvo, družbene dejavnosti, državne službe (npr. Šiber, 1987). Takšno klasifikacijo pa lahko poimenujemo sektorska.

– Na podlagi *hierarhičnih meril* pridemo do klasifikacij, kjer so družbeni sloji urejeni v hierarhijo od nižjega k višjemu. Tudi takšne klasifikacije lahko temeljijo na različnih merilih. Pri tem gre za razvrstitve na podlagi posameznih kazalcev družbenega položaja: npr. dohodek, izobrazba. V takšnih klasifikacijah se običajno srečujemo z bolj ali manj razčlenjeno lestvico treh osnovnih slojev: nižji, srednji, višji.

Pogosto pri raziskovanju socialne stratifikacije naletimo na kombinacijo obeh meril apriorne klasifikacije. Tako lahko sloje, do katerih smo prišli s profesionalno klasifikacijo, uvrstimo v hierarhijo na različne načine, kot so npr. naslednji: 1. hierarhična ureditev na podlagi teoretskih predpostavk (pri razredni teoriji npr. razmerje vladajoči-vladani, lastniki-nelastniki); 2. upoštevanje razvrstitve v okviru diskurza (vladajoče) ideologije (npr. Hafner Fink, 1989: 36); 3. priprava slojevske hierarhije na podlagi empirične analize – npr. ocene anketirancev o položaju posameznih poklicnih kategorij na različnih hierarhičnih lestvicah (npr. ugled,

³ Poimenovanje obeh pristopov je le *pogojno*. Gre le za to, da s poimenovanjem poudarjamo tisti vidik posameznega pristopa, ki je zanj posebej značilen. Kot bomo videli kasneje, pa povsem ostre meje med njima ni mogoče potegniti.

življenjski standard, moč) (glej npr. Goldthorpe & Hope, 1974). Vendar pa pri tej tretji možnosti v bistvu ne moremo več govoriti o pravi apriorni klasifikaciji, saj zahteva analitski pristop in pridemo do nje šele z empirično analizo. S tem pa smo se približali drugemu možnemu pristopu, za katerega pa je značilno ravno to, da do klasifikacije (razvrstitve) posameznikov pridemo izključno z analizo empiričnega gradiva.

Sintetični pristop – sintetična (empirična) klasifikacija

Do sintetične klasifikacije pridemo tako, da na temelju različnih meril (teorija, empirija) izberemo *večje število relevantnih kazalcev družbenega položaja* in nato na njihovi podlagi poskušamo empirično ugotoviti, v kakšne skupine in v koliko različnih skupin razpade celotna populacija. Izhodišče za takšno klasifikacijo je razmislek o obstoju večjega števila relativno neodvisnih dimenzij družbenega položaja. Do družbenih slojev (skupin podobnih posameznikov) pridemo s *klasificiranjem v tem večdimenzionalnem prostoru socialne stratifikacije*. To običajno dosežemo s pomočjo različnih metod za razvrščanje v skupine (glej Hafner Fink, 1988, 1989). Zaradi postopka, s katerim pridemo do sintetične klasifikacije, jo lahko poimenujemo tudi *empirična*. Tukaj torej ne gre le za empirično ugotavljanje hierarhične razvrstitve klasifikacijskih kategorij, ki smo jih pripravili vnaprej, ampak z empirično analizo kategorije tudi identificiramo (»rekonstruiramo«).

Glede na to da v analizo vključimo večje število spremenljivk, ki predstavljajo različne dimenzije družbenega položaja, s pomočjo taksonomskih metod ne dobimo skupin, ki bi jih lahko nedvoumno uredili v hierarhijo od nižjega do višjega sloja.⁴ Pri razvrščanju na podlagi kazalcev položaja v posameznih stratifikacijskih dimenzijah lahko o hierarhični razvrstitvi skupin na kontinuumu od nižjega do višjega družbenega položaja govorimo le, če gre za usklajenost položajev na posameznih stratifikacijskih dimenzijah. Čeprav sintetična klasifikacija, dobljena z metodami za razvrščanje v skupine, ne predstavlja jasne enodimenzionalne hierarhije družbenih slojev, to v bistvu ni pomanjkljivost takšnega pristopa, saj rezultat celo bolj ustreza realnim družbenim razmeram, kjer se dejansko srečujemo z različnimi (vzporednimi) hierarhijami družbenega položaja.

S postopkom sintetične klasifikacije torej ne dobimo družbenih slojev kot čistih in enoznačnih stratifikacijskih kategorij, ampak nekakšne »grozde« *populacije oz. agregate posameznikov, ki so si v večdimenzionalnem prostoru socialne stratifikacije najbolj podobni*. Dosedanje raziskave (predvsem na podatkih za Slovenijo) takšno trditev tudi potrjujejo. Čeprav je bilo v grobem mogoče na podlagi rezultatov klasificiranja s pomočjo metod razvrščanja v skupine pripraviti tudi hierarhično razvrstitev »slojev« (od »nižjega« do »višjega«), pa se je hkrati izkazalo, da gre pri posameznih »slojih« za bolj ali manj izrazito neusklajenost položajev na različnih statusnih dimenzijah, ki so bile merilo za razvrščanje. Ta neusklajenost se je pojavljala predvsem na relacijah med naslednjimi dimenzijami: materialni status – politična moč, izobrazba – politična moč (glej Hafner Fink, 1988, 1989).

V nadaljevanju bomo z empiričnim primerom ponazorili pomembnost izbora ustrezne slojevske klasifikacije. Osredotočili se bomo na primerjavo rezultatov, do

⁴ To še posebej velja v primeru, ko populacijo razvrščamo na podlagi kazalcev za funkcionalno klasifikacijo, saj imamo v tem primeru opravka z nominalnimi (dihotomnimi) spremenljivkami, ki že vsaka posebej ne omogoča hierarhične taksonomije.

katerih pridemo z različnimi klasifikacijami. S tem bomo poskušali prikazati pomanjkljivosti oz. enostranskosti, v katere lahko zaide raziskovanje družbene slojevitosti, ki se zadovolji samo z eno klasifikacijo posameznikov v družbene sloje, še posebej če je ta pripravljena na temelju neustreznih meril.

3. Primerjava in učinki različnih klasifikacij – empirični primer

Za analizo⁵ smo pripravili *tri klasifikacije* na podlagi različnih meril in različnih pristopov: 1. prva klasifikacija je bila pripravljena izključno na podlagi *izobrazbe* anketirancev – dokončane šole; 2. druga je bila pripravljena na podlagi *poklica*, in sicer ob upoštevanju različnih elementov poklicnega položaja; 3. tretja klasifikacija pa je bila pripravljena *empirično* na podlagi treh razsežnosti družbenega položaja: *politična moč, materialni položaj, stil življenja*. Najprej smo primerjali profile stratifikacijske strukture, do katerih pridemo z uporabo različnih klasifikacij, nato pa smo poskušali še ugotoviti, ali prihaja ob uporabi različnih klasifikacij do razlik v povezavi med slojevsko pripadnostjo in družbeno zavestjo. Zaradi lažje primerjave smo za konkretne analize vse klasifikacije pripravili z enakim številom kategorij – v obliki petstopenjske (ordinalne) lestvice.

Klasifikacija po izobrazbi

Prvo klasifikacijo smo pripravili na podlagi *apriornega pristopa* in je povsem elementarna, saj je bilo edino merilo za njeno pripravo *izobrazba oz. dokončana šola* anketirancev. Za analizo smo pripravili dve verziji izobrazbene klasifikacije, in sicer:

a) prva klasifikacija je vsebovala naslednjih *pet* kategorij: 1. nedokončana OŠ; 2. dokončana osnovna šola; 3. poklicna šola; 4. srednja šola; 5. višja/visoka šola (EDUC);

b) druga klasifikacija pa je vsebovala naslednje kategorije: 1. osnovna šola ali manj; 2. poklicna šola; 3. srednja šola; 4. višja šola; 5. visoka šola (EDUC1);

Uporaba izobrazbene klasifikacije v analizi družbene slojevitosti je povsem smiselna in zelo operativna. Raven izobrazbe namreč merimo vsaj z ordinalno lestvico (če gre za leta šolanja, pa lahko pogojno govorimo celo o intervalni lestvici). Pripadnost posameznim izobrazbenim kategorijam je lahko zato kazalec pripadnosti družbenim slojem, ki so hierarhično urejeni od nižjega do višjega.

Razen tega da lahko pripravimo slojevsko klasifikacijo izključno na podlagi izobrazbe, pa smo v nekaterih analizah pokazali tudi na smiselnost in velik pomen izobrazbe pri pripravi sestavljene klasifikacije. Tako smo pri odkrivanju slojevskih kategorij v *večdimenzionalnem prostoru socialne stratifikacije* s pomočjo metode voditeljev uporabili *izobrazbo* (ki je bila le eno od meril razvrščanja) *kot ključno merilo hierarhične ureditve skupin* («clustrov»). Identificirane skupine smo uredili v slojevsko hierarhijo na podlagi ravni izobrazbe v središču skupine. Tako smo prišli do dokaj konsistentne ureditve, saj so bile na spodnjem delu hierarhije

⁵ Vse analize, ki jih tukaj prikazujemo, smo opravili na podatkih za Slovenijo, ki so bili zbrani v okviru medrepubliškega projekta *Razredna bit sodobne jugoslovanske družbe*, in sicer v juniju in juliju 1986 z anketnim vprašalnikom na reprezentativnem vzorcu polnoletnih stalnih prebivalcev Slovenije. Tako je bilo v analizo vključenih 2056 polnoletnih oseb (moških in žensk).

skupine, ki so poleg najnižje ravni izobrazbe imele tudi najnižje vrednosti na drugih stratifikacijskih dimenzijah, na zgornjem delu hierarhije pa je šlo ravno tako za usklajenost na najvišjih položajih posameznih stratifikacijskih dimenzij (Hafner Fink, 1988 in 1989).

Klasifikacija po poklicu

Tudi druga klasifikacija je bila pripravljena na podlagi t. i. *apriornega pristopa*. Pri tem je bilo upoštevanih več meril, tako da ima nekatere lastnosti sintetične klasifikacije. Ni pa bila pripravljena empirično, ampak vnaprej na podlagi teoretskih predpostavk. V bistvu je šlo za klasifikacijo po *delu (poklicu)*, ki so ga anketiranci opravljali; upoštevana pa so bila naslednja merila: 1. delitev na fizično in umsko delo; 2. delitev na vodilne in izvršilne delavce; 3. delitev na podlagi lastnine proizvodnih sredstev (zasebni lastniki, nelastniki); 4. delno pa je bila upoštevana tudi izobrazba (predvsem pri razlikovanju strokovnjakov od uslužbencev in razlikovanju med različnimi kvalifikacijskimi kategorijami delavcev). Treba pa je opozoriti, da smo gospodinje in nezaposlene (kadar je to bilo mogoče) razvrstili po poklicu partnerja, študente in dijake po poklicu staršev, upokojene pa po njihovem zadnjem poklicu. Pri tem je pomembno tudi to, da smo klasifikacijo pripravili na podlagi, recimo temu, »družinskega statusa«. ⁶ Tako smo vsakemu anketirancu pripisali tisti položaj, ki je v družini najvišji: npr. če je bil položaj partnerja višji, smo anketirancu pripisali poklicni položaj partnerja, študentom pa smo npr. pripisali tisti poklicni položaj enega od staršev, ki je bil višji.

Izhodiščna klasifikacija (OCCUP) je tako vsebovala naslednje kategorije:

1. kmetje; 2. polproletarci (delavci – kmetje); 3. NK-PK delavci; 4. KV-VKV delavci; 5. nižji (pomožni) uslužbenci; 6. delovodje (mojstri, predelavci ipd.); 7. zasebni obrtniki; 8. »srednji« uslužbenci (npr. tehniki, učitelji ipd.); 9. »višji« uslužbenci (tudi takšni, ki imajo vodstvena pooblastila na ravni oddelkov, sektorjev ipd.); 10. strokovnjaki; 11. direktorji; 12. politični funkcionarji.

Z naslonitvijo na predpostavko o možni hierarhični ureditvi poklicnih kategorij, ki je utemeljena tudi na nekaterih predhodnih analizah (glej Hafner Fink, 1989, predvsem str. 42), smo iz osnovne klasifikacije izpeljali petstopenjsko lestvico (SLOJ) po naslednji shemi:

SLOJ	OCCUP
1. NIŽJI SLOJI:	– kmetje – polproletarci – NK-PK delavci
2. NIŽJI SREDNJI SLOJI:	– KV-VKV delavci – »nižji« (pomožni) uslužbenci – delovodje
3. SREDNJI SLOJI:	– zasebni obrtniki – »srednji« uslužbenci – »višji« uslužbenci
4. VIŠJI SREDNJI SLOJI:	– strokovnjaki
5. VIŠJI SLOJI:	– direktorji – politični funkcionarji

⁶ Dejstvo je namreč, da smo predvsem na podlagi nekaterih teoretskih predpostavk in izkušenj iz predhodnih empiričnih analiz klasifikacijo uredili v hierarhijo od najnižjega do najvišjega položaja.

Tretja klasifikacija je bila pripravljena *empirično*, in sicer na podlagi t.i. *sintetične pristopa*. Tukaj smo do razvrstitve v sloje prišli tako, da smo najprej s predhodnimi analizami izbrali najpomembnejše kazalce družbenega položaja posameznika. Pri tem pa smo upoštevali tudi nekatere teoretske predpostavke in odločitve, da bomo za vsako klasifikacijo uporabili druga merila. Če je šlo pri poklicni klasifikaciji za merila, ki tematizirajo funkcionalno-relacijsko shemo strukturiranja družbe, pa to klasifikacijo (tako kot izobrazbeno) gradimo na merilih, ki izvirajo iz *hierarhične sheme družbenih položajev*. Klasifikacijo smo torej pripravili na podlagi kazalcev položaja na različnih vertikalnih dimenzijah porazdelitve družbenih dobrin. Izbrali smo štiri kazalce, ki so bili urejeni vsaj v obliki ordinalne lestvice (najnižja vrednost predstavlja najnižji položaj, najvišja vrednost pa najvišji položaj). Na kratko si jih oglejmo.

1. Prvi je bil kazalec *politične moči* in je konkretno pomenil formalno vključenost v politiko: članstvo in funkcije v političnih organizacijah (ZK, SZDL, ZB, ZSMS) ter članstvo in funkcije v samoupravnih organih (POLANG1).

2. Z drugim kazalcem smo merili *materialni položaj*: konkretno pa je predstavljal posedovanje predmetov trajne potrošnje (PTP).

3. Tretji in četrti kazalec pa lahko pogojno uvrstimo v dimenzijo *stila življenja*. Tako je prvi meril raven »kulturne participacije« (obiskovanje kulturnih prireditiv) (KULTURA), drugi pa raven »medijske participacije« (gledanje TV, branje časopisov) (MNOMEDIJ).

Do klasifikacije posameznikov v »sloje« smo potem prišli s pomočjo postopka *razvrščanja v skupine*, in sicer z *metodo voditeljev* (glej Ferligoj, 1989).⁷ Razvrščanje je tako potekalo v »štiridimenzionalnem prostoru«, ki so ga določali izbrani kazalci. Da bi zagotovili primerljivost, smo pred postopkom standardizirali vrednosti izbranih kazalcev, nato smo osebe razvrščali po podobnosti (oz. različnosti) v dve do devet skupin (»clustrov«). Mera podobnosti (oz. različnosti) je pri tem bila evklidska razdalja. Pri razvrščanju nismo upoštevali nobenih posebnih omejitev, zato smo razvrstili vse osebe (2056), in sicer vsako natančno v eno skupino, tako da smo prišli do popolne razvrstitve. Iz rezultatov smo ugotovili, da so najbolj smiselne razvrstitve v dve, tri, pet in sedem skupin.⁸ Zaradi primerljivosti z drugimi klasifikacijami pa smo v nadaljnje analize vključili razvrstitev v *pet skupin* (poimenovali smo jo GROUP5).

Z metodo voditeljev pridemo do razvrstitve enot (oseb) v skupine, ki niso hierarhično urejene, ampak skupine predstavljajo le približek (dejanskega) agregiranja (klasificiranja) ljudi v večdimenzionalnem prostoru izbranih kazalcev. Zato smo bili pred problemom, kako rezultat razvrščanja (skupine) urediti v smiselno hierarhijo od »najnižjega« do »najvišjega« družbenega položaja.⁹ V našem primeru smo se odločili za merilo, ki nam ga ponuja postopek razvrščanja. Tako smo najprej pripisali najnižji položaj tisti skupini, ki ima pri večini (v našem primeru je bilo to kar pri vseh) kazalcev najnižjo vrednost v središču skupine (središče skupine je voditelj – namišljena enota v geometrijskem središču skupine). Preostale

⁷ Pri tem smo uporabili programski postopek QUICK CLUSTER v okviru programskega paketa SPSSPC+ za osebne računalnike. O načinu uporabe postopka QUICK CLUSTER za metodo voditeljev glej v J. Jug, 1989. Več o konceptu in postopkih uporabe metode voditeljev pri analizi družbene slojevitosti, kakor smo jo uporabili tudi tukaj, pa glej v M. Hafner Fink, 1988 in 1989.

⁸ O merilih za izbor optimalne razvrstitve (števila skupin) glej M. Hafner Fink, 1989: 83–84.

⁹ Ta problem je še večji, če se srečujemo z izrazito neuskkljenostjo položajev na posameznih dimenzijah.

skupine (do najvišjega položaja) pa smo uredili glede na evklidsko razdaljo njihovih voditeljev od središča skupine, ki predstavlja najnižji položaj. Rezultat razvrstitve v pet skupin (standardizirane vrednosti izbranih kazalcev v središču skupin), ki so že hierarhično urejene, predstavljamo v *tabeli 1*.

Tabela 1: Razvrstitev oseb v pet skupin (»slojev«), dobljena z metodo voditeljev

	SKUP1 najnižji položaj	SKUP2 nižji položaj	SKUP3 srednji položaj	SKUP4 višji položaj	SKUP5 najvišji položaj
POLANG1	-0,4190	-0,2953	-0,1708	-0,0013	2,4767
PTP	-0,6799	-0,2773	0,0003	2,0377	0,4613
KULTURA	-0,6569	-0,4862	1,3274	0,6432	0,5411
MNOMEDIJ	-1,3609	0,3573	0,5499	0,4972	0,5483
N	507	776	342	229	202

Že pregled tabele nas opozarja na neuskkljenost med položaji na posameznih stratifikacijskih dimenzijah. To so nam potrdile tudi podrobnejše analize strukture posameznih skupin. Pri prvih dveh skupinah (torej na nižjih položajih oz. pri nižjih slojih) sicer lahko govorimo o popolni usklajenosti položajev, medtem ko pri preostalih tega ne moremo reči. Vendar pa kljub temu lahko potegnemo jasno mejo med spodnjim in zgornjim delom hierarhije: ta meja poteka med drugo in tretjo skupino.

Profil slojevske strukture v Sloveniji – primerjava različnih klasifikacij

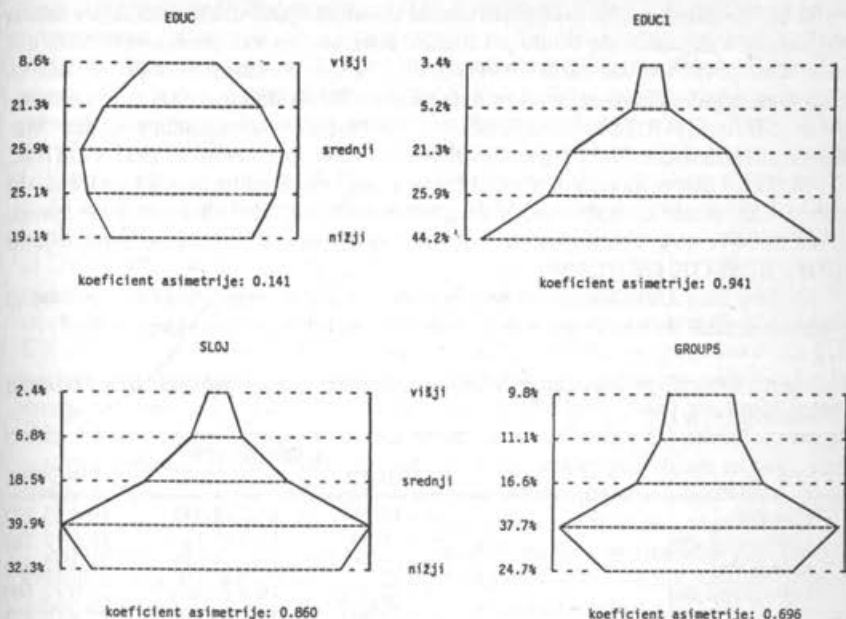
V prvi fazi primerjave treh klasifikacij smo želeli ugotoviti, ali nam uporaba različnih klasifikacij razkrije tudi različne profile stratifikacijske strukture. Pri tem smo si olajšali delo tako, da smo primerjali le petstopenjske klasifikacije (EDUC, EDUC1, SLOJ, GROUP5), pri katerih so bile posamezne kategorije urejene v hierarhijo od najnižjega položaja (vrednost 1) do najvišjega položaja (vrednost 5). Glede na takšno ureditev bomo zaradi lažje primerjave kategorije (od 1 do 5) pri vseh klasifikacijah razumeli kot sloje in jih temu ustrezno poimenovali enotno: 1. nižji; 2. nižji srednji; 3. srednji; 4. višji srednji; 5. višji.

Naša domneva, da se bodo stratifikacijski profili, ki se oblikujejo na temelju posameznih klasifikacij, med sabo razlikovali, se je izkazala za pravilno. Štiri klasifikacije so namreč razkrile tri različne oblike profilov slojevske strukture (*slika 1, gl. str. 143*).

Vidimo, da sta nam dve varianti klasifikacije po izobrazbi dali dva povsem različna profila. Pri prvi varianti (EDUC) je profil zelo blizu t. i. *diamantni obliki*, kjer noben sloj po obsegu posebej ne izstopa, čeprav lahko vidimo, da so najštevilnejši srednji sloji (25,1%, 25,9%, 21,3%), manjši pa je obseg tako nižjega (19,1%) kot višjega (8,6%) sloja. Pri drugi varianti pa lahko vidimo zelo čisto *piramidasto obliko*, kjer prevladuje nižji sloj (44,2%), nato pa se po lestvici navzgor obseg pripadnikov posameznih slojev zmanjšuje, tako da pri višjem sloju doseže najnižji delež (3,4%). Drugi dve klasifikaciji (SLOJ, GROUP5) pa nam kažeta profil, ki se približuje t. i. *»čebulni« obliki*, kjer je po obsegu največji nižji srednji sloj (39,7% oz. 37,7), nekaj manjši pa je nižji sloj. Od nižjega srednjega sloja navzgor pa je

Slika 1: Profili slojevske strukture v Sloveniji po različnih klasifikacijah

oblika podobna piramidi, pri čemer dobimo s klasifikacijo SLOJ zelo ozek vrh (višji sloj: 2,4%), s klasifikacijo GROUP5 pa relativno širok vrh (višji sloj: 9,8%).

Pregled koeficientov asimetričnosti distribucije pri posameznih klasifikacijah, kljub razlikam v obliki profilov še vedno pokaže, da gre v vseh primerih za takšen odklon od normalne distribucije, ki pomeni večji obseg nižjih slojev. Od tega pravila nekoliko odstopa klasifikacija EDUC, kjer iz koeficienta asimetrije (0.141) lahko sklepamo, da gre za distribucijo, ki se približuje normalni krivulji,¹⁰ medtem ko je ta koeficient pri drugih klasifikacijah bistveno višji (0.696, 0.860, 0.941). Nimamo sicer namena ugotavljati, katera klasifikacija najbolj ustreza dejanskemu stanju (slojevski strukturi) v Sloveniji, pa vendar lahko na tem mestu hipotetično sklenemo, da klasifikacija EDUC prav gotovo ni ustrezna, saj bistveno odstopa od preostalih treh, ki so si kljub nekaterim razlikam le bolj podobne. Pri vseh treh (EDUC1, SLOJ, GROUP5) lahko upravičeno sklepamo, da bi z ustreznim združevanjem kategorij prišli do manj razčlenjene klasifikacije (npr. v obliki tristopenjske slojevske hierarhije: nižji sloj – srednji sloj – višji sloj), ki bi v vseh treh primerih oblikovala slojevski profil piramidaste oblike. V nadaljevanju bomo zato iz analize izločili klasifikacijo EDUC. Tako bomo lahko na podlagi razlik med klasifikacijami, ki jih še pričakujemo, bolj utemeljeno opozarjali na relativnost oz. enostranskost rezultatov stratifikacijskih raziskav, ki se omejujejo izključno na eno slojevsko klasifikacijo, še posebej če je ta hkrati »apriorna« in enodimenzionalna.

¹⁰ Pri normalni krivulji distribucije je vrednost koeficienta asimetrije enaka 0.

Iz ugotovljenih razlik med prikazanimi klasifikacijami družbenih slojev lahko upravičeno sklepamo, da bomo pri analizi družbene zavesti ob uporabi različnih klasifikacij prišli tudi do različnih rezultatov. Takšno hipotezo smo preizkusili na dveh dimenzijah zavesti oz. konkretnije na dveh ideoloških usmeritvah: 1) *egalitarizem* (EGALITAR); 2) *civilna (politična) religioznost* – sprejemanje »jedra« vladajoče komunistične ideologije (CIVILREL). Obe spremenljivki (EGALITAR, CIVILREL) sta pripravljene v obliki petstopenjskega sestavljenega indeksa, ki smo ju v isti obliki uporabili tudi v drugih analizah (glej Hafner-Fink, 1989, predvsem str. 47, 49). Primerjali pa smo tri klasifikacije s po petimi kategorijami (EDUC1, SLOJ, GROUP5).

Najprej smo klasifikacije primerjali glede na obseg sprejemanja (intenzivnost) obeh ideoloških usmeritev po kategorijah vseh treh klasifikacij (glej tabelo 2).

Tabela 2: Obseg sprejemanja ideoloških usmeritev po kategorijah treh različnih klasifikacij (v %)

	a. egalitarizem		
	EDUC1	SLOJ	GROUP5
1 – nižji sloj	42.9 (3.33)	43.5 (3.35)	40.4 (3.27)
2 – nižji srednji sloj	36.6 (3.09)	37.4 (3.11)	41.2 (3.26)
3 – srednji sloj	28.8 (2.85)	27.6 (2.86)	30.4 (2.91)
4 – višji srednji sloj	14.2 (2.42)	16.4 (2.40)	24.0 (2.66)
5 – višji sloj	5.7 (1.99)	12.0 (2.16)	22.8 (2.57)
	b. civilna religioznost		
	EDUC1	SLOJ	GROUP5
1 – nižji sloj	40.4 (3.37)	38.3 (3.33)	32.0 (3.25)
2 – nižji srednji sloj	41.7 (3.36)	42.9 (3.40)	45.7 (3.45)
3 – srednji sloj	44.3 (3.30)	41.1 (3.23)	40.6 (3.22)
4 – višji srednji sloj	39.6 (3.19)	36.4 (3.12)	35.4 (3.09)
5 – višji sloj	25.7 (2.89)	58.0 (3.50)	52.5 (3.53)

Opomba: V oklepajih so dodane povprečne vrednosti spremenljivk zavesti po posameznih kategorijah.

Iz tabele vidimo, da se distribucija ideoloških usmeritev med različnimi klasifikacijami razlikuje. Vendar pa te razlike pri egalitarizmu niso tako pomembne kot pri civilni religioznosti. Dejstvo je namreč, da pri vseh treh klasifikacijah *egalitarizem* praviloma od najnižjega položaja proti najvišjemu upada. Res pa je, da je to upadanje manj izrazito pri klasifikaciji GROUP5. Razen tega pa se pri različnih klasifikacijah večji preskok oz. osnovna delilna črta pojavlja na različnih točkah v lestvici petih klasifikacijskih kategorij, in sicer: a) pri klasifikaciji EDUC1 se izrazit preskok (padec egalitarizma) pojavlja med srednjim in višjim srednjim slojem (torej med srednjo šolo in višjo šolo), ki se ponovi potem še med višjim srednjim in višjim slojem (torej med višjo in visoko šolo); b) pri klasifikaciji SLOJ pa je največji preskok med 3. in 4. kategorijo (med srednjim in višjim srednjim slojem), samo nekoliko manjši pa je med nižjim srednjim in srednjim slojem; c) pri klasifikaciji GROUP5 pa so vsi razmiki med kategorijami manj izraziti.

Posebej zanimive pa so razlike med klasifikacijami pri distribuciji *civilne religi-*

oznosti. Tukaj gre v bistvu za dva različna vzorca – na eni strani klasifikaciji SLOJ in GROUP5 s podobno distribucijo, na drugi strani pa EDUC1 z ravno nasprotnim vzorcem (razlika je lepo razvidna tudi s slike 2). Razlika je najbolj očitna pri višjem sloju, kjer je obseg civilne religioznosti pri klasifikaciji EDUC1 najnižji (močno pod povprečjem), pri drugih dveh klasifikacijah pa najvišji (močno nad povprečjem). Razlike so manjše pri drugih kategorijah, vendar tudi tukaj niso zanemarljive. Tako je pri prvih štirih kategorijah klasifikacije EDUC1 obseg sprejemanja civilne religioznosti okrog povprečja in je le srednji sloj opazno nad povprečjem. Pri klasifikacijah SLOJ in GROUP5 pa gre za nekoliko večja nihanja okoli povprečja (bolj izrazito pri klasifikaciji GROUP5), in sicer: pri nižjem sloju in višjem srednjem sloju pod povprečjem, pri nižjem srednjem sloju nad povprečjem, drugače kot pri klasifikaciji EDUC1 pa je obseg civilne religioznosti pri srednjem sloju klasifikacij SLOJ in GROUP5 ravno na povprečju. Takšne razlike, še posebej pri višjem sloju, so vsekakor tudi posledica uporabe različnih meril pri oblikovanju različnih klasifikacij. Konkretno mislimo predvsem na to, da je bilo za pripravo klasifikacij SLOJ in GROUP5 pomembno merilo položaj v hierarhiji vodenja oz. politična moč. Tako kategorija »višji sloj« klasifikacije SLOJ vključuje profesionalne politične funkcionarje in direktorje, ki so bili na položaje postavljeni (tudi) na podlagi svoje »ideološke pravovernosti«, v najvišji kategoriji klasifikacije GROUP5 pa se koncentriira največ politične moči (glej *tabelo 1*), kar zopet pojasnjuje največji obseg civilne religioznosti pri tej kategoriji. Iz istega razloga je potem, nasprotno, v »nižjem sloju« po klasifikaciji GROUP5 obseg civilne religioznosti najnižji.¹¹

Temu na kratko dodajmo še pregled analize vzročno-posledičnih povezav med klasifikacijami kot neodvisnimi spremenljivkami in ideološkima usmeritvama kot odvisnima spremenljivkama. Pri tem smo uporabili analizo variance in multiplo klasifikacijsko analizo. Rezultati teh analiz se ujemaajo z ugotovitvami o porazdelitvi posameznih ideoloških usmeritev.

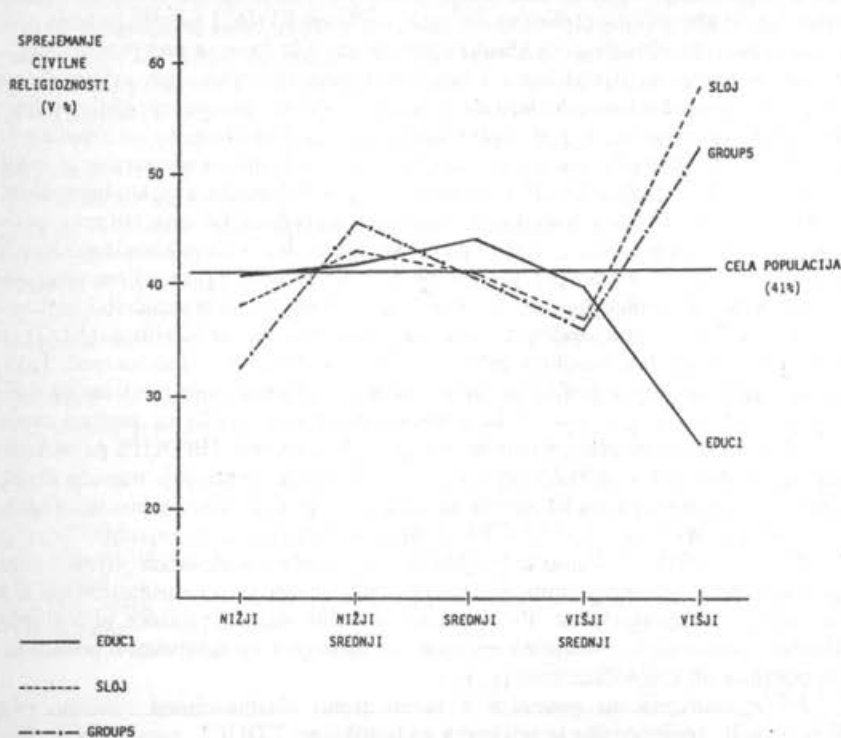
Pri *egalitarizmu* so povezave z vsemi tremi klasifikacijami značilne (sig F = 0.000). Najmočnejša je povezava s klasifikacijo EDUC1, vendar pa razlike med klasifikacijami niso posebej velike. Zopet pa so pomembnejše razlike pri *civilni religioznosti*, kjer izstopa zelo šibka povezava s klasifikacijo SLOJ (*tabela 3*). Dodajmo le še to, da pri multivariantni analizi praktično *ni značilnih učinkov interakcije* med neodvisnimi spremenljivkami, tako da najvišjo stopnjo značilnosti lahko zasledimo pri *civilni religioznosti* za interakcijo EDUC1 – GROUP5 (sig F = 0.101).

Tabela 3: Vzročna zveza med slojevsko pripadnostjo in zavestjo ob uporabi različnih klasifikacij – analiza variance in multipla klasifikacijska analiza

	univariantna analiza				multivariantna analiza			
	EGALITAR		CIVILREL		EGALITAR		CIVILREL	
	Eta	sig F	Eta	sig F	Beta	sig F	Beta	sig F
EDUC1	0.30	0.000	0.10	0.000	0.19	0.000	0.11	0.004
SLOJ	0.28	0.000	0.09	0.001	0.13	0.000	0.06	0.122
GROUP5	0.25	0.000	0.15	0.000	0.12	0.000	0.15	0.000
multiple R ²							0.116	0.035

¹¹ V podrobnejšo analizo in pojasnjevanje teh razlik se ne bomo spuščali; opozarjamo pa na že opravljeno analizo (ideološke) zavesti družbenih slojev v Sloveniji, ki takšne razlike delno lahko pojasnjuje: M. Hafner Fink (1989): *Ideologija in zavest družbenih slojev v Sloveniji*, MC CK ZKS, Ljubljana.

Slika 2: Obseg sprejemanja *civilne religioznosti* po kategorijah klasifikacij EDUC1, SLOJ, GROUP5

Vsaj v primeru, ko je merilo pomembnosti posamezne klasifikacije njena pojasnjevalna moč v odnosu do prikazanih razsežnosti družbene zavesti, lahko rečemo, da so vse tri predstavljene klasifikacije pripravljene na podlagi relevantnih meril. Vendar pa predvsem zaradi razlik pri distribuciji civilne religioznosti lahko upravičeno trdimo, da klasifikacije vsaj v primeru pojasnjevanja družbene zavesti med sabo niso zamenljive.

Sklep

Menimo, da lahko na podlagi prikazanega primera upravičeno trdimo, da pri analizi družbene slojevitosti ob uporabi samo ene slojevske klasifikacije (kar je običajno pri tovrstnem raziskovanju) pridemo le do delne resnice o slojevski strukturi konkretne družbe. Očitno je namreč, da je konkretna družba lahko različno stratificirana. Če se povrnemo na naše razmišljanje o dveh različnih shemah strukturiranja družbe, mislimo pri tem predvsem na razlike v povezanosti med subsistemom vlog in subsistemom distribucije dobrin oz. konkretnije na prekrivanje in preglednost povezave med razredno strukturo in slojevsko strukturo. Tako je ob

statusni inkonsistentnosti zbrisana neposredna zveza med položajem posameznika v razredni strukturi in njegovim položajem v hierarhični strukturi družbenih slojev, pač pa je razvidna le zveza med razredno pripadnostjo in položajem v posameznih hierarhijah porazdelitve pomembnih družbenih dobrin. Če namreč pripadnost posameznemu družbenemu sloju razumemo kot rezultanto položajev na vseh posameznih relevantnih hierarhijah porazdelitve družbenih dobrin, je očitno, da ob neuskkljenosti teh položajev (njihovi medsebojni relativni neodvisnosti) izbor meril za slojevsko klasifikacijo ne more biti poljuben.

To pa pomeni, da za definiranje slojevskih kategorij ni dovolj nekaj teoretskih predpostavk o razredni strukturi družbe, na podlagi katerih razvrstimo izbrane poklicne kategorije v hierarhično strukturo. Nujno je torej raziskovanje, ki je usmerjeno tako v odkrivanje meril klasificiranja (relevantnih dimenzij neenakosti) kot v samo izdelavo klasifikacije. Trdimo torej lahko, da so »družbeni sloji«, kakor se pojavljajo pri raziskovanju socialne strukture, le intelektualni proizvod – rezultat klasificiranja posameznikov, ki pa se lahko bolj ali manj oddaljuje od dejanskega stanja. Utemeljenost takšne trditve na nek način dokazuje tudi prikazani empirični primer. Prispevek pa bomo sklenili z nekaterimi splošnejšimi teoretsko-metodološkimi vidiki trditve o »družbenih slojih« kot intelektualnem proizvodu.

Omenili smo že, da sta izhodišče in osnovna enota empiričnega raziskovanja družbene slojevitosti *posameznik*, ki ga pojmuje kot temeljni strukturni element in se kot tak vključuje v različne sestavljene elemente družbene strukture hkrati: npr. v družino, delovni kolektiv, stranko. Razen tega pa vse neposredne povezave med elementi strukture potekajo v bistvu z medsebojno komunikacijo različnih posameznikov. Ko govorimo o *elementih* socialne strukture, imamo v mislih tiste entitete, ki predstavljajo *realne empirične »subjekte-objekte«*. Gre torej za realitete, ki so (neposredno) dostopne izkustvu, ki torej *kot takšne* dejansko obstajajo v družbeni stvarnosti. Takšen osnovni element je ravno posameznik. Skupine povezanih posameznikov v skupnem *prostoru in času* pa predstavljajo različne sestavljene elemente strukture. Takšni sestavljeni strukturalni elementi so npr.: posamezni delovni kolektivi, družine, politični organi, sošeske, jedra družbenih gibanj, konkretne politične stranke, društva, verske sekte itd. (glej npr. Bates/Peacock, 1989).

Pri naštevanju sestavljenih elementov strukture nismo slučajno izpustili *družbenih slojev in družbenih razredov*, saj po našem prepričanju s pojmom »družbeni sloj« oz. »družbeni razred« označujemo določeno strukturno *kategorijo*, ne pa strukturnega elementa, kakor smo ga tukaj opredelili. Ravno strukturne *kategorije* pa so po našem mnenju *intelektualni proizvod*, ki je rezultat *klasificiranja* posameznih elementov po njihovem odnosu do neke skupne lastnosti. Govorimo torej lahko tudi o *tipologiji* elementov. Pri tem gre lahko za klasifikacijo sestavljenih elementov strukture ali za klasifikacijo posameznikov kot temeljnih strukturalnih elementov. Pri raziskovanju socialne strukture se običajno srečujemo s strukturnimi kategorijami – klasifikacijskimi kategorijami posameznikov – kot so npr.: sloji, razredi, poklicne kategorije itd. Opravka imamo torej s skupinami podobnih posameznikov, ki jih povezuje le neka skupna lastnost (status, vloga, poklic, položaj v delitvi dela ipd.), niso pa (nujno) povezani v času in prostoru, čeprav se v isti kategoriji lahko znajdejo tudi pripadniki istega kolektiva, bratje in sestre, zakonski partnerji ipd.

Čeprav govorimo o klasifikaciji in o posameznih klasifikacijskih kategorijah (torej tudi o slojih) kot o intelektualnem proizvodu, pa to seveda ne pomeni, da je pri tem prekinjen stik z dejanskim stanjem oz. da te klasifikacije nimajo podlage

v konkretnem strukturiranju družbe. Dejstvo je namreč, da merila za posamezne klasifikacije v družbene sloje slonijo na dejanskih neenakostih v družbi. Pomembnost posamezne klasifikacije pa je seveda odvisna od pomembnosti konkretnih oblik družbene neenakosti, ki so merilo klasificiranja. To očitno pomeni, da je (oz. mora biti) problem klasifikacije v družbene sloje raziskovalni problem, ne pa zgolj vprašanje odločitve raziskovalca o izbiri konkretne slojevske klasifikacije (tudi če ta temelji na nekaterih že opravljenih raziskavah). Pri pripravi slojevske klasifikacije je torej treba usmeriti raziskovanje vsaj na naslednji dve področji: 1) identifikacija in selekcija relevantnih razsežnosti družbene neenakosti (razlikovanja) in 2) na tej podlagi priprava izčrpane klasifikacije, ki vsebuje nedvoumne in jasno razmejene (slojevske) kategorije.

VIRI, LITERATURA:

- F. L. Bates/W. G. Peacock (1989): Conceptualizing Social Structure: the Misuse of Classification in Structural Modeling. *American Sociological Review*, 54 (4), str. 565-577.
- I. Bernik (1987): Klase i slojevi ili: šta činiti sa marksističkim pojmom klase u empirijskom istraživanju. *Sociologija*, 29 (4), str. 543-557.
- A. Ferligoj (1989): Razvrščanje v skupine. Teorija in uporaba v družboslovju. Metodološki zvezki, 4, Ljubljana.
- J. Goldthorpe & K. Hope (1974): *The Social Grading of Occupations (A new approach and scale)*. Oxford, Oxford University Press, Clarendon Press.
- M. Hafner Fink (1988): Uporaba metod razvrščanja v skupine pri proučevanju socialne strukture – socialna struktura sodobne slovenske družbe. V zborniku: *Stratifikacijske analize sodobnih družb*. Ljubljana, Slovensko sociološko društvo, str. 7-37.
- M. Hafner Fink (1989): Ideologija in zavest družbenih slojev v Sloveniji. Ljubljana, MC CK ZKS.
- J. Jug (1988): Metoda voditeljev v programskih paketih CLUSE in SPSS/PC+. V: Metodološki zvezki, 3. Ljubljana, JUS, str. 92-105.
- T. Kolosi (1984): Status and stratification. V: *Stratification and Inequalities* (ed. R. Andork/T. Kolosi). Budapest, Institut for Social Sciences.
- M. Lazić (1987): U susret zatvorenom društvu. Zagreb, Naprijed.
- A. Marradi (1990): Classification, typology, taxonomy. *Quality & Quantity*, 24 (2), str. 129-157.
- S. Ossowski (1981): Klasna struktura u društvenoj svijesti. Zagreb, Naprijed.
- M. Popović et al. (1977): Društveni slojevi i društvena svest. Beograd, Centar za sociološka istraživanja IDN.
- M. Popović et al. (1987): Društvene nejednakosti. Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- S. Saksida/K. Petrović (1972): Teoretični model socialne stratifikacije. Poskus kvantitativne verifikacije. Teorija in praksa, 9 (10), str. 1407-1419.
- S. Saksida/A. Caserman/K. Petrović (1977): Društvena stratifikacija i pokretljivost u jugoslavenskom društvu. V zborniku: *Klase i slojevi – prilozi izučavanju društvenog sistema* (ed. R. Supek). Biblioteka »Čovjek i sistem«, Svezak 5. Zagreb, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, str. 53-92.
- H. M. A. Schadee/A. Schizzerotto (1990): Social mobility of Men and Women in Contemporary Italy. *Quaderno* 17, Trento, Dipartimento di Politica Sociale, Università di Trento.
- D. Sekulić (1985): Neki problemi empirijske identifikacije slojne strukture društva. *Revija za sociologiju*, 15 (1-2), str. 31-35.
- D. Sekulić (1986): O pristupima izučavanja stratifikacione strukture jugoslavenskog društva. V zborniku: *Socialna struktura* (ed. R. Kalanj, Ž. Šporer). Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, str. 143-164.
- I. Šiber (1987): Savez komunista, socijalna struktura i svijest. Zagreb, Centar za idejno teorijski rad GK SK Hrvatske Zagreb.
- G. Tomc/M. Pešec (1986): Družbena enakost in neenakost v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 3 (4), str. 45-59.
- E. O. Wright (1984): A General Framework for the Analysis of Class Structure. *Politics and Society*, 13 (4), str. 383-423.

Fenomenološka spoznavno teoretska orientacija v psihologiji

Fenomenološka orientacija v sodobni psihologiji po besedah Graumanna in Métrauxa (1977¹) ni nekakšna varianta »filozofske psihologije«, ki bi nastopala na ravni subdiscipline, kot npr. klinična psihologija ali pedagoška psihologija. Ravno zaradi tega je umestneje govoriti o fenomenološki psihologiji. Uvedba fenomenološke metode v psihologijo ne izključuje drugih standardnih metod psihologije (eksperimentalne, vprašalnikov itd.), ampak je z njimi v komplementarnem odnosu. Kritična funkcija fenomenologije v psihologiji je predvsem v tem, da »*naredi izkustvo za vodilo psihološkega raziskovanja in na podlagi tega vodila razkriva in artikulira zreducirane, biase², kot mehanicizem, geneticizem, enviromentalizem in iz njih izhajajoče teorije in modele*«. ² Kljub temu da se fenomenologija (fenomenološka filozofija) in fenomenološka psihologija (fenomenološka orientacija v psihologiji) precej prekrivata, je slednja popolnoma avtonomna in je ni mogoče zreducirati na golo aplikacijo fenomenologije na psihologijo. Zato fenomenološke psihologije ne gre razumeti kot posebno raziskovalno področje, ampak predvsem kot posebno obliko znanstvenega mišljenja, posebno spoznavnoteoretsko orientacijo v psihologiji.

Spoznavnoteoretska pozicija sodobne fenomenološke orientacije v psihologiji se konstituira zlasti skozi **kritiko redukcionizma** objektivistične psihologije, ki spelje »mentalna stanja« oz. spremembe na splošno zaznavna (opazljiva) fizična (fiziološka) stanja oz. spremembe. Vsakršna teleološka ali intencionalna pojasnitev je v objektivistični poziciji nadomeščena z mehanicistično ali organicistično in je kot končni rezultat v interesu kriterijev relevantnosti zavrtna spoznavna vrednost »subjektivnih izkustvenih podatkov« kot neznanstvenih. Za fenomenološko orientacijo pa je značilna nasprotna pozicija, da kategorijo subjekta znova legitimira kot relevantno predmetno področje psihologije, da »*vnese subjekt neokrnjen v raziskovanje*«. ³

Graumann in Métraux (1977) skušata sistematizirati upravičenost vnašanja in utemeljevanja subjektivnosti v družboslovno in psihološko raziskovanje s tremi argumenti:

(1) Prvi je tako imenovani **ad hominem** argument, po katerem, izhajajoč iz implicitne holistične predstave človeka, sledi zahteva, da psihologija ne sme svojega raziskovalnega predmeta obravnavati kot golo stvar, s katero se sme in more bolj ali manj poljubno manipulirati. Ta argument je po mnenju Graumanna in Métrauxa sporen. Nekaterim se zdi ta zahteva sporna, ker se nanaša na celotno psihološko predmetno področje, dejansko pa jo je mogoče aplicirati samo na humano psihologijo. Takšna protiargumentacija pa spominja na zavrnitev introspekcije kot legitimne psihološke metode pri zgodnjih behavioristih, ker se ne da aplicirati na živali in otroke. Po njunem mnenju pa je argument »ad hominem«

¹ Cf. Graumann, C.F. & Métraux, A.: Die phänomenologische Orientierung in der Psychologie; v: Schneewind, K. A. (Hrsg.): Wissenschaftstheoretische Grundlagen der Psychologie. E. Reinhardt Verlag. München/Basel 1977.

² Ibid. str. 29.

³ Ibid. str. 33.

sporen zaradi nečesa drugega: usmerja ga preveč globalna ideja, ki ni niti prepričljivo podana, niti preverljiva.

Ne glede na spornost pa ta argument opozarja po njunem mnenju na realno etično problematičnost (ne)odgovornosti aplikacije različnih tehnik in metod v konkretni raziskovalni in poklicni dejavnosti.

(2) Drugi, proti redukcionizmu naravnani argument se nanaša na **konsistentnost smisla** (Sinnkonsistenz). Pri tem se Graumann in Métraux sklicujeta na Schützovo⁴ distinkcijo med vsakdanjimi konstrukti prvega reda in konstrukti drugega reda, ki jih je zasnovo družboslovje. Slednji temeljijo na konstruktih prvega reda (so fundirani na njihovi osnovi). To pa pomeni, da torej družboslovje operira s predmeti, ki imajo že na ravni vsakdanjega izkustva nek pomen; se pravi, da so že na tej ravni opomenjeni glede na interpretacijske sheme in tipizacijske strukture in je že na tej ravni inscenirano delovanje glede na smiselno danost. Iz tega izpeljeta Graumann in Métraux postulat subjektivne interpretacije, po kateri je neka družboslovna pojasnitev smiselna in ustrezna le, če so akterji to zmožni prepoznati.

(3) Zadnji argument sta Graumann in Métraux poimenovala **predmetnoteoretični**. Ta ne določa predmeta družboslovja in psihologije dokončno in fiksno (kot je to v »redukcionizmu« in pri »humanističnem« argumentu), temveč si prizadeva, da s pomočjo vsakdanjega izkustva obmejnega območja definicije ne oži čezmerno. »Ni znanosti o nečem, kar ne bi moglo veljati ravno kot tisto **nekaj**. Uvedba fenomenološke metode v psihologijo se opraviči s subjektivnostjo predmeta psihologije« (Linschoten 1962⁵, počrtal V. M.).

Pri tem ne gre, kot poudarjata Graumann in Métraux, zgolj za emancipacijo psihologije od prirodoslovja (ker se družboslovje ukvarja z v celoti drugim izkustvenim predmetom kot prirodoslovje), ampak tudi za zahtevo po drugačnih in dopolnjujočih metodah. Vendar pa perspektiva psihologije z vidika fenomenološke orientacije ni niti v (skozi empirično psihologijo) preseženi metafiziki, niti v introspekciji. »Če govorimo o **subjektu ali o subjektivnosti**, potem vsekakor ne gre za to, da bi ta subjekt hipostazirali v metafizično entiteto (bodisi v neko čisto zavest, bodisi v neko nezajemljivo enoto osebe, bodisi končno v neko za vidnim telesom skrito substanco, ki sedi – z Descartovo prisposodbo rečeno – kot neviden krmar za komandnim pultom v telesu)... če bi namreč predpostavljali takšno metafizično entiteto, potem bi se morala psihologija kot dejstvena znanost nujno ukvarjati samo še s fizičnimi fenomeni, medtem ko bi bilo mentalno (duševno ali čista zavest) nedostopno za raziskovanje«.⁶

Ker po Graumannu in Métrauxu fenomenološka orientacija v psihologiji zavrne lažne alternative med znanostjo in notranjostjo, med zasebnim in javnim, med notranjimi vsebinami (subjektivnega in mentalnega) in zunanji vsebinami (objektivnega in fizičnega) in namesto tega med temi ekstremi nakazuje posredovanost, nastopa kot korektiv »redukcionističnim« oz. behaviorističnim teorijam vedenja kakor tudi različnim »filozofskim« teorijam doživljanja in zavesti.

Specifično pojmovanje relacije oseba – okolje opredeljuje fenomenološka orientacija s terminom **intencionalnost**. Razločevanje med tradicionalnim psihološkim pojmovanjem zavesti, doživljanja in vedenja ter fenomenološkim pojmovanja

⁴ Cf. 2Schütz, A.: Die sinnhafte Aufbau der sozialen Welt; Springer Verlag, Wien 1960 ter Schütz, A.: Gesammelte Aufsätze, Band I, Nijhoff, Den Haag 1960

⁵ Linschoten, J.: Die phänomenologische metode in der Psychologie. Bericht über Sechzenten Internationalen Kongress für Psychologie in Amsterdam (1962, str. 515). Citirano po Graumann & Métraux 1977.

⁶ Graumann & Métraux 1977, str. 35.

njem psihičnega se omogoči šele z razumevanjem tega pojma. Graumann⁷ intencionalnost opredeljuje kot »dvojno centriranost vsega psihičnega življenja, po katerem je vsaka zavest, zavest o . . . , in vsaka predmetnost, naj si bo kot dejanskost ali kot možnost, predmetnost, ki mi korelira veljavnost s konkretno formo naravnosti/usmerjenosti. Vse, kar izkusim (doživim, zaznam, mislim, razsodim, čutim, itd.), izkusim z bolj ali manj določenim pomenom, ki je lahko za druge drugačen, drugačen tudi zame v kakšnem drugem časovnem obdobju«.

Konstitucija pomena oz. smisla v vseh možnih aktivnih ali pasivnih modalitetah je osnovno določilo intencionalnega odnosa oseba – okolje. Intencionalno značilni odnos oseba – okolje je možno empirično raziskovati le v konkretnih posameznih situacijah. V t. i. »utrechtski šoli« fenomenološke psihologije (Linschoten, Van den Berg⁸) štejejo med najvažnejše strukturnoanalitične kategorije naslednje:

- okolje
- telesnost
- socialnost
- zgodovinskost.

Temeljna fenomenološka zahteva je, »da človeka iščemo **tam**, kjer je in **tako** kot je« (Linschoten 1953⁹), torej v njegovem **okolju**. Vendar pa fenomenološke strukturno-analitične kategorije okolja ne gre razumeti v smislu »ekološke psihologije.« Fenomenološka orientacija vsteva v kategorijo okolja poleg fizičnega okolja, »predmetnega sveta« (Graumann) še delovni vsakdan človeka, svet njegovega otroštva, sanje, upanje itd.; torej vso področnost, ki sooblikuje aktualno in potencialno vedenje. Podobno kot okolje v najširšem smislu je za določanje specifičnega odnosa do okolice, doživljanja in razumevanje sebe, vedenje itd. pomembna specifičnost **telesne sheme**. Subjekt doživljanja sebe in sveta je telesni subjekt. Kot subjekti pa enako zaznavamo tudi druge že vseskozi kot telesne subjekte, torej v njihovi telesnosti (skozi njihovo telesnost). Do zaznave telesnosti in preko telesnosti pa ne prihaja samo takrat, ko smo z drugimi v neposrednem stiku (face to face), ampak tudi takrat, ko dobimo o njih (ali od njih) samo pisno/jezikovno ali glasovno sporočilo ali ko smo v stiku s predmeti in rečmi, ki se vežejo nanje. »Že od vsega začetka sem postavljen v svet drugih, ki so že bili tu, in bodo tu tudi še po meni.«¹⁰ **Socialnost** subjekta, kot principialno komunikativna navezava na druge, je predpostavljena in posedovana predvsem in že vseskozi skozi jezik. Skupni jezik omogoči, da z izjavami o sebi pridobimo individualnost v odnosu do drugih. Individuum, drugi ljudje in stvari, predmeti, reči, ki so jih ljudje naredili in zaznamovali, so postavljeni v horizontalni odnos časovnosti, »ki ga glede na socialnost oseb in njihovega okolja označujemo kot horizont zgodovinskosti (podčrtal: V. M.). Jaz sam, v svoji individualni biografiji, sem manifestacija in del te historičnosti intencionalnega odnosa oseba-svet. Vsako posamično doživetje ali vedenje pade torej vedno tudi v to historično dimenzijo.«¹¹

Razmerje, v katerem neka oseba (ki jo koncipiramo kot telesni subjekt, v njem vsakokratnem historičnem horizontu in socialnem kontekstu) vstopa v komuni-

⁷ Ibid. str. 42.

⁸ Po Graumann & Métraux 1977, str. 44f.

⁹ Ibid. str. 44.

¹⁰ Schütz, A.: Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt; Springer Verlag. Wien 1960. Cit. po Graumann & Métraux 1877, str. 46.

¹¹ Graumann & Métraux 1977, str. 46.

kacijo z nekim konkretnim okoljem, imenuje Linschoten (1953¹²) situacija. V »situaciji« se konkretizira odnos oseba – stvar kot perspektivna strukturacija sveta kot konkretno izkušenega okolja. Ta horizontalna struktura se predstavlja kot prostorski ali časovni izrez, ki omogoči obravnavo skozi statistični prerez. Še pomembnejše pa je, da subjektu aktualnega ali potencialnega izkustva omogoči izkustvo »tukaj in zdaj«, v njegovi genezi in posledicah. »V tej situacijski analizi se ne usmerjamo v neskončno, ampak se gibljemo samo v mejah, v katerih jo lahko subjekt ali subjekti našega raziskovanja izkusijo; tj. tako daleč, dokler je iz njihovega vedenja prepoznavna.«¹³ »Vedenja« ne gre pri tem po Graumannu in Métrauxu razumeti v smislu »behavioristično zreduciranega« pojmovanja gibanja telesa, ampak v smislu vselej osmišljenega vedenja; tj., da se do nečesa vedemo z določenim namenom. »Iz tega ‚situacijskega konteksta‘ razumemo potem posamezne intencionalne aktivnosti in interakcije. Vendar tudi: iz teh posamičnih delovanj in komunikacij se konstituira (‚definira‘) vsakokratna situacija v njenem konkretnem smislu. Situacija je s tem odnosni sistem v dvojnem smislu: je konkretna odnosna celota, v kateri je oseba ‚situirana‘ (zaznava, deluje, trpi, komunicira itd.) in katere smisel se v teh aktivnostih udejanja. S tem pa je, kot drugo, tista enota, na katero se moramo ob raziskovanju navezovati, in razčlenitev njene strukture mora zato biti prva naloga psihologije, ki si postavi za nalogo razumevanje človeškega delovanja.«¹⁴ S tem pa situacijska analiza postane strukturna analiza. »Okolje«, »telesnost«, »socialnost«, »zgodovinskost« so tako »analitične enote« situacije, ki imenujejo fenomene, ki nujno nastopajo vzajemno in jih ni mogoče enostavno sumativno vnašati v vnaprej opredeljeno situacijo. Tako so za fenomenološko usmerjeno psihologijo telesnost, omejenost z okoljem, socialnost in zgodovinskost kot značilnosti vsake človeške situacije elementi določujočih in nujnih pogojev človeške eksistence.

¹² Linschoten, J.: *Persoon en wereld – Bijdragen tot de phaenomenologische Psychologie*; Erven J. Bijleveld, Utrecht 1953, str. 250 (cit. po Graumann in Métraux 1977, str. 46).

¹³ Graumann B Métraux 1977, str. 47.

¹⁴ Ibid. str. 47.

IVAN BERNIK

Konec »klasičnega« samorazumevanja sociologije?

E. Durkheim je v sklepnem delu svoje »kanonske« razprave o pravilih sociološke metode (1894) uveljavitev sociologije kot zrele znanosti povezal z izpolnitvijo dveh na prvi pogled protislovnih zahtev. Po njegovem mora biti dozorevanje sociologije povezano s krepitvijo njene praktične učinkovitosti, t. j. njene zmožnosti, da »družbeno prakso« pouči o optimalnih ciljih in sredstvih za doseganje teh ciljev. Uresničevanje te zahteve, ki predpostavlja visoko občutljivost sociologije za družbene probleme, pa po Durkheimu od sociologije hkrati terja »odtujitev« od družbe; sociologija, ki si prizadeva za maksimalno praktično učinkovitost, se mora »tako rekoč odpovedati družbenim uspehom in dobiti znanosti ustrezne ezoterične karakteristike«. Za Durkheima med zahtevo po ezoteričnosti sociologije in zahtevo po njeni odprtosti do družbe ni nobenega nasprotja. Le sociologija, ki neprizadeto ter v skladu s pravili znanstvene metode opredeljuje in raziskuje svoj predmet, lahko »proizvaja« spoznanja z maksimalno praktično učinkovitostjo. To pa pomeni, da se zrelost sociologije ne more meriti z njenimi kakršnimi koli praktičnimi učinki; specifični praktični učinek sociologije je lahko le v *razširitvi znanstvenega racionalizma na človeško delovanje*, ki omogoča, da se to delovanje »opazovano v retrospektivi, lahko reducira na vzročno-posledične odnose, ki se potem z nič manj racionalno operacijo lahko spremenijo v pravila delovanja v prihodnosti«.

Pri presoji pomena Durkheimovega pojmovanja družbene funkcije sociologije je treba upoštevati, da se njegov raziskovalni program – kljub njegovim pričakovanjem – nikoli ni uveljavil kot sociologija brez pridevnika, tj. kot edina uresničljiva sociološka (znanstvena) paradigma. Zato je njegovo pojmovanje funkcij sociologije, pa naj bo še tako originalno in skrbno argumentirano, treba obravnavati le kot eno od možnih pojmovanj. To potrjujejo številne kasnejše diskusije, ki so bile pogosto vsaj posredno spodbujene z Durkheimovimi idejami. Čeprav so se v teh diskusijah razločno pokazale razlike med posameznimi sociološkimi programi – npr. razlike med tistimi, ki so se pri snovanju sociološke metode zgledovali po naravoslovnih znanosti, in tistimi, ki so sociologijo šteli za tipično »duhovno« znanost, ter razlike med tistimi, ki so družbeno funkcijo sociologije videli, tako kot Durkheim, v »ohranjanju normalnega stanja in v njegovem ponovnem vzpostavljanju, če je porušeno« ter tistimi, ki so ji pripisovali predvsem funkcijo katalizatorja korenitih družbenih sprememb – te razlike niso ogrozile soglasja v, če se spet opremo na Durkheimovo formulacijo, »vero v prihodnost razuma«. Ob upoštevanju tega soglasja so razlike med posameznimi sociološkimi paradigmami manj pomembne, kot pogosto skušajo dokazati njihovi protagonisti; razgrete diskusije in spori o sociološki metodi so s tega vidika le diskusije o najbolj učinkoviti (»najbolj znanstveni«) strategiji, s pomočjo katere naj bi sociologija uresničila

svoje »poslanstvo«, t. j. znanstveno racionalizacijo človeškega družbenega delovanja.

Večina Durkheimovih stavkov, ki se nanašajo na družbeno funkcijo socioloških spoznanj, je zapisana v pogojniku: sociologija bo svojo funkcijo racionalizacije družbe lahko v vsej polnosti opravljala šele tedaj, ko se bo konstituirala kot zreła znanost. Pa tudi obratno – praktična učinkovitost sociologije je oziroma bo pomemben kazalnik njene znanstvene razvitosti. Če so njeni trenutni praktični učinki skromni, je to treba pripisati njeni (še) nezadostni razvitosti. Durkheimovo prestavljanje uresničevanja poslanstva sociologije v prihodnost je imelo mnogo posnemovalcev, saj se je bilo na ta način vedno mogoče izogniti očitkom zaradi (morebitne) neobgljenosti sociologije pri racionalizaciji družbene realnosti, z obetanjem povečevanja njene praktične učinkovitosti v prihodnosti pa je bilo mogoče opravičiti stroške in napor, ki jih zahteva sociološko raziskovanje. Tudi če so bili ti obeti povsem iskreni, je bila torej njihova funkcija predvsem legitimiziranje sociološke profesije. V vsakem primeru pa so bile trditve o nujnem porastu praktične učinkovitosti sociologije v mnogo manjši meri utemeljene na dejstvih kot pa na »veri v prihodnost razuma«, ki jo je Durkheim izrecno definiral kot ozadje svojega programa sociologije. Ta vera pa seveda ni bila značilna le za njegovo paradigmo.

Ob upoštevanju argumentov iz prejšnjega odstavka je mogoče trditi, da je prepričanje o nepogrešljivi vlogi sociologije pri racionalizaciji družbenega življenja središče »klasične« profesionalne ideologije sociologov/sociologije. V tem pogledu se ta profesionalna ideologija ne razlikuje od ideologij drugih profesij, saj tudi te poudarjajo, jih ne usmerjajo partikularistični motivi, ampak skrb za interese skupnosti. Razlika je le v tem, da je morala sociologija zaradi razmeroma kasne profesionalizacije posebno glasno poudarjati svojo praktično učinkovitost in še zlasti svoj potencialni prispevek k vsestranski družbeni blaginji. Le tako se je lahko sociologija nadejala, da se bo dokopala do statusa in privilegijev, ki so ga že uživale bolj etabrirane profesije. Z malo ironije bi bilo mogoče reči, da so partikularni interesi porajajoče se profesije (tj. sociologije) zahtevali posebno trdno vero v univerzalistično »poslanstvo razuma« in v splošno blagodejne učinke racionalizacije družbenega življenja. To ne pomeni, da je bila ta vera hlinjena; njena avtentičnost in trdnost sta bili – kot smo že omenili – nepogrešljivi predpostavki znanstvene analize družbe.

Visoki obeti, ki jih je implicirala »klasična« profesionalna ideologija sociologov, so bili vseskozi izpostavljeni nevarnosti razočaranj. Ta nevarnost je bila toliko bolj očitna, kolikor bolj je bledela prepričljivost argumenta, da je treba neuspehe pri uresničevanju obetov sociologije pripisati zgolj njeni (še) nezadostni razvitosti ter visoki kompleksnosti in dinamičnosti njenega predmeta raziskovanja. Zato se je sociologija v situacijah, ko je bila njena nezmožnost, da bi z racionalnimi inštrukcijami prispevala – če se spet opremo na Durkheimovo formulacijo – k »*utišanju strasti in predsodkov*« v družbi, posebno očitna (najbolj dramatični kazalniki te nezmožnosti so bile vojne globalnih razsežnosti), znašla v tipično anomični situaciji. V teh situacijah je bil namreč boleče očiten prepad med družbenim dogajanjem ter normami in pričakovanji, ki tvorijo osrčje sociološke profesionalne ideologije. Zato anomične razmere niso minile brez posledic za sociologijo, saj so jo silile, da se vsaj občasno vpraša o svoji identiteti. Vendar pa so k eroziji »klasične« samoidentitete – kot bomo skušali dokazati kasneje – prispevali še drugi dejavniki.

Nihanje med patetično zanesenostjo in anomičnim razočaranjem je v prejšnjih dveh desetletjih v marsičem karakteriziralo položaj jugoslovanske sociologije.

Čeprav se zdi na prvi pogled paradoksalno, je položaj sociologije v družbi starega režima, zaznamovani z avtoritarnim političnim sistemom, krepil pri sociologih vero v pomembnost njihovega poslanstva. To vero je zlasti krepilo dejstvo, da je »družba« (natančneje – predvsem političnega družbenega podsistema) kazala visoko občutljivost za sociološke prosvetiteljske pretenzije. Občutljivost nikakor ni pomenila visoke odprtosti »družbe« za sociološke inštrukcije; politični sistem je bil pripravljen absorbirati le tiste sociološke inpute, ki so vsaj potencialno prispevali k legitimizaciji družbenega reda in posameznih političnih odločitev, hkrati pa se ni obotavljal uporabiti represije proti sociologiji, katere učinki bi utegnili kakor koli oslabilo hegemonistični položaj politične elite. Prav nestrpne reakcije oblasti na sociologijo, ki ji ni bilo zgolj do legitimiziranja obstoječega družbenega reda, so pri sociologih krepile zavest o pomembnosti njihovega poslanstva, hkrati pa tudi frustriranost, ker tega poslanstva ni bilo mogoče nemoteno uresničevati.

Zato ni težko razumeti, zakaj je v osemdesetih letih, ko je zaradi fragmentalizacije jugoslovanske politične elite začel popuščati ideološki nadzor, sociologija z veliko vneto prevzela pobudo v razpravah o »krizi jugoslovanske družbe«. Pri tem sociologiji ni šlo, kot je bilo nešteto poudarjeno, le za analizo kriznih pojavov in njihovih vzrokov, ampak še zlasti za iskanje »izhodov iz krize«. Kazalnik visoke stopnje sociološkega aktivizma je bilo naraščanje števila tistih sociologov, ki niso želeli biti le »svetovalci«, ampak so skušali svojo raziskovalno dejavnost povezati z neposrednim angažiranjem pri spreminjanju družbenih razmer. Netočno bi bilo, če bi tem prizadevanjem odrekli mnogotere praktične rezultate, vendar pa bi bila še bolj netočna trditev, da so ta prizadevanja vodila k na znanosti utemeljeni racionalizaciji družbe. Prav nasprotno – namesto »izhoda iz krize« je prišlo do vsestranske dezintegracije jugoslovanske družbe in do eskalacije družbene iracionalnosti, ki daleč prekaša najbolj pesimistične sociološke scenarije (npr. tiste, s katerimi je v začetku osemdesetih J. Županov osupnil ne le sociološko javnost). Te dogodke, zlasti vojno na Hrvaškem in možnost izbruha oboroženih konfliktov v drugih delih nekdanje Jugoslavije, lahko sociologija doživlja kot poraz svoje prosvetiteljske vloge pri regulaciji družbenih protislovij. Poraz, ki sociologijo sili k molku, za katerim se skriva potreba po analizi vzrokov za poraz njenega poslanstva.

Tudi pri analizi lastne stiske in razočaranj se lahko sociologija opre na klasični vir, ki ni nič manj pomemben od Durkheima. Mišljena je M. Webrova konceptualizacija odnosa med znanostjo in politiko, ki pozornost usmerja tudi na potencialnega »prejemnika« socioloških racionalizacijskih pobud. Z našega vidika se zdi pomembno zlasti njegovo razlikovanje med dvema tipoma politike, med politiko, utemeljeno na etiki prepričanja in na etiki odgovornosti. Če je za slednji tip političnega delovanja značilno upoštevanje tistih posledic izbranega političnega delovanja, ki jih je mogoče predvideti, je za prvi tip značilna le goreča skrb za realizacijo velikega cilja. Prvi tip političnega delovanja temelji na racionalnem nadzoru odnosa (praviloma protislovnega) med izbranim ciljem, razpoložljivimi sredstvi za njegovo realizacijo ter predvidljivimi stranskimi učinki, drugi pa na veri v izbrani cilj. Weber vneto dokazuje superiornost politike, ki jo usmerja etika odgovornosti nad politiko, utemeljeno na etiki prepričanja, vendar pa ne more mimo dejstva, da se zlasti v časih velikih družbenih sprememb in z njimi povezanih negotovosti lahko »nenadoma in v velikem številu« pojavijo pristaši politike velikih ciljev.

Brez posebnih analitičnih naporov je mogoče ugotoviti, da negotovosti in konflikti, ki so povezani z velikimi spremembami v jugoslovanskem prostoru, ponuja-

jo bogat substrat za vznik politike, utemeljene na etiki prepričanja. Zato ni prese-
netljiva prevlada politike, ki si ne glede na stroške prizadeva za čim hitrejšo
odpravo negotovosti z uresničitvijo »stoletnih prizadevanj«, »zgodovinskih« pravice
ali z vzpostavitev »naravne« skupnosti. Dogajanja žal tudi potrjujejo Webrova
sodbo, da spopad med politikami velikih in skorajda svetih ciljev lahko vodi k dis-
kreditiranju teh ciljev »za celo vrsto generacij«. Z našega vidika je še bolj pomemb-
na Webrova implicitna ugotovitev, da je politika velikih ciljev nedovzeta za
racionalne »instrukcije«. Natančneje – ambicije sociologije po znanstveni raciona-
lizaciji »družbe« se v tem primeru razblinijo ob vsaj na videz omnipotentni in
samozadostni politiki, ki jo sociologija spet zanima le kot eden od virov njene
legitimizacije. Za pojasnitev ključnih vzrokov »poraza« sociologije v jugoslovans-
kem primeru torej niti ni treba uporabljati obrabljene argumenta o (še) neza-
dostni razvitosti sociologije, saj zadostujejo ugotovitve o prevladujočih značilno-
stih najpomembnejšega »naslovnika« socioloških racionalizacijskih pobud. Ko je
politika nedovzeta za takšne pobude, je kvaliteta sociološke »ponudbe« obrobne-
ga pomena. To ugotovitev je mogoče razumeti tudi kot skromno uteho za sociolo-
gijo – po Webrovi je prevlada politike, ki jo usmerja etika prepričanja, le kratkotraj-
na (pač pa so njene posledice lahko dolgotrajne), saj je skoraj neizogibno obsojena
na samodestrukcijo. Konec te politike pa naj bi sociologiji prej ali slej prinesel
želeno in potrebno praktično veljavo pri regulaciji družbenih protislovij.

Preden se vprašamo o utemeljenosti optimističnega sklepa o neizogibni revita-
lizaciji praktične vloge sociologije, je treba vsaj z nekaj besedami dopolniti našo
karakterizacijo političnih sprememb na prostoru nekdanje Jugoslavije. Ker so
politične spremembe v različnih delih Jugoslavije potekale in še naprej potekajo
v različnih smereh, bi bila grobo netočna trditev, da je v vseh primerih zdajšnje
stanje zaznamovano s prevlado politike velikih ciljev. V tem pogledu je posebno
zanimiv slovenski primer. Ne zaradi tega ker bi se Sloveniji uspelo povsem izogniti
skušnjavam politike velikih ciljev oziroma velikih obljub, pač pa zaradi razmeroma
hitre erozije teh ciljev in obljub po zaslugi demokratične rutine. V manj kot enem
letu se je pokazalo, da demokratični politični sistem, pa naj bo obremenjen še
s toliko imperfektnostmi, prej ali slej razkroji velike politične cilje, ki naj bi bili
deležni splošnega soglasja, v številne vsakdanje probleme, ki so predmet brez-
končnih političnih kontroverz, varuhe teh ciljev pa v zamenljive nosilce političnih
funkcij. S tega vidika pomeni demokratizacija profanacijo politike. Razumljivo je,
da so ti učinki demokratizacije težko sprejemljivi za tiste, ki menijo, da poznajo
zgodovinske bližnjice pri reševanju velikih političnih problemov.

Z »normalizacijo« politike pa se končno odpirajo možnosti za intenzivnejši
vpliv sociologije na pomembni, če ne že ključni, vidik družbenega delovanja.
Politika, ki jo usmerja etika odgovornosti, nujno potrebuje – kot je bilo nakazano
v prejšnjih odstavkih – sociološko »podporo«. Toda v Sloveniji za zdaj ni mogoče
razbrati nobenih znamenj, ki bi kazala, da se je odnos med sociologijo in politiko
bistveno spremenil; politika se za zdaj le malo ozira na nasvete, ki jih ji ponuja
sociologija, še manj pa aktivno išče pomoč pri sociološki profesiji. Celo mnogo
manj kot stari režim v svojih zadnjih, razsvetljenih letih! Zato ne presenečajo
glasovi razočaranja, ki jih je slišati v sociološki srenji. Ob tem se skoraj nujno
zastavlja vprašanje, ali je sociologija marginalizirana le »za zdaj« in ali ni sedanje
stanje le znamenje dolgoročnejšega trenda. Takšen trend bi pomenil, da imamo
opravka s paradoksalno situacijo – kljub divergentnim političnim spremembam, je
usoda sociologije v »postjugoslovanskih« družbah podobna, t. j., njena praktična
relevantnost je ne glede na politični kontekst nezatna. Razlika je morda samo

v tem, da je sociologija v tistih družbah, v katerih – če se zatečemo k precej grobim poenostavljanjem – so procesi politične retradicionalizacije »poražena«, v družbi z modernizirajočim se političnim sistemom pa »odrinjena«. To ne pomeni, da so vzroki za podoben položaj v obeh primerih identični. Splošne vzroke, ki določajo odnos med sociologijo in politiko v prvem primeru, smo že omenili; ti vzroki pa hkrati sugerirajo, da je »odrinjenost« sociologije v drugem primeru prej začasna anomalija kot pravilo, saj šele modernizacija političnega sistema na široko odpira možnost razširitve *»znanstvenega racionalizma na človeško delovanje«*.

Trditvi o tesni povezanosti procesov družbene modernizacije in racionalizacije daje posebno težo dejstvo, da jo je mogoče najti pri Durkheimu in Webrou. Kljub temu da je to eno od redkih soglasij med velikima klasikoma, je treba vendarle opozoriti, da tudi to soglasje kazijo na prvi pogled obrobne razlike v poudarkih. Najbolj so očitne razlike med Durkheimovim optimističnim prepričanjem, da visoka stopnja profesionalizacije sociologije sama po sebi krepi njeno praktično učinkovitost in Webrovo opozarjanje, da izoblikovanje znanosti in politike kot specifičnih profesij hkrati vzpostavlja zapleteno komunikacijo med njima, nikakor pa ne preprosto prodor znanstvene (v našem primeru sociološke) racionalnosti v politiko. Webrova pozicija nedvoumno sugerira, da modernizacija pomeni predvsem vse bolj izrazito diferenciacijo med *»različnimi življenjskimi sferami, ki so podvržene različnim zakonom«*. Ta na videz obrobni poudarek – če ga presojava v luči današnjega poznavanja razsežnosti procesov družbene diferenciacije – ima daljnosežne posledice za razumevanje družbene funkcije sociologije v visoko diferenciranih družbah.

Izoblikovanje vse več družbenih sfer, ki se ravna po specifičnih »zakonitostih« (tj. izdiferenciranje družbenih podsistemov) pomeni tudi izoblikovanje različnih družbenih racionalnosti. V teh razmerah so ambicije znanosti (še zlasti sociologije), da bi bila nosilka splošne družbene racionalnosti lahko le še anahronizem. Znanstvena racionalnost je le ena od številnih družbenih racionalnosti. Če sintagmo o podvrženosti različnih sfer specifičnim zakonitostim zamenjamo s preciznejšimi pojmi, potem je mogoče reči, da visoka stopnja funkcionalne diferenciacije implicira vse večjo avtonomijo in operativno zaprtost družbenih podsistemov. Povezava med njimi pa se vzpostavlja na temelju zapletenega in pogosto visoko neverjetnega intersistemskega komuniciranja.

Za razumevanje položaja in funkcije sociologije v funkcionalno visoko diferenciranih družbah je temeljnega pomena njena »ezoteričnost«. Isto oznako je seveda mogoče uporabiti za kateri koli drugi družbeni podsistem. Ezoteričnost sociologije se kaže npr. v tem, da se ne ukvarja z družbenimi, ampak s sociološkimi vprašanji, in da »sama iz sebe« producira raziskovalna vprašanja ter tako brez zunanjih spodbud zagotavlja nadaljevanje socioloških komunikacij. Pri tem znotraj sebe ustvarja nova ezoterična področja, t. j. ustvarja interno diferenciranost, ki vodi k vse večji kompleksnosti socioloških komunikacij. Vendar pa se s tem ne povečuje – kot je pričakoval Durkheim – njena sposobnost penetracije v druge družbene sfere (kot so politika, gospodarstvo, umetnost); dejavnost sociologije je omejena le na opazovanje in opisovanje, na podlagi svojih ezoteričnih pravil, drugih družbenih podsistemov. Zato tudi ne more računati s »presajanjem« svoje racionalnosti v druge podsisteme; v najboljšem primeru lahko sociološke komunikacije (sociološka spoznanja) spodbudijo komunikacije v drugih družbenih podsistemi. Tako lahko sociološka spoznanja o, denimo, medetničnih napetostih v družbi, spodbudijo politično diskusijo. Vendar je to le možnost, saj politični sistem odbira iritacije iz okolja prav na temelju svoje visoke ezoteričnosti, t. j. operativne zaprtosti.

S podobno selektivnostjo pa reagira tudi sociologija na dražljaje, ki se pojavljajo v njenem družbenem okolju.

V luči spoznanj o razsežnostih procesov funkcionalne diferenciacije družbe dobi »odrinjenost« sociologije od »družbene prakse« nekoliko presenetljiv pomen. To dejstvo je mogoče razumeti kot kazalnik njene avtonomnosti in operativne zaprtosti. Zaprtost, kot je bilo že omenjeno, ne pomeni izolacije, pač pa visoko selektiven odnos do relevantnega okolja. Svojevrstna distanca med sociologijo in drugimi družbenimi podsistemi (kamor spada tudi politika) torej ni nikakršna anomalija, ampak izraz sistemskih značilnosti modernih družb. Pač pa je o anomaliji mogoče govoriti tedaj, ko sociologija ni sposobna reflektirati svojega (spremenjenega) položaja in na temelju te refleksije izoblikovati ustrezne samoidentitete. Le sociologija, ki ni zmožna takšne samorefleksije, se lahko zadovolji s predstavami o sebi, ki jih je podedovala od klasikov. Slovo od teh predstav o sebi je lahko za sociologijo boleče, vendar pa je nujno, če sociologija želi produktivno izrabiti svojo »odrinjenost«.

MOJCA DRČAR-MURKO*

Novosti italijanskih parlamentarnih volitev

Tudi če ne bi protagonisti volilne kampanje pred predčasnimi parlamentarnimi volitvami v Italiji (5. in 6. aprila) z dramatičnimi besedami opozarjali, da gre za ključen, usoden, premierni politični dogodek, je iz vsebinskih ozadij političnega soočanja v zadnjih mesecih mogoče izluščiti znamenja izjemnosti; vsaj glede pričakovanj, povezanih z njimi, in okolja, v katerem se volilno telo – razdeljeno med navajenost na tradicionalne volilne recepte in na naraščajočo voljo po izražanju protesta proti političnemu sistemu, vključno z volitvami – prilagaja spremembam.

Tri novosti vnaprej razbijajo ustaljeno podobo politične Italije po drugi svetovni vojni: prvič se voli po razsulu komunističnega sistema v Vzhodni Evropi, ki je v Italiji, deloma stiliziran kot komunistična nevarnost nasploh, deloma pa kot nevarna sistemska alternativa zaradi močne italijanske komunistične partije, rabil kot pglavitni oporni steber premoči krščanskodemokratske stranke in njenih laičnih zaveznic s centra prizorišča.

Volilci so poklicani na volišča prvič potem, ko je predsednik republike v najbolj popularnih javnih medijih začel s simboličnim krampom rušiti drugo za drugo ustanove političnega sistema kot zastarele in potrebne nove družbene pogodbe.

Prvič v povojni zgodovini ločitvena črta med Severom in Jugom, med duhom Srednje Evrope in Levantom, med zavidljivo poduhovljenostjo in učinkovitostjo ter žalostno primitivnostjo in neučinkovitostjo pušča sledove na strankah in sistemu njihove popolne zlitosti z državnimi institucijami. Sistem strankokracije, vladavine strank, izgublja oporišča na severu in se seli na jug, kjer jo drži pokonci trgovanje z uslugami za volilne glasove, kar je ravno eden od vzrokov, da se zdi končana pot italijanske prve republike. V najbolj proizvodnih delih dežele zasedajo njihov

* Mag. Mojca Drčar-Murko, publicistkinja, dopisnica Dela v Rimu.

prostor različna politična gibanja, ki zajemajo iz posode množičnega nezadovoljstva, uperjenega proti klientelizmu in neokretnosti osrednjih državnih ustanov.

Dva pola štirih desetletij italijanske povojne zgodovine – na volitvah v ustavodajno skupščino so dobili krščanski demokrati 217 sedežev in komunisti 104 – še obstajata, vendar je oslabitev enega, samo na pogled protislovno, pripeljala tudi do zmanjšanja vpliva drugega. Krščanski demokrati za oslabiljivo položaja obeh naslednic komunistične partije (demokratske stranke levice in stranke komunistične obnove) izgublajo temelje podpore iz časov izjemnih razmer po letu 1946. Mogoče je reči, da je »prenehanje nevarnosti« sprostilo možnosti odločanja tako za volilce kot za koalicijske stranke večine s sredine političnega prizorišča, ki so bile pogosto kritične do največje stranke, ki je veljala za garanta kontinuitete in zagotavljala, da ne bi moglo priti do sprememb političnega sistema.

Dokazov o premosorazmernosti, ne obratni sorazmernosti moči med krščanskimi demokrati in komunisti, je najti precej v minuli zgodovini: še nedavno je bilo mogoče odčitati resnost pritiska komunistov na volilnih izidih krščanskih demokratov. Na primer leta 1975, ko so slednji zaostali na regionalnih volitvah in so se potegnili naprej komunisti, kar je v nacionalnem merilu razširilo tezo o »komunističnem prehitevanju«, so volilci na parlamentarnih volitvah leta 1976 takoj obrnili smer; krščanski demokrati so dobili 38,7 odstotkov glasov in tri leta pozneje blizu tega, 38,3 odstotka. Nasproten dokaz je mogoče poiskati potem, ko je bilo konec alarma; ker je leta 1979 KP Italije padla s 34,4 odstotka na 32,9, neuspehe pa je doživela tudi na lokalnih volitvah, je na naslednjih parlamentarnih leta 1983 demokrščanska stranka osvojila samo še 32,9 odstotkov, kar je bil njen zgodovinski minimum.

Volilno telo je reagiralo z zadržkom, z zamudo, toda nekako vedno pazilo, da se razmerje ni bistveno spremenilo. Kot da bi bilo mogoče v milijonskih množicah volilcev nastaviti samodejni mehanizem, ki je proti »nevarnosti« sicer vzel protistrup, vendar pa pazil, da je zmanjšal dozo, ko se je nevarnost zmanjšala. Ko se je začelo obdobje stalnega gibanja krivulje priljubljenosti KP Italije navzdol (26,6 odstotkov glasov na političnih volitvah 1987 in 24 odstotkov na regionalnih 1990), se tudi krščanski demokrati niso več nikoli povzpeli v bližino nekdanjih rezultatov.

Med dvema poloma so iskali ravnotežje socialisti, ki so med letom 1976 (9,6 odstotkov glasov) in 1990 (15,3 odstotkov) jezdili na »dolgem valu« vzpona (po prisposobi karizmatičnega voditelja Bettina Craxija). Ozračje pred letošnjimi volitvami ni tako, da bi lahko računali z nadaljnjim vzponom; vprašanje je, ali bodo lahko ohranili doseženo. To velja celo kljub dejstvu, da je komunistična partija spremenila ime in se kot posledica vsebinskega in nominalnega zasuka razcepila na dve skupini, ki računata na zaledje komunističnih privržencev. Toda če analitiki še dopuščajo možnost, da se del volilcev iz komunističnega kroga obrne k socializmom, odločno zavračajo hipotezo, da bi zaradi razcepa in oslabilte vpliva en sam volivni glas dobili zgodovinski nasprotniki, krščanski demokrati.

K novostim sodi glas s Kvirinala, predsednik republike Francesco Cossiga, ki je v zadnjem letu s kritiko na račun »preživelih, zastarelih institucij« prizadel celotni politični sistem, zlasti pa svojevrstno ravnotežje moči med dvema strankama, ki ga je predsednik štel za pglavilni vzrok dejstva, da v Italiji ne poznajo sistema menjave oblasti med vlado in opozicijo in torej po slehernih volitvah vse ostaja pri starem, s starimi obrazci in večnimi obrazi. Kot pomenljiv je zato treba vzeti Cossigov intervju pariškemu Mondu 13. decembra lani, ko je dejal, da se mu ne zdi »nezgodovinsko«, da v Italiji ne bi bili na oblasti krščanski demokrati; v paru in posebej je obračunal tudi s komunisti.

Tretji novi dejavnik, ki je deloma skupni izid drugih sprememb v letošnjem volilnem letu in deloma njihov povzročitelj, je gibanje lig v dolini Pada, torej zvez s prvinami lokalizma in severnjaštva, pa tudi odpora proti močni, finančno pogoltni in unitarni, centralistično urejeni državi. »Država« oziroma njen sistem ustanov, država kot usmerjevalka in razdeljevalka družbenega bogastva, je v žarišču kritike Lombardske lige. Čeprav so podobna, zlasti protidavčna gibanja navzoča tudi v drugih državah, imajo lige v Italiji posebne vzroke obstoja. Javni sektor je po obsegu bistveno večji kot v kateri koli drugi zahodni državi; država, torej vlada, ima v rokah mogočne krmilne mehanizme, s katerimi lahko poseže na trg, od določitve cen mleka do cen sveže zelenjave. Nesporno dejstvo je, da je javni sektor manj učinkovit od zasebnega; tako ni zato, ker tam trg ne bi deloval, ampak zato ker je zanj značilen specifični politični patronažni sistem. Ta najbolje deluje v sredozemskem delu Italije, s čimer ima sistem političnega klientelizma prevladujoči pečat južnjaštva. Letošnje politične volitve so tako v določenem delu tudi spopad med tržno, evropsko naravnanim Severom in Jugom, naslonjenim na pomoč države kot velikega delodajalca in razdeljevalca narodnega bogastva. Poleg tega da ima krščansko-demokratska stranka težave z obdržanjem dolgoletnega gesla – naši problemi so problemi vse družbe – jo letos teži tudi možnost, da bi postala predvsem stranka italijanskega juga, kar bi ji odvzelo pomembne simbolične dele statusa zastopnice vse države. V pomanjkanju zgodovinskega nasprotnika se stranka, deloma kot proizvod italijanskega labilnega ravnotežja po vojni, deloma kot proizvod evropske hladne vojne, spoprijema s slabimi stranmi sistema, ki je kljub hitremu menjavanju vlad veljal za enega najbolj stabilnih na Zahodu.

»Italijani kažejo veliko stopnjo občutljivosti za razmerja moči in oblasti, nezaupanje do ideologij, močno privrženost do neposrednega okolja, bolj kot do vse dežele, nagnjenost do izmenjave mnenj in dialoga... Italija meni, da lahko s talentom premaga zgodovino, zahvaljujoč sposobnosti predvideti dogajanja.« Ta definicija iz ene od tujih študij o italijanskem podjetništvu, ki je obdelala tudi njegovo naravno zaledje, ljudi in sisteme vrednot, po katerih se ravnajo, precej natančno opisuje ozračje volilnega leta; v njem naj bi se po načrtih predsednika republike po volji suverena ljudstva iztekel čas prve italijanske republike.

Ustava in načini volitev so v tem okviru ključne besede. Ni politične skupine, ki se ne bi strinjala, da je ustavno besedilo, zvezano z določeno epoho povojne zgodovine, postalo sporno; soglasja je malo, ko gre za to, kako jo spremeniti. Nekatera sporna vprašanja iz časa nastajanja prve ustave italijanske republike se po štirinštiridesetih letih vračajo skoraj nespremenjena v sodobno politično razpravo.

Formalno je besedilo nastalo v osmih mesecih med 25. junijem 1946 in 27. decembrom 1947 (začelo veljati 1. januarja 1948), vendar je v resnici nastajalo precej dlje, od kapitulacije leta 1943 in nemške okupacije severa ter ameriške zasedbe juga, ko se je dežela razdelila v dve zemljepisni in politični polovici. S tem uvodnim obdobjem je bilo pisanje italijanske ustave prirejeno notranjim političnim bojem med silami kontinuitete (tudi monarhične), le brez Mussolinija, in Italije odpora. Boj, v katerem so se odločilne politične sile želele izogniti pravemu spopadu.

Vlade, ki jih je v obdobju nastajanja ustave vodila krščansko-demokratska stranka, so vključevale komuniste in navsezadnje se je tudi besedilo zdelo nadaljevanje temeljnega političnega kompromisa. Po mnenju enega od sodobnikov je ustavni tekst »levici nadomestil revolucijo, ki je ni bilo, desnica pa je pristala na besedilo, ki je revolucijo obetalo«. S takim zgodovinskim kompromisom se je

začela zgodovina prve italijanske republike, ki je temu priredila praktična orodja političnega sistema.

Ena od ustavnih dilem leta 1946 je bila enaka sedanji, izbor med proporcionalnim in večinskim volilnim načelom. Prvi je dajal vsem političnim odtenukom priložnost predstavitve v parlamentu, drugi je podlaga sistema menjave vlade in opozicije, izloča zahteve jasne opredelitve zavezništev že pred volitvami in postavlja v ospredje osebnosti. Dve največji stranki, demokrščanska in komunistična, bi bili tedaj načelno za večinsko načelo, če se ne bi bili bali, da bo na prvih volitvah zmagal nasprotni blok. Tako sta se raje odločili za proporcionalno načelo, ki je zagotavljalo zanesljivost predstavnštva vseh facet političnega življenja za ceno trdnosti vlad in njihovega manevrskega prostora.

* * *

Vprašanje zdaj ni postavljeno bistveno drugače; spet sta dve največji formaciji naklonjeni različicam večinskega volilnega načela, manjše stranke, med njimi tudi socialisti, so za ohranitev proporcionalnega (nasprotovali so tudi načelu o možnosti glasovanja za enega samega kandidata v enem volilnem okolišu, namesto za več, kot je bilo urejeno prej in kar je bilo z veliko večino zavrženo na referendumu junija 1991).

Druga pomembna točka so neposredne volitve, na eni strani županov in na drugi predsednika republike. Sedanji predsednik je svojo kritiko sistema (blokiranost parlamenta, nespremenljivost vladnih koalicij, majhne pristojnosti izvršne oblasti) naslonil na tezo o suverenosti ljudstva. Po njem je parlament suveren samo do določene točke in črpa svojo legitimiteto iz suverenosti ljudstva. Če pride do kolizije med tema dvema suverenostima – po predsednikovem mnenju se je to zgodilo, ko parlament ni mogel več delovati – mora druga suverenost narediti prostor prvi. V konkretnem primeru je predsednik parlament predčasno razpustil ravno zato, da bi se lahko izkazala izvirna suverenost v razmerju do drugotne. S tem je seveda načel vprašanje osrednosti parlamenta, ki jo obe največji politični stranki štejeta za bistvo ustave iz 1948, predsednik republike pa vidi v njem le »orodje za zavarovanje privilegijev nomenklature«. Blizu tega mnenja so številna ugledna imena, ki ugotavljajo, da je strankokracija povsem obvladala parlamentarce in s tem spremenila naravo parlamenta. (»Z izsušitvijo parlamenta bi pomrli aligatorji, ki ga izsiljujejo«, je napisal eden od publicistov).

Nadaljevanje te misli je, da bi bila rešitev prav v predsedniški republiki, torej neposrednih volitvah šefa države in njegovih bistveno večjih pristojnostih, s tem pa zmanjšanju vloge parlamenta. Soglasja o tem pa ni niti med kritiki neučinkovitosti parlamenta: močno so za idejo socialisti, ki tukaj zagovarjajo »prozornost«, proti kateri so, ko gre za volitve županov mest, nasprotujejo pa ji veliki deli krščanskih demokratov in levice, ki se bojijo uvajanja elementov peronizma (predsedniškega neopopulizma); proti njej so celo lige, ki namesto neposrednih volitev predsednika republike predlagajo neposredne volitve predsednika vlade.

Če temu dodamo še vprašanje vloge in pomena referendumov v sprejemanju političnih odločitev (v sedanjem sistemu nimajo zakonodajne moči, le razveljavljajo lahko določene dele zakonov), se pojavijo v tej fazi italijanskega snovanja »druge republike«, nam tako znana vprašanja neposredne in posredne demokracije. Ideja neimperativnega mandata, torej poslančeva neodvisnost od volilcev, ki so svojo suverenost ljudstva izkoristili s tem, da so izvolili parlamentarce, načelno ni sporna – vsem je jasno, da je imperativni mandat kot oblika neposredne demo-

kracije vodil v totalitarnost – toda v predvolilnem obdobju se zatekajo k določenim različicam neposredne zveze z volilci, da bi strli drugo skrajnost, popolno odvisnost parlamentarcev od tajništev strank. Najmočnejši primer: vodja enega krila tako imenovanega referendumskega gibanja (nastalega okoli poldruega milijona podpisov za deset novih predlogov referendumov), ki ni želel zapustiti svoje matične krščanskodemokratske stranke, je predlagal sklenitev volilnega pakta »ljudi na dobrem glasu«, ki se s podpisom dokumenta zavežejo delovati za bistvene reforme volilnega (ustavnega) sistema, ko bodo izvoljeni v nov parlament. Volilcem obljubijo, da se bodo dogovora držali tudi, če bi zaradi tega prišli v konflikt s politikami svojih strank. Gre za svojstven imperativni mandat, vendar omejen s časom in vsebino do tedaj, ko bo parlament o tem odločal, ali – če ne bi bil sposoben odločitve – ko naj bi bili razpisani referendumi o tej snovi.

Med spornimi točkami tedaj in zdaj je tudi popolni dvodomni sistem, torej praktično identične pristojnosti poslanske zbornice in senata v zakonodajnem postopku, kar vodi do podvajanja dela, počasnosti in blokad. Zgodovinsko je taka ureditev slonela prav na zdaj spornem razmisleku o parlamentu kot središču ravnotežja v družbi, tako do predsednika vlade kot do predsednika republike. Mnogo predlogov je zdaj za ukinitve senata ali vsaj za temeljito razdelitev dela med obema domoma.

Volja po spremembah je velika, beležijo jo tudi javnomnenjske ankete, vendar tistemu polu, ki govori »proti« (strankam, parlamentu, standardnim koalicijam), ni prirejenih pol ustvarjalnih novih predlogov. V tem je eden od adutov strankokracije in nanj tudi veliko dajo: računajo, da se bodo volilci, če namesto nezadovoljivega starega ne bo nič oprejemljivo boljšega, odločili spet za staro. Konservativne rešitve bi torej nastale iz nuje tudi med delom volilcev, ki se zdaj prištevajo med protestnike.

V središču vseh vprašanj o koncu prve italijanske republike so nedvomno ravno stranke, za katere teoretično ni več sporno, da so si pridobile preveč moči v političnem sistemu. Kriza sistema je kriza sistema političnih strank, torej tudi njihovih vedno večjih težav pri pridobivanju konsenza in zagotavljanju učinkovitosti vladanja.

Gre za klasična vprašanja predstavniške demokracije. Kako je mogoče pridobiti konsenz v pluralistični družbi? Kako se posamezni interesi določenih delov družbe prelijejo v programe, ki so splošneje opredeljeni? Kako je mogoče zagotoviti dinamično prilagajanje ustanov, ko se zdi, da imajo vse v rokah mogočne birokracije? Kako se zahteva po učinkovitem vladanju prekriva s težnjo po demokratičnem soupravljanju državljanov? Protislovno se zdi, da do krize strank prihaja ravno v času, ko z medsebojnimi dogovori obvladujejo praktično vso javno sfero in bi torej morale biti na višku moči.

Protislovno in logično hkrati je, da je ravno presežek moči strank v okviru pojma strankokracije pripeljal do nekakšne samoobrambne akcije civilne družbe, ki pa je razpršena in zaradi neuskkljenosti tudi negotova kot središče prihodnje »nove opozicije« (namesto klasične leve). Civilna družba je očitno naklonjena strategiji referendumov, ki poskuša v zadevah ustavne reforme preskočiti parlament, nadalje se oblikuje okoli sektorskih in delnih programov (stranka upokojenec, gospodin, antiprohibicionistov), okoli ene same zadeve (»single issue«) ali pa podpira gibanje lig, vključno s federalizmom. Protest je mogoče odčitati tudi v naraščajočem odstotku volilne vzdržnosti.

Vzroki zasuka so znani. »Zgodovinske stranke« so v štirih desetletjih opravile ključno vlogo v vzpostavljanju predstavniške demokracije, toda hkrati so tako

odločno kolonizirale obsežne dele civilne družbe, od bank do zdravstvenega sistema, od televizije do podjetij z javno udeležbo, da so izgubile sposobnost reagiranja na potrebe družbe. Ko so stranke zasedle in si po ključu razdelile med seboj skoraj vse, razen zasebnega gospodarstva, konsenz družbe pa iskale zvečine v trgovanju po formuli volilni glas-usluga, je sistem odpovedal. V vsakdanjem življenju se je sistem povezal s starimi navadami mediteranskega okolja (korupcijo) in vpletenostjo mafije v življenje okolja in rezultat je občutek vedno večjega kroga ljudi, da bi bilo zadeve treba preprosto razbiti; če ne drugače pa z idealnim krampom, ki ga že vse leto vihiti predsednik italijanske republike.

Poleg občutkov negotovosti, dolgoročno izpričane težnje po stabilnosti (konservativni element) in želje po spremembah (»revolucionarni«) postaja odločilnega pomena podmena, da so vlade – kot vrh piramide strankokracije – vedno manj sposobne potegniti velike, neprijetne poteze, ker so vedno manj sposobne pridobiti splošni konsenz družbe. Tako se vedno bolj obotavljajo z nujnimi potezami dolgoročnega pomena (prilagoditev evropskim standardom na področju javne porabe je ena od njih), s tem pa na novo izgubljajo soglasje in postavljajo pod vprašaj učinkovitost vodenja.

Geslo – moralo v politiko! – je razumljivo in volilno ga želijo izkoristiti zlasti skupine, ki se borijo proti »sistemu vladavine strank« in proti »podkupljivemu političnemu razredu«. Jeza, ki povezuje potencialne privržence lig in razpršeno nezadovoljstvo v civilni družbi, sta dve nevarnosti za tradicionalni politični sistem. Nista ista zadeva, toda nenehno se mešata in prelivata, zato ju je težko držati narazen. Utegne se sicer zgoditi, o tem govorijo javnomnenjske raziskave, da se bodo na koncu protestni potenciali zaradi pomanjkanja resnih alternativnih nasprotnih koalicij porazgubili, toda tudi v tem primeru stvari ne bodo ostale nespremenjene. Tudi klasične stranke znova iščejo konsenz, obljubljajo prenovu in nov začetek, govorijo o morali, žrtvovanju, odrekanju. V tem pogledu je torej res, da se s pomladanskimi političnimi volitvami v Italiji končuje epoha poveljne zgodovine.

Rim, 20. februarja 1992

JANEZ STANIČ

Dediščina sovjetskega imperija

V zvezi z nekdanjo Sovjetsko zvezo je za zdaj jasno predvsem dvoje: prvič, nekdanje enotne (in povrh še socialistične) države ni več; in drugič, bivša država je bila po strukturi in funkcioniranju imperij. Ugotovitvi lahko na prvi pogled zvenita banalno, toda če človek nekoliko pobliže spremlja politične in miselne tokove na prostoru nekdanje Sovjetske zveze, se mu zelo jasno pokaže, da sta ti dve ugotovitvi politično in psihološko žarišče večine dogajanja.

Prvo dejstvo – konec enotne države – je potegnilo globoko ločnico med tistimi, ki ga niso sposobni dojeti in sprejeti (najpomembnejši med njimi so znaten del armade ter politiki, del aparata in intelektualci, ki jih še vedno najbolj nazorno

pooseblja zdaj sicer samo še simbolna figura Mihaila Gorbačova), na drugi strani pa je pisana in večinska množica politikov in drugih, ki razpad države sicer sprejemajo, se pa glede prihodnosti razlikujejo v celem spektru odtenkov, od zamisli o ohranjanju takšne ali drugačne skupnosti (gospodarske, vojaške, trgovinske itd.), do takih, ki zagovarjajo popoln razpad na osnovi ekstremne nacionalne in državne neodvisnosti in suverenosti.

Skupnost neodvisnih držav, kot se zdaj imenuje prostor bivše Sovjetske zveze (razen treh baltičskih republik)¹, je amorfna, nedefinirana in nepregledna masa, kjer hkrati potekajo protislovni procesi razpadanja in nastajanja, katerih trajnejša kristalizacija je še zelo oddaljena in nejasna. Vsi poskusi za trdnejše oblikovanje tako imenovane Skupnosti neodvisnih držav (SND) so v tej fazi predvsem iskanje in raziskovanje možnosti, njihov racionalni skupni imenovalac pa je pravzaprav en sam: prizadevanje, da bi proces razpadanja tekel nadzorovano in da ne bi prišlo do resnejših mednacionalnih ali meddržavnih spopadov. Doslej je to prizadevanje kljub številnim žariščem² relativno uspešno, kar je nedvomno zelo pomemben dosežek.

Drugo dejstvo – spoznanje o imperialni naravi bivše Sovjetske zveze – je za notranje razmere prav tako izjemno pomembno, saj ponuja močno moralno in psihološko opravičilo za razbijanje nekdanje države, diskreditira zagovornike nove enotnosti, hkrati pa daje legitimnost številnim nacionalizmom in znotraj njih tudi že regionalizmom.

Obe navedeni dejstvi sta že do te mere obvladali večinske miselne tokove, da o njiju lahko govorimo kot o nekakšnem skupnem imenovalcu, značilnem za ves nekdanji skupni prostor. Zunaj tega okvira obstajajo v glavnem samo različnosti, ki jih je – vendar zgolj zaradi preglednosti in obvladljivosti – moč locirati po geografskem ključu v naslednje skupine:

1. *Baltičske države.* Gre za del nekdanje Sovjetske zveze, ki nikoli ni bil njen zares organski del, ampak predvsem tipična politično imperialna pridobitev. Neodvisnost tega dela (se pravi Litve, Latvije in Estonije) je zato politično in psihološko tudi najmanj problematična, sicer zelo resni problemi, ki zadevajo njihov bodoči položaj in odnose z ostanki imperija, pa so predvsem tehnične narave.

2. *Slovanski del.* To je največji, najpomembnejši, osrednji in tako rekoč konstitutivni del bivšega imperija, ki je dejansko in tudi že formalno glavni nosilec dediščine bivše enotne države. Na znotraj ta del razpada na največjo in v vsakem pogledu najpomembnejšo Rusko federacijo ter na Ukrajino in Belorusijo. Za prihodnost so ključnega pomena nedvomno odnosi med Rusijo in Ukrajino. O zares dokončnem razpadu Sovjetske zveze bo pravzaprav moč govoriti šele, če bo zares prišlo do nastanka treh dejansko povsem neodvisnih držav.

3. *Kavkaz.* To področje si delijo tri bivše zvezne republike (Azerbajdžan,

¹ Estonija, Latvija in Litva vztrajajo pri popolni neodvisnosti in suverenosti, zato zavračajo tudi idejo o še tako ohlapni Skupnosti neodvisnih držav, vendar pa so zaradi cele vrste zelo resnih problemov, kot so na primer gospodarska odvisnost od bivše ZSSR, demografskega stanja (močne ruske manjšine, v Latviji in Estoniji sestavljajo ruskojezični prebivalci celo polovico vsega prebivalstva), nerešenih delitvenih in lastninskih problemov itd., še vedno tako odvisne od odnosov z ostankom nekdanje ZSSR, da jih kljub formalni popolni neodvisnosti pogosto ni moč obravnavati brez povezav s SND ali samo Rusijo ali drugimi posamičnimi deli SND.

² Na ozemlju bivše Sovjetske zveze trenutno obstaja okrog 70 dejanskih ali potencialnih kriznih žarišč. Ponekod (na primer v odnosih med Armenijo in Azerbajdžanom, v Gruziji, v Osetiji, Uzbekistanu in drugod) je že prišlo do večjih ali manjših mednacionalnih in medrepubliških oboroženih spopadov, ki pa kljub vsemu vsaj do neke mere ostajajo pod nadzorstvom. Do pravih medrepubliških vojn doslej ni prišlo, kar opravičuje oceno o relativno nadzorovanem procesu razpadanja.

Armenija, Gruzija) in vrsta avtonomnih republik in pokrajin, ki delno sodijo v našete republike, delno v Rusko federacijo. Trenutno je to področje žarišče največjih tako notranjih (verskih in političnih) kot mednacionalnih in medrepubliških napetosti in konfliktov. Gledano z moskovske perspektive, je Kavkaz področje, ki podobno kot baltiške države, dasi v manjši meri, ni tako ključno in nepogrešljivo za identiteto in samozavedanje slovanskega jedra bivšega imperija. Problem Kavkaza je s stališča nekdanjega centra zato morda rešljiv, vprašanje pa je, koliko so sami kavkaški narodi in države sposobni brez zunanje intervencije rešiti globoka in nakopičena medsebojna nacionalna, verska, ozemeljska in druga nasprotja.

4. *Srednja Azija.* Ta del nekdanje Sovjetske zveze je bil morda najbolj tipična kolonialna pridobitev še carske Rusije in njegov položaj je tudi v sovjetskem obdobju ostal tipično kolonialen. Največja značilnost srednjeazijskih republik (Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija) je njihova znatna verska, nacionalna in zgodovinsko-kulturna homogenost, zaradi katere je ta del nekdanje ZSSR zaokrožen in zaključen tako v zavesti tamkajšnjih narodov³ kot v zavesti preostalega dela bivše države. Kljub regionalnim nasprotjem so tu močni centripetalni tokovi (težišče je v Uzbekistanu), ki temeljijo na islamu in panturkizmu.

Za ruske poglede na Srednjo Azijo je močno tipično razmišljanje enega od ruskih avtorjev, ki si zadaja naslednja vprašanja: »Ali Evrazija lahko obstane kot določen regionalni kulturni krog? Ali ima ta krog trdne duhovne osnove? Ali bodo krščanski narodi posamično vstopili v zahodni svet, muslimanski pa v islamski svet?«⁴

Brez velikega tveganja lahko na ta vprašanja odgovorimo, da se trajen »evrazijski prostor« ne zdi realen in da bo Srednja Azija v prihodnje šla svojo pot, različno od evropskega oziroma slovanskega jedra. V zvezi s tem je zanimiva nedavna izjava kirgiškega zunanjega ministra Imanaljeva o možnostih za federacijo med Turčijo in turkojezičnimi srednjeazijskimi republikami. Dejal je, da »se takšne federacije ne bi smel nihče bati« in »da bi bila njena ustanovitev mogoča v kratkem roku«.⁵ Tudi sicer ima Turčija, ki je med prvimi priznala neodvisnost vseh srednjeazijskih republik, z njimi dokaj živahne diplomatske stike. Vendar pa je tudi res, da so take napovedi verjetno precej preuranjene, kajti celotna Srednja Azija je ekonomsko in sicer tako odvisna od evropskega dela bivše ZSSR, da bo bržda potrebno precej dolgo vmesno obdobje tesne povezanosti, morda celo nekakšnega državnega dualizma, z bivšim slovanskim »centrom«, preden se bo sposobna povsem ločiti od njega.

Poseben problem v tem okviru predstavlja Kazahstan, ki je bil ves čas tesneje povezan z Rusijo kot preostala Srednja Azija, poleg tega so v njem prvotni prebivalci Kazahi v manjšini⁶, medtem ko imajo Rusi (oziroma Slovani) ne le večino, ampak so na velikih področjih tudi strnjeno naseljeni. Razen tega je v Kazahsta-

³ Kazahi, Uzbeki, Kirgizi, Turkmeni, ki imajo zdaj svoje države, bivše zvezne republike, in še nekateri manjši narodi, ki nimajo svojih držav, sodijo med turkojezične narode, izjema so le Tadžiki, ki sodijo v iransko skupino. Do srede dvajsetih let so bili (razen Kazahstana) združeni v enotni Turkestan in ideja enotnosti, temelječa na jeziku in veri, je še zdaj zelo prisotna.

⁴ Grigorij Pomerancev v: Literaturnaja Gazeta, Moskva, 18. 12. 1991, no. 50.

⁵ Tanjug, Dnevni servis vesti, Beograd, 5. 2. 1992.

⁶ Kazahstan, ki je s površino 2,717.300 kvadratnih kilometrov ena največjih držav na svetu, je sicer redko naseljen. Po podatkih iz leta 1989 ima 16,538.000 prebivalcev, vendar je od tega samo 5,950.000 Kazahov. Ostanek sestavljajo priseljenci iz drugih delov nekdanje ZSSR, večinoma Rusi.

nu nakopičeno veliko jedrskega orožja, tu so tudi najpomembnejša sovjetska vesoljska središča, kar vse močno komplicira bodoči status Kazahstana in razmerja z Rusijo.

Že samo ta delni in nekoliko poenostavljeni pregled stanja kaže, da na prostoru nekdanje Sovjetske zveze ni preprostih rešitev in da zanje tudi ni kaj prida skupnih imenovalcev. Zato so močno vprašljivi vsi recepti, ki skušajo dati enotno rešitev za celotno področje, pa čeprav je samo tako okvirna, kot je ideja o Skupnosti neodvisnih držav. Na vseh področjih se namreč izkaže, da nobena rešitev ni sprejemljiva za vse, deloma zaradi velikih razvojnih in drugih razlik med posameznimi področji, v veliki meri pa tudi zaradi tega, ker so mnoge nove države še hudo negotove glede lastne identitete in zato odklanjajo vse, tudi morebiti koristne, povezave z drugimi, zlasti pa z nekdanjim centrom. Zanimivo je, da imajo s tem še najmanj težav tiste države, ki imajo najmočnejšo zavest o svoji identiteti, to pa so predvsem srednjeazijske republike, ki jih islam dovolj varuje pred vsemi drugimi vplivi, hkrati pa je tudi dovolj močno nadomestilo za nekoč prevladujočo – vsaj uradno – ideologijo komunizma. Drugi narodi, države in republike komunizem nadomeščajo predvsem z nacionalizmom, kar pa seveda vodi v razdrobljenost, ne pa v iskanje skupnega.

»Vodstva republik čutijo brezumen strah pred obnovitvijo centra, pri tem pa ne razumejo, da se je center spremenil. Mislim, da je v našem položaju nek ‚mehak‘ center zelo nujen. Tu bi se republike lahko med sabo dogovarjale, tu bi lahko zbrali kvaliteten aparat, ki ne bi vodil republik, ampak bi bil le servis za njihove potrebe. Mnoge republike preprosto nimajo kadrov za uresničitev nekaterih nalog – pri čemer tudi Rusija ni izjema,« pravi Jevgenij Saburov, ruski minister za gospodarstvo⁷ Misel zveni razumno in v Rusiji mnogi razmišljajo tako. Vendar je v resnici neuresničljiva, tudi če odštejemo val nacionalizma, ki je glavni vir »brezumnega strahu pred obnovitvijo centra«, o čemer zgovorno pričajo nekateri konkretni primeri.

Eden takih je vprašanje morebitne skupne gospodarske politike, kar je seveda tesno povezano z vprašanjem gospodarskih in drugih reform. Hkratna in dogovorjena reforma na vsem ozemlju bivše Sovjetske zveze – to je bila ena glavnih idej Mihaila Gorbačova – bi seveda res terjala obstoj močnega centra, ki bi vse skupaj vodil in usklajeval. Pri tem bi moral imeti ali na novo pridobiti tudi ustrezno politično moč, da bi lahko lomil odpore. Dejstvo je namreč, da so v nekaterih republikah (zdaj državah) vodstva naklonjena reformam, pripravljena odpovedati se socialističnemu gospodarskemu sistemu in se soočiti s kapitalizmom, kar velja na primer za pretežni del ruskega vodstva na čelu z Borisom Jelcinom, medtem ko so drugod, na primer v Ukrajini ali v srednjeazijskih republikah, še vedno na oblasti stari nomenklturni partijski kadri, ki svoj prestiž gradijo na nacionalizmu in državni neodvisnosti, v gospodarstvu pa nimajo ne znanja ne volje spustiti se v neznan in tvegani reformizem. Državi, kot sta Rusija in Ukrajina, preprosto nista sposobni voditi skupne gospodarske politike, ne da bi prej v eni ali drugi prišlo do spremembe oblasti.

Zelo poučna so tudi prizadevanja, da bi na ozemlju bivše Sovjetske zveze ohranili rubelj kot enoten in skupen denar. Realnost, za katero je značilno, da je v trgovini na splošno na prodaj zelo malo, ponekod pa preprosto nič blaga, prikri-va dejstvo, da rubelj že nekaj časa ni več enotno plačilno sredstvo oziroma sploh ni več to. Na vedno več in širših področjih tisto malo blaga, kolikor ga je še, ne

⁷ Literaturnaja gazeta, Moskva, 30. 10. 1991, no. 43.

prodajajo za rublje, ampak delijo za posebne bone ali nakaznice. Zanimiv je primer Uzbekistana, kjer je predsednik Karimov lani preprosto izdal poseben predsedniški ukaz, da je treba vse plače zvišati za štiri in polkrat v primerjavi s prejšnjim (1990) letom in da se smejo v republiki cene hrane in drugega blaga povečevati samo, če to povečanje republika v celoti takoj nadomesti z ustreznimi dodatki na plače.

Mnogi gospodarstveniki opozarjajo, da je v takih razmerah povsem iluzorno pričakovati, da bo moč ohraniti rubelj kot enoten denar na vsem ozemlju bivše Sovjetske zveze. »Skupnega rublja ni več mogoče rešiti, pa tudi ni potrebno. Rusija torej potrebuje lasten denar. Zdaj je že jasno, da nam bo sicer vse ušlo iz rok. Seveda je res, da bi bilo treba omejiti emisijo, toda zakaj naj to stori Rusija, če pa bodo druge države področje skupnega rublja preplavile s prav takimi rublji? Mi sanjarimo o nedeficitnem budžetu, v resnici pa bomo omejevali svoje rubeljske stroške, medtem ko jih drugi povečujejo,« pravi eden od njih, ko komentira predloge s sestanka šefov držav Skupnosti neodvisnih držav v Minsku.⁸

Nekaj zelo podobnega se dogaja z zamisljivo o ohranitvi enotne armade. Tvorcem nove Skupnosti neodvisnih držav se je uspelo dogovoriti le o skupnem nadzorstvu nad jedrskim orožjem, ki je razmeščeno zdaj v štirih državah: Rusiji, Ukrajini, Kazahstanu in Belorusiji. Dogovor je bil dosežen pod očitnim in močnim pritiskom Zahoda, predvsem ZDA.

Kar zadeva armado in klasično oborožitev, so stvari drugačne. Rusija se zavzema za ohranitev enotne armade na vsem ozemlju bivše ZSSR ali vsaj za dveletno prehodno obdobje za njeno preureditev. Pomembno je, da to terja tudi armada sama, ki s svojega stališča seveda upravičeno opozarja na izredno velike materialne, socialne in ne nazadnje moralne probleme delitve doslej enotne armade. Nekatero države – pri tem spet prednjačijo srednjeazijske – so v tej fazi pripravljene sprejeti nadaljnji obstoj enotne armade, tiste republike pa, ki so ali v posebnem položaju, kot na primer Azerbajdžan, ki že nekaj let živi na robu vojne z Armenijo, ali pa Ukrajina, katere vodstvo ves svoj prestiž gradi na neodvisnosti, tesno povezani z nacionalizmom, seveda zahtevajo svoje nacionalne armade. Ukrajinski predsednik Kravčuk pri tem upravičeno opozarja, da ne more biti govora o pravi neodvisnosti novih držav, če armada ostane enotna in zunaj njihovega nadzorstva.⁹ Dejstvo je, da je bila skupna armada ves čas obstoja Sovjetske zveze najmočnejša opora in jamstvo imperija in kot taka je zdaj za mnoge nesprijemljiva. Realna perspektiva je nastajanje novih, nacionalnih armad, kar se že dogaja, pri tem pa se zastavlja seveda zelo sporno vprašanje o dedičih nekdanje skupne armade. Resen spor med Rusijo in Ukrajino o tem, čigavo je črnomoško ladjevje, opozarja na razsežnosti in nevarnosti tega vprašanja.

Med elementi, ki močno govorijo proti ohranjanju enotne države, je tudi zgodovinski in sedanji položaj Rusov v njej. Pri tem je treba opozoriti, da je bilo to v konceptu, ki ga je ponudil Mihail Gorbačov za ohranitev reformirane federacije, eden glavnih elementov za ohranitev enotne države. Če bi njegova zamisel zmaga la, bi Rusi ostali združevalna vez imperija, ohranili bi hegemonijo, dasi v bistveno manjši in manj neposredni obliki, in reformirana federacija bi bila v bistvu le moderniziran in znatno liberalnejši imperij.

Toda Gorbačovu ni uspelo. Alternativa reformiranemu imperiju pa je samo njegov popoln razpad, ki povrh dobiva še povsem nove poteze. »Zaradi sedanje

⁸ Vasilij Seljunin v: Literaturnaja gazeta, Moskva, 15. 11. 1992, no. 3.

⁹ Tanjug, Dnevni servis vesti, Beograd, 13. 2. 1992.

politične realnosti, imperija ni več mogoče rekonstruirati. Nacionalnoosvobodilni boj v ZSSR za zdaj teče še v znamenju protikomunističnih in proticentralističnih gesel, vendar kaj lahko postane pretežno protiruski. Toliko bolj, če bi zares razglašali Rusijo za edinega pravnega naslednika Zveze, če bi hoteli spreminjati meje in se borili proti avtonomijam... Če je ruski narod živel pod pritiskom komunističnega režima, so vsi ostali živel pod dvojnimi pritiskom. Totalitarizmu je bil primešan še pritisk rusifikacije. Jezikovna, kulturna, kadrovska in celo ekonomska politika (uničenje tradicionalnih gospodarskih struktur ali na primer 'evropske' urbanistične rešitve pri gradnji srednjeazijskih mest) je bila rusifikatorska.¹⁰

Vprašanje Rusov je izredno pomembno in eno ključnih. Gre seveda za tiste Ruse, ki živijo zunaj Ruske federacije – in takih je okrog 25 milijonov – in so doslej bili nosilci imperialne zavesti in njenega (komunističnega) poslanstva, odslej pa so moteč tujek in nenehna nevarnost za na novo nastale države in njihove nacionalne temelje. Položaj teh Rusov je pogosto katastrofalen. Navedimo za primer izvlečke iz pisma, ki ga je skupina ruskih intelektualcev iz Taškenta (Uzbekistan) poslala listu Literaturnaja gazeta in v katerem opisujejo svoje objektivne in subjektivne težave zaradi razpada imperija:

»Delamo v enem od znanstvenoraziskovalnih inštitutov v Taškentu. Položaj je obupen, živimo v nenehnem strahu... Moralno nas ponižujejo: če ne znaš državnega jezika – odstopi s položaja; v trgovini se dogaja, da ti sploh ne odgovorijo; v javnem prevozu 'rusko svinjo' lahko napodijo s sedeža. Ne, tako ne ravnaajo vsi Uzbeki in ne povsod. Nekateri razumejo in sočustvujejo in se hkrati zavedajo, da brez našega sodelovanja v republiki ne bo razcveta. Vendar pa mi ne živimo in se ne mučimo za prihodnost neodvisnega Uzbekistana, ampak za daljno in zaželeno Rusijo. Dragi ruski rojaki! Sprejmite nas! Smo ljudje najrazličnejših poklicev, stari od 30 do 50 let, še smo sposobni Rusiji veliko koristiti. Rusija! Sprejela si Turke, Armence, Tatare, Azerbajdžance, vsi so našli varstvo pri tebi, 'zavojevateljci'! Zakaj te ne vznemirja usoda Rusov, ki so se zaradi najrazličnejših vzrokov znašli zunaj tvojih meja? Mar ne potrebuješ dobrih zdravnikov, učiteljev, inženirjev, konstruktorjev, graditeljev in preprosto dobrih delavcev!? Saj imaš vendar toliko nenaseljenih in neosvojenih površin! Pripravljeni smo sprejeti kakršne koli pogoje. Potrebujemo samo delo in streho nad glavo... Vemo, da želijo oditi iz Uzbekistana vsi za delo sposobni prebivalci, ki so jim obesili naziv 'ruskojezični'. Tudi mnogi upokojeanci bi radi odšli, a se zavedajo, da Rusiji ni do njih. Kaj naj storimo? Kako naj živimo naprej mi in naši otroci?...«¹¹

Pismo je zelo tipično za velikansko populacijo Rusov zunaj Rusije, ki so se zares znašli v težavnem ali celo neznosnem položaju, hkrati pa se ne zavedajo dobro, kaj se jim pravzaprav dogaja in so moralno prizadeti, če jim podcenjujejo pravijo 'ruskojezični' ali celo zahtevajo od njih, naj govorijo lokalni jezik,¹² kar je bilo v vsej zgodovini carske in sovjetske Rusije nekaj nepojmljivega.

Strah pred Rusi je po polomu koncepta Gorbačova reformirane federaci-

¹⁰ Denis Dragunskij v: Literaturnaja gazeta, Moskva, 20. 11. 1991, no. 46.

¹¹ Literaturnaja gazeta, Moskva, 20. 11. 1991, no. 46.

¹² Eden prvih ukrepov vseh novonastalih držav na ozemlju bivše Sovjetske zveze, od Baltika do Srednje Azije, je bil, da so jezik večinske nacije v republiki razglasili za državni jezik. Znanje državnega jezika je zdaj pogoj ne le za pridobitev državljanstva, ampak tudi za ohranitev zaposlitve, pridobitev stanovanjske pravice in drugih ugodnosti. Za rusko prebivalstvo v novih državah je uvedba državnega jezika izjemno hud udarec, ker Rusi v republikah, naj gre za stare ali nove naseljence, doslej praviloma niso ne znali ne potrebovali jezika nacionalnega okolja, v katerem živijo. Ruščina je bila brez izjeme povsod državni in privilegirani jezik.

je še eden od zelo pomembnih elementov, ki govori proti obnavljanju enotne države.

Gledano v tej luči, nova Skupnost neodvisnih držav nima velikih možnosti, da bi prerasla v novo, v večji meri enotno državno tvorbo, za kar se, če že ne v besedah, pa vsaj v dejanjih, še vedno zavzema tudi sedanje rusko vodstvo na čelu z Borisom Jelcinom. To vodstvo se sicer zaveda, da imperija ni moč obnoviti, saj je bil prav Jelcin tisti, ki je dokončno miniral tovrstna prizadevanja Gorbačova, si pa očitno še vedno zamišlja Rusijo kot vodilno silo na ozemlju nekdanje ZSSR. To seveda ni povsem nerealno, kajti Rusija je zaradi svoje velikosti, moči, pogojev in razvitosti dejansko daleč največja gospodarska, vojaška in politična sila na tem področju. Vezi med njo in bivšimi provincami so kljub sedanjim napetostim, pogosto celo sovražnostim, še vedno številne in močne, gospodarska in druga odvisnost večine sedanjih neodvisnih držav od nekdanje metropole je še vedno velika. Vse to priča, da je ohranjanje določenih vezi in oblik sodelovanja nujnost, če že ne drugače, vsaj za neko določeno obdobje, o katerem trajanju je ta hip nemogoče soditi.

Lahko torej rečemo, da je sedanja Skupnost neodvisnih držav nekakšna prehodna nuja. Prihodnost ponuja seveda zelo različne možnosti, od popolnega razpada še te Skupnosti, od trdnejših povezav cele SND ali njenih posamičnih delov v nove, večje državne skupnosti (recimo Srednje Azije ali slovanskega dela) in do obnavljanja ruske hegemonije vsaj na področjih, kjer bo to možno . . . Vsekakor pa je o tem veliko prezgodaj govoriti, kajti če je razpad sovjetskega imperija že dejstvo, se boj za njegovo nasledstvo komaj začelja.

VLADIMIR TIKHOMIROV¹

Obeti demokratizacije v Sovjetski zvezi: kratek pogled na sodobno sovjetsko zgodovino

Sedanji dogodki v Sovjetski zvezi oz. v tem, kar je od nekdanje velesile ostalo, postavljajo pred nas več vprašanj kot pa odgovorov glede bodočnosti te velike države in njenih ljudstev. Zakaj se je primerilo, da je ZSSR enkrat začela razpadati? Je šlo za logično posledico pretekle politike ali pa leži vzrok za to v nedavnih reformah in spremembah, ki sta jih uvajala predsednik Gorbačov in njegovo okolje? In širše, ali revolucionarne spremembe nujno sledijo vsaki reformi/evolucijskemu procesu, ali pa so posledica političnih napak vodstva in ozkosrčnosti odločevalcev? In ali je sploh mogoče implementirati revolucionarne spremembe z evolucijskimi sredstvi?

To je le nekaj vprašanj, ki jih pred nas postavljajo sodobni dogodki v ZSSR. V tem članku bom skušal podati zelo kratko analizo logike političnih sprememb v Sovjetski zvezi, zaključil pa bom z nekaj pripombami o obetih političnega razvoja v državi.

Obdobje Gorbačova v sodobni sovjetski zgodovini, bolj znano kot perestrojka, lahko razdelimo na štiri poglobitve faze: na poskuse reformiranja starega sistema (1985–1987); na eskalacijo kriznih tendenc v družbi (1987–1990); na konfrontacijo (1990–1991); in na revolucionarno spremembo (od avgusta 1991 dalje). Vsako od teh razvojnih obdobjev sovjetske družbe ima svoje posebne značilnosti, ki jih bom skušal podrobneje analizirati.

Reforma: od 1985. do 1987. leta

Ker so si v zgodnjih osemdesetih letih hitro sledili nezdravi in ozkosrčni voditelji, je bila Sovjetska zveza sredi osemdesetih let že država v globoki politični in socio-ekonomski krizi, ki se je še slabšala. ZSSR kot visoko centralizirana, državno dominirana in v celoti totalitarna vladavina je do tedaj že skoraj v celoti izčrpala tako svoje potencialne za rast (vsaj v modernem sektorju ekonomije) kot svojo zmožnost nujenja potrebnih sredstev za celovite socialne programe. Notranja dilema starega represivnega sistema – kako doseči, da so ljudje hkrati ustvarjalni in ubogljivi – znotraj totalitarnih struktur, kot se je izkazalo, ni dajala rešitve. Pomanjkanje ustvarjalnosti je prej ali slej vodilo v množično degradacijo usposobljenosti, kar je, povratno, omejevalo socio-ekonomski razvoj sovjetske družbe. To

¹ Dr. Vladimir Tikhomirov, raziskovalec na International Freedom Foundation.

nasprotje ni pomenilo ničesar novega v socialni zgodovini človeštva: vsem preteklim in sedanjim imperijem in totalitarnim režimom je po navadi uspelo doseči pomemben ekonomski preboj z uporabo suženjske/nekvalificirane/slabo usposobljene delovne sile, da bi kasneje propadli zaradi pomanjkanja intelektualne/kvalificirane/usposobljene delovne sile in/ali inteligence, ki bi bila zmožna in voljna delati avtonomno in učinkovito. Prav intelektualna elita pa ima v rokah potencial za ustvarjanje razmer nove faze razvoja, za posplošitev novih ekonomskih in tehnoloških pogledov v družbi, za rast izobrazbene ravni in usposobljenosti ljudi ter za nadaljnje vodenje države v socio-ekonomskem razvoju.

Ko je torej leta 1985 prišel na oblast Gorbačov, se je soočil z dilemo, ki jo je pred njega postavljala razvoj države v preteklosti: ali obnoviti totalitarno/komunistično vladavino z uporabo množične represije na račun vodenja države iz rastoče ekonomske krize, ali pa odpraviti politične in socio-ekonomske omejitve, ki so držale sovjetsko ekonomijo (in njen intelektualni potencial) v mrtvilu na račun upadanja vseprisotnega nadzora komunistične partije. Gorbačov je skušal iz tega nasprotja najti srednjo pot tako, da je uporabljal evolucionarska (reformna politika) in torej antirevolucionarska (ohranitev starih struktur) sredstva. V celotni prvi fazi svoje reformne politike je Gorbačov iskal neko novo obliko ohranjanja centraliziranega komunističnega vodenja, tako politike kot ekonomije, s tem da je hkrati dopuščal možnost podpiranja nujnih reform na političnem in ekonomskem področju. To je pravzaprav tisto, za kar pri perestrojki (ali državnem in ekonomskem prestrukturiranju) in glasnosti (ali politični odprtosti – neke vrste predvečstrankarska demokracija) sploh gre. Z drugimi besedami je skušal Gorbačov implementirati revolucionarne spremembe z evolucionarskimi sredstvi.

Vse to je postavljalo resne omejitve tako glede narave, hitrosti kot globine reform Gorbačova. Na drugi strani pa moramo upoštevati tudi politične razmere v katerih so bile te spremembe implementirane: bilo je, in še vedno je, zelo lahko kritizirati Gorbačova, vendar pa si je težko zamišljati katerega koli drugega voditelja, ki bi bil zmožen hkrati uničevati temelj, na katerem počiva njegova moč (za Gorbačova v tistem času v glavnem struktura komunistične partije) in ostati na oblasti. Čeprav je že sredi osemdesetih let sovjetska družba postajala vse bolj in bolj politizirana pa je bila antikomunistična opozicija kot njen del v celoti še vedno slabo organizirana in ni imela praktično nikakršne možnosti, da bi predstavljala resnično grožnjo komunističnemu režimu. Zaradi tega Gorbačovu ni preostalo drugega, kot da je iskal podporo za spremembe v strukturah komunistične partije, pri čemer pa so bile spremembe načrtovane tako, da bi na koncu uničile partijsko vladavino in partijo samo.

To je bilo bistvo reform Gorbačova, ne pa, po mojem mišljenju, tudi smer njegovega razmišljanja. Skozi celotno obdobje poznih osemdesetih let so Gorbačova bolj ali manj silile razmere in opozicija, da je zavzemal določena stališča, ki so se razlikovala od njegovih prvotnih programov, ki jih je pred tem javno zagovarjal. Medtem ko je skušal uvesti v družbo evolucionarske spremembe, je tudi sam evolucioniral. Šlo je za proces medsebojno povezanega spreminjanja in ne natančno načrtovanega delovanja za uničenje vladavine komunistične partije.

Kljub vsemu so bile reforme, ki jih je Gorbačov uvajal med leti 1985 in 1987, po učinku zelo ozke in omejene. Niso pomagale zavirati krizne tendence, ampak so prej odigrale pomembno vlogo pri pospeševanju teh tendenc. V politiki je reforma sovjetskega parlamentarnega sistema (to je ustvarjanje nove strukture – Vseveznega kongresa ljudskih deputatov – in spreminjanje formalne vloge starejšega Vrhovnega sovjeta ZSSR) postopno ponujala opoziciji pomemben vzvod

za izvajanje vpliva na javno mnenje in množične medije, medtem ko je glasnost odprla pravno pot javni kritiki komunističnega režima ter pospeševanju novih političnih ekonomskih idej v mišljenju prebivalstva. V ekonomski sferi je uvajanje teoretsko slabo zamišljenega projekta soobstoja plansko in tržno usmerjenega ekonomskega sistema odprlo poti za rast primitivnih tržno/zasebnih sil (npr. kooperativ), medtem ko sta učinkovitost in kakovost storitev slednjih v primerjavi z državno vodenimi podjetji postopno igrala pomembno vlogo pri pozitivnem spreminjanju množičnih stališč o tržni ekonomiji. Na družbenem področju so velika nesorazmerja v dohodkih in učinkovitosti med ekonomskim sektorjem v zasebni in državni lasti ustvarila ogromen odtok kvalificirane delovne sile v slednjega ter s tem izrazito povečala težave zvezne vlade. V sferi nacionalnih/etničnih odnosov je poskus Gorbačova, da bi formalno demokratiziral staro Zvezo s tem, da je uvedel večjo samostojnost republik, postopno vodil v upadanje moči zvezne države in partije, medtem ko so v nekaterih regijah zgodovinski etnični problemi ponovno prihajali vse bolj na plan (na primer področje Nagorni Karabah).

Eskalacija krize: od leta 1987 do 1990

Reforme, ki jih je Gorbačov uvedel, so grobo posegle v neke vrste krizno stabilnost, značilno za stanje sovjetske družbe sredi osemdesetih let. Centralna oblast je začela izgubljati nadzor nad političnim, ekonomskim in nacionalnim razvojem; situacija skoraj popolne neobvladljivosti se je začela pojavljati v vse večjem številu državnih regij. Situacija je spominjala na stanje pred državljansko vojno ter je imela izrazito negativen vpliv na javno moralo in pripravljenost prebivalstva za absorpcijo novih reformnih potez. Upanja, ki jih je vzbudila perestrojka, so začela hitro upadati, na tem pa je temeljilo zmanjševanje avtoritete centralnih državnih oblasti. Enotnost komunistične partije je bila izničena, frakcionizem je deloval na vse strukture, rastoče število članov pa je zapuščalo njene vrste.

V številnih sovjetskih republikah in nacionalno/etničnih področjih je nacionalizem pridobival na pomenu kot izhod iz zvezne zmede. Baltski voditelji so bili prvi, ki so odkrito razglasili nagnjenost do popolne neodvisnosti, kmalu pa so jim sledili še številni drugi republiški in regionalni voditelji. Ta novi izolacionizem je grobo posegel v krhke ekonomske mehanizme ter vodil v množični razpad obstoječih ekonomskih vezi med različnimi regijami in podjetji. To pa je povratno izzvalo silovit padec ekonomske storilnosti v nekaterih sferah proizvodnje in s tem okrepi-lo obsežne družbene probleme.

Ekonomski padec je vodil v rastoči upad investiranja in družbenega financiranja ter s tem postavljal grozljive omejitve na možne implementacije strategij izhoda iz krize. K temu moramo dodati še nekompetentnost zvezne vlade na čelu s premierom Rižkovim, ki je bila skoraj v celoti imobilizirana zaradi strahu pred družbenimi/nacionalnimi nemiri v primeru uvajanja odločnejših ukrepov. Na drugi strani pa vladna neučinkovitost ni prekinila negativnih trendov. Vse do zadnjih dni na položaju je Rižkov kabinet zavzeto podpiral propadli koncept planske in tržno usmerjene ekonomije z vodilno vlogo državno vodenega sektorja. Gorbačov in Rižkov sta vsake toliko časa svarila pred negativnimi učinki ekonomije svobodnega trga, na primer pred visoko nezaposlenostjo in zanemarjanjem socialnih programov, medtem ko je propad Sovjetske zveze vse bolj jasno poudarjal te iste probleme in poleg njih še ogromno pomanjkanje bazične ponudbe hrane ter rastoče zaostajanje pri tehnoloških, zdravstvenih in izobraževalnih storitvah.

Prejšnji poskusi Gorbačova, da bi moderniziral strukturo sovjetske oblasti, so vodili k upadanju njene lastne avtoritete, medtem ko šibkost in slaba organiziranost sil antikomunistične opozicije ni dajala prave osnove za nemudne spremembe. Prav ta situacija političnega mrtvila je odigrala najpomembnejšo vlogo pri eskalaciji kriznih tendenc v Sovjetski zvezi med leti 1987 in 1990. Pomembna pa je bila v tem primeru tudi teoretska in strateška impotenca reformskega programa Gorbačova in njegova nezmožnost, da bi odločno ukrepal zaradi zagrizenega nasprotovanja še vedno vplivnih tradicionalistov v partijsko/državnem aparatu. Slednji so tako na zvezni kot lokalni ravni zavirali implementacijo skoraj vseh novih reformnih pobud, s tem da so včasih celo premišljeno popačili njihovo vsebino, da bi vzbudili javno nezadovoljstvo z »reformisti«. Ta »upor v partiji« proti voditelju je prišel na plan med 27. kongresom Komunistične partije Sovjetske zveze. Na koncu poletja leta 1990 je bila partijska enotnost skoraj v celoti izničena, ko so se začeli odkrito pojavljati različni in nasprotujoči glasniki partijskih frakcij, na primer stalinistični fašističnega tipa ali pa liberalno usmerjeni demokrati zahodnega tipa, čeprav so se formalno še vedno obravnavali kot komunisti.

Na tem ozadju konfliktov v partijskih vrstah in impotence zveznih oblasti pri apliciranju učinkovitega reformnega programa so novoizvoljene republiške vlade pridobivale samostojnost. Formalno obstoječo zvezo republik so vse bolj izpodbijale številne nove medrepubliške zveze, temelječe na skupnih interesih, na primer baltska zveza (za pridobitev popolne neodvisnosti in mednarodnega priznanja) ali slovanska zveza Rusije, Belorusije in Ukrajine (za preživetje ekonomske recesije). Nekateri republiški voditelji so zaradi zgodovinskih in/ali etničnih razlogov iskali mednarodno utemeljene zveze, na primer Moldavija zvezo z Romunijo ali Azerbajdžan zvezo s Turčijo in Iranom, medtem ko so druge (kot mali Tatarstan znotraj Ruske federacije) razglašale popolno neodvisnost od vsega sveta.

Verjetno najpomembnejši dejavnik, ki je v mnogočem oblikoval bodoči razvoj celotne države in se je pojavil v teh letih eskalacije krize, je bilo vodstvo Ruske federacije, tako v parlamentu kot v vladi. To vodstvo, ki je bilo izvoljeno na drugačnih, bolj demokratičnih temeljih in v drugačni zgodovinski situaciji, je prevzelo odprto tržno usmeritev in bilo nedvomno usmerjeno k uvajanju večpartijske demokracije. Če upoštevamo položaj Rusije kot največje in ekonomsko najnaprednejše republike v Sovjetski zvezi, potem se je ta sprememba izkazala za ključno in strateškega pomena.

Konfrontacija: od septembra 1990 do avgusta 1991

Na koncu poletja 1990 je bil položaj v Sovjetski zvezi več kot zgolj nadaljevanje prejšnjih kriznih tendenc. Dobil je nove poteze, ki so ga spremenile v odkrito konfrontacijo med zagovorniki starejše, komunistično nadzirane in izrazito totalitarne države ter zagovorniki novonastalih demokratičnih strank, gibanj in družbenih sil. Priče smo lahko bili političnemu in ideološkemu spopadanju skoraj povsod in na vseh ravneh družbe: na zvezni ravni – med imperijalno politiko zvezne vlade in rastočo neodvisnostjo različnih republik, na primer med Gorbačovom in baltskimi deželami; na republiški ravni – na primer med demokratičnim vodstvom Ruske federacije ter grobimi in nefleksibilnimi voditelji Komunistične partije Rusije; na družbeni ravni – med novim slojem, usmerjenim k poslovnosti in podjetništvu, ter starimi centraliziranimi in državno nadzorovanimi strukturami

tako v ministrstvih kot med navadnimi ljudmi; na lokalni ravni – med privrženci demokratičnih gibanj ter zelo konservativnimi birokrati, osebjem KGB in partijskimi »aparatchiki« (partijski birokrati).

Po mojem mišljenju se je obdobje konfrontacije v Sovjetski družbi začelo po neuspehu poskusov implementacije novega programa socio ekonomskega razvoja septembra leta 1990. Ta program, znan pod imenom »500 dni«, je bil proizvod skupnega delovanja liberalnih ekonomistov iz zvezne kot tudi iz ruske vlade. Zaradi tega so nanj gledali kot na skupno stališče sovjetskega predsednika Gorbačov in voditelja Ruske federacije Jelcina. Ko so bile podrobnosti programa obelodanjene, je postalo jasno, da je njegov končni domet vzpostavitev svobodnega tržnega sistema v Sovjetski zvezi. Sprva je Gorbačov podpiral projekt 500 dni, ko pa je postalo jasno, da ga ne bo podprl pretežno konservativni Vrhovni sovjet ZSSR, se je hitro premislil. Vse to se je pripetilo septembra 1990 in po tem je razdor med sovjetskim in ruskim vodstvom postajal vse bolj očiten.

Jeseni leta 1990 je postala ta konfrontacija še bolj zagrizena, spremljalo pa jo je tudi rastoče število poskusov v partijskem aparatu in med komunističnimi privrženci v državni in republiški birokraciji za ponovni prevzem oblasti. Ta konservativni trend je postajal vse bolj očiten v vseh sferah družbenega življenja: kritika politike države in komunistične partije je postala bolj blaga, medtem ko so se demokrati javno krivili za skoraj vse pretekle in sedanje napake v političnem in ekonomskem razvoju; množični mediji in televizija so ponovno prišli pod nadzor države in/ali KGB, kar je vodilo do prepovedi številnih priljubljenih televizijskih in radijskih programov ter do dejanske cenzure tiska; KGB je dobila posebna dodatna pooblastila za delovanje in preiskovanje katerih koli dejstev v zvezi z »ekonomsko subverzijo«, kar je imelo za posledico hitro naraščanje števila sodnih in pravnih postopkov proti zasebnim podjetjem itd.

Ko je dal decembra leta 1990 bivši sovjetski zunanji minister Ševarnadze svojo slavno izjavo o bližajočem se konservativnem prevzemu državne oblasti, je postal ta totalitarni trend že očiten. Vendar pa se je januarja pojavila v celotni zadevi nova dimenzija. Spopadi med različnimi političnimi in družbenimi silami na nižjih ravneh, ki so bili pred javnostjo v veliki meri prikriti, so prišli na plan potem, ko so vojaške čete vkorakale v baltske republike. Konfrontacija je s tem dosegla svoj višek, to je med republiškimi in vsezveznim vodstvom. Pokol v Vilnusu januarja leta 1991 je izzval razburjenje svetovnega javnega mnenja in s tem upočasnil tempo bližajočega se prevrata.

Na začetku leta 1991 pa smo bili tudi priča spremembi v vodstvu sovjetske vlade. Bivšega premiera Rižkova, zelo kritiziranega zaradi njegove neaktivnosti in neodločnosti, je na položaju zamenjal odločni ortodoksnejš Pavlov. Javno je izjavil, da bo uvedel »neprijetne ukrepe« in manj kot mesec dni po zasedbi položaja je vpeljal monetarno reformo. Politični cilj te poteze je bil napad na zasebni sektor in do neke mere je kabinetu Pavlova pri tem tudi uspelo. Vendar pa je bila poglobljena socio-ekonomska posledica te reforme naglo rastoče javno nezaupanje v vlado, kar je povratno zelo spodbudilo nov inflacijski skok. Monetarni reformi je nato sledilo uradno naznanilo trikratne rasti cen, tako na debelo kot na drobno. Ta izjava je bila objavljena mesec in pol pred dejansko podražitvijo. V tem obdobju so bile vse potrošne zaloge in ponudba oplenjene, medtem ko so se proizvajalci obotavljali s pošiljanjem proizvodov na trg, saj so čakali na višje cene.

Ti ekonomsko nekompetentni in politično nevarni ukrepi vlade Pavlova skupaj z drugimi ukrepi te vrste, so zelo okrepili krizne tendence v sovjetski ekonomiji in dali velikansko inflacijsko spodbudo državnemu finančnemu sistemu. Pritisk

denarja na trg se je za nekajkrat povečal, medtem ko se je količina proizvodov zmanjšala. Celó po cenovni reformi so potrošniki še vedno skušali porabiti ves svoj denar zaradi tega, ker v celoti niso zaupali vladi. Na drugi strani pa je zasebni sektor hitro spreminjal svoje ekonomske strategije, dolgoročni investicijski projekti so bili nedostopni, medtem ko so bili kratkoročni omejeni na kar najkrajše možne roke. Poglavitna ekonomska motivacija je tako postala čim večji profit v kar najkrajšem času ter investicija kapitala v tujih projektih, kjer je politična in ekonomska situacija bolj stabilna in predvidljiva. Vse to je vodilo k odtoku finančnih in materialnih sredstev iz države, kar je vlado Pavlova sililo v uvajanje še strožjih nadzornih ukrepov v ekonomiji, trgovini, financah in carini.

Ko si je spomladi leta 1991 kabinet Pavlova prizadeval ustaviti ekonomsko upadanje, ki ga je pretežno sam izzval, in ko so se partijski birokrati skušali polastiti vse oblasti, ki so jo nekoč imeli v državi, je kongres ljudskih deputatov Ruske federacije najavil volitve prvega ruskega predsednika. Na prav to zasedanje kongresa marca leta 1991 sta skušala vplivati Pavlov in Gorbačov s tem, da sta premaknila vojaške čete v Moskvo.

Vseruske neposredne predsedniške volitve so potekale 12. junija 1991, na njih pa je prepričljivo zmagal Jelcin – sovjetski politični voditelj, ki je bil verjetno najbolj osovražen med aparatčiki Komunistične partije in tajno policijo KGB. Odločitev prebivalstva na volitvah je jasno pokazala na razmerje moči in povzročila, da si je predsednik Gorbačov še enkrat premislil. Poleti leta 1991 so bila ponovno vzpostavljena pogajanja o neodvisnosti med zvezno sovjetsko vlado in baltskimi republikami skupaj s pogovori na najvišji ravni o novi zvezni pogodbi med voditelji drugih sovjetskih republik. Slednji so kmalu privedli do nove pogodbe, ki naj bi bila podpisana 20. avgusta istega leta.

Revolucionarne spremembe: od avgusta leta 1991 dalje

Ta novi preobrat v politični usmeritvi Gorbačova in rezultati, do katerih je prišlo na pogovorih o zvezni pogodbi, niso osrečili partijskih in državnih birokratov. Poglavitna lastnost nove pogodbe je bila v drugačni razdelitvi moči v Sovjetski zvezi, po kateri dobijo republiške vlade in parlamenti veliko bolj neodvisno in vplivno vlogo pri formuliranju vsezvezne politike. S tem so ostale številne bivše zvezne strukture nemočne ali celo nepotrebne, Komunistična partija pa v celoti izločena iz odločevalskega procesa. To je pomenilo, da bo s podpisom nove zvezne pogodbe republiška nacionalistična in demokratično usmerjena opozicija dejansko izborila pravno zmago nad starim totalitarnim in komunistično usmerjenim vodstvom. Tega pa številni partijsko/državni birokrati niso prenesli.

Na tem ozadju se je odvijal Moskovski tridnevni prevrat. Začel se je z razglasitvijo izrednega stanja 19. avgusta, to je dan preden naj bi bila podpisana nova zvezna pogodba. V tisku so pisali o prevratu ali hunti, vendar je šlo po mojem mišljenju v klasičnem politološkem pomenu pomenu besede za poskus dvorne spletke na srednjeveški način, kot smo mu bili v Sovjetski zvezi že priča ob spremembi vodstva Hruščov/Brežnjev leta 1965.

Organizatorji prevrata so stavili predvsem na to, da je zvezna državna oblast še vedno dovolj močna, da lahko vzame razvoj dogodkov v različnih regijah ZSSR v svoje roke in da so sovjetski ljudje preveč utrujeni, po več letih političnih spopadov in ekonomskega nazadovanja, da bi se učinkovito zoperstavili prevratu. Vendar pa so voditelji prevrata podcenjevali stopnjo odvisnosti sovjetske ekonomije

od zunanjih izvorov financ in zalog. V obdobju perestrojke, ki jo je spremljalo slabo ekonomsko upravljanje več zaporednih sovjetskih vlad, zaradi česar je sovjetska ekonomija zabredla v globoko krizo, je postala ZSSR v razvoju zelo odvisna od mednarodnih in tujih posojil ter pomoči v zalogah hrane. Glede hrane je to celo pomenilo, da se brez takšnih zalog nobeni sovjetski vladi ne bi uspelo izogniti množični lakoti ter na ta način vzpostavljati neke mere politične in družbene stabilnosti v državi.

Ta odvisnost od tujih virov je v veliki meri pojasnila neodločnost voditeljev prevrata pri obračunavanju z opozicijo in njihove neprikrite aspiracije po tem, da se predstavljajo kot pravni nasledniki prejšnjega režima. Celo med prevratom je bilo povsem jasno, da bi bili lahko vsi poskusi demokratične opozicije v Sovjetski zvezi (ki jih je vodil Jelcin in njegovo okolje), da se zoperstavi prevratnikom, z lahkoto zatrti v nekaj urah, če ne minutah. Vendar pa je strah pred negativnimi mednarodnimi političnimi in ekonomskimi posledicami vsake represivne dejavnosti dejansko ustavil voditelje prevrata ter tako obvaroval demokratične pridobitve v ZSSR. Neuspeh prevrata je postopno privedel do revolucionarne spremembe v Sovjetski zvezi, spremembe, ki jo je Gorbačov tako dolgo brez uspeha skušal implementirati.

Seveda s tem na noben način ne skušamo podceniti pomena vloge, ki sta jo v avgustovskih dogodkih odigral Jelcin osebno in rusko vodstvo v celoti. Če ne bi bilo prepotrebni protiprevratniški dejavnosti Ruske federacije in če bi se prebivalstvo Moskve mirno podredilo novemu totalitarnemu režimu, je vprašanje, ali bi bili prevratniki tako zlahka poraženi. Jelcinova ekipa je igrala ključno vlogo pri mobilizaciji javnega mnenja proti prevratu in pri dejanju informacij tujim vladam o tem, kaj se je v tistih treh dneh v Moskvi dejansko dogajalo. Upoštevač to, je bil hiter in odločen odgovor tujih voditeljev na prevrat v ZSSR najbolj boleč udarec, ki ga prevrat ni preživel.

Še vedno je neraziskana dejanska vloga, ki so jo igrali različni sovjetski voditelji, telesa in organizacije v pripravah in med avgustovskim prevratom. Vseeno pa razmerje moči v državi jasno kaže, da bi bili pglavitni dobitniki ob uspešnem prevratu stare totalitarne strukture – Komunistična partija, zvezna ministrstva in odločevalska telesa ter represivni organi bivšega režima (KGB, policija/teritorialna obramba in vojska). Zaradi tega lažje razumemo, zakaj se je po porazu prevratnikov tolikšna pozornost pripisovala zmagi opozicije nad vlogo teh struktur v dogodkih. Hitre in učinkovite postprevratniške spremembe, ki so jih vpeljali z odločnimi in jasnimi ukrepi Jelcin in njegovi privrženci, so dejansko preobrnil celoten dogodek v revolucijo.

Posledica tega je bila, da je bila totalitarnim in represivnim strukturam bivšega enostrankarskega režima odvzeta vsa moč. Izkazalo se je, da je bil v tej popolnoma novi situaciji Gorbačov popolnoma odrezan od izvorov svoje moči, to je od partije in KGB, ki sta mu pred tem pomagali priti na oblast. Od tedaj dalje se je lahko zanašal le še na zmagovalce – demokrate in antikomuniste. V dveh dneh po tistem, ko so Gorbačova ruski deputati uspešno pospremili iz pripora na Krimu, je osebno prešel skozi velikanske politične in psihološke spremembe, od dogmatičnega socialista do liberalnega demokrata in od privrženca visoko centralizirane zveze do privrženca ideje o republiški neodvisnosti. Po treh avgustovskih dnevih je dejansko prenehal biti močan predsednik skoraj unitarne države ter postal kandidat in skoraj nemočen vodja zelo ohlapne federacije izrazito avtonomnih republik.

Kljub pomembnosti vseh političnih sprememb, do katerih je prišlo med avgustovskimi dogodki v Sovjetski zvezi, ostaja situacija v sovjetski družbi še naprej zelo spremenljiva in negotova. Na drugi strani je sicer res, da so bivša vladajoča telesa in sile izgubile svojo moč, vendar pa je novo vodstvo države še vedno zelo neorganizirano in nima prave strukture moči v družbi, s katero bi se lahko ob novem prevratu branila in ohranila na položaju. Prehodno obdobje od totalitarizma v demokracijo v Sovjetski zvezi še ni končano. Avgustovski dogodki pomenijo pravzaprav le začetek tega obdobja. Kot vsako drugo prehodno obdobje nosi tudi to v sebi številne nevarnosti za demokracijo, večina pa jih izvira iz nepopolnosti procesa spremembe v družbenih silah in državnih strukturah. Verjetno najpomembnejši dejavnik pri vsem tem pa je sprememba socialne psihologije ali množične mentalitete, za katero je po navadi potrebna vsaj ena generacija. Brez nje ni možna močna demokratična tradicija v družbi, samo ta tradicija pa je čvrsta osnova za preživetje demokratičnih institucij. Demokracija temelji na politični zavesti, medtem ko totalitarni režimi preživijo samo v množični politični nekompetentnosti, dogmatizma in/ali družbene poslušnosti. Do nedavnega je slednje veljalo v primeru Sovjetske zveze in za spremembo bo potrebno veliko časa.

Kljub vsemu pa dajejo politični dejavniki le eno stran procesa družbene spremembe/prehoda. Prav tako pomembni, morda pa še bolj, so tempo, smer in globina ekonomskih reform v prehodni družbi. V primeru Sovjetske zveze to pomeni, da bo stabilnost in trajnost katerega koli demokratičnega sistema v neposredni korelaciji s procesom spremembe prejšnje visoko centralizirane, državno lastninske in planske ekonomije v svobodno tržen ekonomski sistem. Več kot bo zasebnih lastnikov v (bivši?) Sovjetski zvezi, več bo privržencev demokratične vladavine. In manj kot bo število teh lastnikov, izrazitejše bodo lumpenproletarske, totalitarne, fašistoidne tendence in občutja v prid nacionalizacije in ekspropriacije lastnine nekoga drugega.

Državna konfrontacija na ravni vodstev se je končala s porazom avgustovskih prevratnikov. Vendar pa je konfrontacija še vedno značilnost družbenega stanja in obstaja velika verjetnost, da bo v letih, ki prihajajo, ko bo treba implementirati radikalne ekonomske programe, še porastla. Zaradi obeta množičnega zapiranja neučinkovitih industrij ali podjetij zaradi bazičnega prestrukturiranja ekonomije ter množične nezaposlenosti in že prisotnih rastočih nasprotij kot posledic tega, je Sovjetska zveza vse bolj na robu globokih družbenih konfliktov in kolizij, ki bodo lahko imeli nepredvidljive politične posledice. Da se ne bi ta situacija še naprej slabšala, je treba izhod iskati v zadostnih investicijskih skladih in družbenih programih, po izvoru notranjih in zunanjih. Naslanjanje zgolj na druge bi bilo neodgovorno tako v praktičnem kot strateškem pogledu: kljub dejstvu da trenutno ni pravih možnosti za aktiviranje zadostnih zunanjih sredstev za tako ogromno državo, kot je Sovjetska zveza, moramo imeti v mislih tudi to, da bo nekoč prišel dan, ko bo treba vsa posojila, ki jih je uspelo pridobiti, tudi vrniti. Glede na to sklepam, da je edini učinkovit in zanesljiv vir v prehodnem obdobju delujoča in rastoča ekonomija, ki lahko edina daje potrebna sredstva za družbene in zaposlitvene programe in ki lahko glede na to zagotavlja stabilnost demokratičnega režima. Da bi ustvarili takšno ekonomijo, bi morali implementirati radikalne spremembe, kakor hitro je le mogoče, ne da bi uničevali že uveljavljene ekonomske vezi in strukture.

Če sklenem: trdim, da so sedanji obeti demokracije v Sovjetski zvezi ali kateri koli njeni bivši republiki še vedno dokaj negotovi. To, ali bo demokracija na koncu zmagala, je v veliki meri odvisno od učinkovitosti in tržne usmerjenosti ekonomije. Na drugi strani pa so spremembe v slednji neposredno povezane s politiko in cilji elite moči. Narava te tesne in močne prepletenosti med politiko in ekonomijo pa je spet odvisna od velikega števila političnih, družbenih, etnično/nacionalnih in drugih dejavnikov, ki jih je težko kakor koli predvideti. Številni imajo lahko kratkoročne učinke, toda strateški pomen, in jih torej ni mogoče analizirati na sedanji stopnji razvitosti. Vendar pa sta v vsakem primeru odločnost in jasnost ciljev vodstva navsezadnje najpomembnejši dejavnik v prehodnem obdobju in upam si trditi, da takšno vodstvo danes imajo v Ruski republiki in v nekaterih drugih bivših sovjetskih državah. Zaradi tega lahko končam s trditvijo, da ima kljub sedanjim in bodočim težavam in neprijetnostim, večji del Sovjetske zveze dobro priložnost, da uspešno prehodi zelo težavno in nevarno pot prehoda v demokracijo.

ZDRAVKO MLINAR

Grozeča posttotalitarna praznina

Vzhodnoevropske perspektive

Na tem mestu bom prikazal nekatera spoznanja s posvetovanja Družbeni akterji in načrtovanje sprememb v Vzhodni Evropi, ki ga je 30. in 31. 1. 1992 organiziral Inštitut za mednarodno sociologijo v Gorici, Italija. Ta inštitut – ki se je prvotno posvečal predvsem preučevanju obmejnih regij in obmejne problematike, narodnih manjšin ter raznih tem s področja urbane oz. prostorske sociologije – je zdaj še razširil svoje delovanje. Za današnji čas je zlasti značilen njegov »prodor« v Vzhodno Evropo. Ta pa izraža splošnejši interes Italije za vključevanje v to območje, kar Inštitutu zagotavlja tudi potrebno materialno podporo.

Tako mu je uspelo tudi na to posvetovanje pritegniti »vrhuško« ruske sociologije (s sodelujočimi, kot so: Vladimir Jadov, Ovsei Škaratan, Oleg Janicki, Igor Bestušev-Lada, Viktor Zaslavski idr.) ter sociologe iz Češke, Poljske in Madžarske; iz nekdanje Jugoslavije sem sodeloval le podpisani. Sicer pa je poleg več italijanskih sociologov enega uvodnih referatov prispeval tudi Johan Galting.

Na tem mestu nimam namena podrobneje prikazovati posvetovanja po posameznih tematskih sklopih, temveč bom le selektivno opozoril na nekatere predstavljene misli in poizkušal presoditi njihov pomen za razmere pri nas. Še zlasti bom poudaril nekatere elemente sedanje paralize in potencialno eksplozivne razmere v Rusiji.

Vsebinsko je bilo posvetovanje zasnovano zelo široko, saj je poizkušalo zajeti številne akterje (do)sedanjih družbenih sprememb v smeri od »kontra sistema« k civilni družbi

in nakazovati perspektive za prihodnost, še zlasti z vidika povezovanja Vzhodne in Zahodne Evrope. Neodvisno od namenov organizatorjev pa ga lahko štejemo med enega od tistih, ki poizkušajo ugotoviti, kaj smo se naučili v največjem »eksperimentu« v vsej človeški zgodovini. Čeprav so dogajanja v Vzhodni Evropi vseskozi kritično spremljali (vsaj) na Zahodu, vendarle šele v današnji krizi postopoma prihaja na površje izredna družbena kompleksnost (npr. etnična problematika), ki sta jo skozi desetletja prekrivali in prikrivali prevladujoča ideologija ter njena normativna in institucionalna struktura.

Za vse obravnavane države je značilno, da je presenetljivo hitro razpadel stari sistem nadzora in (re)distribucije, zamuja pa proces oblikovanja in diverzifikacije samostojnih akterjev, ki bi delovali po načelih tržnega gospodarstva in političnega pluralizma. Zato so prav sedanje razmere najboljša podlaga za različne manipulacije z (nediferenciranimi) »ljudskimi množicami«. Čim manjša je notranja razčlenjenost na avtonomne sisteme (v tem pogledu je prav Sovjetska zveza ekstremni primer), tem večja je nepredvidljivost nadaljnje smeri spreminjanja.

Tako imamo pred sabo paradoks, da čeprav gre za vračanje »nazaj« v že dobro znani »kapitalizem«, gre vendarle pri tem za vrsto neznanok o nadaljnjem toku sprememb. Tvegano torej ni le iskanje novih poti v razvoju (kot nam je znano iz Jugoslavije po II. svetovni vojni), temveč tudi vračanje na stare tire.

Podobno kot sta Sovjetska zveza in kasneje Jugoslavija nekaj desetletij pritegovali mednarodno pozornost s svojimi obeti, da nakazujeta nova, alternativna pota družbenega razvoja, podobno sta se danes obe znašli v vlogi, da sta predvsem *grožnja za širše okolje*. Poljski sociolog Antoni Z. Kaminski je v pogovoru za okroglo mizo celo opozoril ruske kolege, da se zdi, kot da danes Rusija preveč računa, da bo na tej podlagi tj. zaradi potencialne ogroženosti

Zahoda od njega pridobila čim večjo pomoč, namesto da bi se predvsem usmerila na aktiviranje lastnih, notranjih razvojnih zmogljivosti.

Seveda pa je možno, da pri tem zunanji opazovalci podcenjujemo številne blokade, ki jih predstavljajo preostanki starega sistema. To kaže podatek, da je do zdaj v vsej nekdanji Sovjetski zvezi uspelo »uvesti« le okrog 30.000 zasebnih kmetov, čeprav bi jih po nekaterih ocenah potrebovali štiri do šest milijonov. Kot pojasnilo pa navajajo podatke, da se tri milijone birokratov, ki se v svojih pisarnah ukvarjajo s kmetijstvom, trudi, da blokira vse spremembe.

Po ugotovitvah iz raziskav, ki jih je prikazal Oleg Janicki, je temeljni problem v zvezi z možnimi spremembami in preobrazbo nekdanje Sovjetske zveze *splošna otopelost in ravnodušnost ljudi ter njihov občutek nemoči* (podobne, čeprav ne tako dramatične ugotovitve pa smo slišali npr. o politični apatiji na Madžarskem, kjer se je le približno deset odstotkov volilcev udeležilo lokalnih volitev).

Mogoče bi se zdelo razumljivo, da so z anketo (v velikih industrijskih središčih ruske federacije) 1984. leta ugotovili, da 75 odstotkov vprašancev ni pričakovalo nobenih sprememb v času njihovega življenja; obenem pa so bili prepričani, da nimajo moči, da bi jih sami lahko uveljavljali. Bolj pa preseneča, da je tudi raziskava 1991. leta potrdila ista stališča. Med občutki vprašancev, ki so se 1991. leta najbolj okrepili, je bila na prvem mestu prav *apatija*.

Sicer pa so med problemi, ki so najbolj skrbeli ljudi (v prejšnji Sovjetski zvezi), avgusta 1991 po pogostosti odgovorov izstopali: rast cen 69%, pomanjkanje potrošnih dobrin 56%, porast kriminala 28%, slabotnost državne oblasti 20%, problemi okolja 19%, moralna in kulturna kriza 16%, nacionalni konflikti 14%, razpad Sovjetske zveze 8%, nevarnost diktature 5%, opustitev socialističnih idealov 5%.

Najbolj dramatično je perspektive sprememb v Rusiji (in v Zvezi suverenih držav) nakazal znani »futurist« Igor Bestušev-Lada, in sicer s svojimi *petimi scenariji prihodnosti* (za prvo polovico 1992. leta). Opozoril je na »možne posledice liberalizacije cen in privatizacije lastništva«.

Po prvem scenariju, ki ga je označil kot »idealnega«, naj bi se v naslednjih mesecih

ohranil status quo; šlo bi le za lokalne ekscese; vendar da je to malo verjetno.

Drugi scenarij označuje kot »*nestabilnost*« in to vključuje družbeno eksplozivnost regionalnega obsega kot posledico ubužanja več kot 80% prebivalstva, pogrome, stavke, regionalno paralizirano družbeno in gospodarskega življenja. Ta scenarij naj bi bil bolj verjeten kot prvi, vendar bi bil samo prehod, in sicer bodisi nazaj k prvemu ali naprej k tretjemu.

Sledi tretji scenarij z oznako »*novo 1917*«: ta pomeni družbeno eksplozijo vse-ruskega obsega, nove zahteve po uravnilovki, nazaj k letu 1984, zavračanje nove buržoazije ipd. To je stanje na pragu katastrofe, vendar še vedno vključuje tudi možnost vrnitve k prvemu scenariju preko drugega, če bo vlada predložila populistični program in zagotovila množično pomoč iz tujine.

Četrty scenarij je »*novo 1933*«: ta predvideva, da se bodo razmere še poslabšale, če bo prevladal nacionalizem nad socio-ekonomskimi zahtevami. To bo začetek katastrofe: več kot 70 milijonov beguncev umira na cestah brez hrane in strehe. Izhod naj bi bila le intervencija OZN.

»Katastrofa« pa predstavlja peti scenarij, ko bi šlo za »jugoslavizacijo« (v smislu vojnih spopadov) vse nekdanje Sovjetske zveze in za vrnitev v leta 1918–1920 z vpletenostjo vrste drugih držav, kar bi se praktično približalo tretji svetovni vojni.

Kot razlog, ki bi lahko privedel do eskalacije od prvega do petega scenarija, najbolj poudarja *množično lakoto* (npr. zaradi poškodovane infrastrukture ali zaradi izjemno visokih cen). Pri tem se ta avtor nenehno vrača k strahotnim izkušnjam, ki jih starejše generacije še pomnijo (npr. iz časa prisilne kolektivizacije, ko so ljudje umirali od lakote, jedli travo in lubje in ko je prihajalo celo do množičnega kanibalizma). Povsem možno je tudi, da razpadejo *gigantski sistemi ogrevanja velikih mest*. Za še nevarnejše pa šteje *medrepubliške konflikte*, saj ni več nikakršnih legalnih mehanizmov, s katerimi bi lahko obvladovali takšne konflikte (kot npr. med Rusijo in Ukrajino glede Krima).

Le nekakšen »Marshallov načrt« in vključevanje mednarodnih organizacij in transnacionalnih korporacij naj bi bila »sredstvo za optimizacijo situacije«!

Prikaz petih scenarijev možnih sprememb v Rusiji seveda vzbuja več pomislov zaradi

njihove strokovne (ne)utemeljenosti. Pri njihovem oblikovanju je gotovo dosti arbitrarnosti in – kar pa sicer vsak scenarij predpostavlja – konstruktivizma. Hkrati pa se zdi, da se avtor v veliki meri opira na kolektivni spomin in na veliko mero zdravega razuma.

Vendar nas takšen prikaz tudi opozarja na velike razlike med nekdanjo Sovjetsko zvezo in recimo Poljsko (kjer so okrog štiri petine kmetijstva ostale v zasebni lasti) ali nekdanjo Jugoslavijo (v kateri je vendarle delovala množica relativno avtonomnih sistemov in posameznikov). Zato je iz naših razmer toliko težje doumeti daljnosežnost razpada totalitarnega sistema tako velikanskega obsega, kot je bila SZ. Ta razpad pušča za sabo le nekakšen vakuum, praznino, ki niti glede na miselnost in večino niti glede na institucionalne okvire niti glede na tehnološko infrastrukturo ne daje nikakršne oporne točke za samostojno reševanje problemov v vsakdanjem življenjskem okolju.

Apatija in pričakovanje zunanje rešitve pa sta vsekakor zelo problematična ter – na številne načine – ogrožujoča in potencialna eksplozivna situacija.

LJUBICA JELUŠIČ

Prihodnost varnosti v Evropi

Primerjalna analiza evropskega javnega mnenja – poročilo z mednarodnega posveta v Bruslju

Sredi vrveža generalov, sekretarjev, direktorjev pomembnih in manj pomembnih komisij in agencij je na poveljstvu NATO pakta v Bruslju sredi decembra 1991 gostovala na videz nenavadna družba. Zbrali so se predstavniki vojaške sociologije in vojaške politologije iz različnih evropskih držav. Predstavili so referate, ki so nastali na osnovi skoraj povsem identičnih raziskav v vseh evropskih deželah, ki so se posveta udeležile. Morda nekaterim vzhodnoevropskim državam kljub njihovim željam nikoli ne bo uspelo, da bi postale formalne članice NATO pakta, toda njihovi znanstveniki

– nekateri med njimi celo aktivni častniki, so na tem srečanju sedeli skupaj s svojimi kolegi iz zahodnoevropskih držav, stanovali skupaj v vojaškem hotelu Princa Alberta, razmišljali o skupnih trendih v javnem mnenju v posameznih državah, o evropski vojski, o »pomankanju« sovražnikov, o krizi identitete nacionalnih armad itd. Morda so se naskrivaj čudili svoji spoštljivosti do sedeža poveljstva NATO pakta, ki se zdi iz Prage ali Varšave, in tudi iz Ljubljane, nekaj veličastnega. V »živo« pa je to ogromna samozadostna birokratska organizacija na obrobju Bruslja, kjer ob vstopu dobiš oznako »Obiskovalec«, prestopiš kontrolna vrata kot pri vstopu v letalo, in postaneš podoben mimo hitečim uslužbencem različnih ras. Sami gostitelji so dejali, da si pred leti ni bilo mogoče zamisliti, da bi poveljstvo NATA v svojih prostorih gostilo še koga, ki ne prihaja iz zahodnih držav. Spremembe v razmerjih med Vzhodom in Zahodom so očitno odprle tudi ta vrata.

Mednarodno srečanje na temo »Prihodnost varnosti v Evropi: Primerjalna analiza evropskega javnega mnenja« je organiziralo mednarodno znanstveno združenje s kratico ERGOMAS (European Research Group On Military and Society), se pravi Evropska raziskovalna skupina o vojaštvu in družbi, ki sicer bolj ali manj aktivno deluje v šestih različnih delovnih skupinah. Tokratno srečanje je organizirala njena prva delovna skupina, ki se poglobljeno ukvarja z legitimizacijo in integracijo vojaštva. Srečanje, ki se ga je udeležilo približno 50 znanstvenikov in predstavnikov različnih ustanov – od komisij NATO do komisij Evropske skupnosti – sta finančno podprli dve ustanovi, in sicer Urad za informacije in tisk NATA pakta ter belgijski Nacionalni sklad za znanstveno raziskovanje.

ERGOMAS vključuje večino zaenkrat še predvsem zahodnoevropskih znanstvenikov, ki danes v vojaški sociologiji in politologiji nekaj pomenijo. Na svojem prvem kongresu leta 1988 je to neodvisno znanstveno združenje definiralo svoj interes: ustanovljeno je bilo zaradi kljubovanja ameriški prevladi na področju raziskovanja razmerij med vojaštvom in družbo ter kot izraz težnje po mednarodnem povezovanju znanstvenikov, ki pripadajo evropskemu geografskemu prostoru. Danes sodeluje v združenju več kot 130 znanstvenikov, in Sloveni-

ja, nekoč tudi Jugoslavija, ima v njem posebno mesto – med ustanovitelje združenja sodi prof. Anton Bebler, predstojnik Obramboslovnega raziskovalnega centra na Fakulteti za družbene vede.

Člani prve delovne skupine ERGOMAS so si zadali veliko nalogo – to je, s pomočjo javnomnenjskih raziskav in analize javnih diskusij predvideti prihodnost razvoja evropske varnosti. Srečanje v Bruslju je pomenilo zaključek prve velike etape dela, to je analizo rezultatov že opravljenih raziskav ter analizo vsebine pomembnejših nacionalnih diskusij s področja nacionalne in evropske varnosti. V dvanajstih državah članicah Evropske skupnosti je bilo interpretiranje podatkov dokaj lahko opravilo. Evropska skupnost namreč že od leta 1973 opravlja po dve standardni raziskavi javnega mnenja letno, in sicer po enotnih vzorcih za vse države in s 1000 vključenimi respondenti; le v Luksemburgu je bilo anketiranih 300 respondentov, v Veliki Britaniji zaradi Severne Irske 1300 in v združenji Nemčiji od jeseni leta 1990 po 1000 iz starih zveznih dežel (kot pravijo nekdanji Zvezni republiki Nemčiji) in 1000 iz novih zveznih dežel (kot pravijo nekdanji Nemški demokratični republiki). V vsaki raziskavi sodeluje potemtakem približno 12.600 respondentov, ki odgovarjajo na nekatera stalna vprašanja, se pravi, da se pojavljajo leto za letom v enaki ali nekoliko prirejeni obliki. Odgovarjajo tudi na vprašanja različnih naročnikov iz Evropske skupnosti: za del variabel poskrbi USIA (United States Information Agency), ki svoje podatke obdeluje sama in jih preda v javno uporabo praviloma šele po dveh letih; del vprašanj pa postavi tudi Gallupov inštitut. Zbrani podatki o vprašanih, ki jih naroča Komisija Evropske skupnosti, se redno objavljajo v publikaciji Eurobarometer, kjer so v prvem delu objavljene krajše interpretacije podatkov s križanji z demografskimi variablami, v drugem delu, ki je pravzaprav priloga publikacije, pa so objavljeni vsi podatki in križanja za posamezne države. Znanstveniki iz držav, ki niso članice Evropske skupnosti, so na srečanju v Bruslju predstavili podatke iz svojih nacionalnih raziskav javnega mnenja, ki so vsebinsko blizu Eurobarometrovim vprašanjem o nacionalni in evropski varnosti.

V drugi etapi raziskovalnega dela prve mednarodne delovne skupine ERGOMAS

je predvidena multinacionalna raziskava po enotnem vzorcu in z enakim instrumentarjem v vsej Evropi oziroma v vseh državah, kjer bodo nacionalni inštituti ali centri za proučevanje javnega mnenja o varnostnih zadevah pristali na tako sodelovanje. Zaenkrat so to vse države članice Evropske skupnosti, razen njih pa še Švedska, Češko-Slovaška, Poljska, Ruska federacija in Slovenija. Predstavniki teh držav so na srečanju v Bruslju predstavili svoja nacionalna poročila.

Zanimivo je, kako nekdanje socialistične države lovijo korak z Zahodno Evropo in ne nazadnje tudi s Slovenijo pri proučevanju javnega mnenja. Češko-Slovaško in Poljsko so predstavili raziskovalci Vojaških inštitutov za družbene oziroma sociološke raziskave. Češko-slovaški kolegi so med prvimi državami v Evropi izvedli mednarodni projekt »Vojaški poklic«, ki ga hkrati znotraj ERGOMAS izvaja šesta delovna skupina. V Sloveniji bo tako raziskavo izvedel Obramboslovni raziskovalni center. Gre za stališča profesionalnih kadrov o svojem okolju, karieri, vojski, varnosti nasploh. Zbrani podatki se obdelujejo na enem mestu. Pred letom in pol si ni bilo mogoče niti zamisliti, da bi katera koli socialistična država pristala na posredovanje podatkov o tako občutljivi temi zahodnim »imperialističnim« državam. Danes si zahodnoevropske raziskovalne institucije prizadevajo zbrati denar v svojih državah zato, da bi pomagale Češko-Slovaški in Poljski, da speljeta tovrstne raziskave. Pripadniki vojaške organizacije nekdanje Jugoslavije bi najbrž le stežka doumeli take preobrate.

Sicer pa se v razmerah nekdanjih socialističnih držav prepoznamo tudi sami. Npr. Češko-Slovaški Vojaški inštitut za družbene raziskave je v Bruslju zastopal sociolog, ki je to postal ob svoji redni službi, kot oficir češko-slovaške armade, nazadnje kot pilot MIG 21. V nemirnem letu 1989, ko so množice v Pragi in drugih mestih zahtevale demokracijo, je kot še mnogi drugi mladi oficirji podpisal razglas za Vaclava Havela. Potem je lahko demonstriral z množicami – v civilni obleki. Po novembrskem revolucionarnem prevratu (Čehi in Slovaki štejejo 17. november za svoj dan revolucije) se je sreča obrnila. Sedaj se v civilnih oblekah po Pragi sprehajajo tisti, ki so češko-slovaškega kolega vrgli iz službe. Predstavniki Ruske

federacije je v bruseljski posvet vnesel poseben nemir. Trdil je, da je raziskovanje javnega mnenja zavajajoče za kakršne koli meritorne sklepe, zaključke, kajti javno mnenje je mogoče zmanipulirati – ljudje lahko narobe razumejo vprašanje ali ljudje morda sploh nimajo mnenja. Za raziskovalce iz Evrope, ki se, nekateri že več kot dvajset let, ukvarjajo s tovrstnim raziskovanjem, je bila to prava lekcija. V Ruski federaciji namreč še niso speljali nobene tovrstne raziskave.

V slovenskem nacionalnem poročilu sem govorila o slovenskem javnem mnenju, toda tudi o Jugoslaviji. Slovenske razprave o nacionalni varnosti v zadnjih desetih letih so bile deloma posledica, deloma pa tudi spodbuda za erozijo legitimnosti jugoslovanske vojaške doktrine. V tem kontekstu je bilo mogoče predstaviti podatke iz edine vsejugoslovanske raziskave javnega mnenja o obrambnih zadevah iz let 1985/1986 (Makroprojekt: Pripravljenost družbenopolitičnega sistema SFRJ za SLO in DS, Obramboslovni raziskovalni center, Ljubljana in Inštitut za politično-pravne in sociološke raziskave, Skopje), potem podatke iz SJM 90/3 (Stališča o nacionalni varnosti Slovenije) ter podatke iz nekaterih raziskav Obramboslovnega raziskovalnega centra iz leta 1991. Referat je vzbudil pozornost, pa ne le zaradi podatkov, temveč zaradi situacije v Jugoslaviji. Mnogi znanstveniki s področja raziskovanja civilno-vojaških razmerij v svetu še danes ne morejo verjeti, da se je Jugoslovanska armada lahko tako pošastno lotila svojega ljudstva. V svojih

tipologijah so jo šteli za armado, ki je pravo poosebljenje mirovnega gibanja, za armado, ki se ne more nikoli obrniti proti svojemu ljudstvu, ker je del njega. V kritikah svojih nacionalnih armad so dolga leta postavljali jugoslovansko armado za zgled in smer, v katero bi se morale le-te transformirati. Kolaps jugoslovanske vojaške doktrine tako v posebnem smislu pomeni tudi zaton njihovih teorij in argumentov.

Tragično je, da po vseh teh enajstih letih (kajti agonija jugoslovanske vojske se je dejansko začela s smrtjo njenega karizmatičnega poveljnika, Tita) nismo zmogli povedati svetu okoli nas, kakšen monstrum se redi v našem miljeju. Bruseljsko srečanje evropskih vojaških sociologov in politologov je zato izziv – in to v več smereh: 1) na prihodnjih srečanjih ne bo več Jugoslavije in njene nacionalnega poročila – morda jo bodo nadomestila poročila posameznih držav, nastalih na njenem ozemlju; 2) v znanstvene kroge vstopa nova generacija vojaških sociologov in politologov, ki svoje ga empiričnega dela ne povezujejo več samo z vojsko, temveč z varnostjo v celoti. Kajti tradicionalne predstave o sovražnikih izginjajo, evropska javnost ne verjame več v možnost vojne. Nove nevarnosti za preživetje človeštva prinašajo onesnaževanje okolja, tvegana zaradi visoko sofisticiranih tehnologij in dramatične socialne razlike med Vzhodom in Zahodom ter Severom in Jugom. Za rešitev teh problemov so nacionalne armade povsem neuporabne in tudi ukrepi posameznih držav ne zadoščajo.

MARIJAN PAVČNIK

Argumentacija v pravu

(Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, str. 348)

Življenje prava je zelo kompleksno in daleč presega povprečne predstave o zakonodajalčevem ustvarjanju prava ter sodniškem izvajanju prava. Kakor namreč zakonodajalec sploh ni izključni in neodvisni tvorec splošnih pravnih norm, tako še bolj velja za sodnika, da ni le subsumpcijski avtomat, ki samo logično uporablja pravni predpis v konkretnem primeru. Dejanja sprejemana splošnih in abstraktnih norm ter izdajanje konkretnih in posamičnih norm so si bolj podobna, kot je to videti na prvi pogled. Omenjena dejanja v pravnih procesih niso le soodvisna, temveč so posamezne stopnje v procesu pravnega odločanja, stopnje, ki so potrebne, da se »law in books« spremeni v »law in life«. Pri tem se odvijata svojska produkcija in reprodukcija prava kot tistega družbenega »prerekvizita«, brez katerega ne morejo potekati bistveni družbeni procesi.

Na to spoznanje posebej opozarja poglobljena študija profesorja pravne fakultete v Ljubljani dr. Marijana Pavčnika. Izčrpna monografija z naslovom *Argumentacija v pravu* prinaša v slovenski kulturni prostor pomembna spoznanja, ki bodo nedvomno pustila opazno sled v naši pravni kulturi in civilizaciji.

Ob novi slovenski ustavi, ki razglša Slovenijo tudi za pravno državo, sta dograjevane in posodabljanje pravne zavesti še posebej izpostavljena naloga pravne stroke in znanosti. V našem geopolitičnem prostoru bo vsekakor treba povečati »občutek za javnost« tako v vsakdanjem življenju kot v profesionalnih pravniških krogih. Knjiga o argumentaciji v pravu je s svojim prepričljivim, sistematičnim in jasnim pisanjem ter

obenem visokim znanstvenim pristopom pomemben prispevek za uveljavljanje »vladavine prava« v slovenski družbi. Njen vpliv na razvoj slovenske pravne znanosti pa bo mogoče presoditi šele čez čas, saj bo omenjena monografija gotovo dala usmeritvene poudarke številnim nadaljnjim pravnim raziskavam.

Dr. Marijan Pavčnik prikazuje v obravnavani študiji proces konkretizacije zakona. Pri tem najprej opozarja na različne vidike pravnega odločanja kot sestavine stopnjevitosti prava. V drugem poglavju knjige prepričljivo dokaže, da je pravna odločitev vedno svojska vrednostna sinteza. To pojasnjuje z analiziranjem konkretnega in abstraktnega dejanskega stanu oziroma z dejanji, ki potekajo od t. i. življenjskega primera do pravne odločitve. S to mislijo je avtor tudi podnaslovil celotno monografijo, saj se obsežna poglavja o razlagi, utemeljevanju pravne odločitve in o smereh teorije argumentacije stekajo prav v dogajanjih med normativnim in dejanskim.

Velika pozornost je v knjigi posvečena razlagi pravne norme. Avtor sistematično prikazuje klasične metode razlage, dodaja pa nekaj odprtih vprašanj interpretacije pravnih norm oziroma rekonstrukcije »misli, ki je v zakonu«. Pri tem poudarja, da so vnaprej dane le sestavine, ki omogočajo razlago (formalni pravni vir, življenjski primer, v pravem sistemu uveljavljene vrednote), medtem ko je sama razlaga rezultat odgovorne odločitve, na katero vplivajo tudi pravna doktrina, pravna praksa, narava političnega sistema, običaji, morala ipd. Z vseh teh vidikov je treba pravno odločitev utemeljiti. Zato gre pri konkretnih pravnih odločitvah za svojevrstno »potovanje pogle da sem in tja« (Engisch), kar uspe dr. Pavčniku prepričljivo razložiti s primerjavo konkretnega in zakonskega dejanskega stanu.

V nadaljevanju pa problematizira pravni silogizem kot mehanično uporabo zakona za posamični primer. Pri tem poudarja, da je silogistični model samo okvir, ki ga je treba napolniti z utemeljeno obrazložitvijo. S tega

vidika je posebej pomembno poglavje o utemeljevanju pravne odločitve. V njem avtor prikaže formalno in vsebinsko utemeljenost pravne odločitve in poda razčlenjeno podobo glavnih argumentov v pravo, čeprav – kot ugotavlja avtor – povsem čvrsta klasifikacija argumentov ni uresničljiva.

Posebnost teorije argumentacije je, da postavlja pravno odločanje v opredeljen čas in prostor. S poudarjanjem celovitosti pravnega odločanja se proces ustvarjanja prava končuje šele s povezavo dejanskega in normativnega, ne pa že s samim sprejemom zakona. Končna pravna odločitev mora biti zadosti prepričljiva za naslovnike pravnih norm oziroma t.i. avditorij pravnega vira. Zato pravni proces poteka sklenjeno od formalnih pravnih virov do konkretnih pravnih aktov ob dejavni vlogi pravnikov. Ti se ne morejo skrivati za splošnimi pravnimi odločitvami, saj morajo smiselno utemeljiti in argumentirati tudi vsako svojo konkretno odločitev.

Knjigi sta na koncu dodani dve poglavji, ki ponazarjata osrednje teze in ugotovitve. V prvem dodatku je obravnavan civilnopравни primer zlorabe pravice, v drugem pa kazenskopravni primer nullum crimen sine lege certa.

S knjigo Argumentacija v pravo je prof. dr. Marijanu Pavčniku uspelo dokazati, da je konkretna pravna odločitev dejavno soustvarjanje prava. Pri tem ne gre niti za povsem prosto odločanje niti za mehanično uporabo zakona, temveč za »odgovorno intelektualno opravilo, ki ga je treba prepričljivo utemeljiti v obrazložitvi pravne odločitve in ga kot takšnega tudi teoretično osmišljati (str. 266). Celotna vsebina knjige, ki razčlenjuje to osnovno misel, bo s svojo prepričljivostjo nedvomno pripomogla k dvigu slovenske pravne kulture tako na teoretični kot praktični ravni,

Albin Igličar

UDK 327(497.12)

**BENKO, dr. Vlado: O vprašanju prioritet v zunanji politiki Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 1–2, str. 3**

Iz dveh izhodišč je pristopil avtor v razpravi o zunanji politiki osamosvojene Slovenije in sicer prvega, da gre za subjekt, ki sodi v kategorijo majhnih držav in drugega, da le-ta šele vstopa v meddržavno skupnost. Ti dve značilnosti bosta opredeljevali strategijo Slovenije, prva trajnejše, druga pa v relativno krajšem obdobju, ki pa ga kaže premišljeno izkoristiti, ko gre za določitev in uresničevanje prioritet, kamor je vključiti predvsem izbor – opredelitev opcij v smislu bodisi aktivne bodisi pasivne strategije. Avtor decidirano sodi, da so za izbor in vodenje aktivne strategije bistvenega pomena vrednote in kvaliteta določene družbe – demokratičnost, tolerantnost, smisel za menjavo »vlog«, konsenzualnost itd. – ki spričo inhibicij, izhajajočih iz nezadostne materialne, še posebej pa varnostne »baze« zunanje politike sleherne majhne države, ne samo zmanjšujejo možnosti posegov zunanjih sil v notranje družbene in politične procese, marveč ji tudi ustvarjajo temu odgovarjajoč »image«, z njim pa tudi pripravljenost mednarodnega okolja, da takšno državo upošteva in potrebuje.

UDK 327(497.12)

**BENKO, dr. Vlado: On the Question of Priorities in the Foreign Policy of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1–2, pg. 3**

The author approaches the debate on foreign policy of independent Slovenia from two standpoints, the first being that we are dealing with a subject from the category of small states, and the other, that it is just now entering the interstate community. These two characteristics will determine the strategy of Slovenia, the first one in the long term, the second in a relatively shorter period but which should nevertheless be reflectively utilized when deciding on and realizing priorities, such as above all the selection – definition of options of active or passive strategy. The author expressly believes that the selection and conduct of an active strategy presuppose the values and qualities of a given society – democracy, tolerance, a sense of "role" shifting, consensuality etc. – which because of inhibitions, deriving from insufficient material and above all safety "base" of foreign policy of all small states not only decrease possibilities of interventions of outside forces into internal social and political processes, but also into creation of a respective "image" and with this also a readiness of the international environment to consider and need such a state.

UDK 355.01(497.13)

CARATAN, dr. Branko: Vojna in mir na Hrvaškem
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 1-2, str. 12

Avtor analizira interese, ki so pripeljali do vojne na Hrvaškem in sile, ki vodijo vojno oziroma ozemeljsko osvajanje Hrvaške. Kritizira teze o etnični vojni, o državljanski vojni ter o nacionalističnih in nacionalnih gibanjih, ki da so zrušile zvezno državo v Jugoslaviji (podobno v Sovjetski zvezi in verjetno tudi v Češko-Slovaški). Takšne federacije v postkomunističnih družbah niso več mogoče. Dokazuje tezo o gospodarski podlagi sedanje srbske politike, o delovanju konzervativnega bloka nerazvitih vse do današnjih dni, ki je končno sprejel vojno nizke intenzivnosti, ne bo jo pa mogel dobiti, ker so politični cilji (vojna proti hrvaškemu in drugim narodom) napačno postavljeni. Uravnoteženo preverja rešitve oziroma standardizirane odločitve o uveljavljanju miru na Hrvaškem kot so: nespremenljivost meja s silo, institucionalna zaščita narodnih manjšin, uveljavljanje državljanskih in človekovih pravic itd. ter arbitraži kot načinu iskanja izhodov iz spopada interesov.

UDK 355.01(497.13)

CARATAN, dr. Branko: War and Peace in Croatia
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, pg. 12

The author analyses interests which led to the war in Croatia and the forces, which lead the war, i.e. territorial conquests in Croatia. He criticizes the thesis of ethnical war, of civil war and of nationalist and national movements which supposedly destroyed Yugoslavia (similarly in Soviet Union and Czecho-Slovakia). Such federations are no longer possible in post-communist societies. The author points to the economic basis of the current Serbian policy, of the functioning of the conservative bloc of the undeveloped up till today, which has launched a low intensity war that it cannot win, as the political goals (war against the Croatian and other nations) are falsely perceived. He evaluates the solutions or standardized decisions regarding the implementation of peace in Croatia in a balanced way: the unchangeability of borders by force, institutional protection of national minorities, the assertion of civil and human rights etc. and arbitration as a means of seeking a way out of the conflict of interest.

**VLAJ, mag. Stane: Ustavna in zakonska ureditev lokalne samouprave
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 1-2, str. 49**

Avtor analizira določila nove slovenske ustave o lokalni samoupravi. Ugotavlja, da je ustava precej restriktivna, ko na primer določa nalogo bodočih občin. Opozarja tudi na člen 143., ki, strokovno vzeto, zelo problematično opredeljuje širše lokalne samoupravne skupnosti. Sploh pa primerjava ustavnih določil z evropskimi dokumenti, zlasti z Evropsko listino lokalne samouprave, po avtorjevem mnenju pokaže, da niso bili v zadostni meri upoštevani. Avtor v drugem delu svojega prispevka zagovarja nujnost sprejema zakona o lokalni samoupravi Republike Slovenije, ki bi (pre)splošna ustavna določila konkretiziral. Takšne zakone imajo vse evropske države, z njimi pa se urejajo vprašanja kot so območje občine, postopek za njeno ustanovitev, načela za notranjo organizacijo in financiranje občin, širše lokalne skupnosti, varstvo lokalne samouprave, državni nadzor idr.

UDK 352:342.4(497.12)

**VLAJ, mag. Stane: Constitutional and Legal Regulation of Local Selfgovernment
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, pg. 49**

The author analyses the provisions of the new Slovene constitution regarding local self-government. He concludes that the constitution is rather restrictive, for example when providing the tasks of future communes. He calls attention to the article 143, which defines wider local selfgovernment communities in a professionally very problematic manner. The comparison of constitutional provisions with European documents, above all with the European Document on local selfgovernment in the opinion of the author indicates, that the latter were not sufficiently considered. In the second part of his analysis, the author advocates the necessity of a law regarding local selfgovernment of republic of Slovenia, which would concretize the too general constitutional provisions. All European states have such laws, regulating questions such as the territory of the commune, the procedure for its constitution, the principles of internal organization and financing communes, wider local communities, safeguarding local selfgovernment, state control etc.

KLINAR, dr. Peter: Slovenska nacionalna zavest v času osamosvajanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 1-2, str. 86

Avtor na temelju podatkov iz raziskave SJM 91/2 in njihovih primerjav s podatki prejšnjih raziskav javnega mnenja proučuje spremembe v nacionalni zavesti v Sloveniji. Ugotavlja, da je nacionalna zavest pri Slovencih trdno vsidrana in da se kažejo težnje k skladnosti med kulturnim in političnim bistvom naroda. Raziskava vodi do ugotovitev o obstoju dveh nacionalizmov pri Slovencih; pozitivnega nacionalizma, povezanega z osamosvajanjem Slovenije in z nastajanjem nacionalne države ter negativnega nacionalizma, ki se kaže v stališčih o odnosih avtohtonega prebivalstva do imigrantov iz drugih jugoslovanskih republik. Raziskava se ukvarja še s proučevanjem stališč, ki zadevajo razmerja do zahodne Evrope in drugih jugoslovanskih republik. Nacionalna zavest Slovencev, ki se je oblikovala ob nastajanju samostojnosti slovenske države in njenem izločanju iz Jugoslavije, je bila determinirana s pojavi nasilnih etničnih konfliktov v preteklem letu. Raziskovalni interes avtorja je zato usmerjen tudi na bistvo nasilnih etničnih konfliktov in na javnomnenjske ocene agresije na Slovenijo ter vojne na Hrvaškem. Prispevek sklene prikaz povezanosti stališč o posameznih vsebinskih sklopih raziskave in o posebnostih v stališčih različnih kategorij anketirancev.

UDK 316.63:316.356.4(497.12)

KLINAR, dr. Peter: Slovene National Conscience in the Period of Emancipation
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, pg. 86

On the basis of the survey SPO 91/92 and their comparison with data from previous research of public opinion, the author analyses changes in the national conscience in Slovenia. He concludes that the national conscience of Slovenes is deeply rooted and that there are strong tendencies towards a congruence of cultural and political essences of the nation. Research leads him to the discovery of the existence of two nationalisms among Slovenes; a positive nationalism, connected with the emancipation of Slovenia and the emergence of the nation state as well as a negative nationalism, which is manifest in relation of the autochthon population to immigrants of other Yugoslav republics. Research also deals with the analysis of attitudes concerning relations to Western Europe and to other Yugoslav republics. The national conscience of Slovenes which formed with the emergence of the independent Slovene state and its withdrawal from Yugoslavia was determined by phenomena of violent ethnical conflicts in the past year. This is why the research interest of the author was directed to the essence of violent ethnic conflicts and to public opinion evaluations of aggression on Slovenia as well as the war in Croatia. The author concludes his description by presenting the interrelation of attitudes of individual substantive complexes of the research and by presenting the particularities in the attitudes of various categories of the surveyed population.

MARKIČ, dr. Boštjan: Politika in javno mnenje
Teorija in praksa, Ljubljana, 1992, let. XXIX, št. 1-2, str. 100

Avtor na temelju raziskovalnih podatkov iz raziskave Slovensko javno mnenje 1991/2 (Slovenska družba na prehodu v demokracijo) ugotavlja, da je politika postala integralni del slovenske eksistenčne izkušnje. Čeprav v odnosu Slovenca do politike rahlo prevladujejo negativne konotacije, vendar Slovenčevo mnenje o politiki ni črnobelo in ni pretirano obremenjeno s stereotipi. Slovenci zaznavajo, da je »perspektiva« politike v demokratizaciji. Za slovensko javno mnenje je sprejemljiva takšna (profesionalna) politika, ki je stalno kontrolirana. V politični zavesti Slovenca je že zaznaven prehod iz enopartijske v politično pluralistično strukturo. Rečeno posplošeno, pa Slovenec ostaja do politike previden in se zaveda družbene polaševalnosti politike. Avtorjeva raziskava razkriva, da bo v volilni kampanji v Sloveniji leta 1992. prevladovala med volilnimi temami (issues) ekonomsko socialna matrika (gospodarski položaj, nezaposlenost, plače, pokojnine, standard in iz tega zornega kota tudi programi političnih strank). Kot dodatne volilne teme (issues) pa se bodo pojavile tudi razprave o antikomunizmu in spravi na eni strani ter slabosti »novih« političnih struktur na drugi strani.

UDK 316.653(497.12):32

MARKIČ, dr. Boštjan: Politics and Public Opinion
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, pg. 100

On the basis of his research data from the survey Slovene Public Opinion 1991/92 (Slovene society in Transition to Democracy), the author discovers that politics became an integral part of the Slovene existential experience. Even though negative connotations slightly predominate in the relation of Slovenes to politics, their opinion regarding politics is not black and white or excessively burdened with stereotypes. Slovenes perceive that the "prospect" of politics is in democracy. For Slovene public opinion, such a professionalization of politics is acceptable which is under constant control. The transition from a one party into a politically pluralistic structure is already perceptible in the consciousness of Slovenes. Generally, Slovenes remain politically cautious and are aware of the socially possessive nature of politics. The author's research reveals that the election campaign of 1992 will be characteristic for the predominance of the economic social matrix (economic position, unemployment, wages, pensions, standard of living and from this point of view also the programs of political parties) among election issues. Debates on anticommunism and reconciliation on the one hand and weaknesses of "new" political structures on the other hand will serve as additional election issues.

TOŠ, dr. Niko: Volilci in politične stranke

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 1-2, str. 109

V uvodnem delu sestavka avtor obravnava stabilnost oziroma nestabilnost razmerja med volilci in političnimi strankami ter vprašanje (socialne) strukturiranosti strankarskega polja. V nadaljevanju prikaže volilne izkušnje volilcev v Sloveniji v obdobju sedemdesetih let ter označi volitve 1990 kot presečišče družbenega preobrata. V empiričnem delu sestavka, ki je zgrajen na rezultatih empiričnega raziskovanja, pa nakaže volilne preference oziroma volilna ravnanja v zvezi z desetimi strankami parlamentarnega loka ter strankama, ki sta se v slovenski parlament vključili na osnovi prestopanja poslancev. Na osnovi posebne analitične tabele obravnava stabilnost volilnega telesa ter smeri selitev volilcev in njihove posledice za posamezne stranke. Pri tem posebej poudarja visok delež neopredeljenih volilcev; večjo usmerjenost volilnega telesa k sredinskim funkcijam in sorazmerno visoko splošno nestabilnost volilnega telesa.

TOŠ, dr. Niko: Voter and Political parties

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, pg. 109

In the introductory part of the article, the author deals with stability and instability of political parties as well as with the question of the (social) structuration of the party field. He then presents electoral experience of voters in Slovenia in the 70's and denotes the elections of 1990 as the intersection of the social turning-point. In the empirical part of the article, he indicates voting preferences or voting behaviour of ten parties elected into parliament and two parties which participate in parliament on account of members transgressing. On the basis of a special analytical table, the author deals with the stability of voters and with the direction of voter migration and the implications of this for particular parties. He gives special emphasis to the high portion of undecided voters; to the higher directedness of voters to mainstream functions as well as to a rather high general instability of voters.

KAVČIČ, dr. Bogdan: Kako se uspešno pogajati?

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 1-2, str. 123

Skladno s spremembami v lastniški strukturi, strukturi upravljanja in drugih družbenih spremembah, se v Slovenijo uvaja tudi kolektivno pogajanje kot instrument regulacije odnosov med delodajalci in delavci. V procesu pogajanj priznavajo pomanjkanje znanja in izkustva vse pogajajoče se strani.

Analizirane so najpomembnejše faze v procesu pogajanj:

- a. priprave na pogajanja so opredeljena kot kritična točka uspešnih pogajanj,
- b. začetek pogajanj,
- c. proces iskanja rešitve in
- d. formulacija sporazuma in zaključek pogajanj.

Kolektivna pogajanja se razume kot trajen proces iskanja sprejemljive rešitve za delodajalce in delavce.

UDK 331.105.22:331.105.24

KAVČIČ, dr. Bogdan: How to Bargain Successfully

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 1-2, p. 123

In line with the changes of the property structure, the structure of management and other social changes, collective bargaining as the instrument for regulation of relations between employers and employees has also been introduced in Slovenia. In the process of negotiations, a lack of knowledge and of experience has been noticed by all bargaining parties.

Most important phases in the process of bargaining are analysed:

- a. Preparations for negotiations are defined as the critical point of successful bargaining.
- b. Start of negotiations
- c. Process of searching for solutions and
- d. Formulating the agreement and closing the negotiations. Collective bargaining is understood as a permanent process of searching for solutions acceptable for employers and employees.

HAFNER FINK, mag. Mitja: Nekateri problemi uporabe različnih klasifikacij pri analizi družbene slojevitosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 1-2, str. 135

Avtor v prispevku obravnava pojavljanje različnih klasifikacij pri empiričnih raziskavah socialne stratifikacije. To je lahko posledica tako različnih raziskovalnih ciljev kot soobstoja različnih dimenzij strukturiranja družbe. Glede na večrazsežnost prostora socialne stratifikacije avtor govori o relativni (oz. omejeni) veljavnosti rezultatov stratifikacijskih analiz, ki običajno temeljijo na »nodimensionalnih« klasifikacijah. To ponazarja z empiričnim primerom, kjer primerja rezultate, do katerih pride ob uporabi več klasifikacij, ki so bile pripravljene na istih podatkih, vendar po različnih merilih in različnih pristopih. Pomembne razlike so se pojavile tako pri obliki profila distribucije slojev kot pri analizi determiniranosti družbene zavesti s slojevsko pripadnostjo. V povezavi s takšnimi rezultati avtor trdi, da so družbeni sloji kot strukturne kategorije le intelektualni proizvod, ki se bolj ali manj približuje realnosti. Konkretna klasifikacija mora biti torej rezultat empirične analize, ne pa rezultat poljubne odločitve raziskovalca.

UDK 316.34:005

HAFNER FINK, mag. Mitja: Some Problems of Different Classification Use in Analysis of Social Stratification

Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No 1-2, p. 135

In his article the author deals with the problem of existence of different classifications in the framework of social stratification empirical research. The problem arises from different research goals or from co-existence of different dimensions of structuration of society. Regarding multi-dimensionality of space of social stratification, the author speaks of relative (or limited) validity of results of stratification analysis, which are usually based on "single-dimensional" classifications. He illustrates this with an empirical example, comparing research results of several classifications which were prepared on the same data, but on the basis of different criteria and different approaches. Important differences have appeared in the shape of profile of class distribution as well as the analysis of the determination of social consciousness by class membership. In relation to such results the author argues that social strata as structural categories are only an intellectual product, which is more or less close to reality. Consequently, a particular classification should be the result of empirical analysis and not the result of an arbitrary decision of the researcher.

Contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

- VLADO BENKO: On the Question of Priorities in Slovene Foreign Policy 3
BRANKO CARATAN: War and Peace in Croatia 12
MILAN ZELENY: Twilight of Czecho-Slovak Economy 27

CONSTITUTION AND SOCIETY

- JANEZ ŠINKOVEC: Welfare State and Property 38
BOŠTJAN MARKIČ: Political System and Constitution 43
STANE VLAJ: Constitutional and Legal Regulation of Local Selfgovernment 49
FRANCE GRAD: Direct Democracy in Local Selfgovernment 60
CIRIL RIBIČIČ: Proposal of an Amendment Alteration of the Third Article of the New Constitution 65
IGOR KAUČIČ: Referendum and Peoples Initiative in the New Slovene Constitution 70
DRAGO ZAJC: Human Rights – Rupture in the Conceptualization of a Constitutionality 76

CONVERSATION

- FRITZ W. SCHARPF: Can analysis of Politics Contribute Positively to Political Practice? 80

SJM 1991

- PETER KLINAR: Slovene National Conscience in the Period of Emancipation 86
BOŠTJAN MARKIČ: Politics and Public Opinion 100
NIKO TOŠ: Voters and Political Parties 109

FROM RESEARCH

- BOGDAN KAVČIČ: How to Bargain Successfully 123
MITJA HAFNER FINK: Some Problems of Different Classification Use in the Analysis of Social Stratification 135
VLADO MIHELJAK: Phenomenological Epistemological-Theoretical Orientation in Psychology 149

VIEWS, COMMENTARIES

- IVAN BERNIK: End of the Classical Self-Perception of Sociology? 153
MOJCA DRČAR-MURKO: Novelities in Italian Parliamentary Elections 148
JANEZ STANIČ: Heritage of the Soviet Empire 163

OUR TRANSLATION

- VLADIMIR TIKHOMIROV: Prospects of Democratization in Soviet Union: A Quick Glimpse at the Current Soviet History 170

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

- ZDRAVKO MLINAR: A Threatening Post-Totalitarian Vacuum 179
LJUBICA JELUŠIČ: The Future of European Security 181

REVIEWS, RECENSIONS

- MARJAN PAVČNIK: Argumentation in Law (Albin Igličar) 184

AUTHORS' SYNOPSIS

- 186

CONTENTS FOR VOL. 1991

195